

ОВІДІЙ

ПУБЛІЙ
ОВІДІЙ
НАЗОН

МЕТАМОРФОЗИ

PUBLIUS
OVIDIUS
NASO

METAMORPHOSES

ПУБЛІЙ
ОВІДІЙ
НАЗОН

МЕТАМОРФОЗИ

З ЛАТИНСЬКОЇ

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1985

Поэма «Метаморфозы» —
наиболее известное произведение
знаменитого римского поэта
Публия Овидия Назона
/43 г. до н. э.— 18 г. н. э./.
Это — первое полное издание
поэмы на Украине.

Переклад, передмова
та примітки
АНДРІЯ СОДОМОРИ

СПІВЕЦЬ ОДВІЧНИХ ПЕРЕВТІЛЕНЬ

«Метаморфози» («Перевтілення») — найбільша за обсягом у римській літературі поема, найзначніший твір Публія Овідія Назона (43 р. до н. е.— 18 р. н. е.), останнього з великих поетів «золотої доби» римської літератури. Так іноді називають літературу часів правління імператора Октавіана Августа (від 27 р. до н. е. до 14 р. н. е.) з уваги на справді блискучі її досягнення: Вергілій, гідно позмагавшись з Гомером, створив «Енеїду» — національний епос римлян; Горацій, орієнтуючись на давньогрецьких поетів, подарував Римові яскраву лірику, довів до мистецької досконалості суто римський жанр — сатиру і винайшов, окрім того, оригінальний вид поетичного твору — філософське послання. Тоді ж на повний голос зазвучала елегія — жанр, яким, за словами Квінтіліана, римляни кинули виклик грекам.

Розквіту літератури та мистецтва значною мірою сприяв мир. Припинення громадянських війн, що впродовж століття спустошували Італію, офіційна ідеологія пов'язувала немовбито з наближенням повторного «золотого віку» — часів міфічного Сатурна, коли на землі панували злагода, справедливість та достаток. Призвідником усіх щасливих перемін вважався Октавіан, що виступив на політичній арені як спадкоємець Гая Юлія Цезаря, месник за його вбивство. Перемога в морській битві з Антонієм коло Акцію (31 р. до н. е.) та наступне завоювання Єгипту відкрило Октавіанові шлях до єдиновладдя, яке він, одначе, старанно замаскував; передусім — лицемірною політикою відновлення старої республіки, її релігії та моралі. Тим-то, склавши з себе надзвичайні повноваження (27 р. до н. е.), Октавіан не назвав себе ні царем, ані диктатором, зате радо прийняв прізвисько Август («звеличений божеством»), а також принцепс, тобто «перший з-поміж громадян». Ряд важливих повноважень, зокрема найвища військова влада, все ж залишились у руках Октавіана, що робило його, по суті, необмеженим правителем Римської держави.

За таких умов для Августа було вкрай важливо схилити на свій бік громадську думку, домогтись того, щоб ідеї реставрації республіки, повернення до звичаїв та релігії предків набули загального визнання. Рупором цих ідей мала стати передусім поезія. Неоціненну послугу в тій справі зробив імператорові Гай Цільній Меценат. Проникливий політик і водночас тонкий знавець літератури, він став покровителем поетів; обережно але наполегливо скеровував їхню творчість річищем характерних для доби Августа ідейних течій. Так, Вергілієва «Енеїда» прозвучала не тільки як епічний гімн римському народові: вона була обґрунтуванням нового політичного ладу — принципату Августа; в дусі соціально-політичних заходів принцепса були складені й «Римські оди» Горація. Але, перш ніж судити про те, наскільки щирими були «офіційні мотиви» в творчості великих поетів, треба врахувати, що і Вергілій, і Горацій належали до того покоління, якому випало пізнати на собі страхіття кривавих міжусобиць; їхнє покоління вистраждало мир і знало йому ціну.

Інша річ Овідій, молодий поет епохи Августа. Його свідомість формувалась уже тоді, коли, за словами Таціта, «тривалий спокій, безперервна бездіяльність народу, постійна тиша в сенаті, а найбільше суворі порядки принцепса умиротворили і саме красномовство, як і все інше».

Овідієві, на відміну від його попередників, ніщо не заважало пройти основні етапи навчання, доступні синові матеріально забезпечених батьків, тим паче, що Овідій батько, пишавчись давньою належністю свого роду до вершницького стану, прагнув дати своїм сином — Луцієві і на рік молодшому Публієві — щонайкращу освіту. Насамперед була початкова школа в рідному Сульмоні, італійському місті в передгір'ях Апеннін, недалеко від Рима. Потім, уже в Римі, — граматична школа; вчитель-«граматик», читаючи з учнями

грецьких та римських авторів, давав пояснення з історії, географії, астрономії і, найчастіше, — з міфології. Вищим етапом навчання була риторична школа. Тут під рукою досвідчених ораторів знатні римські юнаки оволодівали таємницями красномовства, готуючись в основному до судової кар'єри, бо ж усі важливі державні справи вирішувала тепер одна «найавторитетніша» людина — імператор. Основною формою навчання були так звані декламації — ораторські вправи на історичні та міфологічні теми. Вони ділились на контрверзії, тобто суперечки, що імітували судовий процес, та свазорії — умовляння і поради, що вкладалися в уста історичних та міфологічних осіб. Цінувався дотеп, несподіваний хід думки, свіжа сентенція, вміння по-різному трактувати одну й ту ж тему і, зрозуміло, будувати свій виступ за всіма правилами ораторського мистецтва. Овідій, як свідчать його сучасники, блискуче задовольняв усі ці вимоги риторичної школи, крім хіба що останньої: наділений багатою уявою, він уже тоді залюбки поринав у світ міфології, з дивовижною легкістю складав вірші, менш за все дбаючи про майбутню судову кар'єру.

Не судилося виповнитися мріям старого вершника із Сульмона, дарма що його сини з весною увійшли в життя, а з миром — у повноліття. Ледве сягнувши зрілого віку, помер старший хворобливий син. Не виправдав сподівань і молодший, хоча й успішно завершив освіту в Римі. Побувши членом колегії тріумвірів, тобто одним із нижчих міських урядників, а потім — судової колегії децемвірів, він незабаром перейнявся такою нехиттю до службової кар'єри, що рішуче відмовився від державних посад, задовольнившись належністю до вершницького стану. Не порадував батька й сімейними справами. Невдалим виявився перший шлюб: як згадує поет у своєму автобіографічному творі («Скорботні елегії», IV, 10) *, його одружили мало не хлопцем з не милою йому, непутящою жінкою. Розлучившись, він одружується вдруге. Але й ця дружина, хоч подарувала йому дочку, недовго перебувала з ним у шлюбі.

Що ж до самого Овідія, то він, глибоко переживши смерть брата, не дуже переймається життєвими невдачами. Певно, й не називає їх невдачами. Його подальший життєвий шлях невіддільний від поезії, що вимагає творчого дозвілля; це дозвілля він і вважає найкращим даром для себе. Мандрівка по Греції та оспіваному в Гомера побережжі Малої Азії, відвідання багатьох легендами Сіцилії стали не тільки вінцем освіти, а й поштовхом до творчості. «Почуття, що викликає в нас оповідь, не може зрівнятися з тим радісним захватом, що дає споглядання», — скаже на схилі віку автор «Метаморфоз», поеми, де так багато насиченого барвами простору. Та поки що, вражений широтою обріїв, натхненний грецькими зразками, юнак береться до епосу «Гігантомахія», а також пише трагедію «Медея», яку високо поцінували тогочасні літературні критики.

І все ж блискучий поетичний дебют Овідія не випадково пов'язаний з елегією, що була справжнім дитям свого часу. В цьому жанрі з особливою яскравістю відбилися настрої представників середніх верств суспільства, які не знаходили, та й не шукали, діяльності в умовах принципату Августа й поринали у сферу особистого життя. Не дивно, що римські поети-елегісти були палкими прихильниками александрійської поезії з її винятковою увагою до особистих переживань і стояли осторонь від сучасного їм літературного класицизму, що знайшов своє втілення у творах Вергілія і Горация. Овідієві було двадцять років, коли він узявся до любовних елегій. Поет із вдячністю згадує зачинателя римської елегії — Корнелія Галла, свого однолітка Альбія Тібулла та Секста Проперція. Овідій, однак, не був лиш наслідувачем: свої елегії він складає в цілком іншій тональності, що відображає своєрідність його світовідчуття. Його розуміння любові:

Я не в одне щось закоханий, не на одне задивився:
Безліч усяких дрібниць будить любов у мені.
(Любовні елегії, II, 4, 10).

Ця життєрадісна поетова закоханість зумовила грайливе, подекуди й легковажне трактування теми кохання. Публічні декламації, поява трьох книг «Любовних елегій» відразу ж принесли їх авторів загальне визнання. До Овідія горнеться «золота молодь» Рима. Не

* Римська цифра тут і далі означає книгу; наступні, арабські, — порядковий номер твору та віршованого рядка. (Прим. ред.)

сприймаючи насиченої філософськими роздумами поезії Горація, не захоплюючись високою героїкою Вергілієвої «Енеїди», байдужа, зрештою, до моралізаторських настанов Августа, вона вбачає в Овідієві свого поета.

Присвятивши любовній елегії майже десять років життя, Овідій прощається з цим жанром, але не з темою любові: викінчує три книги дидактичної поеми «Наука кохання», що містить практичні поради для закоханих — молодих і безтурботних сучасників поета. Засвоєні в риторичній школі знання, що мали вивести Овідія до високіх посад, прислужились тепер куди легковажнішій справі. «Наука кохання», крім того, прозвучала немовби глузливым відгомном на ряд законодавчих заходів Августа, скерованих на оздоровлення звичаїв та зміцнення сім'ї. Далі Овідій видає «Засоби від кохання» — своєрідний додаток чи «протиотруту» до «Науки кохання»; пише й суто практичний твір «Про косметику».

З роками й Овідій звертає погляд у минувшину. Та не з тим, щоб на догоду Августові оспівати, нарешті, подвиги предків, рівнятися на їхню військову та громадянську мужність. Цю турботу (як це робив не раз і Горацій) він полишає іншим. Його влаштовує дозвілля, витонченість і розніженість, що запанували з «віком Августа» в оздобленому мрамуром, щедрому на радощі Римі; до душі все те, з чим цей же Август веде безуспішну боротьбу. Беручи за зразок окремі твори Проперція, Овідій видає «Героїди» — любовні елегії у вигляді послань, що їх начебто писали славетні жінки давнини — реальні й міфічні постаті — чи то до своїх чоловіків, чи до коханців, з якими вони були в розлуці. Тут і знадобилась поетові риторична наука, зокрема вправи в умовляннях — свазоріях. Немовби врівноважились, покладені на терези, природний хист чутливого поета і вигострене в риторичній школі холодне мистецтво переконання. «Героїди», хоч і продовжували — щоправда, на вищому, міфологічному рівні — любовну тематику, провіщали звернення «співця кохання» до поважніших жанрів і тем. Схиляв до цього не тільки вік поета — йому було вже за сорок, — а й вагоміші мотиви. Овідій став провідним поетом Риму: не було вже Вергілія, Горація, Проперція. До серйознішої праці спонукало й те, що Фабія, третя дружина Овідія, доводилась ріднею імператорові. Треба було, нарешті, подумати й про увічнення свого імені.

Овідій береться до здійснення справді величного задуму: розпочинає поему «Фасти» — своєрідний літопис, де, йдучи за календарем, від свята до свята, хоче описати сотні міфів та історичних подій, пов'язаних з історією Риму. А що реформу офіційного календаря здійснив Юлій Цезар, а про відновлення храмів та релігійних свят дбав Август, цей твір набував державної ваги. Одночасно з «Фастами», що мали включати дванадцять книг і відобразити свята, події та звичаї людей, поставало ще обширніше епічне полотно — поема «Метаморфози», в якій на матеріалі міфів про різноманітні перетворення (людей — у рослини, у тварин і птахів, у струмок, у камінь тощо) автор задумав пояснити все, що відбувається в мінливому, гідному подиву світі природи.

Овідій — у розквіті творчих сил, тож робота над обома поемами посувалася швидко: протягом семи років «Фасти» були зроблені наполовину, «Метаморфози» — повністю, щоправда, ще не відшліфовані остаточно. Ці вагомі твори могли реабілітувати Овідія в очах Августа, компенсувати попередню неухагу поета до соціально-політичних заходів принцепса. Та було пізно: в один із грудневих днів 8 р. до н. е. особистим розпорядженням Август засилає Овідія в містечко Томи, грецьку колонію біля гирла Дунаю (нині Констанца в Румунії). Поет сам неодноразово підкреслює, що згубив його власний хист — вірші, передусім «Наука кохання». Був і якийсь безпосередній привід, щось «ненароком побачене» (мабуть, якийсь факт, що компрометував Августа або його сім'ю), але цей натяк Овідія залишився нерозгаданим. Перед від'їздом вигнанець у відчаї спалює «Метаморфози», хоча саме цю поему вважав запорукою свого безсмертя, своїм пам'ятником; друзі, на щастя, зберегли копії твору. Сумна метаморфоза спіткала самого поета, точніше його долю: «нещодавно радісна, вона вмить стала печальною» («Скорботні елегії», I, 1, 122). Наче легендарний Фаетон, озирнувся Овідій з далекої чужини на Рим і зрозумів, що повернутись йому не доведеться. І все ж надія жевріла. Вона і мучила поета, і тримала його при житті. Втім, вигнанець не називає свого існування життям — таке неподібне воно до того, що було в Римі: барви й рух змінилися монотонністю скіфської зими; широке коло друзів — самотністю; легкість у роботі — втомою. Не називає свого стану й смертю, бо триває біль, а найголовніше — пам'ять невтомно являє перед «очима душі» всі подробиці щасливої минувшини. Вигнаний і з життя, і зі смерті — саме таким уявлявся поетові стан перетворення («Метаморфози», X, 487). Мав, однак, Овідій велику перевагу над оспіваними в поемі перетворітними посталями: їхні страждання «не мали своїх слів», були німими (X, 506), він же мав змогу їх висловити. Багатоголоса душа поета звучить тепер, щоправда, своєю єдиною —

печальною — струною. Поступово постають п'ять книг «Скорботних елегій» і чотири книги «Послань з Понта».

Час, однак, робив своє. Не такими дикими почали видаватись поетові місцеві жителі — він у спілкуванні з ними знаходив живе співчуття. Адже сам колись радив зневіреному: «Бесіда, людні місця — ось що врятує тебе...» Непомітно озивалися в душі й інші струни: виникає задум поеми «Наука рибальства». Але надто суворими виявилися для розніженого поета випробування, що випали на його долю: виснажений злигоднями та хворобами, він помирає на чужій землі, яка все ж дала йому притулок — «воду й вогонь», — яких позбавив свого громадянина Рим. Пам'ятник Овідієві, що стоїть сьогодні в румунському місті Констанці, на території давніх Томів, — свідчення шани і вдячності великому поетові, що добрим словом одгукнувся й про місце свого вигнання.

«Метаморфози» стали, отже, на межі, що відділила більшу, світлу, частину життя — «п'ятдесят бездоганно прожитих років» — од похмурого, мовби помноженого стражданням, десятиліття, яке поет провів у вигнанні.

Овідія не першого зацікавили легенди про перевтілення. Ряд спроб зібрати подібні, відомі ще Гомерові, перекази спостерігаємо в елліністичній поезії. Так, охочі похизуватися своєю вченістю, цей матеріал опрацьовували Каллімах (III ст. до н. е.), Нікандр із Колофона (II ст. до н. е.), Парфеній Нікейський (I ст. до н. е.). Були такі спроби й у римській літературі, наприклад, у невеликому епічному творі «Ціріс», який приписують молодому Вергілієві; до цієї теми зверталися Гельвій Цінна та сучасник Овідія поет Емілій Макр.

А втім, мотив перевтілення характерний не тільки для греко-римської давнини: він звучить у найдавніших фольклорних творах різних народів, у тому числі і в українських баладних піснях. Це зрозуміло, адже ідея перевтілення, визрівши на ґрунті прадавніх анімістичних уявлень про природу, стала поетичним баченням світу; вона близька до найдавніших і найважливіших поетичних засобів, що створюються на основі схожості та уособлення — порівняння і метафори. В українській баладі, наприклад, чоловік стає каменем, бо покинув «жону і дрібних діток»; в Овідія у камінь перетворюється горда дівчина, що знехтувала коханням, призивши до загибелі закоханого в неї юнака (XIV, 750), — в обох, значить, було кам'яне серце. Лікаон (I, 233) не тільки вовком завив серед поля, а й став ним, бо хижий і жорстокий був, як вовк. Його відповідником у слов'ян може бути вовкулак — відлюдькувата, лиха людина, що, за народним повір'ям, обертається у вовка. Аскалаф перетворився у зловісного нічного пугача (V, 545), бо темний, лихий задум зринув у його душі. Між істотою, яка перевтілюється, і тим, у що вона перевтілюється, існує, отже, певний зв'язок, однакова тривка схильність до чогось. «Ось яка постійність душі!» — дивується, підмічаючи цей зв'язок, Овідій (XI, 293). Спостережливий художник, він дуже влучно описує також зовнішню схожість, наприклад, між Лікаоном і вовком:

Все ж, хоча вовком зробивсь, та не всі свої втратив прикмети:
Та ж сивина де-не-де, той же темної дикості вираз,
Той же в зіниці вогонь, та ж в усьому подібність до звіра.
(I, 237—239)

Чимало перевтілень пов'язано з магією. Одні заклинання несправедливо карають людину — так у «Лісовій пісні» Лесі Українки Килина закликає Мавку у вербу; в «Метаморфозах» злостива Юнона змінює німфу Каллісто у ведмедицю. Інші — відновлюють справедливість, приносять людині полегшення. Так, у Шевченковій баладі нещаслива дівчина стає тополею, символом печалі; на античному ґрунті відповідний символ — кипарис: у нього з волі богів перевтілюється юнак, який теж не міг більше зносити своєї туги (X, 135).

З мотивами давніх народних казок перегукуються перевтілення, в яких здійснюються нереальні бажання: омолодитися, розбагатіти, злетіти птахом у повітря чи просто вихопитися із свого тіла. Звідси легенда про чарівницю Медею, що повертала молодість (VII, 289), про Мідаса, що самим своїм дотиком кожну річ перемінював у золото (XI, 100), про Наркіса, що став квіткою (III, 510), незліченні перекази про перевтілення людей у птахів (наприклад, в одній із українських пісень дочка летить до матері зозулею; птицею за своїм милим полинула дівчина і в Овідія — VIII, 150).

Легенди про перевтілення часто видаються й наївною спробою пояснити сповнений загадок світ. Чому так сумно кигиче над морем чайка? Чому з дерев скрапує, наче сльоза, золо-

тавий бурштин? Чому ворон такий смолисто-чорний і чому так дивно забарвлене пір'я у павича, в дятла? Чому такий сумовитий голос в очеретяній сопілці? Чому таку тугу чути в муканні корови? Допитливі елліни не переставали дивуватись, не залишали без відповіді жодного з питань: їхня фантазія була невичерпною. Та якими б різноманітними не були легенди про перевтілення, всі вони передбачають уявне, містичне злиття людини з іншими істотами й речами, всюди стирається межа між світом органічної та неорганічної природи.

З прадавніми уявленнями про перевтілення перегукується теорія метемпсихозу — переселення душ, яку розвинув грецький філософ VI ст. до н. е. Піфагор. На відміну від мілетських мислителів Фалеса, Анаксимандра й Анаксімена, що дошукувались єдиної матеріальної субстанції світу, Піфагор протиставив матеріальному тілу безсмертну, божественного походження душу. За його уявленнями, вона може відроджуватися, переселяючись з одного тіла в інше, і навіть у тіла тварин (звідси й заборона вбивати тварин та споживати їх м'ясо). Цей погляд знайшов образне вираження у вислові Піфагорового учня Емпедокла. «Був я колись і юнаком, і дівчиною, і кущем, і птахом, і рибою в солоній воді», — писав філософ, відчувуючи себе часткою живої природи. Теорія Піфагора знаходила чимало прихильників у Римі часів Августа. Овідій — передусім поет, тож не був, зрозуміло, з числа тих, хто послідовно визнавав теорію Піфагора. Ідея одвічних, безконечних перевтілень усіх істот і речей, віра в незнищимість духу — ось що захоплює в Піфагоровій науці автора «Метаморфоз».

Чому саме легенди про перевтілення обрав Овідій матеріалом для свого найзначнішого твору? Таке питання постає перед кожним, хто знайомиться з «Метаморфозами». Відповідають звичайно, що тут не обійшлося без впливу елліністичної поезії. Одначе, уважніше приглянувшись до «Метаморфоз» у контексті всієї творчості поета, можемо помітити й глибші причини, що спонукали Овідія порушити цю тему. Не забуваймо, що першим захопленням поета був образ непогамовної в своїх пристрастях Медеї. До цієї постаті, вслід за Евріпідом, зверталися ті, кого приваблювали незвідані глибини людської душі, де так часто стикаються дві суперечливі сили: розум і серце. Овідієва «Медея» не збереглась, але й у «Метаморфозах» вирізняється ця демонічна жінка. «Розум одне мені радить, іншого — серце жада», — повторює поет її устами думку Евріпіда, якого Арістотель назвав «найтрагічнішим серед поетів». Овідій у своїй поемі про перевтілення продовжує тему любові, надає їй ширшого розмаху. Значною мірою саме кохання є дороговказом, «ниткою Аріадни», що веде читача звивистими стежками «Метаморфоз». І те кохання, як і світ, який воно пронизує, буває різне: то жагуче й шалене (Медея), то тихе й погідне, мов призахідне сонце (Філемон і Бавкіда), то незрозуміле, руйнівне, наче вогненні сили, що клубочаться в темному підземеллі, шукаючи виходу (Мірра, Бібліда), то чисте й промінне (Пірам і Тісба)... Та яким різноманітним не було б це почуття, в «Метаморфозах» його відтінює туга. Саме вона буває тією прихованою пружиною, яка приводить у дію феномен перевтілення. Як од кошмарного сну рятує раптове пробудження, так і тут, коли туга стає нестерпною, виникає прагнення зробити крок через невидиму межу болю, вихопитись із свого тіла, з тіснин туги (поняття туги й у латинській мові пов'язується з прикметником «тугий», «тісний»). Так Алкіона, побачивши свого чоловіка мертвим на побережжі, понесла свою тугу вже в іншій подобі — чайкою над морем. Так Ехо, сумуючи за Наркісом, перетворюється в самий тільки голос... За тією межею, однак, — ще більша мука: залишається пам'ять, проте обривається надія порозумітись з собі подібними істотами — на цьому неодноразово наголошує поет (I, 640; IV, 580 та інші). Ось чому перевтілення, за Овідієм, — це особливий стан, це не тільки щось середнє між життям і смертю (X, 487), а й щось значно гірше, ніж смерть (X, 699). Це — приреченість, закам'янілість, безмовність болю: обернулась у камінь Ніоба, побачивши смерть усіх своїх дітей. Але біль триває і в камені: він спливає сльозами. Легенди про перевтілення дали, отже, змогу не тільки безконечно урізноманітнювати тему любові, а й поглиблювати її психологічно, адже момент перевтілення передбачає найвищу емоційну напруженість як того, хто перевтілюється, так і того, хто сам когось карає перевтіленням. Іноді ж Овідій аналізує почуття любові наче й справді з точки зору науковця-психолога. Так, Аталанта, у якої визріває кохання до Гіппомена (X, 614—619), дошукується, що ж конкретно їй подобається в ньому: молодість, мужність чи знатне походження, тобто хоче збагнути те, що в давнину ще прийнято було вважати ірраціональним.

Не дивно, що для Овідія, котрий проникає в світ душевних переживань людини, сам процес перевтілення стає предметом поетичного зображення. Перевтілення в Овідія оголює, робить видимим те, що раніше було непомітним для ока, — душевне сум'яття, страждання. І що довше вони тривали, що неприроднішими були, то болісніше відбувається перевті-

лення. Ось чому з моторошним натуралізмом описано, наприклад, процес перевтілення у дерево Мірри, що закохалася в свого батька (X, 489—498): розщеплені нігті вростають у землю покривленим коренем, дерев'яніють кістки, кров перемінюється у сік, шкіра поступово стає корою, що підповзає до живота, грудей, шиї. Не в змозі знести муки, Мірра зіщулюється, присідає, щоб і обличчям швидше «зануритись у кору». Закам'яніння і смертельний холод, наче «невиліковне лихо» — рак, повільно охоплюють усе тіло Аглаври, яку довго мучила чорна заздрість (II, 820—833). Темним од темних її думок став і камінь, у який вона обернулася. І, навпаки, раптовий біль супроводжується миттєвим перевтіленням: так кам'яніє Ніоба (VI, 303—312), чайкою злітає Алкіона (XI, 731—735), самі не помічаючи того, беруться зеленню погідні душею Філемон і Бавкіда (VIII, 715—719). Блискучим лавром у стрімкому бігу стає осяйна Дафна; перевтілення накреслене кількома рвучкими, як і сам рух, штрихами, в ньому не відчувається муки (I, 547—552). У білу телицю обертається неповинна Іо (I, 743)... Описуючи процес перевтілення, Овідій дбає про його правдоподібність, продумує кожну подробицю. Так, у стрімкої Дафни спочатку зеленню береться волосся, що розвівається у неї за плечима, і тільки насамкінець у землю впирається цупким коренем нога (нерухома в момент перевтілення Мірра дерев'яніє навпаки — від стіп до голови).

Овідій — натхненний співець широкого простору і руху, найяскравішого вияву життя. Рух, емоційний порив, навіть страх (IV, 230) примножують красу. А що таке перевтілення в уяві поета, як не перехід якоїсь межі, як не ознаки цього одвічного, мінливого руху? Адже автор «Метаморфоз» переконаний: «Довго в однаковій постаті... не потриває ніщо» (XV, 259—260). Не випадково перші двоє слів, якими починаються «Метаморфози» в оригіналі, — це дієслово «поривати» і прикметник «новий»: «Душа пориває мене оспівувати нові тіла у змінених формах». Дивно звучали б мотиви перевтілення, скажімо, у Горація — співця поміркованості, внутрішньої зосередженості і спокою, — який сумною долею Фаетона остерігав усіх тих, що плакають далекосяжні мрії. Овідій, хоч і повторює устами Феба стародавню мудрість: «Серединний шлях — найпевніший», все ж наче й сам німіє од захвату, коли перед юнаком Фаетоном раптово «саянула небес далина неозора», наче й сам чує під ногами стрімку Фебову колісницю, яку вогненні коні поривають манівцями всесвіту. Мовби заздрить батькові Фаетона, сонячному богові, який веде свої коні «всупереч руху небесних сфер» у космічному безмежжі.

З особливим захопленням читаєш (і перекладаєш) саме ті місця «Метаморфоз», де зображено рух. Назавжди запам'ятовується дощовий крилатий вітер Нот (I, 264—267): ритм вірша передає реальне відчуття лету; красуня Аталанта, що біжить «швидше, ніж пущена скіфом стріла» (X, 589); «прудкіша од вітру» Дафна (I, 502). А яким точним є, наприклад, образ факела, що, описуючи багрянні кола, «вогнями вогні доганяє» (IV, 508).

Перевтілення, власне, цікавить Овідія ще й тим, що воно, звершуючись, мовби зафіксує рух — і зовнішній, і внутрішній, душевний порив. Під таким кутом зору він сприймає й скульптуру, що значною мірою живила «Метаморфози»: в кожній статуї бачить передусім зупинену мить, що триває в мармурі. Так один по однім кам'яніють воїни, кидаючись на Персея, що тримає голову Медузи (V, 185—206). Кожен обертається у камінь по своєму (Овідій не зносить одноманітності): цей — з витягнутим мечем у руці, той — з піднятим над головою списом; один, не встигнувши вимовити слова, так і залишився з напівроззявленим ротом, в іншого назавжди застиг благальний вираз на обличчі; спливаючи, закам'яніла й сльоза. По-різному обертаються у камінь супутниці Іо, ставши «пам'ятниками гніву» Юнони (IV, 550—562). Так і діти Ніоби (а їх чотирнадцять) гинуть від «різних ран» (VI, 224—300). І саме вияв, здавалося б, невовимих, перелітних душевних порухів, їх увіковічення в твердому матеріалі викликають в Овідія найбільший подив. Зауважмо, до речі, як пильно приглядається поет-психолог до виразу людського обличчя, спостерігаючи на ньому напружену боротьбу протилежних почуттів, наприклад, в Алтеї (VIII, 467—470). Чи це не вияв постійного прагнення зазірнути в душу людини, в якій «так багато глибокої ночі» (VI, 472) — «великої годувальниці турбот» (VIII, 81)?

Обговорюючи мальовничість Овідієвих образів, їх скульптурну чіткість, пригадуємо Горацієве порівняння: «Поезія — наче картина». «Метаморфози» — блискуче підтвердження влучності цього вислову. І все ж саме в цьому творі зустрічаємо чимало такого, що виходить поза рамки можливостей тогочасного живопису. Овідій не обмежується основними барвами традиційної палітри: його цікавлять напівтони, дивує, наприклад, веселка, де сусіднують різні кольори, але межі між ними — непомітні (VI, 66). Він підмічає, як

від багряного покривала сонячний, викладений білим мармуром покій повниться ледь помітною рожевістю (X, 596); стежить за різними відтінками, яких набуває небо від світанку й до заходу сонця, за мінливим забарвленням місяця протягом ночі (XV, 188—194). Намагаючись дати уявлення читачеві про тишу, яка панує в оселі Сну, Овідій зображує перед входом у печеру завітле маком поле — цікавий, багатий асоціаціями символ не тільки сну, а й тиші: квіт маку справді не шелесне і боїться найменшого подуву. Овідія не задовольняють синоніми до слова «надвечір'я»: він усе-таки хоче описати невлонну межу між днем і ніччю, передати настрій цього таємничого моменту — своєрідного «перевтілення» дня у ніч:

День пригасав. Наставала пора, яку годі й назвати:
Темряви ще не було, але й світла вже наче не стало,—
Никлого дня з несміливою ніччю хвилине сусідство.
(IV, 399—401)

Зрештою, й саме перевтілення приваблює поета ще й своєю невизначеністю, загадковістю: воно, як згадувалось, є чимось середнім між життям і смертю, нагадує цю непомітну межу між днем і ніччю. Воно й сповнює світ серпанковим, подібним до вечірніх настроїв, смутком, бо ж усюди — в струмку, дереві, квітці — перебуває чиясь душа-жалібниця. Куди не кинь оком, усюди бринить цей смуток, навіть у морському обрії, де видніється острів, що був колись прекрасною дівчиною:

Там он на овиді, глянь, там на овиді мріє ще острів,
Любий мені...
(VIII, 590—591)

У цьому й відмінність світобачення Овідія від уявлення про світ, яке було, скажімо, в Лукреція, котрий чітко поділяв світ на тіла й порожнечу.

Не бракує в Овідія і контрастних зіставлень, де сусіднують, різко відмежовані, барви, зорові та звукові образи, настрої. В них — емоційна напруженість, якою пульсують «Метаморфози», їх динамізм. Один із найяскравіших контрастних образів поданий у сцені весвітнього потоку: на тлі вповитого смолянистими дощовими хмарами крилатого вітру постає різнобарвна веселка — Іріда (I, 270). Моторошний контраст являє собою і перевтілення, коли воно є покаранням, помстою. Так, Юнона, зненавидівши красуню Каллісто, обертає її у кошлату ведмедицю: білі руки їжаться чорною шерстю, закривляються гачкуватими кігтями; обличчя, «яким щойно Юпітер намиливатись не міг,— роззявилось виширом хижим»; замість ніжного голосу — «хрипкий рик виривається із звірячого горла» (II, 478—484).

Легенди про перевтілення дають Овідієві змогу немовби підняти на поверхню, зробити наглядними фатальні непорозуміння, парадокси, якими рясніє життя, що його взявся віддзеркалити автор «Метаморфоз». Так «найласкавіша» до батька дочка «найжорстокіше» поранює його, повіривши Медеї, що таким способом можна буде його омолодити; «щоб не бути злочинною,— робить злочин» (VII, 339—340). Саме на парадоксальності наголошує Овідій у переказі про Наркіса. Юнак прагне того, чим сам же найбагатший — самого себе: багатство зробило його вбогим. Він хоче вихопитись із свого тіла, тобто бути далеким від предмета своєї любові (I, 466—468). Цястя, якого жадав собі Мідас, стало його нещастям (XI, 133). У тузі Інах шукав дочку, а знайшовши її перевтіленою — ще більше затужив; найсолодший дар, безсмертя, став для нього найлютішою мукою (I, 661). Закоханий Феб-цілитель не може своїм лікувальним мистецтвом допомогти собі самому, хоч допомагає іншим (I, 524). А втім, чи й саме перевтілення не є найбільшим парадоксом? Віщий Феб, пророкуючи Аталанті її майбутнє перевтілення, сказав: «Живучи, ти будеш позбавлена самої себе» (X, 566). Мимоволі спадають на думку аналогії з життя автора «Метаморфоз». Поетичний хист — щасливий дар Овідія — обернувся для нього нещастям: завів на вигнання. Там поет, хоч і жив, та був мовби позбавлений самого себе. І чи не було фатального непорозуміння у стосунках між Августом і Овідієм: поетові подобався розніжений, розкішний Августів Рим, він оспівував його, але за це й поплатився, бо ж не таких похвал і не такої «співпраці» жадав од нього імператор.

Овідій, як і кожен великий поет давнини, за допомогою міфа намагався осмислити навколишність, заглянути у складний і суперечливий світ людини; головне ж — образними

засобами зробити очевидним геніальний здогад древніх греків про те, що все на світі плинне, все міняється, ніщо не залишається незмінним. Найпридатнішими для цього видавались йому саме перекази про перевтілення.

«Метаморфози», проте,— не збірник таких переказів. Це, як наголошує на початку сам поет,— «безперервна пісня», тобто цілісна епічна поема, що повинна розгорнути перед читачем поетичний образ еволюції світу від його початків аж до епохи Августа. Хронологічна послідовність подачі матеріалу, певна річ, умовна. Їй відповідає лише обрамлення поеми: виникнення впорядкованого світу з первісного Хаосу (початок першої книги) і апофеоз Цезаря — перетворення його у сузір'я (кінець останньої, п'ятнадцятої, книги). Весь інший матеріал викладено за цілком відносною хронологією міфа. Звідси й ряд анахронізмів: скажімо, в міфічні часи переноситься згадка про афінський Лікей — гімнасій, де викладав Арістотель (II, 710). Обрамлення «Метаморфоз» акцентує закладену в них ідею. Овідій, хоч і сприймає, за традицією, розвиток суспільства від золотого віку до залізного, все ж вірить у творчі сили людини, в її одвічний потяг до прекрасного; «вік Августа», власне, й приваблює його витонченістю культури, більшою лагідністю людських стосунків.

Хронологічний принцип, як бачимо, не був придатним для впорядкування даного матеріалу. «Найвинахідливішому серед поетів» (так назвав Овідія Сенека Старший) довелося шукати чимало композиційних засобів, щоб зібрані ним легенди про перевтілення зазвучали справді «безперервною піснею». Спробуймо вилучити хоча б одну з них, і ми побачимо, що поет зумів їх майстерно поєднати. Плавний перехід до сюжетно близької розповіді здійснюється, наприклад, за допомогою проміжних ланок, що вводяться переважно асоціативним способом. Так, після перемоги Аполлона над Піфоном (I, 441—445) згадуються Піфійські ігри; переможці нагороджувались вінком із зелені різних дерев, бо лавра ще не було. Далі, вже логічно підготовлений, іде переказ про любов Аполлона до Дафни та її сумний наслідок — перевтілення німфи у лаврове дерево... Нова легенда вплітається у канву твору, зокрема, як аналогія до попередньої: «...при новому й старе пригадалось» (VI, 316); як підтвердження імовірності щойно наведеної розповіді (так подається, наприклад, легенда про Філемона і Бавкіду, VIII, 618); як порівняння: «Згадай подібні випадки з іншими» — розраджує Егерію Гіпполіт, оповідаючи про своє нещастя (XV, 494); як протиставлення: всіх перейняла сумна доля Гекуби, крім Аврори, бо в неї була своя, ще більша журба (XIII, 576) тощо. Нерідко звертається поет до так званого обрамлення: легенду, по суті, не пов'язану з контекстом, розповідає хтось із дійових осіб: так довідуємося, наприклад, про Сірінгу (I, 689), про Пірама і Тісбу (IV, 55). Часом та чи інша легенда впроваджується в твір з описом якоїсь скульптури (так розказано, скажімо, про Піка — XIV, 313) або звичайного предмета, наприклад, списа (легенда про Прокріду — VII, 756). Коли ж візьмемо до уваги, що в «Метаморфозах» понад двісті п'ятдесят легенд та переказів, то зрозуміємо, чому літературознавців цікавить передусім композиція цього твору, його «прихований план».

Горацій, маючи на думці міфи, підкреслював: «Нелегко по-своєму описати те, що стало спільним надбанням». Так і Овідій першою ознакою хисту вважав уміння поета по-свіжому глянути на загальновідоме. Бо хто такий митець, як не наслідувач природи — невтомної «обновительки всіх речей» (XV, 252)? Устами Алкітої автор «Метаморфоз» висловлює, без сумніву, власне прагнення — захоплювати читача «солодкою новизною» (IV, 284). Ось чому «Метаморфози» — це не поема у звичному, традиційному розумінні слова. Овідій не дарма приглядався до непомітно поєднаних різних барв веселки, прислухався до милого співзвуччя по-різному настроєних струн ліри (X, 146). «Метаморфози» — це теж гармонійне співзвуччя найрізноманітніших жанрів: від розлогого епосу — до мініатюрної епіграми. Тут характерний для александрійських поетів епіллій — невеличка поема, наприклад, про викрадення Просерпіни; ідилія — невелика, пройнята ліризмом розповідь про Філемона і Бавкіду; любовна елегія (наприклад, про залицяння Поліфема до Галатеї, Ітіса — до Анаксарети); любовне послання; складений у гомерівському стилі гімн, панегірик, драматичний агон — суперечка Еанта з Одисеем, описи творів мистецтва та архітектури, наприклад палацу Сонця; космічні пейзажі в дусі філософської поеми Лукреція. Усім цим жанровим різновидностям відповідає, зрозуміло, ціла гама настроїв, тональностей, барв. Як Горацієве «Поетичне мистецтво», хоч його й називають іноді трактатом, є насправді живою ілюстрацією процесу поетичної творчості, так, отже, й Овідієві «Метаморфози» грайливістю гекзаметра, перемінністю образів, почуттів, жанрів імітують вічну мінливість невичерпної щодо багатства форм природи, засвідчують філософську засаду поета: «...мінється все, а не гине».

На тлі цього одвічного мінливого потоку перевтілень вирізняється на початку твору

скульптурний образ людини (I, 85—86). Довкола неї — тільки-но впорядкований, зображений у пастельних тонах, світ. На відміну від усіх інших істот, які понуро втуплюють очі в землю, людина вдивляється в зоряну красу неба, ширяє думкою у глибинах всесвіту. Вона мовби вихоплюється з низки болісних, драматичних перевтілень. В її зосередженості, у внутрішньому спокої, в задивленості у широкий простір відчувається поетова віра: дослухаючись до гармонії сфер, людина знайде злагоду з собою, з навколишнім світом, усвідомить, що вона — вінець творчої винахідливості природи, її оздоба. «Що за вигляд земля буде мати, люду позбавлена?» — жажнулись боги, довідавшись про намір Юпітера вигубити рід людський, — I, 247—248). Ось чому саме цей образ — «людини, котра споглядає небо» — з особливим захопленням прийняла доба Відродження.

Овідія справедливо називають поетом, що стоїть на межі двох світів. Не тільки пізня античність, а й нові часи жились його поетичною спадщиною, насамперед «Метаморфозами». Саме з цієї поеми письменники, поети, митці різних епох та країв черпали сюжети, мотиви та образи для своїх творів; саме через призму цього твору відкривали для себе світ античної культури. На основі «Метаморфоз» і в наш час укладають збірники античних міфів та легенд. Однак, підкреслимо ще раз, не тільки і не стільки в цьому значення поеми: в ній відбито глибинний чуттєвий зв'язок людини із світом природи, без якого не розбуяла б грецька міфологія; за допомогою міфів Овідієві пощастило донести до читача ідею всеохоплюючої любові й співчуття, що немовби пронизують світ вічно живої природи. Саме ці, глибинні, аспекти твору привертають сьогодні увагу дослідників та перекладачів.

Поруч із Вергілієм та Горацієм Овідія віддавна шанували в українській літературі. Цитуваннями з Овідія не раз підкріплювали свої настанови автори поетик, що їх читали в Києво-Могилянській академії. Овідія натхненно наслідував Сковорода («Похвала астрономії»), захоплено відгукувався про нього Т. Шевченко, називаючи поета «найдосконалішим творінням всемогутнього творця вселенної». У тих творах великого Кобзаря, де звучить туга за рідним краєм, знаходимо спільні мотиви зі «Скорботними елегіями» Овідія-вигнанця.

Мав Овідій на Україні й своїх перекладачів*. У вісімдесятих роках минулого століття у літературно-громадському журналі «Зоря» було опубліковано декілька перекладів з «Метаморфоз»: легенди про Пігмаліона та Кипариса переклала Олена Пчілка, про Орфея і Еврідіку — О. Маковей. Олена Пчілка застосувала подекуди гекзаметр, подекуди — коротший, що, правда, теж дактилічний, вірш. І. Франко, відгукнувшись у листі на переклад, не схвалив цієї спроби. Дещо пізніше Олена Пчілка інтерпретувала й легенду про Дедала і Ікара, на цей раз ще вільніше повівшись із оригіналом. О. Маковей, очевидно, під впливом «Енеїди» Котляревського звернувся до римованого чотиристопного ямба. Віршова форма неминуче забарвила переклад (точніше — переспів, наслідування) невластивою для оригіналу мовностилістичною тональністю. Подекуди в О. Маковея звучать навіть пародійні нотки, дарма що зміст уривка вельми трагічний:

Змія її вкусила в ногу —
І смерть взяла її, небогу.

Вирішивши, що гекзаметр в українській мові «затратив не тільки первісну вартість, але й усю свою музично-вокальну гнучкість», Д. Николишин у двадцятих роках нашого століття виконує переклад першої пісні шумковим віршем, точніше, поєднанням двох рядків шумки в один рядок. Не диво, що цей «побудований на українській народній ритміці» (Д. Николишин) вірш потягнув за собою і притаманні українському фольклорові мовностилістичні особливості: переклад рясніє здрібнілими словами, характерними для народної поетики образами, фігурами, реаліями тощо:

Сонечко ясним промінням світа ще не наділяло,
Ані місяць новиком-серпом на небі не являвся.

Фольклорну канву твору згущують ще й українізовані імена, якими всіяний переклад: Арг Аресторенко, батько Сатурненко, Сатурнівна, Дафна Пенейвна та інші. Все це, зрозумі-

* Див. статтю Т. Пачовського «“Метаморфози” Овідія в українській літературі». У кн.: Публій Овідій Назон.— Вид-во Львівського університету, 1960, с. 69—79.

ло, не могло увінчати успіхом працю перекладача, хоча й тут зустрічаємо подекуди щасливі знахідки у відтворенні поетичних образів першотвору.

Новим кроком у освоєнні «Метаморфоз» стали переклади Миколи Зерова. Під рукою майстра гекзаметр виявив свої винятково широкі інтонаційно-ритмічні можливості, сам став могутнім виражальним засобом, а не монотонним поєднанням дактилів.

У наш час на рівні теперішніх вимог до художнього перекладу окремі уривки з «Метаморфоз» українською мовою освоїла Ю. Кузьма.

Сьогодні, отже, не стоїть питання, яким віршем перекладати Овідієву поему. Та це не значить, що праця перекладачів полегшилась. Навпаки, збереження гекзаметра повинно супроводжуватись якнайповнішим відтворенням усіх зображувальних засобів твору. «Метаморфози» ж, окрім проблем, що їх доводиться вирішувати перекладачеві будь-якого твору античної літератури, висувають ще й свої труднощі. Це передусім труднощі стилістичного плану: необхідно відчутти й передати мовою перекладу тональність кожного з представлених у поемі жанрів, домогтись належної гармонії в межах цілого твору.

Чимало клопотів завдає перекладачам образна система «Метаморфоз». Якщо Горацій, обмежений тісними рамками од, ішов у глибину слова, приховуючи свої образи, то в Овідія вони на поверхні — яскраві й розлогі. Проте відтворити їх нелегко: вони динамічні, стрімліві; статичним буває лиш останній штрих, фіксація руху. Отож багатослів'я Овідія (в поета винятково обширна синоніміка) — оманливе. Перед нами — найточніше дібрані слова. Адже зайвий мазок неодмінно зупинить рух, умертвить образ.

Овідій, як уже згадувалось, максимально розширює палітру барв. Колір нерідко набуває у нього важливого емоційного звучання. Згадаймо знамените: «*Aurea prima sata est aetas*» (I, 89). У перекладі: «Вік золотий було вперше посіяно». Перед нами, до речі, один із випадків, коли «потрібне слово» годі було поставити на «потрібне місце». Початкове, акцентоване ритмічно й інтонаційно, звучне *aurea* — «золотий» осяває не тільки цей рядок, а й, здається, всю поему: не дарма ж її називають «золотою легендою античності». Вимушене зміщення в перекладі послаблює емоційну виразність вірша та відповідний зоровий образ. Однак перекладач, орієнтуючись на своєрідність Овідієвої поетики, на його світобачення, намагався компенсувати неминучі втрати в інших місцях твору.

Цей переклад є однією із спроб донести до українського читача ідейну та художню цінність «Метаморфоз» — єдиної у своєму роді поеми, що не має собі рівної у світовій літературі ні щодо задуму, ні щодо багатства та яскравості поетичних образів.

Андрій СОДОМОРА

КНИГА ПЕРША

Дух пориває мене: про нові починаю співати
В змінених формах тіла. О боги,— бо ж од вас переміни,—
Задум співця надихніть: відтоді, коли світ народився,
Ген аж до наших часів доведіть нестихаючу пісню.

Поки ще море й земля появилися, поки над ними
Небо прослалось, обличчя однакове мала природа.
Хаосом потім назвали її — велетенська, безладна
Купа, сама бездіяльна вага, де, поєднане будь-як,
Зібране з різних кінців, клубочилось речей всіх насіння.
10 Світові сяйва свого не являв ще Тітан променистий,
Не поновляла сріблястих рогів, наростаючи, Феба.
Ще не повисла Земля, ще в повітрі легким її власний
Не врівноважив тягар; у ту пору ясна Амфітріта
Не простягала ще рук лазурових уздовж суходолів.
Скупчились там, перемішані, води, земля і повітря;
Тим-то земля не була ще стійкою, пливучими — води,
Світлим — повітря; ніщо там не мало ще форми своєї,
Все-бо в сум'ятті було, й у тій масі, в єдиному тілі,
Жар проти холоду йшов, на вологу сухе повставало,
20 Проти м'якого — тверде, на легке напирало вагоме.

Бог тоді втрутивсь, однак, і добірніші сили природи:
Неба намет од землі відділив він, а землю — від моря,
Потім ефір блискотливий підняв над імлистим повітрям.
Так, розібравши громаддя сліпе на окремі частини,
Простором їх порізнив, а з'єднав — найсердечнішим миром:
Іскрами звився вогонь невагомий — опуклого неба
Сила стрімка — й закріпивсь на вершечковій світобудові.
Побіч — повітря, до нього вагою і місцем найближче.
30 Землю ж, яка притягнула до себе вагоміші частки,
Власний тягар пригнітив; наостанку хвиляста волога
Весь непохитний вже світ охопила пливкою межею.
Суміш первісну ось так поділивши, цей бог невідомий —
Хто б він не був — сформував як належало світу частини:

Землю — насамперед, що на зразок велетенської кулі
Завжди однакову з різних боків своїх має опуклість.
Водами блиснув тоді; під вітрами рвучкими здіймається
Ім повелів, суходоли ж обвів побережжям піщаним.
Далі — струмком задзвенів, багновища розлив та озера,
З волі його в берегах зазміїлися спадисті ріки.

40 Поки плывуть — одні тут, інші там — забирає земля в них
Трохи води, трохи — дійде до моря, і там, на просторі,
Лунко об скелі вже б'є, щойно з річища вирвавшись, хвиля.
Він повелів, щоб прослались поля, опустились долини,
Листям покрилися ліси, піднялися хребти кам'яністі.
Як розтинають небесне склепіння праворуч дві смуги,
Й стільки ж ліворуч, і п'ята, від них чотирьох гарячіша,
Так от і небом повиту твердінь поділив прозорливий
Світу творець, охопивши й її стількома ж поясами.

50 На серединнім немає життя через жар непомірний;
Два по краях — у глибокім снігу; а двом поміж ними
В лагідній суміші бог дарував і тепло, й холоднечу.
Вище — повітря лягло, незоре й легке, та наскільки
Легша вода від землі, — від вогню воно важче настільки.
Там він і хмарам густим, і туманам велів оселитись.
Там і громи помістив, щоби смертним серця потрясати.
Там — і вітри, що викрешують спалах і блискавку в небі.
Світу дбайливий творець не дозволив, однак, вітровіям
Вільно ширяти довкіл; їм опертися важко й сьогодні,
60 Хоч не в однім вони напрямі дмуть, а лиш кожен — в своєму:
Світ на шматки б розірвали — в такій ті брати ворожнечі.
Евр на Схід одступив — до країв набатейських та перських,
Та до хребтів, що купаються в променях раннього сонця.
Захід і ті береги, що під сонцем похилим тепліють,
Має в опіці Зефір. А на Північ, у Скіфію сніжну,
Силою вдерся жажливий Борей. Протилежні широти
Австр поливає дощем, наганяючи хмари кошлаті.
Врешті й ефір над усім помістив — невагомий і чистий:
В ньому ні крихти нема від падолів земних, ні пилінки.
70 Тільки-но бог усьому, що було тоді, визначив межі, —
Тут же, привалені досі безоднею п'тьми сліпої,
Ясно засяяли, всіявши ген усе небо, сузір'я.
Потім, щоб кожна з частин світових щось живе в собі мала,
В обширах неба зірки появилися й постаті божі;
Хвиля, подавшись, окутала риб табуни блискотливі;
Звір на землі оселився, а птахи — в легковіїнім повітрі.

80 Та не прийшла ще пора на розумну, на вищу істоту,
Що повноправно б могла над усім, що живе, панувати.
Тут і людина зросла. Чи її з божественного сім'я
Виплекав щедрий творець, щоб почин був для кращого світу,
Чи, розлучившись недавно з ефіром, земля молода ще

З небом споріднений паросток вигріла в лоні своєму.
Син Іапета вигадливий, землю з дощем розмішавши,
Зліпок із неї зробив, до богів усевладних подібний.
Тож, коли звір тільки в землю потуплює погляд, людині
Він дав поставу струнку, щоб могла споглядати високе
Небо й до світлих зірок повелів їй підносити очі.
Так невпізнанною стала земля, хоч була нещодавно
Звалищем темним, і ось — вже обличчям людським зазоріла.

90 Вік золотий було вперше посіяно. Чесність і Правду
Всюди без примусу, з власної волі в той час шанували.
Люд ще ні кари, ні страху не знав, бо тоді не читав ще
Грізних законів, карбованих в мідь; ще юрба не тремтіла
Перед обличчям судді — проживала й без нього в безпеці.
З гір у ту пору підтята залізом сосна не спускалась,
Щоб до заморських країв поплисти по розгойданій хвилі.
Смертні й не знали, що є ще десь інший, крім їхнього, берег.
Міста тоді звідусіль обривистий рів не обводив,
Ще не ячала сурма та й ріжків ще не чуть було мідних,
100 Ще не блищали ні меч, ні шолом. Не тримаючи війська,
В тихім дозвіллі спокійно жили-вікували племена.
Без обробітку й земля, що не відала ран од заліза,
Щедро, по волі своїй, усіляку приносила живність.
Люди, вдоволені тим, що само, без принуки, зростало,
Терен по схилах гірських і пахучі суниці зривали,
Темні ожини, що густо гілки обліпляли колючі,
Дуб же, Юпітера дерево, рясно ронив їм жолуддя.

Вічна буяла весна. Під віянням теплих Зефірів
Солодко, наче вві сні самосійні гойдалися квіти.
Так от і лан, хоча плуга не знав, не лежав перелогом,
110 Гнав свою хвилю важку — золотавим пишався колоссям.
Ріки пливли молоком, хвилювалися ріки нектаром.
Медом жовтавим зелені дуби ненастанно точились.

Потім, як древній Сатурн повалився у темрявий Тартар,
Світ під Юпітером був. Появилось срібне поріддя,
Гірше, ніж золото, хоч од рудої цінніш було міді.
Весну колишню всевладний Юпітер обмежив у часі
Літом, зимою, сльотливою осінню; хутко минати
Стала весна — лиш четверта частина квапливого року.
Саме тоді замигтіло повітря від спеки сухої,
120 Саме тоді задзвеніли бурульками води під вітром.
Тут і під кривлю ввійти довелось: то в печерах селились,
То під наметом із пруття та лоз, переплетених ликом.
Саме в ту пору з'явився рільник, і Церерине зерно
В темну лягло борозну, й під ярмом заревіла худоба.

Трете на зміну йому підійшло тоді — мідне поріддя.
Грізної вдачі було й до жорстокої зброї поквапне,

Ще не злочинне, однак, як останнє — з заліза твердого.
Тут же в цю гіршу, залізну добу всяка скверна ввірвалась;
Тут же, сумні, відійшли — Соромливість, і Чесність, і Віра.
130 Вслід їм на землю Облудність прийшла, Віроломність, а з ними —
Чвари, Насилля сліпе й до багатства Жадоба злочинна.
Парус тоді забілів, хоч весляр на вітрах ще не знався,
Й сосна, що цупко своїх верховин донедавна трималась,
Ось уже днищем ковзким на чужій захиталася хвилі.
Землю ж, яка була в спільному вжитку, як сонце й повітря,
Помежував як удовж, так і вшир землемір хитромудрий.
Не вдовольняючись тим, що дає вона — як і належить —
Хліб та всілякі плоди, зазирають уже в її надра.
140 Й ті, що заховані там, що вповиті стігійською млою,
Вже виринають скарби — й на лихе підбивають людину.
Зблиснуло згубне залізо й ще згубніше золото — й тут же
Встала, жажлива до них, невсипуща Війна, й забряжчала
Зброя в жорстокій руці, що багрилась пролітою кров'ю.
Люд на грабунок іде. На господаря гість зазіхає,
Тестя висліджує зять, уже й братня любов ненадійна.
Жінка грозить чоловікові, він же — чигає на неї.
Мачуха дітям готує із трав зеленаву отруту.
Синові знати кортить, чи то скоро впокоїться батько.
150 Впала вже віра в богів, і остання із жителів неба
Землю, зволожену кров'ю людей, покидає Астрея...

Втім, і високий ефір мав свої тоді, кажуть, турботи:
Велетні, діти землі, володінь забажавши небесних,
Гори до зір нагромадили, вже по крутизні спинались,
Та блискавицею їх перестрів наймогутніший Батько:
Миттю Олімп розколов, Пеліон же — пожбував із Осси.
Поки під звалищем скель ще звивались тіла велетенські,
Ріками крові своїх же дітей — змієногих гігантів,
Кажуть, земля підпливла й оживила їх кров, ще гарячу.
160 Щоб од загиблих бодай залишилася згадка на світі,
Вигляд людський тим істотам дала, але й це покоління
Не шанувало богів, повсякчас поривалось до вбивства,
Надто жорстоким було, бо й пішло від гарячої крові.

Бачачи це з позахмарних осель своїх, бацько Сатурній
Тяжко зітхнув-спохмурнів, а згадавши про злочин ще свіжий,
Ще не відомий богам, — про гидку Лікаонову учту, —
Гнівом великим, Юпітера гідним, пройнявся і тут же
Скликуює збори богів — і вони поспішили на поклик.

У високості є шлях, при погожому небі помітний:
170 Білістю наче проливсь, тому й назву отримав — Молочний.
Шлях той безсмертних веде до палат осяйних Громовержця
Та до престолу його. А направо й наліво — оселі
Знатних богів, де вітають гостей при відчинених дверях.

Там, трохи далі, звичайні боги, хто де міг, поселились.
Тут же, край шляху, пенатів своїх помістили вельможі.
Місце те славне — якщо такий приклад не надто зухвалий —
Я без вагання б назвав Палатіном великого неба.
Тож, коли вишні боги в мармуровій зібрались палаті,
Сам Громовержець, опершись на берло слонової кості,
З трону високого всіх озирнув, а тоді головою
180 Тричі струснув, сколихнувши і землю, і море, й сузір'я,
Потім озвався, уста розтуливши до гнівної мови:
«Вірте, за лад світовий не така мене брала тривога
Навіть у буряний час, коли ті змієногі шаленці
Сто своїх рук водночас підняли, щоб на небо ввірватись.
Ворог був лютий, це так; але ж тільки з одним поколінням
Грізна велася війна, лиш один вона мала початок.
Нині ж я змушений скрізь, де лиш землі Нерей обмиває,
Вигубить плем'я людське — в тому ріками я присягаюсь,
Що під землею, у млі, через гай пропливають стігійський.
190 Все перепробував я, та, коли загноїлася рана,
Треба мечем одсікти від здорового невиліковне.
Є в мене ще й півбоги, є сільські божества мої — німфи,
Фавни, сатири та жителі гір — добродушні сільвани.
Хоч дотепер вони ще не вдостоїлись почестей неба,
Все ж я їм землі розлогі оддав, де селитися можуть.
Та чи спокійно їм там, о всевишні, якщо вже й на мене,
Хоч блискавицю тримаю в руці, хоч над вами паную,
Сіті підступні плете Лікаон, що жорстокістю вславивсь?»
Тут підхопились усі й за зухвальство таке вимагають
200 Кари злочинцю; отак і тоді, коли змовників згряя
Цезаря кров пролила, щоб і Рим у крові затопити,
Всесвіт і люд сколихнулись, оглушені громом неждано.
Все, зціпенівши, чекало кінця. В ту годину тривожну,
Августе, вірністю люду свого ти не менше втішався,
Ніж отим гомоном неба — Юпітер. От, руку піднявши,
Голос подав він — і гомін ущух, і запала мовчанка.
Так заспокоївши всіх неосяжністю влади своєї,
Знов говорити почав, перервавши мовчанку, Юпітер:
210 «Цим не турбуйтеся, боги: Лікаон поплативсь по заслuzі.
Що ж учинив він і як був покараний — викладу зараз.
Чутка про нашого часу ганьбу досягла й мого слуху.
Щоб перевірить її — ану ж неправдива! — з Олімпу
Злинувши, в постаті смертного, бог, я обстежую землі.
Довго б я гаяв вас тут, якби взявся про всі неподобства
Мову вести — я побачив таке, що й не снилось нікому!
Ось проминув я Менал, де хижак собі схову шукає.
Потім — кілленські гаї та сосняк на Лікею холоднім,
Далі — Аркадська земля. В негостинне житло Лікаона
Входжу нарешті; вже слався туман, уже й ніч западала.

220 Знак подаю, що це бог завітав — тоді з челяді кожен
Виявив шану мені. Лікаон же, злобливо всміхнувшись, —
«Я пересвідчуся, — каже, — й то скоро, кого тут вітаєм —
Бога, чи смертну людину, й сумнівною правда не буде».
Вбити намислив мене, й тільки темряви ждав, щоб неждано
Вдарить ножем. Ось такі полюбляє він пошуки правди.
Й тим не вдоволений, він полоненика з роду молосців
Слугам велить привести; перетявши нещасному горло,
Варить по куснях його у киплячій воді, а частину
230 Смажить, розвівши вогонь. І як тільки на стіл перед мене
Він тії страви поклав — я метнув блискавицю вогненну —
Й дім нечестивий упав, нечестивця-господаря гідний.
Втік він, жахнувшись, кудись на поля, і там на безлюдді
Вовком завив, хоч хотів щось промовити; лють його хижа
Піною в паші взялась — на худобу ще й нині звертає
Вбивчий свій зуб, ще й сьогодні він кров'ю упитися радий —
Шерстю наївився весь, замість рук уже лапи у нього.
Все ж, хоча вовком зробивсь, та не всі свої втратив прикмети:
Та ж сивина де-не-де, той же темної дикості вираз,
240 Той же в зіниці вогонь, та ж в усьому подібність до звіра.
Дім цей руїною став. Та якби ж то лише в цьому домі
Гріх поселився! Куди оком не кинь — всюди злоба, насильство,
Мов присяглись вони злочин чинить. Тож усі якнайшвидше
Хай-но поплатяться, — вирішив я, — раз того заслужили».
Гучно вітає частина богів ці слова Громовержця,
Гніву йому піддає, а частина — лиш годиться мовчки.
Всім, проте, боляче стало нараз, коли роду людському
Винесли вирок такий: що за вигляд земля буде мати,
Люду позбавлена? Хто нам' — питають — запалить у свято
Ладан? Чи, може, ти звірам її віддаси, Володарю?
250 Він заспокоює їх: «Ці турботи беру я на себе,
Отже, дарма не тремтять. Обіцяю вам дати початок
Іншій породі людей, не таких, як оті лиходії».

Вже блискавицями мав він ось-ось позакидувати землю,
Та побоявся, щоб од того вогню сам ефір божественний
Не спалахнув, щоб і вісь світова водночас не згоріла.
Втім, пригадалося й рішення Долі: що має настати
Час, коли море, земля й величавого неба склепіння
Враз спалахнуть, — і довкіл світова запалає будова.
Тож блискавиці, що в кузнях кіклопів кувались, одклавши,
260 Шлях протилежний обрав: увесь люд йому спало на думку
Знищити в хвилях, проливши дощі з неозорого неба.

Вмить у печери глухі запроторює він Аквілона,
З ним і всі інші вітри, що розвіюють хмари, і тільки
Нотові волю дає. Вилітає на вогких він крилах,
Грізне обличчя його — в чорноті дощового завою,

В хмарах важких борода, сивиною спливають потоки,
Хмари вповили й чоло, струменить йому з крил і з одежі.
Тільки-но руку важку покладе він на тучі розлогі —
Тріскає грім і з висот водночас проливаються ріки.
270 Ось і Юони вістунка ясна в різнобарвнім убранні
Воду Іріда бере, щоб до хмар донести її знову.
Вилягли буйні лани, й не судилось тоді хліборобу
Жниво стрічать золоте, змарнувавсь його труд цілорічний.
Гніву не втишить, однак, тільки небом своїм Громовержець:
Брат лазуровий його вже викочує хвилі в підмогу,
Ріки скликаючи всі. І коли перед ним вони стали
В пишній палаті,— «Не буду тут,— каже,— розводитись довго,
На балачки не пора — вашу міць усі разом пролійте.
280 Велено так. Од камінних печер повідвалюйте брили
Й вашим потокам усім попустіть, скільки можете, віжки!»
Мовив, а ті, повернувшись, джерелам вивільнюють витік —
От вони піняться й рвуться туди, на широкії води.
Сам же він гупнув тризубцем об землю, й вона, колихнувшись,
Водам іще додала небувалої сили й розгону.
Вже вони не в берегах, а розлогими ринуть полями;
Крутять у вирі дерева, й хліба, і людей, і худобу,
Кривлю зривають, домашні божки — на запіненій хвилі.
Де-не-де дім коли встояв якийсь, непогоді опершись,—
Хвиля й його вже запліскує геть, над покрівлею грає,
290 Вже навіть вежі міські поховались, пригноблені нею.
Повністю зникла межа поміж водами і суходолом —
Бурхало море довкіл, берегів лиш не відало море.
Хто якось виліз на горб, хто в човні кривоносім зіщуливсь,
Сумно веслуючи там, де за плугом ішов нещодавно.
Ще хтось пливе понад обширом нив, над шпильями будинків,
Інший — вже рибу бере голірuch у верхів'ї в'язовім.
То десь у зелень лугів гостродзьобий вбивається якір,
То виноградну лозу підминає закруглене днище.
300 Де на м'якім моріжку випасалися кізки грайливі,
Нині ліниво собі розляглись вайлуваті тюлені.
З дива того нереїди німіють: міста ж під водою,
Храми, й зелені гаї, а дельфіни, блукаючи в лісі,
Тілом гнучким раз у раз об розхитані стовбури б'ються.
З вовком овечки цливуть; по сусідству — лев жовтогривий,
Шкіряться тигри в воді. Блискавичною силою ікла
Не порятується вепр, а проворністю ніг своїх — олень.
Довго шукаючи клаптя землі, де б на мить хоч присісти,
В море он падає птах, розпластавши натомлені крила.
310 Де тільки горб височів — там розгнуздані, піняві хвилі;
Вже об вершини гірські вони вперше розгонисто б'ються.
Все вже під хвилю пішло, та якщо кому й блиснув рятунок —
Голод того до загину довів, хоч повільно, та певно.

Край аонійський від Ети-гори відділяє Фокіда,
Щедра земля, як землею була ще вона, а сьогодні —
Моря частина, де хлюпають води, набігли зненацька.
Є там гора, що до зір наче рветься двома стрімчаками,
Це — величавий Парнас, що верхів'ям пронизує хмари.
Ось і причалив сюди, — бо все інше було під водою, —
Девкаліон і дружина його на човні невеликім.
320 Тут верховинних богів вони молять і німф корікійських,
Як і Феміду саму, що тоді віщувала майбутнє.
Бо ж, як ніхто з чоловіків усіх, він горнувся до правди,
Й серед жіноцтва — богів лиш вона шанувала найбільше.
Бачить Юпітер: де світ був колись — нині плесо безкрає;
З-між чоловіцтва всього лиш один нині, бачить, зостався,
З-поміж усіх незчисленних жінок — лиш одна врятувалась.
Чесні обоє вони й пам'ятають богів шанувати.
От він, і хмари, й вологу розвіявши вітром північним,
Небу — на землю, землі ж — подивитись на небо дозволив.
330 Море нарешті вляглось, і Володар, одклавши тризубець,
Пестить гладінь голубу й лазурового кличе Трітона, —
Він оддалік над глибинами вод черепашками вкриті
Виставив плечі, — й велить йому зараз же, в ріг засурмивши,
Хвилям і течіям всім, щоб одхлинули, поклик свій трубний
З вітром пустити. Той мушлю порожню бере, яка знизу
Щораз повнішими ген аж до розтруба звивами в'ється.
Досить їй подих повітря відчуту в собі серед моря, —
Повняться вже береги — і на схід, і на захід — одлунням.
Так і тепер, лиш приклав його бог до вуст своїх вогких, —
340 Лиш протрубив у ясну далину повеління Нептуна, —
Голос той хвиля морська й річкова щонайдальша почула,
Й тут же, почувши його, покорилась божественній волі.
Море — уже в берегах; у колишньому річищі знову
В'ється ріка. Виступають горби, мовби звівшись на ноги.
Де відступає вода — суходіл проглядає з-під неї.
Часу чимало сплигло, і місцями, де ліс був раніше,
Там верховіття дерев появляються в твані липучій.
Світ на своє навернувсь. Та, окинувши зором пустелю,
Бачачи землю без нив у полоні глибокої тиші,
350 В смуткові Девкаліон обізвався крізь сльози до Пірри:
«Сестро, дружино моя, одинока врятована жінко,
Ти, з ким і спільний наш рід, і вітчизна мене пов'язали,
Й ложе подружнє, та ось — і самі небезпеки еднають,
Нині на всій цій землі — від сходу й до заходу сонця —
Двоє ми — цілий народ, а довкіл — тільки море й відлюддя.
Втім, ще не можна сказати напевно, що й ми врятувались:
Он бовваніють ще, страх навіваючи, хмари понурі.
Хто б то підтримав тебе, якби ти врятувалась без мене?
Хто б тобі руку подав? Чи могла б ти одна, самотою,

360 Страх у собі подолать і кому б свої болі звіряла?
Бо щодо мене, повір,— якби ти стала жертвою моря —
Вслід за тобою, дружино, й мене б схоронила безодня.
О, коли б людність я міг відновить, перейнявши мистецтво
Батька свого, коли б душу вдихнув я у глиняний зліпок!
Нині ж по волі богів лиш удвох нам судилось, дружино,
Рід представляти людський, тільки ми — його втілення нині».

Тут і заплакали разом; тоді-то їм спало на думку
В неба поради прохать, по святе віщування звернутись.
От і в дорозі вони. Незабаром — вже хвилі Кефіса,
370 Хоч непрозорі, та все-таки грають у річищі звичнім.
Тут очисною водою обличчя й одержу зросивши,
Рушило знову подружжя туди, де богині Феміди
Храм віковичний самотньо стоїть; по чолі кам'яному,
Бачать, поповз уже мох, над жертovníком дим не струмиться.

Лиш до порога дійшли — і, попадавши ницьма додолу,
Боязко плит храмових прохолодних торкнулись устами
Й так почали: «Якщо гнівних богів молитви наші щирі
Все ж прихилити могли б і ласкавість колишню вернути,
Дай нам, Фемідо, одвіт — чи могли б ми наш рід обновити.
380 Як, милостива, тут быть, коли з вітром пішло все, з водою?»
Мовить, власкавлена, слово таке: «Із святині виходьте,
Голови вкрийте накидками й, розперезавши одержу,
Кості великої матері кидайте ген поза себе».

Мов заіміли вони якийсь час. Обірвавши мовчанку,
Першою Пірра відмовилась волі Феміди скоритись:
«Вибач мені за непослух,— благає в сльозах,— та не зважусь
Над материнською тінню глумитись, метаючи кості».
Довго тим часом то подумки, то між собою старенькі
Те загадкове пророцтво на різні лади обертають.

390 Син Прометей нараз, прояснівши, говорить ласкаво
Епіметей дочці: «Або вже мене власний підводить
Розум, або,— якщо до гріха не схиляє пророцтво,—
Мати велика — це наша земля, а каміння, гадаю,—
Це її кості, тож маєм каміння метать поза себе».

Здогадом цим він лише зацікавив Тітанову доньку,
Переконати ж не міг: ось така до святого пророцтва
В них недовіра була. Та чи може пошкодити спроба?
Вийшовши, голови вкрили мерщій, розпустили туніки
Й кидають, як було велено їм, позад себе каміння.

400 Камінь,— та хто б у це вірив, коли б не засвідчила давність? —
Твердість, природу свою, поступово втрачав і дедалі
М'якшим, ніжнішим ставав, набуваючи й форми нової.
Росту сягнувши свого, злагіднівши, з тих каменів кожен
Тілом зробивсь, де, хоча й невиразно, та вже проглядали
Риси людини; такою є постать, яку в мармуровій
Брилі намітив митець — ще різцем не відточена, груба.

Що в тому камені вогким було, мов од соку якогось,
Що в нім було од землі — те ставало податливим тілом.
Що ж непроникним, суцільним було — оберталось на кості.
410 Що було жилами щойно, те жилами в тілі лишилось.
Так добротою богів незабаром усе те каміння,
Що чоловік позад себе метнув, стало чоловіками,
Те ж, котре кинула жінка назад,— обернулось жіноцтвом.
Так появились ми, плем'я тверде, загартоване в праці,
Й роду твердого свого не один залишаємо доказ.

Інших іще різнорідних істот породила чимало
З власної волі земля, як лише споконвічна волога
З сонцем вогненным зійшлась, і, розпарені, мовби набрякли
Грязь та липкі болота. У землі живодайній налившись,
420 Плідні начатки речей наче в лоні росли материнським,
Щоб у якомусь обличчі на світ появитися з часом.
Так і тоді, коли з нив заволожених семигирловий
Ніл поступово одплив, увійшовши у річище давнє,
Твань під сузір'ям палким припеклась, закипіла, тоді-то
Орючи землю парку, рільники натрапляли на безліч
Різних істот дивовижних. Одні з них із лона земного
Саме зринали на світ; а в інших незрілі частини
В цілість іще не зрослись; і нерідко в одній половині
430 Вже якесь тіло жило, хоч у другій — було ще землею.
Тож, коли вогкість і жар поєднались у лагідній мірі,—
Втішились плідністю: все від них родиться, все виникає.
Хоч ворогує з водою вогонь, але випар вологий
Зроджує все, й визрівають плоди у незгідливій згоді.
Отже, земля, заболочена вкрай нещодавнім потопом,
Сонце побачивши знов і, прогрівшись у дні спекотливі,
Видала безліч істот. Повторила при тому частково
Давні їх форми, частково ж незнаних потвор народила.
Так мимоволі й тебе, велетенський Піфоне, в ту пору
440 Вивела з лона земля — на диво новим поколінням;
Жах ти наводив, бо тілом своїм заступав навіть гори.
Луком уславлений бог, який досі дзвенів тятивою
Сарнам услід та лякливим козулям, тепер сагайдак свій
Опорожнив уже мало не весь на потворного змія,
Стрілами вкрив його, чорну отруту по ранах розливши.
Щоб не приблякнув цей подвиг, однак, із перебігом часу,
Ігри священні заклав ще тоді він цим славним двобоєм,
Назву «Піфійські» їм давши на знак перемоги над змієм.
Хто тут у бігу, чи силою рук, або на колісниці
450 Всіх подолав, той вінцем із дубового листя вінчався.
Лавра-бо ще не було тоді, й буйноволосою Феба
Зелень із різних дерев, обвиваючи скроні, втішала.

Фебова перша любов — це Дафна, Пенеева доня.
 Та розпалив те кохання не випадок — гнів Купідона.
 От якось стрів його Феб, що пишався двобоєм недавнім.
 Той тятиву напинав, нагинаючи лук свій дворогий.
 «Нащо, пустуне, та зброя тобі? — мимохідь йому кинув
 Феб.— Чи не наше плече має право пишатися нею?
 Здатні-бо ми нанести й найлютішому ворогу рани.
 Ось нещодавно Піфон, який черевом, повним отрути,
 460 Обшири цілі гнітив, повалився од стріл моїх частих.
 Ти вже свій факел носи й задоволений будь, що вогнем тим
 Будиш якусь там любов, не примазуйсь до нашої слави!»
 Син Кітереї на те: «Нехай лук твій усе прошиває,
 Мій же — прошиє й тебе. Тож наскільки усяке створіння
 Нижче від бога, настільки ти й славою нижчий від мене».
 Мовивши те, злопотів, невгамовний, крильми й за хвилину
 Вже на зеленій вершині Парнасу, багатого тінню,
 Став і вихоплює з сагайдака дві стріли неподібні:
 Будить одна з них любов, а друга — її проганяє.
 470 Та, котра будить,— із золота, вістрям вилискує гострим,
 Та, котра гонить,— тупа й під тростиною олово в неї.
 Ось полетіла тупа й Пенейду, німфу, вразила.
 Свиснула гостра — й до самих кісток пройняла Аполлона.
 Тут же він німфи запрагнув, а та —утікає від нього.
 Вся її втіха — глибокі ліси та на ловах багата
 Здобич; суперниця в тому вона незаміжньої Феби:
 Вільно з-під стьожки вилося перехоплене наспіх волосся.
 Хто тільки нею не снів! Та, відкинувши всіх, вона рветься
 В темні гаї, чоловіками ж нехтує, знать їх не хоче.
 480 Що їй Амур, Гіменей: не дбає вона про подружжя.
 Батько не раз їй казав: «Мені зятя ти, донечко, винна!»
 Батько не раз їй казав: «Мені винна ти, донечко, внуків!»
 Де там! Знаряддями зла видаються їй факели шлюбні.
 Милим обличчям на згадку про них рум'яниться німфа.
 Батька благає не раз, йому шию обвивши руками:
 «Батеньку любий, дозволь, щоб дівоцтвом своїм утішатись
 Вік я могла, як Діані, було колись, батько дозволив!»
 Той поступився; повстала, однак, проти мрії твоєї
 490 Врода твоя, не судилось бажанню твоєму здійснитись.
 Дафну побачивши, Феб закохавсь і побратися прагне.
 Марить уже наяву, підвело ж його — власне пророцтво.
 Як після жнив палахтять у вогні вже без колосу стебла,
 Як ото тиння горить, що до нього приклав необачно
 Факел мандрівець якийсь чи під досвіток там його кинув,
 Так тоді Феб запалав: розгулялося в грудях у нього
 Полум'я, й живить він, хоч безнадійну, любов сподіванням.
 Бачить, як їй по раменах безладно збігає волосся,
 Й думає: «От причесати б його!» Перед ним — її очі,

Схожі до ясних зірок, її губки... та вже йому мало
500 Їх уявляти собі; її пальці він хвалить, і руки,
Й голі рамена, і навіть під одягом різні принади
Бачить розпаленим зором своїм. Але німфа невтримна
Швидше від вільного подуву мчить, не зважає на оклик:
«Гей, зупинись, Пенеїдо, молю! Не хижак я, не ворог!
Гей, зупинись! Так од вовка ягня, так олень — від лева,
Так, стріпотівши крильми, від орла утікає голубка,
Ворог-бо в кожного свій, та хіба ж і закоханий — ворог?
Горе мені! Не спіткнись на бігу! Не позранюй об терня
Ніжок своїх, не хотів би я болю тобі причинити.
510 Глянь же — по тернях біжиш! Хоч повільніше трохи, благаю,
Німфо, од мене тікай — повільніше й я буду бігти.
Зваж хоч, кому ти вподобалась: посеред гір не живу я,
За пастуха не найнявсь; череди тут, здичілий, у нетрях,
Я не пильную. Не знаєш-таки, легковажна, не знаєш,
Хто я, тому й уникаєш мене. Під моєю ж рукою —
Сонячний Делос мій, Кларос, Тенед і приморські Патари.
Батьком Юпітера зву; що було, що є і що буде,
Відаю я; з переливами струн я споріднюю пісню.
520 Влучно стріла моя б'є, та одній лиш стрілі уступає —
Тій, що впивається, наче жало, в незакохане серце.
Хоч лікування — це винахід мій, хоч і звать мене в світі
Рятівником, хоч і знаюсь на діянні трав усіляких,
Що мені з того? Любові ніяке не вигоїть зілля.
Хист мій усім помічний, окрім мене, що ним володію!»
Ще не одне б він сказав, та вона все тікає лякливо,
Феба лишає, а з ним — і його недоказані речі.
Мила була ж і тоді: вітерець їй оголював тіло,
Подув зустрічний немов забавлявся вбранням лопотливим,
530 Довге волосся пливло-хвилювалося їй за плечима.
Вроду примножував біг. Але далі не хоче намарно
Німфу благи схвильований бог — з усе більшим завзяттям,
Чуючи опіки шалу любовного, рветься до неї.
Як серед вигону галльський собака, бува, запримітить
Зайця, й біжить, той — жадаючи здобичі, цей — порятунку,
Той — навідає, й здається, ось-ось у зубах буде мати
Здобич свою, вже неначе торкнувсь її, витягши морду;
Цей — завагався: чи спійманий вже, але ноги тим часом
Все-таки мчать і вихоплюють зайця з-під самого зуба.
540 Так ото дівчина й бог: її страх жене, бога — надія.
Та переслідувач явно прудкіший: любов окриляє,
Сил додає; про спочинок не думає він. Утікачці
Вже наступає на п'яти, вже дихає їй у волосся.
Сили, проте, покидають нещасну; від бігу стрімкого
Зблідла, — ослабла вона й, озирнувшись на хвилі Пенея,
Зойкнула: «Батьку, дочку порятуй! І якщо таки справді

Силу божественну ти приховав у своєму потоці,—
Перемінивши, згуби мою надто привабливу постать!»
Щойно те мовила — вже ціпеніють рухливі суглоби,
Груди дівочі вже ликом тугим непомітно беруться,
550 Листям волосся стає, і гіллям простягаються руки,
Коренем в землю вростає нога, хоч така легковійна,
Десь у верхів'ї зникає лице, й лише блиск зостається.
В Феба ж не гасне любов: на стовбур поклавши правицю,
Чує, як серце живе ще під теплою б'ється корою.
Горнеться він до гілок, мов до тіла гнучкого, цілує
Дерево, але й воно відхиляється від поцілунків.
Бог же на те: «Хоч моєю дружиною ти вже не будеш,
Деревом будеш вівіки моїм! У моєму волоссі
560 Лавром зав'ешся, кіфару мою й сагайдак мій прикрасиш.
Будеш вінчати латинських вождів, як лише Капітолій
Оклик почує гучний і побачить похід тріумфальний.
На Палатіні, де Август живе, охоронниця вірна,
Станеш побіч дверей, де пишається дуб темнолистий.
Як мою молодість вічну прикрашують кучері буйні,
Так от і зелень твоя не прив'яне повік, не поблякне!»
Змовк на тім слові Пеан, і схитнулось верхів'я зелене,
Мов головою підтакнувши, й віти щось наче шепнули.

Гай у Гемонії є. На обривистих схилах круг нього —
Ліс. Цю околицю названо Темпе. Пливе через неї
570 Пінний Пеней, що пробивсь течією з-під самого Пінду.
Стрімголов ринучи вниз, над собою здіймаючи хмари,
Води свої розпорошує він на ліси верховинні
Й гомоном повнить не тільки близькі, а й далекі міжгір'я.
Тут і палати свої, і приховані витоки, й ложе
Має велика ріка; тут Пеней у скелястій печері
Хвилям і німфам, що в хвилях живуть, оддає повеління.
Спершу сюди своїм краєм споріднені сходяться ріки,
Хоч і не знають,— вітати їм батька свого, чи втішати:
Сперхій, що родить тополі стрункі, Еніпей неспокійний,
580 З ними й старий Апідан, і Амфріс повільний з Еантом.
Тут же за ними вже й ті прибули, що, набравши розгону,
Ген аж до моря женуть у блуканнях натомлену хвилю.
Інаха тільки нема: в глибоченну печеру подавшись,
Збільшує води слізьми — нещасливий, за донькою Іо
Тужить, неначе втратив її; чи живе ще, чи, може,
Вже серед манів — не знає, ніде ж бо її не знаходить.
От і найгіршого жде, за пропащу нарешті вважає.

Глянув Юпітер на неї в ту мить, як вона залишала
Батьківську річку, й — «О діво, Юпітера гідна,— промовив,—
590 Хто б то не прагнув кохання твого? Увійди ж ненадовго
В тінявий гай,— і вказав їй той гай, заволочений тінню,—
Поки ще сонце пече, до середини неба підбившись.

Може, боїшся сама туди йти, де ховаються звірі,—
Бог попровадить тебе, і в гущавину ввійдеш безпечно.
І не простий собі бог, але той, що тримає небесне
Берло велике в руці, й блискавиці летючі вергає.
О, не тікай!» Та тікала вона. Ось уже й пасовища
Лерни минула, й ліркейські поля з їх гайками, та раптом
600 Темряву бог розіслав, оповив нею землю широку,
Діву схопив на бігу й соромливість викрав у неї.

З неба Юнона тим часом поля озирнула похмурі,
Й дивно їй: як це запала раптово од хмар перелітних
Ніч серед білого дня? Не від вогких низин піднялися
Хмари ті, не від річок — розважає вона й мимоволі
За чоловіком своїм оглядається: де б міг подітись?
Знає, чим ласує він: попадався не раз на гарячім.
Не віднайшовши на небі його, — «Або я помиляюсь, —
Каже, — або ж одурили мене», — й, у повітрі майнувши,
610 Легко торкнулась землі, й порозходитись хмарам веліла.
Він же, дружини прихід передбачивши, враз обертає
Інаха ніжну дочку в молоду білосніжну теличку.
Врода, проте, заяснила й у ній, тож Сатурнія хвалить,
Хоч і не радо, питає, чия ця теличка й з якої
Він череди її взяв, наче й справді нічого не знає.
Той все хитрує: в землі, мов, родилась. Юноні, одначе,
Рота він цим не заткнув. «Подаруй мені, — каже, — цю кралю».
Що тут робить? Не годиться ж любов оддавати в дарунок,
Та й відмовлять підозріло. Любов до відмови схиляє,
620 Сором — погодитись радить. Ось-ось вже любов мала взяти
Верх, та подумав: якщо я дружині телички тієї
Не відступлю — здогадатися може, що це й не теличка...
Мужа коханку здобувши, не зразу всього позбулася
Страху: «Ануж мене знову піддурить...» — і ось до телички
Аргуса Аресторіда приставила сторожем пильним.

Сто невсипущих очей довкола чола має Аргус:
Поки змикає по черзі він двоє очей для спочинку,
Інші не сплять у той час, гострозоро несуть свою службу.
Як, отже, б він не стояв, — не спускатиме погляду з Іо:
630 Спиною навіть до неї повернений — все ж її бачить.
Пастися вдень їй дає, коли ж сонце порине за обрій,
Гонить у хлів, ще й мотузкою стискує шию невинну.
Живиться листям вона й на гірких випасається травах.
Спить не в постелі м'якій — на землі, нещаслива, дрімає,
Де, бува, й травки немає, а п'є — з каламутних потоків.
Іноді хочеться їй простягнути до Аргуса руки,
Тільки ж не має тих рук, що до нього могла б простягнути.
Іноді тугу свою намагається вилити в слові —
Й лиш зареве, і свого ж таки голосу, бідна, жахнеться.
Вийшла до берега якось вона — це був Інаха берег, —

640 Де забавлялась не раз, і, в воді спостерігши свій образ,
Геть перелякана мчить, щоб не бачить рогатого лоба.
Не впізнають її сестри-наяди, та й Інах не знає,
Хто ця теличка; вона ж все за сестрами ходить, за батьком,
Ласки жадає, сама йде до рук на великий їх подив.
Раз було жмуток травиці їй Інах подав посивілий,
Та ж мовби руки йому обціловує, лиже долоні,
Сліз не приховує, ще ж якби слово могла проказати,
Все б їм відкрила, назвавши себе, і благала б рятунку.
650 Врешті, вона на піску якось вивела букви ногою,
Знак про свою переміну сумну, хоч безмовна, подавши.
«Горе мені!» — простогнав тоді батько й повиснув на білій
Шиї телички-дочки, що й собі наче стиха стогнала.
«Горе! — повторює знов. — Чи це ти, моя доню, за ким я
Стільки земель обійшов? Та зустрів ось, і більша, ніж досі,
Туга на серце лягла! Все мовчиш і мені відповісти,
Бідна, не можеш, і тільки з грудей проривається в тебе
Стогін, або заревеш — ось і вся поміж нами розмова.
Я ж про весілля твоє та про факели шлюбні вже думав,
660 Зятем натішусь, гадав, та ще внуками (лихо й не снилось),
Нині ж у стаді народжений стане твоїм чоловіком.
Горе мені! Навіть смерть моїй тузі не буде межею:
Бог я, на жаль, тож даремно би стукав до чорної брами —
В вічність безкраю пливтимо мій біль, моя туга зі мною».
Втім, появляється Аргус зіркий, і дочку вириває
З батькових рук, і жене її знову кудись на безлюддя.
Пастися. Сам оддалік на вершечку високої скелі
Сів собі й пильно, стоокий пастух, навсібіч позирає.
Жаль, проте, стало дивитись на долю сумну Фороніди
Владарю вишніх, і кличе він сина, що світла Плеяда
670 В горах йому народила, й наказує Аргуса вбити.
От він, не гаючись, крила до ніг підв'язав і в могутню
Руку снотворний взяв прут, а волосся окрив капелюхом.
Так спорядившись, Юпітера син із високого неба
Сплигнув на землю. А ставши там, він капелюха відкинув,
Крила відклав, лиш не випустив прута з міцної правиці:
Гонить ним кіз, що дорогою викрав. Іде манівцями
Ще й на сопілці з тростин очеретяних пісеньку грає.
Голос почувши новий, захопився ним сторож Юнони.
«Сядь, — каже, — хто б ти не був, на камені тім побіч мене.
680 Кращого місця тобі не знайти, бо й отара тут має
Вдосталь трави, та й пастух як-не-як прилягти може в тіні».
Сівши, Атлантів онук за розмовою, як тільки може,
Млявий розтягує день, і на стеблах, що скріплені воском,
Лагідно граючи, пробує Аргусу вічі склепити.
Той із солодким змагається сном, і хоча вже немало
В нього зімкнулось очей, не одна ще їх пара, одначе,

Дивиться пильно докiл. Про сопiлку вiн хоче дiзнатись —
Як появилась вона: донедавна ж її не було ще.

690 Бог повiдає на те: «Серед гiр прохолодних аркадських
Славою всiх перейшла з-помiж гамадрiад нонакрiнських
Дiва-наяда одна, її нiмфи Сiрiнгою звали.
Часто вона жартома вiд зухвалих сатирiв тiкала
Та вiд усяких богiв, що по темних лiсах та врожайних
Нивах живуть. Ортiгiйській богинi Сiрiнга складала
Шану дiвоцтвом i ловами. Пояс i їй, як Дiанi,
Стан обвивав, i могла б вона здатись дочкою Латони,
Тiльки в цiєї був лук золотий, а в Сiрiнги — iз рога.
Все ж їх нелегко було розрiзнити. Якось поверталась
700 Нiмфа з Лiкея; тут Пан, що в колючiм вiнку був iз сосни,
Вгледiв її i гукнув...» — залишилося ще доказати,
Що вiн гукнув їй, i те, як глуха до благань його нiмфа
Мчала наослiп, аж поки Ладон, очеретом порослий,
Втечi її не спинив, неквапливу гойдаючи хвилю.
Те, як молила сестриць рiчкових, щоб їй образ змiнили,
Й те, як в обiйми схопив її Пан, i в цю саму хвилину
Вiн очерет пiд рукою вiдчув, а не тiло дiвоче.
Як застогнав вiн, i те, як цей подих, по стеблах пробiгши,
Тонко заграв-забринiв, мовби хтось потихеньку заплакав.
Як зачарований голосом тим i незнаним мистецтвом,—
710 «Ось що,— втiшився бог,— порiднить нас навіки з тобою».
Так вiдтодi повелось, що поєднанi воском нерiвнi
Стебла iм'я зберiгають тiєї наяди — Сiрiнга.
Все це хотiв розказати Кiлленiй, та в Аргуса, бачить,
Очi склепляються вже й западають у темну дрiмоту.
Бог на пiвсловi затих i, свiй прут чародiйний пiднявши,
Гладить повiки йому, щоб у сон вiн ще глибше поринув.
Той уже носом клює, i Меркурiй в ту мить його ранить
Прямо в потилицю лезом кривим i скидає в провалля —
720 Й котиться ранений вниз, прямовисну кривавлячи скелю.
Аргусе, ось ти й лежиш! I стiлькох зiниць твоїх свiтло
Згасло вже, й стiльки очей твоїх нiч охопила єдина.
Тут же тi очi Сатурна дочка розмiщає на крилах
Птаха свого, павича, та ще й хвiст вицятковує ними.
Вже вона гнiвом горить i зсилає на дiву Аргоську
Грiзну Ерiнiю; та — нещасливiй у душу впадає,
Перед очима, жахлива, стоїть i, вганяючи в груди
Жала невидимi, вколо землi перелякану гонить.
Ти на далеких шляхах її врештi межею став, Нiле.
730 Лиш досягла його — тут же, при самiй водi, на колiна
Впала й немов у мольбi витягає гнучку свою шию —
Рук простягти ж не могла — й, до зiрок повернувши обличчя,
Голос сумний подає — на Юпiтера скаржитись, видно,
Жаль виливає в сльозах, припинить її муки благає.

Він же, дружині своїй обнімаючи шию руками,—
«Годі карати її,— переконує,— можеш віднині
Бути спокійною: вже через неї повік не вподію
Кривди тобі!» — І за свідків бере трясовини стігійські.

740 Щойно власкавив жону — повертаючи вигляд свій, Іо
Знову собою стає: уже шерсть її збігає із тіла,
Роги зникають, людським, усе меншим робиться око,
Вужчають губи, кругліє плече, з'являються руки.
Далі й копито, на п'ять розпадаючись нігтів, зникає.
Вже в ній нічого нема від телиці — одна тільки білість.
Рада опорі двох своїх ніг, випрямляється німфа,
Мовити слово боїться, однак, щоби знов, як недавно,
Не заревти, лиш окремі слова вимовляє несміло.

Нині в найбільшій пошані вона серед нільського люду.

Вірять, що в неї, коли прийняла від Юпітера сім'я,
750 Син народився — Епаф. і народ по містах його батька
З ним водночас шанував. Йому хистом був рівний і віком
Сонця син Фаетон. Перервавши якимось на півслові
Горду хвальбу його: Феба, мов, син я, й тобі вже нізащо
Не поступлюсь — спалахнув Інахід: «Своїй матері сліпо
Вірячи, ти запишавсь, мовби дійсно він був твоїм батьком».
Вдарила кров Фаетону в лице, але, стлумивши гнів свій,
Він про наругу Епафа над ним сповіщає Клімену.

760 «Вразило, певно, тебе, моя мамо,— їй каже,— що я ось,
Вільний, сміливий, змовчав! Це ганебно, що він мені в вічі
Міг те сказати, а я — не міг йому відсічі дати.

Тож, коли справді твій син із небесного кореня визрів,—
Дай тому доказ якийсь, порідни мене з батьківським небом!»
Мовивши, ніжно їй шию обняв і життям закликає —
Власним своїм і Мероповим, шлюбною радістю сестер,—
Молить, щоб ясно засвідчила те, хто отець його справжній.
Годі судити нам, що розтривожило душу Клімени,—
Сина благання палкі, чи той наклеп,— та, знявши до неба
Руки обидві, звертаючи зір до блискучого сонця:

770 «Сяйвом світила цього, промінням славного, сину,
Я присягаюся,— каже,— тобі — воно ж бачить нас, чує —
Ось він, твій батько, поглянь! Це ж бо той, хто піклується
світом,—

Сонячний Феб, і якщо це не так — хай сьогодні ж од мене,
Гнівню відвернеться він, хай востаннє зрять мої очі!

Втім, до хоромів отецьких дійти вже не так тобі важко:
Йтимеш на схід — наші землі стикаються там з його домом.
Тож, як охота,— рушай і про все в нього сам порозпитуй».
Тут же схопивсь Фаетон, коли з уст материнських напутне
Слово почув, і душею вже там він, у чистім ефірі.
Вже й ефіопів своїх він минув, і навиклих до спеки
Індів, а далі — вже й батьковий схід озирає сміливець.

КНИГА ДРУГА

Сонця палац осяйний, на колони високі опертий,
Золотом щирим яснів і мінивсь полум'яним піропом.
Верх його так і сліпив білиною слонової кості;
Двері двійчасті важкі променилися сріблом яскраво.
Все ж і те срібло затьмарював хист: на дверях Мульцібер
Вирізьбив моря гладінь, що довкіл оперізує землі,
Світ круговий, а над ним — неозорого неба склепіння.
В хвилі пливкій — лазурові боги; там Трітон голосистий,
Там і постійно мінливий Протей, Егеон там, сторукий
10 Велет, що стискує спини китів непомірно широкі.
Далі — Доріда в гурті своїх дочок: ті в морі гуляють,
Ці — на пісок прилягли й зеленаве сушать волосся,
Декого — риби везуть; обличчя ж у них, хоч і різні,
Все-таки чимось близькі, як у дочок звичайно буває.
На суходолі ж — і люди, й міста, і ліси, а в них — звірі,
Й ріки ще, й німфи стрункі та сільські божества розмаїті.
Зверху ж митець зобразив широчінь яснозорого неба.
В ньому — сузір'я: праворуч їх шість і стільки ж — ліворуч.
Щойно по стежці крутій він піднявсь туди, парость Клімени,
20 Щойно ввійшов у палац (та чи батьківський — сумнів ще має),
Вже до отця він спішить, та в лице йому глянути зблизька
Все ж не посмів, оддалік зупинившись: інакше від сяйва,
Певно б, одразу осліп. На престолі в мигтінні смарагдів
Феб яснозорий сидів, багряницею плечі окривши.
Дні, Місяці, і Роки, і Століття обабіч престолу,
Й рівно віддалені поміж собою Години стояли.
Там — і Весна молода у вінку з різнобарвного квіту,
Літо — за нею, без одягу, горде вагомим колоссям,
Далі — забризкана гроном розчавленим Осінь рудава,
30 Врешті — Зима крижана, розкуйовджена, сивоволоса.
Феб же з престолу свого, всевидючим помітивши оком
Хлопця, що наче завмер, оглядаючи речі незвичні, —
«Що привело тебе, — каже, — сюди, до моєї палати,

Люба дитино моя,— ти ж бо син таки мій, Фаетоне?»

Той йому в відповідь: «Світоче спільний великого світу,
Батьку мій, Фебе,— якщо дозволяєш себе йменувати
Батьком моїм і якщо не вдалась до обману Клімена,—
Знак якийсь, отче, подай, щоб ніхто вже мене не вагався
Віттю твоєю назвати, хай не їсть мого серця підозра!»

40 Мовив, а батько з ясного чола відкладає проміння,
Свій злotosяйний вінок, і велить підійти Фаетону.
Сина обнявши, сказав: «Не такий ти, щоб я завагався
Визнати батьком себе, не збрехала про рід твій Клімена.
Та, щоб і ти не вагавсь,— я твоє найпалкіше бажання
Сповнити нині ж готов; і як бог присягаюсь рікою,
Що в підземеллі пливе, недосяжна для нашого зору!»

Щойно промовив, а той колісниці вже просить у батька,
Щоб хоча протягом дня крилоногими правити кіньми.

50 Феб обіцянку прокляв, головою похитує скрушно.
«Сину мій,— каже,— слова мої після такого прохання —
Це нерозважність сама. О, якби-то присягу зламати
Можна було! Я тобі лише в тім, лише в тім би відмовив!
Тільки відраджувать можу тепер: не тобі, Фаетоне,
Брати повіддя до рук — понад сили твої, ще не зрілі,
Був би обов'язок цей, бо ж і вік твій ще майже дитинний.
Вмій, коли смертний, триматись землі. У своїх пориваннях
Ти несвідомо того забажав, що й богам неприступне,
Хоч і безсмертні вони. Похвалятися будь-кому можна,
Та, окрім мене, ніхто на вогненній моїй колісниці
60 Встояти, сину, б не зміг. Сам Олімпу широкого владар,
Хоч блискавиці страшні громовою правицею мече,
Коней не втримає тих. А з Юпітером хто б міг рівнятись?»

Спершу — дорога стрімка. Навіть зранку незморені коні
Ледве долають її; посередині неба — найвища.

Лячно буває й мені, коли звідти скеровую погляд
На суходоли й моря — наче дух перехоплює в грудях.
Далі — дорога йде вниз, тут порив гальмувати потрібно.
Часто й Тетіс, назустріч мені посилаючи хвилю,
70 В страху буває, щоб я стрімголов не звалився у безодню.
Зваж і на те, що, всякчас обертаючись, небо кулясте
Втягує навіть високі зірки у кружляння шалене.
Мчу проти руху того, не корюсь течії супротивній,
Так і зринаю щомиті навстріч крутежу вихровому.

Став ти на повіз, скажім... ну а далі? Чи зможеш промчати
Всупереч ходу небес, чи долатимеш їх обертання?

Може, в уяві своїй ти гаї там розлогі побачиш,
Пишні оселі богів та святині, дарами багаті?

80 Там — небезпеки, там образи звірів на кожному кроці.
Хоч не зіб'єшся з путі й манівцями блукати не будеш,
Мусиш, проте, на Тельця, що рогами грозить, прямувати,

На фессалійця Стрільця і на Лева, що вишкірив пашу;
На Скорпіона, що лапи криві розпрямлятиме грізно,
Й Рака, що клешні на тебе зніматиме з іншого боку.
Врешті, й до коней моїх запальних підступитись нелегко:
Бистрий раз по раз вогонь із грудей видихають крізь ніздрі,
В шалі на дибки стають — навіть я, напинаючи віжки,
Ледве що стримую їх, коли шию круту вигинають.
Отже, забудь про бажання своє, поки можна ще, сину,
Хай не караюсь, що сам тебе звів подарунком зі світу.

90 Впевнитись хочеш у тім, що з моєї ти зроджений крові,
Доказу певного ждеш? А той страх мій — хіба ж то не доказ?
Хто ж, як не батько, за сина тремтить? Зазирни мені в вічі,
Глянь на обличчя... А ще якби в груди мої ти на мить хоч
Зором сягнути здолав — хвилювання б моє там помітив.
Бачиш довколишній світ? З усього навкруги, чим багаті
Землі його, і повітря, й моря — вибирай, собі, сину,
Що до вподоби тобі — і, повір, не відмовлю ні в чому.
Тільки від того відмовсь одного, що не честю, а радше
100 Карою треба назвать... Хочеш кари собі, Фаетоне?
Годі вже шию мою обвивать, нетямущий, руками:
Дам тобі, що обіцяв, присягнувши на води стігійські,
Сумніви, сину, відкинь, побажай тільки щось розумніше».

Так умовляв юнака, Фаетон же стояв на своєму,
Слів його ніби й не чув, одного вимагав — колісниці.
Все перепробував Феб, і нарешті веде свого сина
До колісниці високої, витвору бога Вулкана.
Золотом сяяли дишель і вісь, золотились обіддя,
Спиці ж одна побіч одної сріблом ряхтіли промінно.
На хомутах, відбиваючи гранями Фебове сяйво,
110 Ряд самоцвітів палав, мерехтіли прозорі топази.
Поки те диво хоробрий юнак Фаетон оглядає,
Схід зарум'янився вмить. Од сну стрепенувшись, Аврора
Двері багряні палат, що трояндами встелені рясно,
Враз відчиняє. Зникають зірки: їх загони тремтливі
Люцифер гонить, останнім лишаючи варту небесну.
Бачить Тітан зарожевлений світ і ледве що видні
Зблідлого місяця кволі ріжки, що мов танули в небі,
Й Горам проворним велить рисаків запрягати негайно.

120 Не забарились богині швидкі: вже із стаєнь високих
Соком амбросії ситих виводять вони вогнедишних
Коней і вправно на них надягають вуздечки дзвонисті.
Феб тоді синові мазь чудодійну кладе на обличчя,
Щоб витривалим було до жару, а чоло прибирає
Сяйвом проміння свого, та, в душі сподіваючись лиха,
Серед глибоких зітхань ось такі ще дає настанови:
«Не підганяй, якщо батьківська рада для тебе щось важить,
Коней, мій сину, бичем, тільки віжками їх погамовуй.

Мчать без принуки вони, а от стримати їх — таки важко.
Не поривайсь навпростець, через п'ять поясів рівнобіжних,—
130 Іншого шляху тримайсь, що тільки трьома поясами
Дугоподібно біжить, оминаючи полюс південний
Та протилежну Ведмедицю, що з Аквілоном межує.
Ось тобі дороговказ, а ще й слід колісниці там видно.
Щоб розливався однаковий жар і на землю, й на небо,—
Ні до землі не тулись, ні в ефір щонайвищий не рвися:
Вище промчиш — спалахнуть за тобою небесні оселі.
Нижче — то й землі згорять. Найбезпечніший шлях —
серединний.

Тільки праворуч, де склублений Змії, не скеруй ненароком,
І до Жертовника, вліво, не дай колісниці звернути.
140 Шлях твій між ними лежить. А втім, покладаюсь на Долю:
В мудрій опіці своїй, нерозважного, хай тебе має.

Ми ось говоримо тут, а віддалених меж гесперійських
Млиста торкнулася Ніч. Я баритися більше не смію:
Вже мене ждуть. Розігнавши пільму, зайнялася Аврора.
Віжки візьми-но до рук, а коли завагаєшся раптом,—
Вибери краще пораду мою: не торкайся їх зовсім,
Поки ще змога, й ногами стоїш на твердому, й під ними
Ще не здригнулася вісь, на якій сподіваєшся, хлопче,
Землі широкі осяяти днем, нерозумний, без мене!»

150 Не помогли ті слова: вже юнак — на легкій колісниці
Випрямивсь; віжки зібравши до рук, вже їх стискує гордо
Й дякує щиро за дар тій подяці не радому батьку.
Сонячні коні в той час колихнули повітря іржанням—
Вогненнодишні Еой, і Пірой, і Флегон із Етоном;
Б'ють об запори дзвінким копитом, домагаючись волі.
Тетіс, не знаючи, хто там на повозі, вмить розсуває
Засуви всі — і сяйнула небес далина неозора.
Коні, рвонувшись туди, розсікають ногами повітря,
Хмари зустрічні шматують грудьми і, розправивши крила,
160 Швидше біжать, ніж Еври-вітри, що війнули зі сходу.
Надто легкою, одначе, була на цей раз колісниця,
Не відчували й ваги хомутів своїх Фебові коні.
Як на хвилястій воді рівновагу втрачає щоразу
Без вантажу корабель і пливе, куди вітер повіє,
Так і стрясається вся, і підстрибує, наче порожня,
Хоч і везе юнака, по небесних шляхах колісниця.
Тут же відчули те коні й, лишаячи бити дорогу,
Вже без порядку наосліп кудись, наполохані, ринуть.
Заціпенів Фаетон, колії рятівної не бачить,
170 Віжку хотів би сіпнуть, та куди керувати — не знає.

Вперше тоді розпеклися під сонцем холодні Тріони,
До заборонених вод дотягтись намагаючись марно.
Навіть лінивий Дракон, що під самим засніженим колом

Досі в льоду напівсонний лежав, не страшний ні для кого,
Заворушивсь од жару, спалахнув несподіваним гнівом.
Кажуть, що й ти, Волопасе, в той час потривожений жаром,
Кинувся, млявий, тікати, хоча мусив тягти свого воза.

Глянув з ефірних висот Фаетон на широкії землі,
180 Що простяглися внизу, так далеко-далеко,— й од жаху
Зблід, нещасливий, і ноги раптово йому підкосились,
І затуманилось нагло в очах серед дня осяйного.
Вже він не радий, що батьківських коней торкнувся й про рід свій
Врешті дізнавсь, що домігся свого, вже й Мероповим сином
Звався б охоче тепер. Під напором Борея, буває,
Так от по хвилях летить корабель, коли пустить керманич,
Бурі піддавшись, кермо, й на одних лиш богів покладеться.
Що тут робить? Вже позаду чимало лишилося неба,
Перед очима ж — іще його більш. Відміряючи в думці
190 Два ті простори, то гляне на захід, куди досягнути
Вже не судилось йому, то на схід,— та не бачить рятунку.
Весь наче здерев'янів: ні відкинути віжок не може,
Ні їх утримать; не знає й того, як окликнути коней.
З острахом бачить юнак то тут, то там серед неба
Різноманітних потвор велетенські та грізні подоби.

Є в небі місце таке, де, вигнувши клешні дугою —
Дві страхітливі руки — й випинаючи хвіст луковидний,
Тілом своїм Скорпійон аж на два розіслався сузір'я.
Тільки-но вгледів його Фаетон — усього, наче в поті,
В чорній отруті, готового вдарити жалом загнутим,—
200

Весь похолов, обімлів, і з рук йому випали віжки.
Коні ж, як тільки незвично лягли їм повіддя на спину,
Небо копитами рвуть і, не чуючи жодного стриму,
Мчать, куди вільний порив їх жене, крізь місця невідомі
Наче сліпі, стрімголов; набігаючи несамовито
На щонайвищі зірки, манівцями несуть колісницю.
То на крутизні вони, то, злітаючи стрімко додолу,—
Вже на тій смузі, що край суходолу, копитами дзвонять.
Феба здивована вкрай, побачивши братових коней
210 Нижче від коней своїх. Ось обпалені хмари димляться.

Вже спалахнула земля по верхах, зазміїлись довкола
Тріщини тілом її обезводненим, сірим од сквару.
Трави іржею взялись, пламеніє на дереві листя.
Нива неситий вогонь урожаєм своїм підживляє.
Мало того: загибають міста, огорожені муром,
Цілі краї й племена обертає пожежа навальна
В попіл, що з вітром летить. Палахтять і ліси, й верховини:
Тавр Кілікійський, і Тмол, і Афон, і Гераклова Ета,
Й славна багатством джерел, сьогодні ж посушлива, Іда;
220 Селище Муз — Гелікон і Гем, на той час не Еагрів.
Бухає Етна подвійним вогнем у незмірну високість.

Ерікс палає і Кінт, Парнас двоголовий і Отрій,
Далі — Мікала, й Мімант, і Родопа, що вперше без снігу;
Діндіма і Кіферон, де так голосно Вакха вславляли.
Скіфії вже не рятує мороз, над Кавказом — заграва.
Осса жаріє, і Пінд, і Олімп, що піднявся над ними.
Альп небосяжні хребти та підпори для хмар — Апенніни.

Щойно тоді Фаетон озирнувся — і помітив, що цілий
Світ наокіл запалав. Омліваючи сам од спекоти,
Хоче вдихнути, повітря, однак, мов з глибокої печі,
230 Палить уста йому; чує вже вісь під ногами пекучу,
Вже його попіл окрив, переслідують іскри летючі.
Весь, наче куряви стовп, він летить, оповитий гарячим
Димом, і в тій пелені смоляній нещасливець не знає,
Де він тепер і куди його мчать рисаки вихроногі.

Кажуть, що люд ефіопів тоді посмуглив, бо раптово
Кров, од жару закружлявши прудкіше, забарвила тіло.
Втративши соки земні, пройнялась тоді й Лівія наскрізь
Сухістю. Німфи річок та ставків, розпустивши волосся,
240 Сльози пекучі лили. Беотія кличе Діркею,
Аргос — дзвінку Амімону, Ефіра — піренську вологу.
Не вбереглись і потужніші ріки, яким пощастило
В ширших плисти берегах: Танаїс мовби парою взявся,
І вікопомний Пеней, і Каїк задимівся тевфрантський,
І бистроплинний Ісмен, а за ним — Ерімонт, що в Псофіді.
Ксант, кому вдруге судилось палати, Лікорм жовтоводий,
Далі — Меандр, що грайливо біжить течією в юнкою.

Потім — тенарський Еврот і Мелант у краю мігдонійським.
Ось вавілонський Євфрат запалав, Оронт пломеніє,
250 Істер, і Фасіс, і Ганг, і прудкий Термодонт загорілись.
Вже палахтять побережжя Сперхея, Алфей закипає,
Таг, розпалившись, руде своє золото хвилею котить.
Лебедя спів обірвавсь, берегів меонійських окраса:
Білі птахи річкові спопеліли посеред Каїстру.

Ніл на край світу, жахнувшись, утік і свої верхоріччя
Хтозна-де заховав (їх не знайдено досі!) — й пилюку
Вітер жене по семи його гирлах, колись повноводих.
Гебр і Стрімонт ісмарійські подібної долі зазнали.
З ними ж — і Родан, і Рен, і Пад у краю гесперійським;
Висох і Тібр, хоч йому й призначалася влада над світом.

260 Тріщини-рани землею пішли, й аж у Тартар імлистий
Промінь сягнув — і злякався з дружиною владар підземний.
Вужчає простір морів: де недавно здіймалася хвиля,
Жовті піски залягли; де стелилася рівнява синя,
Гори в незвичних місцях — Кіклади нові — виринають.
Туляться риби до дна, не відважаться й звинні дельфіни
Випірнуть, щоб якусь мить у прозорому звитись повітрі.
Жирних тюленів тіла животом догори, бездиханні,

Плавають посеред вод. Ось тоді й у глибинних печерах,
Кажуть, Нерей, Дориду й дітей їх спекота дїймала.

270

Тричі, тамуючи гнів, намагався в повітря з-під хвилі
Руки підняти Нептун, та не виніс вогненного палу.

Мати-Земля, годувальниця, морем довкіл оповита,

Під тягарем його вод і джерел, що у скрутї великій

Збіглись у лоно її, рятівної шукаючи тіні,

Голову ледь підняла, перевтомлена; взявши в долонї

Пойняте жаром чоло, затремтіла, здригнулася важко,

Все сколихнула кругом і сама, як ніколи ще досі,

В'язнучи в трясовині, промовляє святими устами:

«Раз я вже гідна того, то чому, між богами найвищий,

280

В рух не пускаєш своїх блискавиць? Коли згинуті маю

Серед вогню, то врази мене ти, вкороти мої муки!

Ледве що мовлю я те: на вустах запікається слово,

Пара дихну́ть не дає, та й волосся, поглянь ось, рудіє.

В попелі, бачиш, лице; запорошує попелом очі.

От і подяка мені за мою доброту, мою плідність,

От нагорода за те, що кривим лемешем, бороною

Зранюють груди мої, що весь рік обробітком караюсь,

Що зеленину худобі даю, що для роду людського

Зрошую хліб і солодкі плоди, а для вас — фіміями...

290

Та, припустімо, я гідна того, але чим провинився

Перед тобою твій брат? Ось міліють моря, що припали

В частку йому, осідають все нижче, все далі від неба.

Ну, а коли ні мене не жалієш, ні рідного брата,—

Зглянься над небом своїм! На полюси два озирнися:

Бачиш? Обидва в диму! І як тільки вогонь їх поглине —

Ваші хороби впадуть! Атлант ось, і той вже насилу

Неба розпечену вісь на плечах могутніх тримає.

Що, коли згинуть і землі, й моря, і небесні палати —

300

Знов у прадавній обернемось хаос! Хоч те, що лишилось,

Вирви з обіймів огню, не барися подбати про всесвіт!»

Мову на тім обірвала Земля: не могла вона більше

Пари жаркої знести, не могла говорити; ввібрала

Голову в себе, в понурі заглибини, ближчі до манів.

Батько всевладний, за свідки богів тоді взявши й самого

Феба, запевнив, що все пропаде, коли він без вагання

Сам не зарадить біди,— й поспішив на вершину Олімпу,

Звідки, піднявши чоло, затуманює землю широку,

Звідки потужно гримить і пускає вогні миготливі.

310

Та не було тоді хмар, тож не мав чим окутати землю,

З неба й дощами пролитись не міг: не було там вологи,

Блискавку він у правицю захопив і, гримнувши громом,

У Фаетона пустив — той упав неживий з колісниці,

Й тут же всесвітній вогонь захлинувсь у вогні блискавичнім.

Коні, нараз урізнобіч метнувшись, у дикім пориві

Шлеї з повіддям рвуть, хомути за собою лишають,
Онде гнuzдечка лежить, а тут, одірвавшись від дишла,—
Вісь, і рясніють довкіл од коліс потрощених спиці.
Скрізь, куди зором сягнеш,— загибелі слід якийсь видно.
320 Сам Фаетон, мов зоря (у вогні його жовте волосся),
Стрімко додолу летить, і снується за ним у повітрі
Слід вогняний, як, буває, зоря на погожому небі,
Хоч не впаде, та здається, однак, що ось-ось може впасти.
Ген, на зворотному крузі землі, Ерідан повноводий
Легко його підхопив і задимлене вимив обличчя.
А гесперійські наяди в вогні триязикім зотлілий
Прах у могилу кладуть, на плиті викарбовують напис:
«Тут лежить Фаетон, що на батьковій став колісниці,
Хоч і не втримав її, та в дерзанні великому згинув».

Батько ж у смутку тяжким, побиваючись гірко за сином,
330 Ясне лице приховав, і тоді, якщо вірити людям,
Сонце не сходило протягом дня: замість нього пожежа
Сяйво лила — мимоволі й нещастя приносило користь.
Мати Клімена, промовивши все, що в такому нещасті
Мовити звичай велить, розірвавши на грудях одержу,
Мов божевільна, пустилась у світ; оббігає всі землі —
Хоче хоч тіло бездушне знайти, хоч останки, хоч кості...
Врешті знайшла їх, покритих піском побережжя чужого.
Впала лицем до землі й, прочитавши на мармурі ймення,
Зрошує камінь слізьми, пригортається лоном до нього.
340 Фебові доньки не менше тих сліз — надаремного дару
Смерті безжалісній — ллють, і, вдаряючи в груди руками,
Тужать-сумують усе, й Фаетона, хоч він і не вчує,
Кличуть удень і вночі, до могили припавши обличчям.
Виповнивсь місяць, сріблестії роги вчетверте з'єднавши,
Ті ж, як звичайно, голосять (постійне вже звичаєм стало).
Віком найстарша між них, Фаетуза на землю було вже
Впасти намірилась ниць, не змогла, проте: «Що це з ногами? —
Зойкнула враз.— Наче з дерева стали». До неї русява
Кинулась Лампетіє, але й ту зупинило коріння.
350 Третя волосся рвать почала, та в руках замість нього —
Зірваний лист. Нарікає одна, що вросли їй у землю
Ноги корінням, а друга — що руки в гілля замінились.
Оторопіли на мить, а кора шорсткувата тим часом
Тіло їх криє: і лоно, й живіт, і рамена, і руки —
Все в тій корі, лиш устами ще матінку кликати можуть.
Що тут зарадить вона? То сюди поривається раптом,
То, мов шалена, туди; поки можна ще, дочок цілує.
Мало того: з-під кори їх тіла вона вихопить хоче,
360 Ніжне гілля гарячково обламує, звідти ж — о диво! —
Кров, наче з рани живої, струмить, обагряючи землю.
«Матінко, зглянься,— поранена скрикує,— зглянься над нами!

В дереві тім — моє тіло тепер, я біль його чую!
Ну, прощай!» На тім слові й уста зтяглися корою.
Сльози відтіль потекли, і, стікаючи з віток по краплях,
Блиснув загуслий на сонці бурштин і поплив у прозорій
Хвилі в наш край, щоб латинським жінкам окрасою бути.

Кікн, Стенела дитя, цього чуда був очевидцем.
Він, хоч рідня, Фаетоне, тобі по матерній крові,
Серцем ще ближче з тобою ріднивсь. Одцуравшись влади
370 (Він лігурійцями правив і дбав про міста їх великі),
Жалем своїм побережжя зелене ріки Елідана
Й ліс, примножений сестрами друга, сповняв, але раптом
Став його голос незвично тонким, а замість волосся —
Пір'ям увесь забілів, дугою витяглась шия,
Пальці багрянець покрив, і перетинки їх поєднали.
Зліва й справа — крило; замість рота — дзьоб заокруглий.
Так от став лебедем Кікн, від Юпітера й неба далекий:
Кривдницю-блискавку, що Громовержець метнув, пам'ятає.
Любить озера, ставки. Проклинаючи племін, воліє
380 Плавати в тихій воді, ворожій огневі стрімкому.

Чорний смуток тим часом повив ясночолого Феба.
Змерк і поник він, неначе б і справді мав світ покидати.
Сяйво своє, і себе він, і білу зненавидів днину,
В тугу поринув увесь, ще й гнів долучає до туги.
Світові більше не хоче служити: «Неспокійна од віку,—
Каже він,— випала доля мені. Я жалію сьогодні
Тих безконечних трудів, за котрі ні подяки, ні честі!
Інший нехай попровадить тепер колісницю вогненну!
А як такого нема, як боги свою визнають слабість,—
390 Сам хай веде її, щоб, пересвідчившись, як це нелегко,
Врешті відклав блискавки, що в батьків забирають дитину.
Звідавши коней вогненний порив, буде знать, що скарав він
Несправедливо того, хто не здужав упоратись з ними».
Поки снує нарікання такі, поставали круг Феба
Всі божества — щоб на світ не наводив глибокої пільми,
Слізно благають його. Перепрошує навіть Юпітер
За блискавиці свої і грозить водночас як володар.
Коней сполоханих скликує Феб — вони дибляться й досі —
Й гнів свій зганяє на них (а гнівився тоді, як ніколи!),
400 Б'є їх щосили, шмагає: винить у загибелі сина.

Батько всевладний тим часом обходить довкіл велетенські
Стіни небес — оглядає, чи племін аж так не пройняв їх,
Що завалитись могли б, та не видно такої загрози:
Цілі й несхитні вони. Суходоли окинувши зором,
Бачить страждання людей. Над усе ж про Аркадію дбає,
Рідний свій край: оживляє струмки і річки, що поникли,
Мовби одвикли пливти, прихорошує травами землю,

Листям — дерева, зчорнілим гаям велить зеленіти.
Серед таких от турбот зустрілась йому нонакрінська
410 Дівчина — й бог запалав щонайглибшим до неї коханням.
Вовни тонкої не пряла вона для вбрання дорогого,
Зачісок пишних не знала: лиш пояс охоплював стан їй,
Стрічка, біла, мов сніг, неслухняне в'язала волосся.
То вона лук у руці, то спис легенький тримала;
Фебі служила ясній: тільки з нею любила Діана
Йти на лісистий Менал. Але вічним ніщо не буває!..
Сонце стрімке вже пройшло половину високого шляху,
Як увійшла вона в гай, що од віку не бачив сокири.
Тут же з плеча зняла сагайдак і, тугий попустивши
420 Лук, на траву прилягла й під голову замість подушки
Повний свій сагайдак, візерунками вкритий, поклала.
Вгледівши втомлену без супровідника діву, Юпітер
Хитро всміхнувсь: «На цей раз приховаюсь-таки від дружини,
Ну, а коли попадусь — то хоч буде за що поплатитись!»
Миттю обличчям і одягом він уподібнивсь Діані
Й каже: «О діво-мисливице, перша з моїх супровідниць,
Як полювалось тобі?» Та схопилася: «Здрастуй, богине,
Вища — я певна того — й від Юпітера. Я б і йому те
В вічі сказати могла, хай почув би!» Той чує й сміється,
430 Рад, що над ним перевагу йому ж віддала вона, й спрагло,
Не по-дівочому, став цілувать її. Та намагалась
Про полювання своє, про місце, де була, розказати —
Де там! — ще дужче обняв її й не без гріха себе видав.
Не піддається йому, але скільки-бо сил є у жінки?
(Глянула б ти, о Сатурніє,— серця не мала б на неї!)
Ще відбивається й ще. Та кого може діва збороти?
Хто — Громовержця? І ось, осягнувши свого, переможець
Вже на Олімпі засів, а їй опротивів і ліс той —
440 Свідок,— і гай, де мало що сагайдака не забула,
Стріл і лука свого, як у горі звідтіль поверталась.
Ось серед почту свого по стрімких верховинах Менала,
Здобиччю горда, ступає Діктінна: вдалось полювання.
Німфу помітивши, кличе здаля її, ця ж утікає:
Спершу вона їй здалася Юпітером; потім, круг неї
Інших чимало побачивши німф, перестала лякатись
Підступу й до своїх подруг, що з ловів ішли, приєдналась.
О, як то важко не зрадить обличчям провини своєї!
Погляд щоразу відводить вона, і вже, як бувало,
Побіч богині не йде, не очолює німф у поході.
450 Все лиш мовчить і рум'янцем густим видає свою кривду.
Що з нею — тут же пізнала б Діана, якби довелось їй
Звідати кривду таку ж, але німфи — таки здогадались.
Ось у дев'ятий вже раз округлився місяць рогатий,
Як після ловів трудних, натомившись на братовім жарі,

В гай Діана ввійшла, відкіля витікав дзюркотливо
Чистий ручай, що на дні ворухив піском золотавим.
Місце сподобалось їй, торкнулася хвилі стопою —
Вабить богиню й вода: «Від стороннього ока далеко —
460 Всі ми тут,— каже,— поніжимося голими в хвилі прозорій!»
Жар Паррасійку пройняв. Уже всі познімали свій одяг,
Жде чогось тільки вона, та її роздягли проти волі.
Одягом досі прихований гріх очевидним зробився.
Поки сама не своя хоче лоно руками прикрити,—
«Геть! — каже Кінтія їй.— Не забруднюй священних потоків!»
Так із числа супровідниць своїх нещасливу прогнала.

Знала відразу про все й Громовержця дружина, одначе,
Кару жахливу свою на догіднішу мить відклала.
Врешті наспіла пора. Вже ж бо й хлопчик Аркад (він Юоні
470 Тут же ненависним став) появивсь у суперниці-німфи.
Зиркнувши люто туди, не ховала вже гніву Юона:
«Ще бракувало того,— проказала,— щоб ти, потіпахо,
Нас осоромила плодом своїм, щоб усім стала явна
Кривда моя й поведінка ганебна верховного бога!
Запам'ятаєш мене: красуватись, повір, вже не будеш,
Не пощастить вже тобі замануть мого мужа, негідна!»
З тим, за волосся вхопивши, на землю, до ніг собі, з маху
Кинула німфу, вона ж простягає до неї в благанні
Руки, та що це? Нараз вони їжуться чорною шерстю,
480 Грубнуть, кривими стають, гачкуваті ростуть на них кігті,
Правлять уже замість ніг, а лице, яким щойно Юпітер
Намилуватись не міг,— роззявилось вищиром хижим.
Щоб молитвами вона не схилила душі Громовержця,
Робить німою її: переповнений гнівом і люттю,
Рик виривається в неї хрипкий із звірячого горла.
Розум один лиш і пам'ять людська в ведмедиці лишились.
От і порикує глухо, й до неба здіймає кошлаті
Лапи (такі в неї руки тепер), виявляючи біль свій,
Знає, що кривду вподіяно їй, та сказати не може.
490 Скільки разів, боячись опочити самотньою в лісі,
Біля колишнього дому свого вона полем блукала!
Скільки разів, коли гавкіт собачий ущелини повнив,
Мчала що сили було — мисливиця перед мисливцем!
Часто й звіра вона, хоч сама була звіром, лякалась,
Навіть ведмедя, забувши про те, що й сама — ведмедиця,
Лячно минала й вовків, хоч до них приєднавсь її батько.

Ось Лікаоні син, що й не знає, хто його мати,
Юний Аркад (ще й п'ятнадцяти він не досяг) у ті гори
На полювання пішов. Наганяючи звірів у сіті,
Зручні яри намічаючи серед лісів Ерімантських,
500 Якось на матір набрів. А вона, наче вкопана, стала.
З сина не зводить очей, впізнає його. Той — утікає:

Звідки ж міг знати, чиї так у нього впиваються очі?
Слідом за ним поспішає й вона — лиш би сина дігнати! —
Він, озирнувшись, отруйну стрілу їй націлює в груди;
Втрутивсь Юпітер, однак: обох підхопивши зненацька,
З вітром поніс у бездонну порожняву й високо в небі
Місце їм дав, щоб двома по сусідству сузір'ями стали.

Злість Юнону взяла, коли підла суперниця зблисла
Зіркою, от і спішить вона в синяве море до Тетіс,
510 До Океана, що й серед богів чималим шануванням
Часто втішались, і так ось, їх подив помітивши, мовить:
«Диво бере вас, чому, володарка всевишніх, приходжу
З далей ефірних сюди? На небі вже інша панує!
Віри не ймете мені? Ось ніч буде — гляньте на небо:
Прямо над вами, вшановані щойно, мені на погибель,
Зорі вилискують там, де останній пояс полярну
Вісь на вершечку її щонайвужчим кільцем обвиває.
Всяк нині кривдити схоче Юнону, а скривдивши, навіть
Не затремтить: моя помста, як бачите, йтиме на користь!
520 От чого я домоглась! Отака-то могутність у мене!
Образ людський відняла їй, вона ж — не смертельною стала!
Ось як за кривду я мщуся, таку маю владу велику!
Краще хай знов замість морди хижацької людське обличчя
Дасть їй, як це вже зробив був колись Фороніді аргівській!
Тільки чому ж він, Юнону прогнавши, не тішився з нею
В спальні моїй і тестем своїм не зробив Лікаона?
Ласку, прошу вас, явіть вихованці покривдженій вашій:
Не підпускайте до вод лазурових оту Ведмедицю,
Геть проганяйте зірки, що за блуд поробились зірками.
530 Хай не торкнеться прозорої хвилі блудниця погана!»
Згідно кивнули морські божества. Сатурнія тут же
Злинула легко в ефір колісницею, впрягши до неї
Тих павичів, що їх пір'я зіницями Аргуса вкриті.

Так ото, вороне, й ти поплативсь, у минулому білий,
За гомінливість: нараз чорнотою взялись твої крила.
Весь білосніжний ти був, твоє пір'я сріблилось до сонця,
Навіть з голубом міг, що без жодної плямки, рівнятись.
Не поступався ти й гусям, що криком дзвінким врятували
Наш Капітолій, ні лебедям білим, що люблять затони.
540 Через язик постраждав. Балакучий язик його винний
В тім, що з білого він смолянисто-чорний зробився.

В цілій Гемонії, пліднім краю, не бувало красуні
Над Короніду з Ларісси. Кохався і ти в ній, Дельфійцю,
Поки невинна була й ніхто ще не стежив за нею.
Фебовий птах її зраду помітив, і вже з новиною
Вибрався в путь, неблаганний донощик: не терпілось тут же
Перед велителем стати своїм. Крильми побіч нього
Жваво махає ворона, що все хоче знать, балаклива.

З чим поспішає, довідавшись, — «Не до добра, — йому каже, —
550 Шлях цей тебе доведе. Моїм кряканням віщим не знехтуй!
Ким я була і якою зробилася, глянь — і побачиш,
Як поплатитися можна й за вірність. Колись-то Паллада
В кіш, із актейських сплетених лоз, Еріхтонія вклала,
Що народився з землі — дитя, яке мами не мало.
Трьох попередивши дів, Кекропа двоїстого дочок,
Щоб до її таємниць зазирати, цікаві, не сміли.
В листі сховавшись дрібнім, підглядала я з в'язу густого,
Що вони роблять. Так ось тільки дві з них — Пандроса і Герса —
560 Чесно пильнують той кіш. Боязливих, проте, підкликає
Третя, Аглавра, — вузли всі розв'язує, ось вони й бачать:
Ніби дитина в коші, ніби змії розіслався у ньому.
Тут я богині про все розплескала. За це нагороду
Маю таку, що навіки позбавлена ласки Мінерви,
Нижча від птиці нічної тепер. У моїм покаранні
Мають науку птахи: язикатий-бо — сам собі ворог.
Не на прохання моє — я й на думці такого не мала —
Перемінила мене! Запитай-но в самої Паллади —
Не заперечить вона, хоча й переповнена гнівом.
570 Бо ж у фокейським краю Короней-володар, як відомо,
Був мені батьком. До мене, дочки владаря, чередою
Вибрані йшли женихи — не гордуй же ти мною й сьогодні.
Врода згубила мене. Яюсь берегом я проходжалась, —
Часто по рівнім піску я сама полюбляла гуляти.
Бог мене вгледів морський у той час — і жагою пройнявся.
Марно вмовляннями згаявши час, він од ласки до сили
Вже намірявсь перейти, вже за мною пустивсь. Я — тікаю,
Хвилею битий пісок залишаючи, грузну в сипкому.
Кличу на поміч богів і людей, та ніхто з-поміж смертних
580 Не відгукнувся, і тільки зворушена дівою Діва
На допомогу прийшла. Простягала я руки до неба —
Руки мої од рамен почали наче пухом темніти.
Стала я одяг зривати з плечей, але замість нього
Пір'я цупке корінцями вросло мені глибоко в шкіру.
В розпачу бити руками взялася в оголені груди,
Та не було в мене вже ні долонь, ані персів дівочих.
Бігла я далі, лишень у піску не вгрузала ногами —
Ледве торкалась його; а за мить якусь — високо в небі,
Як неповинна супутниця діви Мінерви, я мчала.
590 Щастя ж не мала я й тут, бо втішається честю тією
Та, що за злочин важкий стала птахом нічним — Ніктімена.
Ти про цей вчинок не чув? А про нього на Лесбосі славнім
Тільки й мови було — як ота Ніктімена зганьбила
Батькове ложе. Тепер, хоч і птаха, — вину свою тямить,
Сонця боїться й сторонніх очей; а ганьбу свою в п'їтмі
Криє. З широкого неба її проганяють пернаті».

«Хай та наука,— їй ворон в одвіт,— тобі йде на користь,
Як у біду попадеш. Я сміюсь над пустим віщуванням».
Не завернув, долетів і Фебові про Короніду —
Як гемонійський юнак поруч неї лежав — сповіщає.
600 Зблід на ту звістку закоханий Феб. Злітає лавровий
В нього вінок із чола, на яке мовби туча набігла.
Гнівом страшним закипів, і вже замість плектра дзвінкого —
Стискує лук у руці, вже роги його майже докупи
Зводить, і груди, що й сам до них щойно грудьми пригортався,
Нижній коханець, стрілою несхибною вмить прошиває.
Дівчина зойкнула враз і, з-під серця вирвавши вістря,
Тіло, біле, мов сніг, заливає червоною кров'ю.
«Фебе,— встигла шепнуть,— я могла б, народивши спочатку,
Гріх свій сплатити тобі: ти в одній нині двох убиваєш».
610 Мовивши те, пролила вона з кров'ю й життя одночасно.
Холод смертельний пройняв з душею розлучене тіло.
Феб схаменувся, та пізно було! На свій гнів нарікає,
Вже він не рад, що про зраду почув, що так розпалився.
Птаха клене, що про неї звістив йому й став винуватцем
Горя нежданого, лук ізненавидів свій і правицю
Й зброю — стріли сліпі, що в правиці були,— відкидає.
Мертву голублячи, має надію ще всупереч Долі
Поміч подати їй; все, яке знав, перепробував зілля.
620 Після даремних зусиль, побачивши стос похоронний
Дров, на яких її тіло ось-ось переміниться в попіл,
Гірко Феб засмутивсь, а що лиць оскверняти сльозою
Не випадає богам, він зітхав і стогнав раз од разу
Глибоко й тяжко. Буває, корова так лунко затужить,
Бачачи те, як на скроні бичка, який ссав її щойно,
З розмаху раптом упав, кісточки йому дроблячи, молот.
Потім, коли, вже не милі їй, пахощі вилив на груди,
Ще раз обняв, належне віддавши їй по неналежнім,
Не допустив, щоб охоплене полум'ям лютим зотліло
630 Сім'я його — й вириває з вогню й материнського лона
Сина; в печеру гірську до Хірона його переносить.
Ворону ж, хоч за донос він чекав нагороди для себе,
Гнівний Феб серед білих птахів не дозволив бувати.
Мудрістю славний кентавр і божественному вихованцю,
Й почесі рад, хоч вона додала йому й труду чимало.
От підійшла якось, жовте волосся по плечах пустивши,
Донька Хірона,— її народила колись миловида
Німфа Харікло на березі річки прудкої й назвала
Окіронеєю. Не вдовольнилась вона, перейнявши
640 В батька-провидця науку його — провіщала майбутнє.
Впавши в той час у пророчу нестяму й раптово пройнявшись
Духом палким божества, що в грудях у неї ховалось,
Тільки-но вздріла дитя: «Цілителем всесвіту,— каже,—

Хлопче, рости! Як часто життям зобов'язані будуть
Смертні тобі! Ти й душі вертати матимеш право.
Зважившись раз на таке, проти волі безсмертних, удруге
Вже ти того не здійсниш: твого діда вогонь перешкодить.
З бога ти станеш прахом німим, а з праху німого —
Богом об'явишся знов, свою долю два рази поновиш.
650 Ти ж, о мій батьку, хоч ти і не відаєш смерті, хоч мати
Вічним на світ привела тебе, — сам же бажатимеш палко
Смерті собі, коли в тіло твоє через рану проникне
Змія жахливого кров, — невимовного болю причина.
Отже, з безсмертного смертним ти станеш волею неба.
Й нитку життя перетнуть тобі три нерозлучні богині».
Ще додала б не одне, та з грудей тільки стогін у неї
Вирвався, й сльози, напливши нараз, по лиці покотились.
«Доля змагає мене, — проказала, — не можу я більше
Мовити й слова, бо мовлення дар поступово зникає.
660 Хоч не такий вже великий мій хист, а все ж проти мене
Він божество скерував — будущини краще б не знати!
Вже я, здається, обличчя людське поступово втрачаю,
Чую, трава вже мені до смаку, вже б у поле майнути,
Вже в кобиліцю я, батька-кентавра дочка, обертаюсь,
Тільки всім тілом чомусь, хоч мій батько — півкінь, півлюдина».

Так нарікала вона. Незабаром слова якось дивно
Стали зливатись усі, вже їх годі було розуміти.
Далі — вже й не словами були: видавались іржанням,
А за хвилину якусь таки справді, немов кобиліця,
670 Лунко заржала вона й на траву опустилась руками.
Пальці зростаються їй, і вже їх не нігті вінчають —
В'яже копито тверде, вже робиться довшим обличчя,
Шия крутою стає, де складками слалась одежа —
Вже в неї хвіст, а волосся, що вільно спадало до шиї,
Гривою вправо лягло. Водночас і лице в неї, й голос
Іншими стали, й дала їй ім'я ця сумна переміна.

Марно Філіри син побивавсь і твоєї, Дельфійцю,
Помочі слізно благав: навіть ти б не мав сили змінити
Волі батька богів, а коли б навіть мав — не змінив би:
680 Був ти в Еліді тоді, на далеких лугах мессенійських.
Бурка пастуша кудлата в той час тобі плечі вкривала,
В лівій руці в тебе посох — кийок лісовий — був, а в правій —
Ти голосну із семи різнодовгих тростин мав сопілку.
Поки ти грою втішався, захоплений тільки любов'ю,
Стадо биків твоїх, чуючи волю, зайшло собі, кажуть,
Аж до пілійських полів. Ось тоді й перейняв ціле стадо
Майї син (на таке він мастак!) і сховав його в лісі.
Кражі тієї ніхто не помітив, один лиш про неї
Знав із села того дід, його Баттом усі називали.
Він у Нелея служив, багача: на траві соковитій

690 Серед залісених гір випасав кобилиць чистокровних.
Щоб не доніс він, бува,— на плече йому руку поклавши,
Каже по-доброму бог: «Не видай мене, чоловіче,—
Може, биків тут шукатиме хтось,— ти нічого не бачив.
Не пожалієш об тім: візьми ось цю білу теличку».
Й тут же віддав її. Той відповів, подарунок прийнявши:
«Йди і не бійсь! Хіба камінь он той про крадіжку розкаже»,—
Пальцем на камінь вказав. Юпітера син, попросившись,
Наче пішов, та за хвильку вернувсь, але в іншій поставі.
700 «Чи по межі цій,— питає,— бики не проходили щойно?»
Добре діло зроби, не приховуй поганого вчинку.
Матимеш гарну корову за це, ще й бика їй до пари».
Звабив старого подвійний дарунок: «Он там, під горою,—
Каже,— віднайнеш биків». І справді були під горою.
Внук Атланта всміхнувсь: «Мене мені ж, віроломний,
Видав, мене — мені ж?» І того чоловіка за зраду
В камінь твердий обернув, що й донині «указником» зветься:
Так от неславу чужу зберігає той камінь невинний.

710 Звідси із жезлом в руці, змахнувши крилами рівно,
Над муніхійськими нивами злинув, і милий Мінерві
Край споглядав, і Лікея сади, науками славні.
Саме в цей день урочистим походом до храмів Паллади
Йшли, як звичайно, дівчата цнотливі. На маківці кожна
Прибраний квітами кошик несла з начинням священним.
Як повертались, помітив їх бог і зі шляху прямого
Тут же, крилатий, звернув, по колу свій лет скерувавши.
Наче коршак, найпрудкіший з птахів, спостерігши жертovní
Нутрощі, боязко — поки жерці там ще в повному зборі —
Жадібний, в небі кружля, не наважиться вбік одлетіти,
Лиш у надії на щастя ширяє, викреслює кола,
720 Так і проворний Кілленій все нижче понад актейським
Замком летить і тільки над ним невідхильно колує.
Як серед ясних зірок виділяється гожа Зірниця,
Як побіч Феби-красуні й Зірниця маліє та меркне,
Так найвродливіша серед усіх у поході ступала
Герса — того торжества та своїх супровідниць окраса.
Замилувався Юпітера син і, в повітрі повисши,
Весь запалав. Так ядро, з балеарської пущене праці,
Поки викреслює в небі дугу, розпечеться від лету,
Досі йому не відомий під хмарами жар однайшовши.

730 З неба високого вже до землі спрямувався Кілленій
І не таїться, настільки поставі своїй довіряє;
Хоч бездоганна вона, додає їй ще більшої зваби:
От він пригладжує буйний свій чуб, розправляє хламиду,
Складки щоб рівні були, щоб кайму золоту було видно;
В руку бере заокруглений жезл, який сні наганяє
І розганяє, до блиску начищує чудо-сандалі.

Три в домі спальні були потайні; слоною кістю
Вбрані їх стіни ясні й черепахою. В правій — Пандроса,
В лівій Аглавра жила, в серединній селилася Герса.
740 Та, котра в лівій жила, Меркурія першою вздріла,
Як увіходив. «Ти хто, — відізвалася, страх подолавши, —
З чим завітав у цей дім?» На те їй Атланта й Плейони
Внук таке відповів: «Я той, що повітряним шляхом
Батька веління ношу, мій отець — сам Юпітер великий.
Що привело мене — теж не таїтиму, тільки сестриці
Не підведи, — й мої діти тебе будуть тіткою звати:
Я ради Герси прибув. Посприяй же тому, хто кохає».
Нишком на нього Аглавра поглянула, як нещодавно
750 На таємниці Мінерви русявої очі косила.
За допомогу свою вимагає від нього чимало
Золота й богу велить, щоб тим часом вийшов із дому.
Грізно богиня війни позирнула тоді на Аглавру,
Видала стогін важкий, і від того здригнулись їй груди,
Й навіть егіда, якою могутливі груди вкривала,
Вся сколихнулася. Богині згадалося те, як Аглавра
На таємницю її посяглася — присягу зламавши,
Бога лемносця дитя, що родилось без матері, вздріла.
Ну, а тепер іще й милою стане — прокралася думка —
760 Богу й сестрі, та й золота стільки загорне, захланна.
З тим поспішає до Заздрості, що й не змиває вже з себе
Чорного гною. Житло її нище — в похмурій долині,
Десь аж на самому дні, де ні сонця, ні вітру немає;
Темний, погибельний кут, переповнений холодом млявим,
Де не буває вогню, зате п'ятьми не бракне ніколи.
Щойно прибувши туди, Воївниця-діва сувора
Стала при вході в той дім (увійти в нього не випадало
Світлій богині) й постукала в двері кінцем свого списа.
Аж загули й розчинилися двері. В середині, бачить,
770 М'ясо гадюче жує — своїх же пороків поживу —
Заздрість. Від неї богиня безсмертне лице відвертає.
Та ж, залишивши обід свій — гадюк недоїдених кусні, —
Ледве звелася з землі, до дверей неохоче прямує.
Грізну богиню побачивши, вродою й зброєю славну,
Важко зітхнула вона і відразу змінилася з виду.
В неї обличчя бліде, в неї тіло — сама тільки худість,
Косить очима весь час, почорніли зіпсовані зуби,
В грудях — жовч клуботить, а язик — у зелеїй отруті.
Сміху не знає, хіба що над болем чужим засміється.
Не покріпляється й сном — не дають задрімати турботи:
780 От пощастило комусь — і всихає вона, завидюща,
Прагне те щастя звести нанівець — та сама себе зводить,
Мучить себе заодно. Хоч богині вона осоружна,
Так промовляє до неї Трітонія, коротко й чітко:

«Влий отруту свою в одну з Кекропових дочок,
Ту, що Аглаврою зветься. Так треба». Й тут же злетіла
В світлий ефір, од землі відштовхнувшись кінцем свого списа.

Заздрість за летом богині зобливив слідкуючи оком,
Забурмотіла щось — успіх Мінерви задалегідь вже
790 Спокою їй не дає. Перегодом бере вона в руку
Палицю, всю в колючках. Оповившись у хмару смолисту,
Всюди, куди б не пройшла, витолочує поле врожайне,
Спалює трави м'які, верхівки рослин оббиває,
Духом трійливим поганить народи, міста і домівки.
Врешті, побачивши місто високе Трітонії-діви,
Славне хистом людей, багатствами й миром святковим,
Аж просльозилася — саме тому, що там сліз не застала.

В спальню, однак, до Кекропа дочки увійшовши, взялася

Тут же сповняти наказ: їй на лоно поклала кістляву
800 Руку і щерть колючками гризькими наповнює серце.
Пристрасть вдихає їдку й отрутою чорною наскрізь
Йй усі кості промочує, скроплює нею легені.

Щоб таки тут, під рукою, було джерело того лиха, —
Образ сестри перед нею малює і красеня бога,
Що за дружину собі її взяв. У дівочій уяві
Ще величавішим робить усе те — й Кекропову доньку
Туга вже їсть потайна; зітхає, журна, серед ночі,
Журно зітхає і вдень, і в хворобі, такій невсипущій,
Тане, мов лід навесні під непевним ще променем сонця.

810 Так у гарячці стліває вона, розтривожена щастям
Герси, як вогнище, де замість дров — усіяке будяччя:
Не палахкоче воно — на повільному жарі згоряє.

Часто, щоб очі такого не бачили, вмерти хотіла,
Часто — суворому батькові, наче провинна, зізнатись.
От, наміряючись бога прогнать, перед ним на порозі
Сіла й у дім увійти не дає. Її бог умовляє,
Слів добираючи якнайніжніших. Вона ж йому: «Годі!
Поки не вижену звідси тебе — не зійду з того місця!»

«Згода. Станем на тім», — усміхнувся проворний Кілленій
820 І відчинив собі двері жезлом. А їй, що хотіла

Рвучко звестись, оніміло все те, що згинатися може
В тілі людському, незвичний тягар не давав ворухнутись.

Ще раз, що сили було, намагалася випрямить спину,
Та ціпеніють суглоби колін, розпливається тілом
Холод, а жили, втрачаючи кров, леденіють і бліднуть.
Як — непоправна напасть! — розповзається тілом повільно
Рак, що до хворих частин усякчас долучає здорові,
Так, і життєві шляхи забиваючи, й дихання тепле,
Холод мертвотний, в'язкий проникає нещасній у груди.

830 Не намагається слова сказати, та хоча б намагалась —
Виходу голос не мав: кам'яніло їй горло, й у камінь

Перемінилось лице, не жива — кам'яна вже сиділа.
Білим той камінь не був: від думок її темним зробився.

Так покаравши зухвалі слова і думки нечестиві,
Внук Атланта піднявся в ефір і, розправивши крила,
Край, що втішається йменням Паллади, мерщій покидає.
Тут його батько гукнув. Притаївши, що мова тим разом
Йде про кохання, — «Велінь моїх, — каже, — сповнителю вірний,
Часу не гай, а з висот, як то звично тобі, зісковзнувши,
Мчи в ту країну, що з правого боку їй видно на небі
840 Матір твою. Цю країну Сідонською звать поселенці.
Там серед гір оддалік ти володаря стадо побачиш
На пасовищі; його й заверни до берега ближче».
Мовив — і тут же, зігнаний з гір, до берега моря
Жваво спішить молодняк, де володаря славного донька
В колі тірських дівчат погуляти частенько любила.

Згоди між ними нема, не люблять у парі ходити
Влада найвища й любов. Зanedбавши свій скіпетр владичий,
Батько й керманич богів, хто в правиці зброю тримає —
850 Триязиковий вогонь, хто кивком може світ сколихнути,
Перемінивсь у бика, й, змішавшись до стада теличок,
Гучно порикує, й гордо по травах м'яких походжає.
Білий він весь, наче сніг, по якому іще не ступала
Жодна нога, над яким не проносився Австер сльотливий.
Шия — в м'язах тугих, від лопаток підгорлина висне;
Роги, хоч, може, й не надто круті, та подібних, напевно,
Не відточив би й митець; самоцвітами ясними сяють.
Погляд не грізний, однак, та й широке чоло не похмуре,
Лагідним він видається. Дивує Агенора доньку
860 Те, що красивий такий, що й не думає бити рогами.
Та, хоч який він м'який, підступитися зразу боїться.
А за хвилинку вже китицю квітів йому простягає.
Радість бурхливу закоханий чує, і руки їй лиже
В передчутті насолод, і жагу свою ледве тамує.
То по зеленій травиці, пустуючи, б'є він ногами,
То на жовтавий пісок білосніжним боком кладеться.
Вже й перестала боятись його, вже й він дозволяє
То поплескати по грудях себе, то вінком із весняних
Квітів роги вінчать. Нарешті зважилась діва
870 Сісти на нього: чия була спина під нею, не знала.
Бог же з твердої землі та сипкого піску непомітно
Входить у хвилю, лукавий, а далі — рівниною моря,
Де лише небо й вода, грудьми розсуваючи хвилю,
Він полонянку везе. Вона ж озирається, зблідла,
На побережжя. Взлася за ріг однією рукою,
Другу — на спину поклала; під вітром одежа лопоче.

КНИГА ТРЕТЯ

Потім Юпітер, оманливий образ бика з себе знявши,
Знову собою зробивсь, на діктейських полях оселився.
Батько тим часом велить, щоб дочку, яку викрали в нього,
Кадм будь-що відшукав, а ні — то грозить, що вигнанням
Тут же скарає його — злочинний і благочестивий.
Світ обішовши (та хто потаємні діла Громовержця
Міг би вгадати?), від батька тікаючи, край свій лишивши,
Так і блукає Агенора син, і в оракула Феба
10 Просить поради, не знаючи, де йому врешті б осісти.
«В полі,— Феб одповів,— тобі стрінеться біла корова,
Що під ярмом не була, що й не бачила плуга кривого.
Підеш за нею слідком, і там, де корова приляже,
Стіни зведи, і нехай твоє місто «Беотія» зветься.
Тільки-но втішений Кадм із Кастальської вийшов печери,
Бачить, полем без нагляду йде собі гарна телиця;
Глянув на шию — ніякої мітки, щоб людям служила.
От він і йде невідступно за нею, і Фебові мовчки
Дяку складає за те, що вказав йому певну дорогу.
20 Вбрід перейшли вже Кефіс і рівнини Панопи минули;
Тут зупинилася дивна телиця й, піднявши до неба
Лоб свій, рогами оздоблений, раптом замукала лунко.
Потім на тих, що за нею ішли невідступно, зирнувши,
Звільна боком гладким прилягла на траву соковиту.
Вдячністю повниться Кадм, на коліна впавши, цілує
Землю чужу, невідомим полям поклонився та горам.
Жертву Юпітеру скласти бажаючи, слугам велить він
Для узливання води зачерпнути з джерел найчистіших.
Темний праліс там був, не торкнутий вістрям сокири;
30 В ньому — печера глуха. Кам'яні віковічні брили,
Споєні часом, правили їй за склепіння могутне.
Били джерела довкіл. У глибинах тієї печери
Жив собі Марсовий змії: мерехтить золотий його гребінь,
Очі вогнем палахтять, набухає отрутою тіло,

Три язика миготять, три ряди зубів-частоколів.
Тільки-но вихідці з роду тірійського в той непроглядний
Ліс нещасливо заглибились, тільки-но дэбан, задзвенівши,
Хвилю прозору черпнув,— у цю ж мить із лігва кам'яного
Виглянув синявий змії і страшним обіззався сичанням.

40 Тут же їм дэбани випали з рук; як стояв із них кожен,
Так, побілівши, й завмер, а тоді затремтів усім тілом.

Змії же, виток за витком, викочує тіло лускате,
Легко його раз у раз у дугу велетенську згинає.

Звівшись у простір повітряний більше, ніж наполовину,
Ліс озирнув довкруги — від небесного змія не менший,
Що розмежовує Аркти (якщо його цілим побачиш).

Тут на нещасних людей (з них одні боронитись хотіли,
Інші — тікати, а хто й ворухнутись не міг з переляку)

Змії налетів: тих зубами шматує, а цих у смертельних
Губить обіймах, отрутою чорною — інших вбиває.

50 Ось уже й сонце стрімке вкоротило під полудень тіні.

З дива не сходить Агенора син: де ж це баряться друзі?

Вирішив слідом піти. На плечах його зідрана з лева
Шкіра жовтілася; ратище й спис проти сонця блищали
Вістрям залізним, але його дух — над усяке залізо.

Тільки-но в ліс увійшов і побачив тіла бездиханні,

Велета-зімія над ними, що все ще лизав страхітливі

Рани на жертвах своїх язиком криваво-червоним,—

«Я відомщу за вас, друзі,— сказав,— а якщо не судилось —

60 То приєднаюсь до вас!» І правицею брилу камінну,

Мовивши те, підхопив і пожбував у лютого зімія.

Сили такої удар похитнув би й твердині високі

Разом із муrom міським, але змії залишився без рани:

Панцир його захистив — луска невразлива блискуча,

Темно-синява твердь удар небувалий відбила.

Та не встояла й твердь перед списом гостроконечним:

Він йому в спину гнучку посередині з розмаху впився,

Глибоко вістрям залізним проникнувши в нутрощі зімія.

Той озирнувся на спину свою; скаженіючи з болю,

70 Рану побачив, і, списа держак ухопивши зубами,

Довго і в той бік, і в другий хитає ним, поки із спини

Якось не вихопив, тільки в кістках наконечник остався.

Щойно тоді, роз'ятривши рану живу, запалав він

Звичним гнівом своїм — набубнявіла жилами шия,

Слина біляста запінилась в пащі, роззявленій хижо;

Стогне, дзвенить під лускою земля, й отруйливий, чорний

Подих із горла його, мов із Стіксу, снується в повітрі.

Сам же, звиваючись, то в величезне кільце своє тіло

Скрутить, а то на весь зріст, мов найвища жердина, зметнеться.

Ось уже стрімко вперед, мов бурхлива ріка в повноводдя,

80 Рине й грудьми на своєму шляху повергає дерева.

Трохи подавшись назад, Агенора син відбиває
Шкірою лева цей змієвий шал, цю загрозливу пащу,
Спис наготові тримаючи. Той, очманівши від люті,
Марно залізо гризе і скрегоче по вістрі зубами.
Вже піднебіння трійливе його починає спливати
Кров'ю; від неї зелена трава червониться довкола.
Рана, одначе, була невеликою: змії од удару
Ще відхилявся і, задкуючи, вражену шию відводив,
Щоб не засіло й у ній, заглибившись, гостре залізо.
90 Тут щойно Агенорід, устромивши спис йому в горло,
Став наступать, не пускаючи списа, й до дуба, нарешті,
Змія притис, і пробив йому шию і дуб одночасно.
Дуб, застогнавши, зігнувся од ударів хвостатого змія,
Що навалився на стовбур дзвінкий усією вагою.
Поки зчудований Кадм обдивляється тіло простерте,
Голос раптово почув, хоч не міг розпізнати спочатку
Звідки, та ясно почув: «Дивуєшся, Агеноріде,
Як того змія здолав? За хвилину й ти будеш змієм».

100 Той остовпів і поблід на обличчі, мов розум утратив,
Дибом волосся йому піднялось, похололому з жаху.
Тут опікунка його, Паллада, злинувши з неба,
Кадмові землю орати велить і сипати в неї
Змієві зуби, з яких прорости має люд войовничий.
Тільки-но скиба за плугом лягла, в борозну вже ті зуби
Сипле, як велено, Кадм — сівач умирущого роду.
Тут же (нелегко й повірити в те) ворухнулися скиби,
Й де борозна була — вістря списів заблищали спочатку,
Згодом шоломи зійшли, захиталися китиці грізні,
110 Далі зринають обтяжені зброєю плечі, й погруддя,
Й руки — стіною піднявся засів щитоносного люду.
Так у театрі, коли під час свят опадає завіса,
Постаті різні ростуть: появляються спершу обличчя,
Потім — все інше повільно на світ наче з дна випливає,
Поки, врешті, й нога на краю підмостків не стане.
Знову за зброю хапається Кадм, не виходячи з дива.
«Кинь! — йому крикнув один із мужів, що з землі народились.—
Кинь! І втручатись не смій до наших боїв міжусобних!»
Мовивши, тут же сусіда свого, земнородного брата,
Гострим ударив мечем, але й сам загибає від списа.
120 Довго й убивця не жив: через рану під серцем глибоку
Тут же видихнув те, що вдихнув нещодавно, повітря.
Щойно з'явившись, лягають ряди в бойовищі кривавім.
Брат на брата встає, щоб за хвилю обом їм упасти.
Так ось юнацтво коротковічне, кривавлячи землю,
Рідну матір, об неї грудьми, розгарячене, б'ється.
П'ятеро воїнів ще не зітнулись; один з них, Ехіон,
Голос Трітонії вчув і, на землю кинувши зброю,

Мир обіцяє братам, вимагаючи сам у них миру.

130 Їх тоді взяв у підмогу собі пришелець сидонський,
Зводячи мури міські, як велів йому Феб-ясновидець.
Ось уже й Фіви стоять! І, здавалося б, що й на вигнанні,
Кадме, тобі усміхається щастя: з Венерою й Марсом
Ти споріднився; чимало заважила й знатність дружини,
Стільки ще дочок, синів та улюблених паростків роду —
Внуків, уже юнаків! Але завжди людині чекати
Слід на останній свій день: щасливим назвать когось годі,
Поки не вмере й не зів'ється над тілом вогонь похоронний.
Та серед щастя й удач причиною першого болю,
140 Кадме, внук тобі став, що раптово зробився рогатим.
Потім — кров'ю господаря ситі мисливські собаки.
Втім, коли зважиш усе, — не злочин у цьому побачиш:
Виявиш Долі вину, бо ж помилка — не злодіяння.

Горб височів, де не раз хижаків убивали на ловах.
Полудень саме надходив, коротшали тіні довкола.
Сонце від двох своїх меж зависло на віддалі рівній.
Друзів-мисливців тоді по глухих, бездоріжних яругах
Словом погідним юнак гіантійський скликає до себе:
«Досить вже сіті й списи нам на ловах кривавити, друзі!
150 Нині щасливим був день. А завтра, коли на рожевім
Повозі знов нам Аврора заблісне — тоді, відпочивши,
Діло продовжим своє. Тепер ось од Заходу й Сходу
Рівно Феб віддаливсь: аж порепалось поле від спеки.
Вже відпочити пора, то згорніть вузлуваті тенета».
Роблять, як велено, ті, — відкладають лови на завтра.

Діл був, сосною порослий увесь і струнким кипарисом,
Звався «Гаргафія» він — заповідна діброва Діани.
Десь у найдальшій куточку діброви ховалась печера,
Скромна, без жодних прикрас, та не згірш од митця там явила
160 Хист свій природа сама: склепіння тієї печери
Дугоподібне вона з ніздрюватого каменю склала.
Зліва струмок гомонить, кришталевою хвилею грає.
А по боках моріжок охопив його, наче окрайком.
Тут богиня лісів після ловів утомливих часто
Тіло дівоче в прозорій воді холодити любила.
От, прийшовши туди, вона спис, і послаблений лук свій,
І сагайдак віддає зброєносиці німфі, а друга
Руки мерщій простягла — від богині одержує приймає.
Дві — роззувають її, а з усіх найздібніша Крокала,
170 Донька Ісмена-ріки, хвилясте волосся Діани
В'яже майстерно вузлом, хоч своє розпустила по плечах.
Воду тим часом черпають Нефела, Гіала, Раніда,
Псека, Фіала — й по вінця наповнюють дзбани опуклі.
Поки Тітанія тіло своє неквапливо зливає,
Кадма внук у той час, полювання удатне відклавши,

Гаєм незнаним іде навмання, і тут ненароком
(Видно, вже доля така!) забрідає в той закут священний.

Тільки ввійшов під склепіння глухе, де джерела струмились,
Німфи, що вже роздяглись, нежданого вгледівши гостя,
Вдарили в груди себе й розкричалися так, аж луною
180 Гай одізвавсь, а тоді, обступивши Діану юрбою,
Тілом своїм приховали її; вона зростом, одначе,
Серед усіх виділялась — на голову вища, ніж інші.
Як запалає хмаринка не раз, коли променем сонце
Здалеку вразить її, як багрянцем горить Зоряниця,
Так, без одежі побачена, вся зашарілась Діана.
Хоч і нелегко було ворухнутись в оточенні подруг,
Боком вона повернулась-таки й озирнулась за плечі,
Та не було під рукою стріли, а так їй хотілось
190 Лука напнути в ту мить! Дотягнувшись устами до хвилі,
Порскає нею в лице юнака; оросивши й волосся,
Так йому, мстива, майбутню біду пророкує та горе:
«Йди та розкажуй тепер, коли щось розказати зумієш,
Як ти роздягнену бачив мене». Не додавши ні слова,
Оленя роги йому понад мокрим чолом підіймає,
Шию видовжує, над головою — загострює вуха,
Кисть у копито тверде перемінює, руки ж — у довгі
Ноги, а тіло вкриває густою плямистою шерстю,
В серце вселяє ще й страх: утікаючи, син Автоної
200 З дива не сходить: відкіль у ногах така прудкість береться?
Та, спостерігши у хвилі струмка свою голову й роги,—
«Горе!» — зойкнути мав, але так і не вимовив слова,
Лиш застогнав,— це й була його мова,— й сльози обличчям,
Вже не людським, попливли; тільки розум колишнім лишився.
Що тут робить? Чи додому, в палати, вернутись, чи в лісі
Сховок найти? Дома соромно буде, в гушавині — страшно.

Поки вагався, помітили пси його. Першими двоє
Гавкіт зняли — Іхнобат, що нюх мав гострий, з Мелампом.
Кносським був Іхнобат, Меламп — спартанської крові.
Далі — ринули всі, залишаючи й вітер позаду:
210 Памфаг, Доркей, Орібаз — гончаки чистокровні аркадські —
Дужчий за всіх Неброфон, Лелапа й Терон жорстокий,
Бистрий гончак Птерел і чуйний Агр, а за ними —
Лютій Гілей — нещодавно кабан його іклом поранив;
Напа, вівчарка породиста, що народилась од вовка,
Пемена й Гарпія хижка з двома щенятами разом,
І сікіонський Ладон, що живіт наче втягує в себе,
Тігрід, Алкея, Дромад, Канакея завзята, й Стіктея
І білосніжний Левкон, і чорний скуйовджений Асбол,
Дужий Лакон і Аелл, витривалий у бігу стрімкому,
220 Фой, швидкий Кіпріон у парі з братом Лікіском,
Гарпал, що білою міткою світить на чорному лобі,

І Меланей, і Лахнея, що шерсть наїжачує грізно;
 Побіч — Лабр, Агріод, у яких лаконянка — мати,
 Батько — диктеєць, а далі — лункоголосий Гілактор.
 Не зраховувать їх усіх! І ця зграя, жадаючи крові,
 Через провалля, верхи, через дикі, неходжені скелі —
 Є там стежина яка, чи нема — пролітає, мов вихор.
 Той утікає, хоч тільки що й сам переслідував звіра.
 Горе! Тікає від слуг своїх власних, гукнути їм хоче:
 230 «Я — Актеон, ваш господар! Пригляньтесь до мене, впізнайте!».
 Слів не знаходить, однак. А гавкіт — усе голосніший.
 Першим йому Меланхет у спину вгризся зубами,
 Потім — Терідамад, на плечі повис Оресітроф.
 Вибігли дещо пізніше вони, подолали, одначе,
 Пасма гірські навпростець, і поки там гаяли пана,
 Інші наспіли й разом його шматувати взялися.
 Весь він суцільною раною став, тільки стогін ще чути,
 Наче вже не людський, але й олень так не застогне.
 Тужним голосом повнить місця, йому добре відомі.
 240 Впав на коліна й, неначе прохач, повертає безмовно
 Голову в різні боки, простягти хоче руки в благахні.
 Друзі тим часом і криком, і свистом нацьковують зграю
 Спрагнених крові собак, розглядаючись за Актеоном.
 «Гей, Актеоне! — навперебій, що є сили, гукають
 (Той на їх поклик щораз озирається).— Гей, Актеоне!»
 Кличуть його: засидівсь, мовляв, а тут он яка здобич!
 Він, проте,— поруч, а як би хотів бути й справді відсутній!
 Бути б хотів глядачем, та коли б тих укусів не чути!
 250 Пси ж — його вірні пси! — йому в тіло зуби встромивши,
 Рвуть свого пана, бо де ж було знати їм, що то за олень!
 Так і сконав од укусів, і тільки тоді наситила,
 Кажуть, великий свій гнів мисливиця славна — Діана.
 Всяко судили про це: для одних видавалась богиня
 Надто жорстокою; інші — хвалили: суворе дівоцтво
 Слід саме так берегти, і по-своєму кожен мав слухність.
 Байдуже тільки Юноні одній, як цей вчинок назвати:
 Йй він на руку пішов, бо ж дім Агенора, врешті,
 Горя зазнав. І ось від суперниці Тірської гнів свій
 260 Вже на весь рід переносить вона. Та тут до старої
 Злови й нова додалась: завагітніла від Громовержця
 Діва Семела. Юнона тоді язика дає волю.
 «Лайка, проте, не допоможе мені,— схаменулась,— на неї
 Мушу я впасти, на неї саму,— якщо величає
 Ймення Юнони не марно ношу,— й погубить, якщо маю
 Право на скіпетр ось цей осяйний, якщо я — володарка
 Й для Громовержця — дружина й сестра (що сестра — то вже
 певно).
 Кривдниці я відомщу — своїм блудом не буде втішатись!

Тільки подумать! — Блудниця, а носить у лоні своєму
Плід од Юпітера! Тільки від нього матір'ю стати
270 Прагне, чого ледве я домоглась. У красу свою вірить!
Вір собі, вір! Або я не Сатурна дочка, або скоро
Сам твій коханець тебе зажене в попідземній воді!»

Тут вона з місця встає і, вповившись у хмару жовтаву,
Мчить до Семели. І поки не вийшла ще з хмари тієї,
Робить із себе бабусю стару: побіліли їй скроні,
Зморшки обличчям лягли, пригорбилась, крок став непевним,
Голос — старечим, хрипким. Ось так вона за епідавську
Няньку себе видає, що колись годувала й Семелу.
280 Мова зайшла то про се, то про те. Про Юпітера також
Наче знічев'я згадала стара, ще й зітхнула: «Коли б то, —
Каже, — це в дійсності він, а то всяке бува: не один же
Богом назвавшись, отак прослизне собі в спальню дівочу.
Мало сказати: «Я — батько богів», якщо є ним насправді, —
Доказ любові хай дасть: яким його звикла приймати
Владна Юнона, таким, величавим, нехай і до тебе
Горнеться; знак же верховної влади при ньому хай буде».

Так вона Кадма дочку, якій горе й не сниться, повчає
Словом лукавим, а та вже в Юпітера просить дарунку.
Він їй на те: «Вибирай! Не відмовлю, будь певна, ні в чому:
290 Щоб марнословним не видався тобі, — присягаюся Стіксом,
Він для богів усіх — бог, він острашку й на них наганяє».
Лихом своїм і могутністю горда, і згубним для себе
Послухом бога-коханця: «Яким тебе брати в обійми
Звикла Сатурна дочка, коли двох вас Венера єднає,
Будь і зі мною таким». Їй хотів він уста затулити,
Та запізнивсь: у повітря вже злинуло слово квапливе.
І застогнав Громовержець: як їй не змінити бажання,
Так і йому не вернути присяги. В глибокій скорботі
З неба спускається він; за обличчям його потяглися
300 Хмари густі, він завихрює їх, виповняє громами,
Стріли меткі додає — невідхильні свої блискавиці.
Втім, свою силу він прагне послабити, як тільки може:
Взяв у правицю вогонь не такий, як тоді, коли в прірву
Скинув Тіфея сторукого — зброя ця надто могутня.
Різні блискавки є: одним, котрі легші, кіклопи
Менше вогню додали, не такі вони хижі, стрімливі —
Другою зброєю звуть їх боги; саме з ними Юпітер
Входить в Агенора дім. Небесного полум'я смертне
Тіло знести не могло, спопеліло від шлюбних дарунків.
310 Ще незріле дитя, з материнського лона добуте,
Вшите було (якщо вірити слову) в стегно свого батька.
Й там добуває свій строк, що його провести мало в лоні.
Ще коли був немовлям, його потайки Іно ростила —
Тітка, Семели сестра. Опісля заховали нісейські

Німфи в печерах своїх те дитя й молоком годували.

Поки діється це на землі згідно приписів Долі,
Поки безпечно росте собі Вакх, який двічі родився,
Кажуть, десь у той час, розігрівшись нектаром, Юпітер
320 Тугу важку позабув і, Юнону безжурну обнявши,
Знов забавлялись почав, і при цьому: «Більша,— їй каже,—
Випала вам насолода, жінкам, аніж нам, чоловіцтву».
Та заперечила. Щоб не сваритись, рішили спитати,
Що на те скаже Тіресій досвідчений,— він-бо обидві
Знав насолоди: в зеленому лісі він двох величезних
Змій, що зійшлись, переплівшись тілами, києм ударив
І з чоловіка відразу він жінкою став (чи не диво?)
Й нею сім осеней був, а на восьму тих змій він удруге
Вздрівши, сказав: «Якщо ран ваших сила така, що негайно
330 Стать свою змінює той, хто поранює вас, то сьогодні
Я вам удару завдам». І завдав їм удару — й колишній
Вигляд, який од народження мав, повернув собі знову.
В тій суперечці смішній мимоволі ставши суддею,
Думку Юпітера стверджує він. Не на жарт розгнівилась,
Кажуть, Сатурна дочка й за таку от нікчемну марницю
Зір забирає в судді — його в темін занурює вічну.
Батько всесильний зате — бо ж того, що зроблене богом,
Не скасувати й йому — взамін за відібрані очі
Робить провидцем його, покарання полегшує честю.

В славі найвищій своїй по містах аонійських Тіресій
340 Людям, коли хто звернувся, непомильно пророчив майбутнє.
Слів його віщих вагу і правдивість судилося вперше
Ліріопеї блакитній пізнати: течією виткою
Німфу Кефіс обійняв, і як тільки зімкнулися хвилі,—
Честі позбавив її. Завагітнівши, німфа прекрасна
Сина в свій час повила, що й тоді вже був гідний любові.
Ніжне дала йому ймення — Наркіс. Про долю хлопчини —
Чи довголіття судилось йому — віщуна запитали.
Долі провидець на те: «Якщо сам себе не побачить».
350 Довго слова ці здавались безглуздя; та ось прояснились
Ходом подій — небувалою пристрастю й смертю Наркіса.
Три п'ятиліття свої примноживши ще одним роком,
Міг видаватися він юнаком і хлоп'ям одночасно.
Скільки в ту пору дівчат, скільки хлопців за ним упадало!
Гордість незламна, проте, заховалась під виглядом ніжним:
Жодна в ту пору з дівчат, жоден хлопець його не торкнулись.
Раз якось німфа його запримітила: в сіті лякливих
Оленів він заганяв — гомінлива Ехó, що луною
Кожен повторює звук, хоча першою слова не зронить.
360 Мала ще тіло тоді, не самий лиш невидимий голос;
Та говірливі уста і тоді їй для того служили,
Щоб із підхоплених слів лиш останнє весь час повторяти.

Так балакливу скарала Юнона, бо та заважала
В горах виловлювать німф, що з Юпітером там забавлялись:
Поки словами володарку гаяла, німфи-пустунки
Легко чкурнути могли. Розгадала Сатурнія хитрість:
«Я вкорочу,— пригрозила,— язик твій зухвалий, що досі
Вводив в оману мене, буде куцим віднині твій голос!»
Діло скріпляє грізьбу: тільки те, що закінчує мову,
Слово подвоює німфа тепер, лиш почуте повторить.

370

Отже, Наркіса, що в тій глушині полював, спостерігши,
Вмить запалала Ехо. Непомітно ступає за хлопцем.
Скільки не йде за ним — жар усе ближчий красуню діймає.
Змочений в сірці палкій смолоскипа вершечок так само,
Ще й не притулиш його до вогню, спалахне пурпурово.
Як їй хотілося словом ласкавим його перестріти,
Вилити просьбу свою! Та якби ж то не вперта природа:
Першій промовити слова не дасть, і вичікує німфа,
Поки почує когось, щоб одразу й собі одгукнутись.
На полюванні тим часом Наркіс, відлучившись од друзів,
«Гей, чи тут є хтось?» — гукає їм. «Є хтось!» — Ехо відгукнулась.
Той остовпів і, довкіл озирнувшись: «Сюди!» — що мав сили,
Крикнув іще раз. «Сюди!» — залунав за тим закликком заклик.
Знову оглянувся — нікого ніде. «То чого ж утікаєш?» —
З дива не сходить. Та скільки питав, стільки й чув те питання.
Все ж на своєму стоїть і, піддавшись омані відлуння,
«Тут ось зійдімось!» — гукнув. Нічого так радісно досі
Не повторяла Ехо, як оце довгождане: «Зійдімось!»

380

До того слова сама дослухаючись, ліс покидає,
Йде, щоб руками обвить юнака чарівливого шию.
390 Той, утікаючи, кинув їй: «Геть! Забери свої руки!
Краще помру, та не буду тебе звеселяти собою!»
Ця ж одізвалася: «Буду тебе звеселяти собою!»
Сором обпик її. В дикому лісі зневажена німфа
Криє обличчя своє, у відлюдних печерах ночує.
Пристрасть не гасне, проте; роз'ятрює душу й зневага.
Тіло поникле підточує туга їдка, невсипуща.
Сохне і шкіра на ній, соковитий рум'янець неначе
З вітром кудись одлетів, залишилися кістки тільки й голос.
400 Голос живе, а кістки, переказують, стали камінням.
Щезла в лісах, і ніхто серед гір уже німфи не бачить,
Чують — усі: зберігся й живе у ній звук безтілесний.

400

Так от над нею й над багатьма річковими й гірськими
Німфами він насміявся, як раніше — над чоловіками.
Хтось із покривджених, руки до неба піднявши нарешті,—
«Сам хай полюбить, та хай дотягтись до любові не зможе!» —
Мовив,— і це справедливе прохання Рамнусія вчула.

Чистої хвилі струмок течією сріблястою вився.
Не добирався пастух туди, з гір не спускалися кози,

Жодна тварина, жоден хижак, жоден птах не торкався,
410 Не каламутив його, не кружляв над ним лист облетілий.
Трави м'які, що довкіл зеленіли, живив той струмочок.
Тінявий ліс сохороною був од пекучого сонця.
В полудень спечний, по ловах, у ту мальовничу місцину,
За течією подавшись, юнак забрідає. Прилігши,
Хоче згасити жагу, та ніяк її, спраглий, не згасить.
Поки хилився над струмком, побачив себе — й закохався
В мрію без тіла; гадає, що тілом є хвиля холодна.
Ось він над нею завмер, наче різьблений мармур пароський,
Зором холодним красу свою п'є, та напитись не може.
420 Очі свої, дві зорі, й волосся, яким не гордив би
Вакх, або й сам Аполлон, лежачи над водою, він бачить;
Лиця, порослі пушком, наче з кості слонової, шию,
Ніжні уста й вишневий розлив на лиці білосніжнім.
Все це дивує його, бо й справді він подиву гідний.
Прагне, безтямний, себе; він і хвалить, і хвалений — він же.
Рветься до себе ж таки: сам запалює, сам же — палає.
Скільки разів цілував, нерозважний, хвилю зрадливу!
Скільки разів, пориваючись шию точену обняти,
Воду руками горнув, та себе на знаходив під нею!
430 Що там побачив — не знає; незнаним горить він, одначе.
Те, що обманює зір, водночас його й вабить до себе.
Що ж, нерозумний, на хвилі пливкій відображення ловиш?
Це ж бо — мара: відвернись — і зникне те, що кохаєш!
Бачиш обличчя своє, що відбилось у хвилі. Без тебе
Тінь ця — ніщо, бо приходить вона й зостається з тобою,
Й піде з тобою, якщо куди-небудь піти звідси можеш.
Та відтіля відійти йому годі: ні їжа не вабить,
Ні відпочинок; лежить на траві в холодку і жадливо
П'є безтілесну красу, в незворушну задивлений воду.
440 Гине від власних очей. Але врешті підвівся насилу
Й жалісно вигукнув, руки простягши до лісу німого:
«Хто, вікопомні ліси, нещасливішим був у коханні?
Ви ж не одну та й не раз прихищали закоханих пару.
Скільки над вами майнуло віків, а хто, пригадайте,
Так побивався, як я? Хто сохнув аж так од любові?
Бачу ось мрію свою, але що мені з того: до неї
Не дотягнуся — ось так обманутись закоханий може!
Прикро ще й те, що не безкрай морів, не дороги далекі,
Не верхогір'я, не мури міські пролягли поміж нами —
450 Смужка води! Та й сам він, бачиться, прагне любові:
Скільки разів я вустами торкався прозорої хвилі,
Стільки ж, назустріч мені, з глибини наближав він обличчя.
Вже й наче смужки тієї нема, що закоханих ділить.
Випірни, хто б ти не був, не вводи мене, милий, в оману!
Хлопче, куди ти, куди? Не такий я на вік та на вроду,

Щоб уникати мене: пропадали ж бо німфи й за мною!
 Щиру взаємність лице твоє ніжне мені обіцяє:
 Ось я до тебе тягнусь — простягаєш і ти мені руки,
 Я усміхнувсь — усміхаєшся й ти; а заплачу — й у тебе,
 460 Бачу, сльоза вже бринить. На кивок мій — кивком одмовляєш,
 Видно й з поруху вуст прехороших, що ти мені й слово
 Мовиш в одвіт, та його з-під води я не можу вловити.
 Він — це я сам! Я збагнув. Мій образ мене не обдурить!
 Палом до себе пройнявсь я; вогонь і ношу, й роздуваю.
 Що ж тут? Благать, а чи ждати блгань?
 Та й чого ж тут благати?
 Те, чого прагну,— я сам. Од багатства я вбогим зробився.
 О, коли б вийти я міг поза межі свого ж таки тіла!
 Дивно — любити й бажати розлучення з тим, кого любиш!
 Сил моїх рештки вже біль забирає. Недовго на світі
 470 Жити лишилось мені; не розвившись іще, засихаю.
 Смерть не страшна мені: вмерши, од болю звільнюся; одначе
 Той, кого я полюбив, хай ще довго живе після мене.
 Нині ж обом нам в одній треба вмерти душі нашій спільній».
 Мовивши, знов у своє відображення втупивсь очима.
 Ронить у воду сльозу. Потурбований образ, хитнувшись,
 Наче по хвилі ковзнув. «Безсердечний, куди ти? — в розпуці
 Зойкнув юнак.— Зупинись! Не лишай тут того самотою,
 Хто покохав! І якщо твоїх уст я торкнутись не можу,—
 480 Дай хоч дивитись на них, щоби лютий вогонь мав поживу!»
 Одяг тоді розстебнув і в оголені груди раз по раз
 Білими, наче той мармур, почав ударяти руками.
 Й там, де вдаряли долоні, проглянула ніжна рожевість.
 Так одним боком рум'яниться яблуко, другим — ще світле;
 Так от багрянцем тонким непомітно беруться під осінь
 Ягоди, ще незрілі, бліді в виноградному гроні.
 Тільки-но те він помітив, коли заспокоїлась хвиля,
 Більше терпіти не міг: як на полум'ї тихому тане
 Жовтий віск або вранішня паморозь біла, як тільки
 Сонце пригріє, так він, од любові на скіпочку звівшись,
 490 Весь непомітним охоплений полум'ям никне повільно.
 Вже не цвіте, як раніш, на лиці білосніжнім рум'янець;
 Сили, снаги вже нема, пощезали принади недавні.
 Далі — вже й тіло, що бідну Ехо полонило, зникає.
 Муки ці бачить Ехо і хоча пам'ятає зневагу,
 Боляче їй, і скільки разів бідолашний «О горе!»
 Вигукне, стільки разів і вона відгукнеться: «О горе»!
 Вдарить у відчаї він себе в груди — і вже співчутливо
 Б'є себе в груди Ехо, одізвавшись таким же зітханням.
 Все ще задивлений в воду: «Любово моя нещаслива!» —
 500 Мовив останні слова. «Нещаслива!» — долинуло з лісу.
 «Хлопче коханий, прощай!» — І «Прощай!» — Ехо повторила.

Ось на зелену траву він поник головою, і меркнуть
Очі, що ними в свою ж таки вроду так пильно вдивлявся.
Навіть у темнім житлі, в попідземній Стіксовій хвилі,
Все він себе споглядав. Наяди за ним голосили,—

Сестри, й братові в дар волосся зрізане склали.

Плакали й німфи лісів, і вторила Ехо їм луною.

Про смолоскипи подбали, про вогнище, ноші сплітали,

Тіла ж ніде не знайшли, натомість — шафранної барви

510 Квітку, в якої довкіл пелюстки, мов сніжинки, білили.

Чутка про це розійшлась, і в ахейських містах по заслужі

Славу Тіресій здобув — знаменитим ім'я його стало.

Серед усіх тільки син Ехіона, зневажник безсмертних,

Гордий Пентей над старим посміявсь і словам його віщим

Віри не йме, дорікає, що темний, позбавлений зору.

Той головою схитнув і промовив, пророк посивілий:

«Щастя велике ти б мав, коли б і тобі відібрав хтось

Очі, щоб Вакхових священнодійств ти не міг оглядати.

День-бо настане колись (я вже бачу його), коли юний

520 Лібер — Семели дитя — завітає сюди, і як тільки

Жертвами ти не вшануєш його як годиться в святині,—

Землю довкіл, пошматований, всієш і темною кров'ю

Матір свою заплямиш, її сестер і в лісі дерева.

Бути тому! Божества не вшануєш-таки; з гіркотою

Слово згадаєш моє і позаздриш незрячому — зрячий!»

Син Ехіона жене, проте, геть ясновидця старого.

Скоро підтвердились віщі слова — що сказав, те стається:

Лібер — вже тут! Всі вітають його, аж полями луна йде.

Квапиться люд — матері і жінки разом з чоловіками,

530 Бо таємничий обряд і незнатного, й знатного вабить.

«Що то за шал, змієродні, напав на вас, Марса нащадки,

Розум затьмаривши вам? — так Пентей їх соромить:— Невже ж то

Мідноголосий кімвал і покривлений ріг — ці марниці,

Весь цей обман, мають силу таку, що вас, котрим звичні

Меч бойовий, та сурма, та готові до бою загони,

Нині скорили жінок голоси і вином розігрітий

Безум, юрба сороміцька і пустопорожні тимпани?

Старці! Дивуюся й вам: подолавши море безкрає,

540 Тір тут заклали ви й тут поселили вигнанців-пенатів,—

Нині без опору піддаєтесь? А ви, хто сьогодні

В розквіті сил, мої друзі-ровесники,— спис, а не тирс вам

Личить тримати в руці, не вінок, а шолом одягати!

Не забувайте, молю, від якого ви кореня вийшли!

Духом проймайтеся змія того, що стількох одним махом

Сам один подолав! Він за озеро та за джерела

Згинув, а ви перемогу здобудьте для слави своєї!

Мужніх змій перемиг, а ви, слабодухих прогнавши,

Батьківську честь захистіть! Та якщо не судилося далі

Фівам нашим стоять, то хай воїни й пращі потужні
550 Мури зметуть, хай вирує вогонь, хай скрегоче залізо!
Ми б не соромились горя свого, нарікали б на долю,
Та не таїли б її, і за сльози ніхто б нас не ганив.
Нині ж — о сором! — хлопчині беззбройному коряться Фіви,
Хоч про війну він не чув, не тримав ні меча, ні повіддя,—
Кучері мастить усе та вінками чоло вповиває;
Носить коштовний багрець і вишивані золотом шати.
Я от за нього візьмусь (не юрміться лишень) і розвію
Всі ті про батька його та про таїнства вигадки-плітки.
560 Мав же сміливість Акрісій-владар: над оманливим богом
Він посміявсь, перед ним зачинивши аргоські ворота.
Тож чи Пентея й усі його Фіви той зайда злякає?
Гей же! — Велить він рабам.— До мене того верховода,
В путах міцних притягніть! Та мерщій мою волю сповняйте!»
Всі його хочуть отямити: дід, Атамант, умовляє,
Радять домашні гуртом, щоб зухвалим не був, але де там —
Тільки дратують його; від тієї загайки ще більше
Лютість у ньому кипить, не пішла йому рада на користь.
Бачив я: мірно спливає потік, не знімаючи шуму,
Поки йому на шляху перешкода не стане, та хай-но
570 Трапиться стовбур якийсь або скелі відламок — він тут же
Пиниться й рине, лютіший стократ, перепону зустрівши.
Ось посланці, всі в крові, повернулися. «Щось я не бачу
Вакха», — нахмурилась Пентей. «Не знайшли його, — ті
відмовляють.—

Лиш одного з його слуг і супутників ми захопили.
Ось він. Ми руки йому, як велів ти, за спину зв'язали.
Вслід за Вакхом пішов він колись із Тірренського краю».
Глянув на нього Пентей ошалілими з люті очима
Й тут же скарати хотів, але, гнів на хвилину згнітивши,—
580 «Ти, що сконаєш за мить, — проказав, — у науку для інших,
Як тебе звати, зізнайся, як — батьків, із якого ти краю,
Що спонукало тебе до нового звернутись обряду?»
«Звуть Акетом мене, — відповів йому той незворушно,—
Вийшов з Меонії, ну а батьки мої — скромного роду:
В спадок ні клаптя землі, ні волів, щоб ниву орати,
Ні тонкорунних овець — не лишив мені батько нічого:
Вік свій убогим прожив. То гачком він, то в сіті щоденно
Рибу ловив і з води, пам'ятаю, тягнув, тріпотливу.
Так на життя заробляв, передав і мені те мистецтво,—
590 «Все, чим багатий я, — каже, — наступнику мій, спадкоємцю,
Нині тобі віддаю». А багатий він був лиш одними
Водами, їх і вважаю по батькові спадком єдиним.
Щоб на тих скелях, однак, окрай моря, вік не стриміти,
До мореплавства я взявся; стерном і вітрилами вправно
Міг повертать, на зірках визнававсь: де Коза Оленійська,

Вісниця злив, де Тайгета, де Аркт, де понурі Гіади,
Звідки очікувать вітру, де гавань, для суден догідна.

Плив я на Делос якось. На весло налягаючи справа,
До побережжя Хіоського я підпливав. Ось і берег...

600 Легко стрибаю з судна — в пісок вогкуватий ногами.

Там ми й ніч провели. Непомітно рум'янцем Зірниці

Небо взялося. Прокинувшись, друзям велю по джерельну
Воду піти й на тропу, що веде до струмка, їх виводжу.

Сам вибігаю на горб, обмірковую, чим нас потішить

Вітер, і, друзів гукаючи, знов до судна повертаюсь.

«Ось ми!» — першим озвався Офельт, посміхаючись гордо:

З того безлюддя, мовляв, не з пустими вертаюсь руками.

Хлопця він берегом вів, що скидався на миле дівчатко.

Бачу, хлоп'я ледь бреде: чи то сон йому йти заважає,

610 Чи то вино; на лице його глянув, на одяг, на рухи —

Й тут же подумав собі: не людська це, не смертна дитина.

От і кажу я супутникам: «Хто з богів, ще не знаю,

В хлопця того замінивсь, та що бог він — у цьому я певний!

Хто б ти, одначе, не був, — не гнівися, сприйй нам у всьому!

Вибач і друзям моїм!» — «За нас ти дарма не молися!» —

Діктід мене перебив, що найшвидше з усіх на вершечок

Щогли вилізти міг чи вниз по шнурку зісковзнути.

«Справді!» — підтакнули й інші: русявий Мелант, гострозорий

Сторож на носі судна, і Лібій з Алкімедоном,

І Елопей, що накази дає веслярам і в дорозі

620 Їх бадьорить, — геть усіх одурманив до здобичі потяг.

«Не потерплю, — я гукнув, — щоб у нас на судні коли-небудь
Був полонеником бог! Моє вирішальне тут слово!»

З тим загороджую шлях їм собою. З усіх найлютіший

Гнівом кипить Лікабант: вигнанець із туського міста,

На чужині він за вбивство страшно відбував тоді кару.

Й поки стою, він мене кулаком (а бив молодецьки)

В горло вразив, і з судна вже на дно мав мене зіштовхнути,

Та серед лив корабельних повис я, хоча й непритомний.

630 Схвально гуде нечестивців юрба. Тоді Вакх (а це справді

Вакх був) неначе від окриків сон його, врешті, покинув,

Чи одшуміло вино, й до грудей відчуття повернулось, —

«Що це за галас? Що робите? Як, поясніть, мореплавці,

Тут опинивсь я? Куди завезти мене маєте намір?»

«Ти не хвилюйся, — йому каже Прорей, — назви тільки гавань,

Де б ти зійти захотів, і прибудеш на землю жадану».

«В Наксос, — їм Лібер на те, — судна свого біг завертайте!

Там — оселя моя; вона й вас повітає гостинно».

«Згода!» — брехливі богами всіма присягаються й морем

І над оздобним судном мені парус велять піднімати.

Наксос праворуч лежав. Повертаю й вітрило праворуч.

640 Тут мені гнівно Офельт: «Чи ти глузду рішився? Що робиш?»

Бачу, зам'ялись усі. А тоді почали: хто кивати,
Дехто й на вухо шепнув,— завертай, мов, негайно ліворуч!
Я остовпів. «Якщо так, хай судом,— відмовляю,— керує
Інший». І так од стерна відсахнувся й від темного діла.
Лаять мене почали всім судом, загули вколо мене...
Втрутивсь тут Еталіон: «Виходить,— всміхнувся злобливо,—
Ти лиш один нашим щастям рядиш!» І ось, замість мене
Взявши кермо, в протилежний від Наксоса бік завертає.

650 Ну, а хлопчак, наче б тільки тепер запримітивши підступ,
Став на загнутому носі судна, озирнув усе море
Й, ніби втираючи сльози: «Не в той ви мене, мореплавці,
Край обіцяли везти, не про те я просив побережжя.
Чим я на кривду у вас заслужив? Чи така вже велика
Слава — стільком юнакам одного підманути хлопчину?»
Я не приховував сліз, та що тим безбожникам сльози?
Тільки сміялися з них, налягаючи дружно на весла.
Ним присягаюсь я нині тобі (бо хто йому рівний
660 Серед богів?), що, наскільки ця річ неймовірною здається,
Віри настільки ж вона буде гідна: судно серед моря
Враз зупинилося так, ніби врізалось носом у берег.
Ті, зчудувавшись, розмашисто веслами б'ють, напинають
Всі паруси — на підмогу веслу залучають ще й вітер.
Плющ їм, однак, на заваді стає: вколо весел обвившись,
Пнеться вгору, цупкий, розбуявши, повис на вітрилі.
Ось і сам бог, увінчавши чоло золотим виноградом,
Тирсом трясє, що в зелену лозу виноградну вповитий.
Тигри блукають довкіл; то тут, то там полохлива
670 Рись, наче привид, майне, розляглися плямисті пантери.
Тут якое дивно, чи то з переляку, чи то з божевілля,
Всі застрибали; з них перший Медон став тілом чорніти
Й вигнувся, наче дуга, шорсткуватою вкрившись лускою.
«Ну й чудасія! — йому Лікабант.— Що за вигляд у тебе!»
Та на півслові запнувся: уста його пащею стали,
Ніздрі обвисли; лускою взялася, затверднувши, шкіра.
Лібій на весла хотів налягти, але бачить, що в нього
Руки раптово неначе коротшають, далі й руками
Вже не здаються вони — поплавками назвати їх можна.
680 Інший за шнур, оповитий плющем, норовив ухопитись,
Та не було в нього рук, тільки, вигнувши тулуб кумедно,
Гепнувся у воду плиском, і тут серповидним одразу
Хвилю хвостом, що на роги півмісяця схожий, став бити.
Бачу, й інші стрибать почали; спливає вода з них,
То виринають вони, то знов у глибини пірнають,
Наче танок завели: вигинаються в хвилі грайливо
Тілом усім і випорскують воду крізь ніздрі широкі.
Тож із усіх двадцяти (на судні саме двадцять було нас)
Я залишився один. Сам себе з переляку не тямлю,

690 В поті холодному весь, але тут мене бог заспокоїв:
«Ти не лякайся, і на Дію пливи». Я доплив туди, й тут же
Вакхові шану віддав і до таїнств його залучився».

«Довго ти гаяв нас,— каже Пентей,— балачками пустими,
Думав, що стихне мій гнів, поки нам теревені розводиш?
Гей же! На муки його! Не жалійте вогню та заліза,
Поки живий, а тоді — пожбурніть його в п'ятьму Стігійську!»
Вмить у в'язниці глухій опинивсь Акет тірренієць
В путах міцних. І вже кат готував за наказом Пентея
Все, що потрібне для мук,— і залізо, й вогонь,— та зненацька
Двері самі по собі перед ним розчинилися навстіж,
700 Кажуть, що й пута самі по собі з його рук поспадали.
Вперся ще більше Пентей: замість іншим накази давати,
На крутосхили, посвячені Вакхові, сам поспішає,
На Кіферон, де вакханок лункі чути заклики-співи.
Як стрепенеться загонистий кінь, коли мідноголоса
Раптом сурма заячить, як до бою жага його пройме,
Так і Пентея жінок голоси й завивання нестямне
Збуджують: чуючи їх, він ще більшою люттю скипає.

Здалеку видна галявина є посеред Кіферону,
710 Темним вона звідусіль, мов кільцем, опоясана лісом.
Там, поки таїнство невтаємниченим оком він бачить,
Першою вздріла його, й, ошаліло підбігши до нього,
Першою кинула тирс і вразила в груди Пентея
Мати. «Сюди! — зазиває,— сюди, мої сестри обидві!
Гляньте-но, що за кабан походжає по нашому полю!
Я кабана того вб'ю!» Налітають у дикій нестямі
Всі вони — на одного. Завиваючи, мчать за тремтливим,—
Вже-бо він справді тремтить, вже забув свою мову зухвалу,
Сам проклинає себе, у провині своїй зізнається.
«Згляньсь, Автоное,— поранений зойкнув,— о сестро моєї
720 Матері! Зглянься хоч ти! Пригадай собі тінь Актеона!»
Про Актеона ж ця ніби й не чула, й простягнула руку
Вирвала. Іно, підбігши, Пентею викручує й другу.
Рук, щоб до матері міг простягти, вже не має сердега,
Тож покаліченим тулубом тягнеться: «Глянь, моя мати,
Глянь же!» — благає. Агава ж, поглянувши, тільки завила,
Наче здригнулась уся, й, розпустивши з вітром волосся,
Синові голову миттю зриває, і пальцями в неї
Вп'явшись: «Іо! — кричить.— Таки вклали ми, подруги, звіра!»
730 Навіть морозом побитих листків, що ось-ось облетіти
Мають самі, з верховіть не зірве так раптово негода,
Як розірвали Пентееве тіло безжалісні руки.

Після таких от повчальних подій узялись Ісменіди
Вакхові ладан палить, до нових залучившись обрядів.

КНИГА ЧЕТВЕРТА

Мінія донька, однак, Алкітоя, бурхливого свята
Не визнає до цих пір і не вірить у те, легковажна,
Що від Юпітера Вакх народився, ще й сестер за спільниць
Має в безбожному ділі. Та ось до обряду скликає
Жрець і жінок, і служниць, які вільні від праці; прикрити
Шкірами груди велить, розв'язати стрічки, на волосся
Позакладати вінки; виноградом оплетені тирси
Взяти до рук, провіщаючи те, що не знатиме в гніві
Стриму ображений бог. Покорились жінки й молодиці:
10 От вони, кинувши тканку, й коші, й недопрядену вовну,
Ладан несуть, зазивають Ліея, Бромія, Вакха,
Сина вогню, який двічі від двох матерів народився.
І додають ще: Нісей, син Тіони буйноволосий,
Також Ленея-жартівник, сівач винограду п'яного,
Також отець Елелей, Іакх, Еван і Ніктелій,
І не одне ще ім'я, що дають його різноплеменні,
Лібере, греки тобі! Нема ж твоїй юності краю,
Вічно цвітеш юнаком; найвродливіший, високо в небі
20 Сяєш у колі богів. А коли ти без рогів, то з виду
Схожий на миле дівча. Ти Схід покорив аж до краю,
Де омиває засмалену Індію Ганг повноводий.
Двох святотатців скарав: Пентея й Лікурга, що гордо
З міді сокиру двосічну носив; потопив і тірренців.
Рисі послушні тобі: їх пара в упряжці кориться
Віжкам оздобним твоїм. За ними — сатири, й вакханки,
Й старець, Сілен, — то в руці з посошком він бреде напідпитку,
То на повільнім ослі, непевно тримаючись, їде.
Всюди, куди б тільки ти не прийшов, — і юнацькі, й жіночі
30 Заклики гучно звучать, аж гудуть під долонями бубни,
Гнута відлунює мідь, не стихає дірчаста сопілка.
«З миром, ласкавий, прийди!» — до обряду, як велено, ставши,
Просять жительки Фів. Тільки Мінія дочки zostались
Дома, врочистий зневажають день рукоділлям невчасним.

То вони вовну прядуть, веретено кваплячи пальцем,
То запопадливо тчуть, то рабинь спонукають до праці.
Легко пускаючи нитку з-під пальця, сказала одна з них:
«Поки, зібравшись на свято придумане, інші дармують,
Ми, котрі пильно Палладі слугуємо, кращій богині,
Мову по черзі ведім то про се, то про те, щоб корисна
40 Легше нам рук наших праця ішла, щоб години повільні
Швидше спливали — незайнятий слух веселім одна одній».
Задум сподобався їм. «Ти й почни щось!» — пожвавились сестри.
Та завагалася: «Що б тут почати?» А знала всіляке;
«Може, про те оповім, вавілонська Деркетіє, спершу,
Як Палестинського озера хвилі — в те вірять усюди —
Вкривши лускою тебе, твій природжений вигляд змінили.
Може, згадаю про те, як дочка твоя, в пір'я зодягшись,
Пізні роки свої часто на білих проводила вежах.
50 Може, й про те, як силою зілля та чарів-наяда
Зайшлих могла юнаків у безмовних риб обертати,
Поки й сама не вдяглась у луску. Чи про те, як од крові
Чорні тепер, а не білі смоковниця ягоди родить».
Вибравши оповідь цю про подію не кожному знану,
Так почала, поки з вовни тонесенька нитка снувалась:
«Тісба й Пірам, той — вродою перший поміж юнацтва,
Та — найчарівніша серед дівчат, що їх Схід колись бачив,
Дім побіч дому жили, де муром високим із цегли
Місто довкіл обвела, за переказом, Семіраміда.
60 Отже, сусідство близьке зазнайомило їх і зріднило.
Далі — зміцніла любов; дійшло б до весілля по праву,
Тільки не згодні батьки. На одне лиш нема заборони:
Палко любились вони, перейнявшись чуттям обопільним.
Свідків нема в них: то знаками мову ведуть, то кивками.
Пломінь же, хоч приховай, розгориться, прихований, дужче.
Здавна щілінка була у стіні, для домів їхніх спільній,
Мабуть; іще відтоді, як будинки ці два поставали,
Хиби тієї ніхто, хоч минали віки, не помітив.
Око ж любові метке: ви ж бо перші, її спостерігши,
70 Стали розмову крізь неї вести; через отвір вузький
Скільки то лагідних слів туди й сюди пролетіло!
Стануть, бувало, Тісба й Пірам: ця звідси, той — звідти,
Й тільки-но подих палкий з-за стіни переловлять обоє —
«Заздрісна, — шепчуть, — стіно! Чому заважаєш коханню?
Нам поєднатись дозволь! А коли завеликого просим —
Для поцілунку хоча б — невеликий це труд — розступися.
Втім, ми твої боржники: бо ж тобі завдячують мусим
Те, що можемо тут обмінятись хоч словом сердечним».
Так от, він тут, вона там, стіні глухій пожалівшись,
80 На ніч сказали: «Прощай!», до щілінки припали вустами,
Та поцілунок не міг, наче слово, пройти через неї.

От, звістуючи день, вже зірки проганяє Аврора;
Зринуло сонце стрімке, осушило зарошені трави.
В звичному місці зійшлись. Пошепталися, тихо сплакнули,
Потім рішили під ніч, коли все постихає довкола,
Потайки вийти надвір, підманувши сторожу, а далі,—
Хай лише вдасться покинути дім і міські забудови,
Щоб навмання по широкому полю обом не блукати,—
Біля могили Ніна зійтись і схватись під тінню
Дерева. Дерево те — білосніжними вкрита плодами
90 Смоква струнка; недалеко від неї струмок був холодний.
Намір сподобався їм. Повільніше в води, здавалось,
День западав, неквапливо й ніч із глибин виринала.
Врешті, не рипнувши навіть дверима, проворно пірнула
В темряву Тісба. Своїх підманула й, закривши обличчя,
До гробівця підійшла й під умовлене дерево сіла.
Духу любов додала. Та ось по кривавій вечері
Суне левиця страшна з бичачою кров'ю на пащі
Прямо до того струмка, щоб докучливу спрагу згасити.
Тільки-но Тісба її запримітила в місячнім сяйві,
100 В темну печеру біжить, омліваючи вся, й по дорозі
Губить накидку легку, що з плечей, наче птиця, зметнулась.
От, нахлептавшись води, повертає до лісу левиця,
Та на своєму шляху, наступивши на те покривало,
Рве на шматочки кривавою пащею ніжну тканину.
Вийшовши дещо пізніше, Пірам незабаром побачив
Звіра глибокі сліди на піску — й сполотнів на обличчі.
Далі й накидку тонку запримітивши в плямах кривавих,
Каже: «Одна тільки ніч, а закоханих двоє в ній згине,
З них же вона, лиш вона заслужила найдовшого віку.
110 Я провинився тут! Я тебе звів, нещаслива, зі світу!
Бо ж у місця небезпечні тебе скерував, та раніше
Я сюди сам не прийшов. Мое ж тепер тіло на кусні
Рвіть, по-хижацькому рвіть і нутро поїдайте злочинне,
Всі ви, що водитесь тут, у скелястих ущелинах, леви!
Смерті, однак, боягуз тільки ждатиме!» З тим, нахилившись,
Тісби накидку бере і відносить під тіняву смокву.
Там, оросивши тканину слізьми та цілунками вкривши,
Каже: «Й моєї крові ковток не відмовся прийняти!»
Мовив — і меч, що при поясі був, устроїв собі в груди
120 Й тут же його вириває, півмертвий, з пекучої рани.
Так він горілиць завмер на землі. Тільки кров невгамовна
Високо б'є. Так от трубка не раз, де свинець надітреться,
Тріскає вмить і хльосткою тоненькою цівкою з неї
Рветься назовні вода, розтинаючи з свистом повітря.
Кров'ю забризкані смокви плоди, що, мов сніг, були білі,
Темними раптом стають. І від кореня, ситого кров'ю,
Наче багрянцем густим наливаються ягоди звислі.

Все ще тамуючи страх, щоб коханий, бува, не заждався,
Тісба спішить; юнака виглядає очима та серцем,—
130 Хоче похвастати, як то вдалось їй уникнути смерті.
От і те місце. Пригадує й дерева обрис, їй знаний;
Барва плодів лиш дивує. «Чи це?» — зупинилась непевна.
Й тут її кинуло в дрож: на піску закривавленім бачить,
Болісно корчиться хтось. Відсахнувшись, поблідла смертельно,
Наче самшит, і здригнулась нараз. Так по тихому морю
Часом вітрець промайне: схвилювавшись, воно потемніє.
Врешті, коханого в тім окривавленім тілі впізнавши,
Груди невинні свої негамовним плачем надриває,
140 В тузі волосся розплетене рве; до Пірама припала,
Сповнює рану глибоку слізьми, їх із кров'ю густою
Змішує, криє цілунками мертво, холодне обличчя.
«Ой, що це сталося! — зойкнула.— Хто розлучив нас, Піраме?
О, відгукнись, відгукнись! Твоя Тісба, твоя найдорожча
Кличе тебе. Не мовчи ж, повернися обличчям до мене!»
Чуючи Тісби ім'я, піднімає обтяжені смертю
Очі Пірам, та, побачивши милу, зімкнув їх навіки.
Раптом накидку свою спостерігши, омочену кров'ю,
Й піхви самі, без меча,— «Рука твоя,— каже,— й кохання,
150 О нещасливий, згубили тебе! Та надійні й у мене
Є і правиця, й любов: нанести собі й я зможу рану!
Вслід за тобою, супутниця й смерті твоєї причина,
Я, безталанна, піду. Тебе ж, кого взяти від мене
Смерть лиш спроможна була,— неспроможна й вона відірвати!
Все ж ми обоє сьогодні шлемо наше спільне прохання
Вам, о батьки,— мої і його, нещасливі стократно:
Тим, кого щира любов поєднала й остання година,
Дайте змогу в одній побіч себе лежати могилі!
Ти ж, о розлога смоковнице, ти, що гілля своє хилиш
160 Тільки над ним, а скоро вже двох укриватимеш сумно,
Крові пролітої слід бережи, залишайся в жалобі:
В темних постійно плодах на знак двоєдиної смерті!»
Мовила — й, вістря під груди, до самого серця приклавши,
Впала з розгону на гостре залізо, ще тепле від крові.
Вчули, одначе, боги, дійшло до батьків те прохання:
Бо ж і смоковниці плід, коли робиться зрілим, темніє,
І спочивають останки їх — попіл — в одній домовині».
Змовкла, й ніхто якийсь час не озвався. Тоді Левкотою
Другою слово взяла, й не порушили сестри мовчанки.
170 «Навіть сонячний бог, який править усім, яснозорий,
Силу кохання пізнав. Пригадаймо ж любов того бога!
Кажуть, він перший помітив якомсь, як розкішна Венера
Й Марс обнялись тайкома; він же перший усе помічає.
Прикро зробилось йому, і про зраду подружнього ложа
Сина Юони він тут же звістив, ще й на місце спровадив.

Той остовпів, і з правиці ковальської виріб майстерний
 Випав. Негайно тонкі ланцюжки та гачки він і сіті
 З міді ковкої, такі, що й побачити їх неможливо,
 Виточив. З витвором тим не могла б ні найтонша тканина,
 Ні павутина легка, що під сволоком висне, зрівняти.
 180 Робить ще й так, щоб одним тільки дотиком міг він цю сітку
 В рух привести, й хитромудро її накладає на ложе.
 От і лягли собі нишком на нього дружина з коханцем,
 Та ненадовго: бо лиш обнялися — небачена досі
 Цупко їх сіть повила — не могли й ворухнутись обоє.
 Двері слонової кості в ту хвилю Вулкан розчиняє,
 Просить богів увійти, а ті двоє — у путах лежали...
 Сором, та й годі! — Хоч дехто з богів тоді сам був не проти
 Сорому звідать того. Насміялись безсмертні, й ще довго
 Тільки про ту новину гомоніли в широкому небі.
 190 Та Кітерея в боргу не лишилась: того, хто таємну
 Викрити пристрасть посмів, — сама покарала такою ж
 Пристрастю. Що це тобі, хто родився від Гіперіона,
 Врода сьогодні дає і рум'янець, і зір променистий?
 Жаром ти землю доквіл обдаєш, але сам повсякденно
 Сохнеш од жару того. Хоч усе тобі слід озирати, —
 На Левкотою глядиш. Увесь світ занедбавши, з тієї
 Диви не зводиш очей. То завчасно на східному небі
 Зринеш, то в темряву західних вод поринаєш запізно, —
 200 Днину зимову, бува, задивившись на неї, продовжиш.
 Часом не видно тебе: від жаги твої очі беруться
 Млою, і смертних тоді потемнілим жахаєш обличчям.
 Та не тому ти стьмянів, що ближчого місяця обрис
 Став на твоєму шляху: од любові погас твій рум'янець.
 Вабить тебе лиш одна; позабув же ти Роду, Клімену,
 Кинув з усіх найвродливішу — Матір Еейської Кірки.
 Потім — ще й ту, що бажала твого, хоч зневажена, ложа, —
 Клітію; саме тоді вона в серці своєму відчула
 Рану важку. Забуттям не одну вповила Левкотою,
 Гожа дочка Евріноми-красуні, чия батьківщина —
 210 Сповнений пахощів край. Лиш дозріла дочка — й свою неньку
 Вродою так перейшла, як колись її ненька — всіх інших.
 В ахеменійських містах її батько владу мав, Орхам.
 Сьомим він був у високому роді, що вийшов від Бела.
 Є пасовище в краю гесперійським для сонячних коней,
 Де їх не трави — амбросія живить; розтрачені сили
 Їм повертає, наснажує знов до щоденної праці.
 Поки там коні баскі споживають небесну пашницю,
 Поки триває ще ніч, перевтілився бог в Евріному,
 Матір, і входить до спальні жаданої; там Левкотою
 220 Бачить він: при ліхтарі в товаристві дванадцяти служок
 Нитку тонку вона вправно снує говірким веретенцем.

От він, як мати, ввійшовши, цілує її, й до служанок:
«Хочу дочці я тут дещо сказати, залишіть нас,— велить їм,—
І не перечте; бо ж я материнське на це маю право!»
Ті покорились. А бог, коли з нею віч-на-віч лишився:
«Я — отой самий,— сказав,— хто, керуючи порами року,
Бачить усе довкруги, через кого й земля усе бачить,—
Всесвіту око. Я, вір, покохав тебе!» Тут Левкотої
Випала прядка із рук, покотилось прудке веретено.
230 Вроду примножував страх. Не гаючись, бог перед нею
Виступив явно тепер, у своєму звичайному блиску.
Діва, хоч як налякала її ця раптова поява,
Богові, сьйвом подолана, без нарікань піддалася.
Клітію заздрість бере, бо й сама до промінного бога
Чула надмірну любов. На суперницю зло затаївши,
Всім розплескала про гріх, перед батьком її очорнила.
Той, розлютившись, у гніві сліпому, дочку, яка руки
До ясного сонця простягнувши, благала: «Це ж бог той
240 Честі насильно позбавив мене!» — закопав, безсердечний,
Глибоко в землю, ще й пагорб над нею насипав піщаний.
Та, розметавши промінням той пагорб, син Гіперіона
Дав тобі змогу підняти лице з-під могили — до світла.
Не підняла ти, однак, голови, що відчула вже, німфо,
Натиск землі; непорушним було твоє тіло безкровне.
Кажуть, сумнішого в світі не бачив погонич крилатих
Коней нічого й ніде, хіба смерть Фаетона вогненну.
Все-таки пробує він, чи прониклива сила проміння
В тілі її льодяним теплоти не пробудить живої.
250 Та коли доля звела нанівець божественні зусилля,
Тіло її і розриту могилу зросивши нектаром,
Так завершив свої довгі жалі: «Ти сягнеш-таки неба!»
Тіло, просякне нектаром небесним, нараз розпливлося,
Й запахом ніжним земля пройнялася на місці могили.
Гілка пахуча тоді, через брили пустивши коріння,
Насип вершечком пробивши тонким, протяглася до сонця.
Та відсахнувся од Клітії світла даритель, хоч тугу
Міг оправдати любов'ю, а зрадництво — тугою; більше
Не повернувся, однак, розлюбив її, кинув назавжди.
260 Сохне по ньому вона, від палкого бажання шаліє,
Німф уникаючи, днями й ночами вона просто неба
Гола сидить на траві, розпустивши по плечах волосся.
Дев'ять днів пересидівши так без води, без поживи,
Голод і спрагу хіба що слізьми та росою гасила,
Не піднімаючись, тільки обличчя своє повертала,
Жалісним зором весь час проводжаючи бога ясного.
Кажуть, що врешті з землею зрослась і частиною тіла
В листя безкровне, бліде замінилась, а там, де обличчя,
Барва багряна лягла, до фіалки, журливої квітки,

270 Стала подібна. За Сонцем, однак, хоч і корінь тримає,
Все повертається: давня жага й перемінену сушить».
Тим закінчила вона, й захопила всіх оповідь дивна.
Дехто їй віри не йняв, а дехто й не сумнівався
В силі правдивих богів; не було, проте, Вакха, там, кажуть.
До Алкітої тоді, постихавши, звертаються сестри.
Та, проганяючи вправно швидкий між основою човник,
Мовить: «Змовчу про любов пастуха — про Дафніса з Іди:
Всім же відомо про те, як у камінь його обернула
Німфа, лиха на суперницю: ось як любов розпікає!
280 Не намірюся вам повторяти, як проти природи
Сітон то жінкою був якийсь час, то ставав чоловіком.
Не зупинюся й на Кельмію — нині алмаз він, а був же
Другом Юпітера-хлопця колись,— ні про вас, о курети,
Діти дощу, не почну, ні про вас, Кроконе й Смілако,
Що замінились у квіти дрібні,— захоплю новиною.
Звідки славу лиху здобуло джерело Салмакіди,
Й силу таку, що, торкнувшись, в'ялить і розніжує тіло,—
Слухайте. Знана-бо міць його хвилі, незнана — причина.
Сина Меркурію в дар повила Кітерея прекрасна,
Й діви-наяди в печерах ідейських його згодували.
290 Хлопець той видався такий, що з обличчя однаково батька
Й матір нагадував, так що й ім'я від батьків перейняв він.
Щойно п'ятнадцять минуло йому, як батьківські гори
Та годувальницю Іду покинувши, в світ він подався.
Радо краями незнаними йшов, на незнані дивився
Ріки, й утоми не чув, озираючись пильно довкола.
От він лікійські міста й сусідню з тим краєм відвідав
Карію. Бачить там озеро, чисте настільки, що в ньому
Видно й піщинки на дні. Очерет не росте там болотний,
Ні осока з порожнистим стеблом, ні ситник гостроверхий.
300 Дивна прозорість води... Моріжком облямований берег;
Далі — трави довкіл поросли, що не в'януть ніколи.
Німфа в місцях тих жила. Їй чужі були лови, не вміла
Й лука тримати в руці, не змагалася в бігу ніколи.
З-поміж наяд лиш її прудконога не знала Діана.
Кажуть, їй радили сестри не раз: «Візьми ж, Салмакідо,
Спис або хоч сагайдак розмальований, не полілуйся
Серед дозвілля свого й полюванням суворим зайнятись».
Списа, однак, не бере, сагайдак їй — не до вподоби,
310 Серед дозвілля свого забуває про лови суворі.
То джерелом охолоджує тіло гнучке, то волосся
Чеше тонким гребінцем із кіторського бука, й до хвилі,
Мовби до дзеркала, зиркає: як я, мовляв, причесалась?
То, огорнувши свій стан серпанковим ясним покривалом,
Чи на травиці м'якій, чи на листі м'якім опочине.
Часто зриває квітки. Випадково й тоді їх зривала,

Як подорожнього вгледіла; тут же його і запрагла.
Та, вгамувавши порив, привела до порядку свій одяг,
Причепурилась, хоча була й так прехороша собою.
Й тільки тоді вона, кроком легким підійшовши до нього,
320 Так почала: «Справедливо тебе я назвала б, юначе,
Богом, і то Купідоном самим; а якщо ти із смертних,
Значить, щасливі стократно батьки, що тебе породили,
Щасний твій брат, пощастило й сестрі, якщо є вона в тебе,
Й няні, котра згодувала тебе; та одній, безумовно,
Поталанило найбільш — нареченій твоїй, якщо тільки
Маєш таку, що весільних достойна була б смолоскипів!
Є така в тебе — то хоч крадькома я тобі подарую
Ласку свою, а нема — поєднаймось на шлюбному ложі!»
Тим закінчила вона, й зарум'янивсь юнак соромливо,
330 Бо й не чував про любов; йому личив, одначе, рум'янець.
Яблуко так червоніє на гілці, осяяній сонцем,
Так і слонова кість, коли в пурпур її омочити,
Й місяць, коли при затемненні міддю видзвонюють марно.
Німфа — цілунків жде: «Хоч як брат поцілуй мене,» — каже.
Й руки уже простягла до його білосніжної шиї.
«Годі! — він їй, — а ні, то тебе й цю місцевість покину!»
«Що ти! — злякалась вона, — ці місця я тобі відступаю,
Гостю!» І йде собі геть, але тільки вдає, що відходить.
Ще озирнулася декілька раз і, в чагар увійшовши,
340 Нишком присіла собі, підігнувши коліно, а хлопець,
Певний, що серед незайманих трав одинцем походить,
Врешті ногою знічев'я торкнувся грайливої хвилі;
Далі занурив стопу — й течія невимовно ласкава
Втомлене тіло нараз переповнила мlostю п'яною.
Тут він свій одяг легкий із юнацького тіла знімає...
Наче вогонь Салмакідусь пройняв, як побачила вперше
Голу красу юнака — запалали їй очі жагою.
Так, бува, сонце сяє, коли дзеркала рівна поверхня
Серед безхмарного дня його круг відіб'є найчистіший.
350 Годі вже стриматись їй, наперед гона втіху смакує,
Ласки жадає його і до нього, шаліючи, рветься.
Він же руками плеснув і в прозорість рухливу з розгону
Кинувсь, і вправно пливе, викидаючи руки по черзі,
Й видно його у воді — як, буває, під скло щонайтонше
Постать слонової кості кладуть або сніжну лілею.
«Мій він тепер! Таки я взяла верх!» — торжествує наяда.
Одяг відкинувши, хутко за хлопцем у воду пірнає.
Той опирається їй, а вона силоміць то цілує,
360 То обнімає його, то грудей проти волі торкнеться —
З різних боків припадає, і горнеться, й липне до нього.
Врешті довкола плавця, щоб не вислизнув, щоб не пручався,
Так обвилась, мов змія, що її аж до хмар піднімає

Владар пернатих, орел: йому шию змія охопила
Й ноги, а довгим хвостом намоталась на крила простерті.
Так наполегливо плющ на високому стовбурі в'ється,
Так восьминіг на морській глибині випускає раптово
Всі свої щупальця й наче тенетами стискує жертву.
Правнук Атланта тим часом стоїть на своєму й наяду
Втіх позбавляє близьких; а вона, просто впившись у нього
370 Тілом усім: «Хоч-не-хоч,— йому шепче,— моїм таки будеш,
Не сподівайся втекти! Повеліть же, боги, щоб однині
Я при ньому була, а він — при мені був навіки!»

Вчули цю просьбу боги: непомітно змішавшись, обоє
В тілі з'єднались одним, одне вже було в них обличчя.
Так і дві гілки, якщо їх корою впов'єш однією,
Живляться разом, ростуть, поки тілом єдиним не стануть.
Тож, коли тісно ті двоє сплелись, то були вже не двоє:
З виду хіба що подвійні вони, бо вже годі сказати,
380 Хлопець чи дівчина це: і так, і не так одночасно.
Чуючи млість у руках та ногах, півмужиною ставши
У мерехтливій воді, куди входив мужчиною щойно,
Руки до неба підняв, і вже не хлопчачим благає
Голосом Гермафродит: «О ви, моя ненько, мій батьку,
Сина свого, що й ім'я перейняв у вас, просьбу сповніте:
Той, хто в потік той пірне, півмужиною з нього хай вийде.
Ледве торкнувшись хвиль, нехай тілом одразу розм'якне!»
Жаль стало сина батькам; і сповняють, що він, двоєдиний,
Просить їх: води пливкі чарівним занечищують зіллям».

Стихла й вона. Проте Мінія донька ще й далі до праці
390 Квапить усіх, над богом новим та над святом глумиться.
Тут, хоч не видно було їх ніде, заgrimіли зненацька
Бубни гулки звідусіль, зігнуті роги заячали,
Дзвоном озвалася мідь, запахло смолою й шафраном.
Потім, хоч важко й повірить у те, почала зеленіти
Тканка, й листям узявсь, повислий, мов плющ, їхній одяг.
Ось уже де-не-де й грона звисають; де нитка снувалась —
В'ється вусата лоза, крізь основу брость проростає.
Вже й виногроно важке пурпуровим поймається блиском.
400 День пригасав. Наставала пора, яку годі й назвати:
Темряви ще не було, але й світла вже наче не стало,—
Никлого дня з несміливою ніччю хвилиenne сусідство.
Кривля раптово стряслась, і здалося, що всюди олійні
Враз ліхтарі зайнялись, багрянцем весь дім освітивши.
Звірив примарних доквіл розляглося лунке завивання.
Кинулись сестри шукать по кімнаті задимленій сховку,
Тиснуться всі по кутках — від очей, від огнів якнайдалі.
Поки ховаються в ніч, їх тендітні суглоби вкриває
Плівка, й суцільне крило їм рамена затуляє й руки.
Так метушаться вони в темноті, й переміни своєї

410 Все ще не бачить ніхто. І хоча не вкривалися пір'ям,
Легко, проте, повисали в повітрі на крилах прозорих.
Хочуть мовити щось, та порівняно з тілом мізерний
Звук видають, і жалі свої свистом тонким виявляють.
Вабить їх кривля, не ліс, і літають, цураючись сонця,
Тільки вночі, тож і назву від пізнього вечора мають.

Лиш після того по Фівах усіх божеством повселюдно
Визнаний Вакх. Розголошує всім про його всемогутність
Іно, Семели сестра: серед них лиш вона не зазнала
Болю — хіба що того, яким сестри її засмутили.

420 Бачачи те, як вона Атамантом, своїм чоловіком,
Дітьми своїми та плеканцем-богом гордиться, Юнона,
Вже розпикається: «Міг же розпусниці син меонійських
Зачарувати плавців, їх занурити в море бездонне;
Міг домогтися, щоб сина свого рвала мати на кусні;
Ще й дивовижними крилами вкутала Мінія дочок!
Я ж, хоч Юноною звусь, маю кривди безсило терпіти?
Маю обмежитись цим? Моя велич уся — тільки в цьому?
Сам він, однак, мене вчить (бо й у ворога вчитись не сором),
Силу яку має шал: страхітлива загибель Пентея —

430 Доказ аж надто ясний. То чому б нині й Іно не мала
Шалу гризького жало, які і всі її рідні, відчути?»
Є один спадистий шлях, лиховісним затінений тисом:
До підземельних осель серед тиші німої веде він.
Мляво парує там Стікс, і тіні недавно померлих
Шляхом тим сунуть униз — вже не люди, лиш обриси їхні.
Млиста зима в підземеллі панує, і новоприбулі
Помацки йдуть по шляху до Стігійського краю; не знають,
Де в тій долині сумній непроглядного Діта оселя.
Тисячу входів має довкола те місто безмежне,

440 Тисячу навстіж одчинених брам. Як до моря — всі ріки,
Так усі душі до нього пливуть. Там селитися може
Цілий народ, і хоч як би юрмивсь — буде краплею в морі.
Тіні безкровні без тіла й кісток сновигають по ньому.
Дехто торгівлі віддавсь, при палаці Плутоновім дехто
Служить, а хто й ремеслом, як було за життя ще, зайнявся.
Кожен там, як і належить, покару свою відбуває.

Ось куди сходить, покинувши небо, всевладна Юнона,
Донька Сатурна, — таку вона лють, таку ненависть чує.
Щойно туди увійшла, — подавшись під кроком богині,

450 Темний поріг застогнав, і Кербер трьома одночасно
Пащами гавкнув три рази підряд. Народжених ніччю
Кличе сестер вона — темних богинь, що глухі до благанья.
Біля дверей, адамантом окутих, вони, посідавши,
Гребенем чорних гадюк із волосся хотіли зчесати.
В чорній підземній імлі, серед тіней, пізнавши богиню,
Хутко вони піднялись. Нечестивим зветься те місце:

Тітій шулік там собою живив, простягнувшись на дев'ять
Югерів тілом своїм. І тобі не вдавалось, Тантале,
Хвилі зловить, а з лукавого д'ерева — плоду зірвати.
460' Знову й знову під гору викочуєш камінь, Сісіфе.
Крутиться там Іксіон: себе ловить, від себе тікає.
Ті ж, які руку зняли на своїх наречених, Беліди,
Воду постійно беруть, але бочѳи ніяк не наповнять.

Оком суворим Сатурна дочка повела вколо себе,
Першим з усіх Іксіона побачила, далі — Сісіфа,
Й так собі каже: «Чому ж то з братів тільки він безконечну
Кару тут мусить нести? Атамант же в палаці владичім
Гордо живе, хоч не раз, пам'ятаю, мене зневажали —
Він і дружина його!» Свого гніву й дороги причину,
470 Й те, чого хоче, звіщає. А хоче, щоб Кадма владичий
Дім повалився, щоб до злочину шал довів Атаманта.
Просить, велить, обіцяє нараз і, як тільки може,
Збуджує чорних богинь. Заледве скінчила Юнона,—
Вже Тісіфона бліда головою патлатою гнівно
Скинула й, чорних настирних гадюк одігнавши від рота,
Мовила так: «Манівцями не прийнято тут говорити:
Що повелиш, те вважай уже здійсненим. Край наш немилий
Можеш на небо своє, де чистіше повітря, змінити».
Радо Юнона злетіла в ефір. Перед входом до неба
480 Донька Тавманта, Іріда ясна, її вмила росю.

А Тісіфона в цю ж мить смолоскип, омочений кров'ю,
В руку, нещадна, бере і плащем, що його обагрила
Кров, окриває себе й, підв'язавшись в'юнкою змією,
З дому виходить. Її супроводжують, вірні їй: Смукот,
Острах і Жах, і з лицем перекошеним дика Нестяма.
Вже на дорозі вони; тоді й еолійські одвірки,
Кажуть, одразу стряслись, наче й двері кленові поблідли,
Й сонце померкло нараз. Налякалася з'явищ тих Іно,
Й сам Атамант похолов. Готувалися вибігти з хати,
490 Тінню страшною, однак, на порозі Ерїнія стала:
Руки, вповиті десятками змій, розвела перед ними,
Ще й головою стрясла. Сколихнулись розлючені змії,
Деякі в неї на плечах повисли, а деякі люто
Біля грудей, зісковзнувши, сичать і мигтять язиками,
Гноєм блюють. Серед них вона двох вириває з волосся
Й кидає, в руку схопивши заразливу. Ті, їй послужні,
Вже Атамантові й Іно за пазуху лізуть і думи
Темні й важкі наганяють на них, не вражають, одначе,
500 Тіла — сама лиш душа відчуває шалені укуси.
Ще й рїдину Тісіфона взяла — незвичайну отруту,
Кербера піну їдку та отруйливу слину Ехїдни,
Й зілля, що вводить у блуд, і дурман, що засліплює розум,—
Все, що до злочину, безуму, сліз та до вбивства схиляє,

Разом розтерла і, свіжої крові доливши, зварила
В міднім котлі; за копистку їй правила гілка цикути.
Ще й не отямились ті, як вона цю скажену отруту
В груди влила їм обом, аж до дна скаламутивши душу.
Стала тоді смолоскипом кружляти, і він у повітрі,
Швидко вогнями вогні доганяючи, кола виводив.

510 Горда мистецтвом своїм, повертається знов у безплідний
Діта великого край і розв'язує пояс гадючий.

В цю ж таки мить заметавсь Еолід у середнім покої:
«Друзі! — викрикує. — Гей! Розставляйте в цім лісі тенета!
Щойно левицю з двома левенятами тут я побачив!»

Наче за звіром, так він за дружиною мчить, ошалілий,
І вириває Леарха їй з рук, що до нього всміхався,
Тягнуци руки дрібні, й, ніби пращею, ним у повітрі
Пару разів покрутив — і, навіжений, личком дитячим
520 Вдарив об камінь. Щойно тоді стрепенулася й мати:
Може, прошив її біль, а можливо, й отрута озвалась, —
Зойкнувши, рине кудись, розпустивши в нестямі волосся,
Не випускаючи з рук своїх голих тебе, Мелікерте.
«Вакху-Евгію!» — кричить. Посміхнулась Юнона зловтішно —
Хай, мов, сьогодні pomoже тобі вихованець твій любий!

Скеля, над морем нахилена, є. Від дощів, наче кривля,
Хвилі, що вперто добууть їй підніжжя, вона захищає.
Верх піднімає до хмар, а чолом висувається в море.
Вибігла Іно туди — божевілля помножило сили —
І без вагання, бо страху не мала, з розгону в безодню
530 Стрибнула з рідним дитям — зімкнулася, блиснувши, хвиля.
Внучку, покарану так без вини, пожалівши, Венера
Дядька ласкаво благи взялася: «Велителю моря,
Ти, що найближчу посів до Юпітера владу, Нептуне!
Хоч незвичайне прохання моє, але згляньсь над моїми,
Що в іонійську пірнули безодняву, — зволь їх прийняти
В коло богів голубих, бо ж і я не чужа тим широким
Водам, якщо в їх божественнім лоні була в давнину я
Сніжної піни пучком, як говорить ім'я моє грецьке».
Вчув її просьбу Нептун, і все, що в них від природи
540 Смертним було, те відняв, а натомість повагу й величність
Їм дарував, обновивши й обличчя, й ім'я: Палемоном,
Богом, названий він; Левкотеєю — мати, богиня.

Вслід їй, що було сил, із Сідона жінки поспішали,
Поки на край стрімчака їх не вивів стопи відпечаток.
Тут у долоні всі сплеснули, певні, що скоїлось лихо,
Кадма оплакують рід, і волосся рвуть собі, й одяг,
Ще й дорікають богині за злість, за її непомірну.
Лють до суперниці, та не Юноні терпіти докори, —
550 «З вас я найбільший зроблю, — спалахнувши, сказала богиня, —
Пам'ятник гніву мого!» І підтвердила ділом погрози:

Ось найвірніша з жінок: «За владаркою,— каже,— пірну я
В моря глибінь!» Уже стрибнути мала, але в ту хвилину
Наче звязав її хтось — прикріпилась навіки до скелі.

Друга, в груди руками б'ючи себе з несамовитим
Зойком, відчула нараз, що вдаряється камінь об камінь.
Руки одна з них саме в той час простягнула до моря —
Ствердла, й так і стоїть, усім тілом подавшись до моря.
Інша, схопившись за голову, стала в розпуці волосся

560 Рвати, однак, у волоссі таки скам'яніли її пальці.
Кожна в ту мить, у своєму захоплена русі, застигла.

Деякі стали птахами тоді: над поверхнею моря
Й нині ширяють, торкаючись хвилі крилом, Ісменіди.

Не здогадався Агенора син, що дочка його з внучком
Стали богами в глибинах морських. Переможений смутком,
Низкою бід і видінь, що їх бачив не раз, він лишає
Місто, котре заснував, немовби не він у неласку
Долі попав, а цей край. Після довгих блукань в іллірійські
Землі ввійшли вони — він та його безпритульна дружина.

570 Гнуло їх горе й роки. Та якимось повелась у них мова
Про пережите, про долю їх дому, і тут обізвався
Кадм: «Чи, бува, не священний той змії, що його своїм списом
Я проколов, а прибувши з Сідону, страшні його зуби,
Наче насіння небачене, в зорану землю посіяв?
Раз вже так ревно взялись відомстити за нього всевишні,—
Хай нині й сам по землі животом довжелезним зів'юся».

Мовив — і вже по землі животом довжелезним прослався;
Чує, як шкіра жорстка поступово лускою береться,
Бачить: цятки темно-сизі біжать по зчорнілому тілу.
Ось він на груди упав, а тим часом немов поєднались
580 Ноги обидві в одну й витягаються в хвіст заокруглий.
Руки самі тільки мав, і ті руки самі, що їх мав ще,
Він простягнув і в сльозах, що людським ще спливали обличчям.—
«Бідна дружино моя! Підійди ж і торкнись мене,— просить,—
Поки від мене лишилося щось, і візьми мою руку,
Поки ще є та рука, поки змієм не весь я зробився!»

Ще не одне хоче мовити їй, але раптом надвоє
В нього язик розщепивсь, і, хоч як намагається,— слово
Так і не йде йому з уст. Тож не мовою він, а сичанням
Жаль виливає: такий вже дала йому голос природа.

590 В голі груди рукою вдаряючи, тужить дружина:
«Кадме, собою лишись! Відкинь машкару дивовижну!
Що ж це таке? Де плече твоє, Кадме, де руки, де ноги,
Лиця, рум'янець — усе, що кудись, поки мовлю, зникає?
Чом, о боги, ви й мені поповзти по землі не звеліли?»

Так побивалася. Він же лизав їй заплакані лиця.
Й начебто впізнаючи, відповзав до грудей і в обійми
Взяти хотів і до шиї жіночої звично тягнувся.

Всі, хто там був — їх супутці — жажнулись; вона ж усе гладить
Шию лускату слизьку гребенястого велета-змія.

600 Раптом обоє сплелись вони, зміями ставши, обоє
Зникли, звиваючись колом, у тіні сусіднього гаю.
Не уникають людей, не грозять і сьогодні нікому:
Бо ж не забули вони, ким були, нешкідливі дракони.

В тій переміні сумній немалу їм утіху приносив
Їхній онук, перед ким, упокорена, низько хилилась
Індія смугла, для кого й Ахайя звела свої храми.
Втім, лиш Абанта син, Акрісій, що вийшов із роду
Того, що й Вакх, до стін кам'яних арголідського міста
Не підпускає його, проти бога йде збройно, що бог він —
610 Віри не йме, не вважає й Персея Юпітера сином,
Хоч народила його від дощу золотого Даная.
Все ж незабаром і він (таки правда верх бере врешті!)
Гірко розкався в тім, що зневажував бога, що внука
Не визнавав: поселився один з них на небі, а другий,
Пам'ятну здобич, наїжену зміями голову, взявши,
На шелестких через ніжне повітря проносився крилах.
Понад пустелею Лівії він пролітав переможно,
Й капала кров'ю в пісок голова страхітлива Горгони.
Змій різнородних, ті краплі прийнявши, Земля наплодила,
620 Так що й тепер там повсюди кишить небезпечне гадюччя.

Далі, мов хмарка, багата дощем, по безкрайому небу
Він то сюди, то туди повертає, на непримиренні
Здавшись вітри,— і, з ефірних висот окидаючи зором
Обриси млистих земель, увесь світ обгинає по колу.
Тричі він Аркти холодні та Ракові клешні побачив.
То поривав його вітер на Схід, то на Захід відносив.
День до завершення йшов. Боячися довіритись ночі,
Він у Гесперії, де владарює Атлант, опустився,
Щоб на хвилинку спочить, поки Люцифер, вісник світанку,
630 Знов не покличе Зорі, а Зоря — колісниці для Сонця.

Син Іапета, Атлант, який правив там, ростом незмірним
Поміж людей виділявся. Землі щонайдальші простори
Він посідав, як і море, що сонячним коням під вечір
Хвилею слалось до ніг і розжарену вісь холодило.
Безліч отар і черід, сновигаючи там по роздоллі,
Паслися вільно — межі не було, яка б їх зупиняла.
Листя лискуче дерев, зеленавим ясніючи золотом,
Там і гілки золоті, й плоди золотосяйні вкривало.
«Друже,— звернувся до нього Персей,— може, знатності роду
640 Ти довіряєш, то знай: від Юпітера я народився;
Може, цінуєш діла,— то й мої поцінуєш, напевно.
В тебе притулку й спочинку прошу». Пам'ятав той, одначе,
Що йому в давні часи віщувала Феміда парнаська:
«Прийде, Атланте, пора — й з твого дерева вкрадено буде

Золото, й подвигом тим Юпітера син себе вславить».
Муром високим тоді, налякавшись, Атлант золотий свій
Сад оточив і велів берегти його дужому змію;
Не підпускав до своїх володінь із чужинців нікого.
Тож і Персея жене: «Забирайся, а то не допоможуть
650 Ті побрехеньки тобі — про подвиги й рід божественний!»
Далі вже й руки пускає у хід, наступає на нього.
Той, зволікаючи, слово ласкаве з суворим чергує.
Силою слабший — та хто взагалі б міг з Атлантом рівнятись
Силою? «Ну, коли так уже мало для тебе я важу,
Дар мій,— каже,— прийми!» І криваве обличчя Медузи
Зліва до нього простяг несподівано, сам відвернувшись.
Був, мов гора, й став горою Атлант: борода і волосся
В темні ліси перейшли, а в хребти — його плечі та руки.
Що головою було,— закруглилось верхом над хребтами;
660 В камінь кістяк обернувся і, розрісшись ще більше, в безмежжя
Велет піднявся кам'яний — так хотіли боги — і на ньому
Всіяне густо роями зірок, обіперлося небо.

Врешті, вітри позганяв Гіппотад у відвічну в'язницю.
Високо в небі, скликаючи всіх до щоденної праці,
Люціфер чистий зайнявся. Одпочивши, Персей собі знову
Крила до ніг прив'язав і, закривлений меч підп'явши,
Жваво сандалями став розсікати прозоре повітря.
Над багатьма, які слались довкіл, промайнувши краями,
Він ефіопів народ і Кефееві ниви побачив.
670 Саме тоді в тім далекім краю Аммон безсердечний
За материнську вину безневинну скарав Андромеду.
Тільки-но вздрів її Абантіад — до суворої скелі
Міцно за руки прикуту,— й коли б вітерець їй волосся
Не розвівав і з очей не спливали б їй сльози гарячі,
Певний би був, що це статуя з мармуру,— задивувавшись,
Весь обімлів і, з тієї краси не спускаючи ока,
Мало на скелі не впав, бо й забувся, що в нього є крила.

От, опустившись, він їй: «Не таких, не залізних, о діво,
Гідна ти пут, а таких, що закоханих пару еднають!
680 Як називаєшся ти і твій край, і за що тебе в путах
Тут залишили, скажи!» Якийсь час помовчала, не сміла
Дівчина — з хлопцем розмову вести, й соромливо руками
Лиця прикрила б свої, але в путах були тії руки.
Лиш на одне спромогтися могла — залилася сльозами.
Він таки далі розпитує, й от, щоб не мав підозріння,
Ніби приховує гріх, і себе вона, й край свій назвала.
Розповіла йому й те, як пишалась красою своєю
Мати, та, поки те все вона згадує, раптом об скелю
690 Гримнула хвиля туга, і, з безмежного зринувши моря,
Суне потвора, й киплять під грудьми її води широкі.
Зойкнула діва. Стривожені з'явою батько і мати

Стали при ній; побивається він, а вже мати — тим паче.
Тільки не поміч, а смуток і плач, як до того схиляв їх
Час той скрутний, принесли й до закутого тіла припали.
Тут чужоземець озвався: «Голосити могли б ви за нею
Цілий свій вік, а от для рятунку — хвилина дається.
Тож, коли діву цю я попрошу в вас,— Персей, Громовержця
Син і тієї, що плід понесла від дощу золотого,
Я, той Персей, що, змієволосу Медузу зітнувши,
700 Зваживсь, махнувши крильми, у прозоре злетіти повітря,—
Виберіть серед зятів лиш мене; до усіх тих достоїнств,
Хай лиш допоможуть боги, добре діло ще хочу додати.
Ваша дочка, як життя їй врятую,— моєю хай буде!»
Радо погодились (хто б тут вагавсь?), ще й своє володіння
Дать обіцяють як посаг дочки й умовляють сміливця.

Ось, наче бистре судно, веслярами спітнілими гнане,
Носом окованим води морські розтинає з розгону,
Так, розсуваючи хвилю грудьми, й та потвора до скелі
710 Мчала, й не далі була, ніж на віддаль, яку пролітає
Дзигою в небі свинець, з балеарської пущений пращі.
Тут одчайдушний юнак, від землі відштовхнувшись ногами,
Стрімко під хмари злетів. І, як тільки поверхнею моря
Тінь перебігла хистка,— вже на тінь нападає потвора.
Як от Юпітера птах, підстерігши на дикому полі
Змія, що спину свою синювату до сонця наставив,
Ззаду на нього, щоб пащі не встиг повернуть, нападає
Й пазури хижі свої в лускувату заглиблює шию,
Так Інахід, описавши дугу в порожнечі безкрайі,
Ззаду на звіра напав, устроївши ревучій потворі
720 З розмаху меч по загнуте руків'я під праву лопатку.

Рану відчувши важку, то з води виринає в повітря,
То під водою ховається звір, то метається люто,
Наче кабан, коли пси звідусіль його тиснуть гавкучі.
Хижих зубів завдяки своїм крилам Персей уникає.
Рани тим часом наносить — то в спину, що мушлями вкрита,
То поміж ребра, під бік, то туди, де хвіст, наче в риби,
Робиться тоншим,— усюди вганяє свій меч серповидний.
Ось уже з пащі страховища б'є водограєм багряно
730 Змішана з кров'ю вода. Вже Персеєві крила намокли,
Вже він сандалям своїм обважнілим не важиться більше
Вірити. Втім, помічає стрімчак, що при тихій погоді
Шпилем з води виступав, і зникав, коли вищала хвиля.
Там він опору знайшов і, за верх ухопившись рукою,
Декілька раз проникає мечем аж у нутрощі змія.

Оплески й радісний крик залунали на березі моря
Та між небесних осель. Ніяк не натішаються зятем,
Доньки рятівником і захисником їхнього дому,
Кассіопея й Кефей. Покидаючи скелю похмуру,

Діва розкована йде — тих трудів нагорода й причина.
740 Сам він, черпнувши води, переможні омив собі руки,
Й, щоб шорсткуватий пісок голові змієносній не шкодив,
Листя м'яке по землі й під водою вирослі трави
Стелить і голову зверху кладе Форкініди Медузи.
Ще не зів'яле стебло своїм осередком дірчастим
Силу Горгони ввібрало й затвердло, торкнувшись до неї,
І небувало міцним розрослося гіллям воно й листям.
Чудо те німфи морські вже й на інших спішать повторити
Стеблах — і кожне чудовим стає, от і множать насіння,
750 Сіють його по воді, забавляючись, жительки моря.
Тож і донині в коралах живе дивовижна властивість:
Хай лиш повітря торкнуться вони — кам'яніють відразу;
Те, що травою зростало в воді, над водою — вже камінь.

Кожному з трьох богів три вівтарі дерном він виклав:
Лівий — Меркурію, правий тобі, зброевладная Діво,
Третій, між ними, — Юпітеру. Вбито Мінерві теличку,
Віснику неба — бичка, бика ж — тобі, Всемогутній.
Тут же Персей в нагороду за подвиг бере Андромеду,
Тільки без посагу. Вже й смолоскипами там потрясають
І Гіменей, і Амур. Всюди палиться ладан пахучий.

760 З кривель звисають вінки, звідусіль озиваються ліри,
Флейти, лунають пісні — променистої радості й щастя
Доказ гучний. Ось і двері відчинено — й золотом сяйнули
Пишні покої: туди, у багатих уборах, рядами,
На величаву гостину прямують кефенські вельможі.

Вже до кінця йшов обід, уже й дар благородного Вакха
Кожному в серце проник, і тут про людей того краю
Хоче дізнатись Лінкід, про їх звичаї, побут, про мужність.
Хто розповів йому те, в свою чергу звернувся до Персея:
770 «Ти нам тепер поясни, яким чудом цю змієволосу
Голову зрізати тобі, найхоробріший муже, вдалося!»

Оповідает герой, що в краю під холодним Атлантом
Місце захищене є посеред кам'яного громаддя.
Доньки Форкіда там, дві сестри, поселились при вході,
Й оком одним на двох їм судилось дивитись по черзі.
Поки те око вони одна одній передавали,
Він якось перехопив його, руку підклавши, й потому
Дебрі глухі перейшов, обривисті скелі й нарешті
Став перед домом Горгон. І стрічались йому по дорозі
780 Звірів подоби й людей, тих самих, котрі вже назавжди
В камінь безмовний, Медузу побачивши, перемінились.
Далі й про те оповів, як тієї Медузи жахливе
Сам відображення вздрів на щиті, що носив його зліва,
Як обезглавив її, коли змії й вона в непробудний
Канули сон, і про те, як тоді з материнської крові
Разом із братом своїм бистрокрилий Пегас народився.

Про небезпеки згадав, а було їх чимало в тривалім
Леті,— про те, які землі, моря споглядав під собою,
Як і про те, яких крилами в небі сузір'їв торкнувся.
Потім неждано замовк. Але в цю ж таки мить його знову
790 Хтось із вельмож запитав, чому ті трійливі гадюки
Тільки Медузі одній з-поміж сестер у коси вплелися.
Гість же на те: «На питання твоє, признаюсь, таки варто
Відповідь дати. Так ось. Незрівнянною вродою славна,
Для багатьох вона заздрості гідним була пожаданням.
Надто ж волоссям своїм, хоч усе було в неї чудовим,
Сяяла. Знав я таких, що самі пересвідчились в цьому.
Кажуть, морів повелитель у храмі святому Мінерви
Нею оволодів. Громовержця дочка, відвернувшись,
800 Вкрила егідою чисте лице, а щоб гріх покарати
В чорних, огидливих змій замінила волосся Горгони.
Й нині ще, вводячи в жах ворогів обімлілих, богиня
Носить, могутня, на грудях тих змій, що сама їх створила».

КНИГА П'ЯТА

Поки про всі тії подвиги в колі кефенів Данаїн
Розповідає герой, залунав по владичих палатах
Гомін юрби, але не по-весільному там гомоніли,
Спів не звучав, тільки крик, озвірілої сутички вісник.
Мить — і вже не бенкет, а бійка довкіл вирувала.
Так над усміхненим морем, бува, в божевільному гніві
Зчепляться буйні вітри — й за хвилину воно спохмурніє.
Першим зухвалець Фіней, зачинатель того бойовища,
З ясена списом своїм потрясаючи, міддю окутим,—
10 «Ось,— каже,— ось я за кражу дружини прибув сюди, месник!
Ні твої крила, ні бог твій, що в золото перемінився,
Не допоможуть тобі!» Вже й списа підняв. «Зупинися! —
Тут йому крикнув Кефей,— що за думка тебе підбиває,
Брате, на злочин такий? Чи за всі добродійства Персею
Дякуєш так? Може, це за врятовану дар твій весільний?
Бо ж не Персей, коли вникнеш у правду, відняв її в тебе,—
Лиш володар нереїд, лиш Аммон, божество рогоносне,
Як і те чудо морське, що пливло, насититись готове
Донею, серцем моїм. У цю мить, коли смерть її грозила,—
20 Забрано в тебе її. Чи бажаєш таки, щоб зазнала
Смерті вона, щоб моїм упиватися, нелюде, смутком?
Мало тобі ще того, що її при тобі ж закували,
Й ти їй нічим не поміг — її дядько, її наречений?
Жаль тобі, видно, що інший її врятував, тому в нього
Вирвати з рук нагороду завзявсь. Якщо так її ціниш,
Чом, як до скелі прикута була, ти не рвався до неї?
Ну так погодься, щоб мав її той, хто за неї боровся,
Хто мою старість од сліз уберіг, перед ким у боргу я.
Втім, не між вами двома, а між ним вибирав я і смертю».
30 Мовчки зиркає той то на нього, то на Персея,
Годі рішитись йому, кого б то поділити першим.
Далі з усіх своїх сил, помножених лютістю й гнівом,
Ратище він, розмахнувшись, пустив — та намарно — в Персея.

В ложе вбилася мідь — і зіскочив Персей з покривала,
Й кинув, розгніваний, списом тим самим у ворога, й був би
Груди йому розпорів, якби той у ту мить за жертovníк
Не заховавсь: нечестивцю святе прислужилося місце!

Рет зате постраждав: у чоло йому вбилося вістря.

От він упав, і з кістки йому наконечник добуто;

40 Б'ється вже він на землі і столи заплямовує кров'ю.

Вмить роз'ярилася збройна юрба; звідусіль полетіли

Кинуті в гніві списи. Вже почав домагатися дехто

Смерті Кефея і зятя його. Та якраз тоді з дому

Вийшов Кефей. Присягається вірністю, правом, узявши

В свідки гостинних богів, що він проти такого шаленства.

Збройна Паллада — вже тут. Егідою брата прикривши,

Зваги йому додала. Був там Атис, індієць, якого

Кажуть, на світ привела у воді блискотливій Лімнея,

50 Гангом народжена. Красенем, надто в ясних своїх шатах,

Був цей юнак, що й шістнадцяти років од роду не мав ще.

З тірського шовку хламиду носив, облямовану знизу

Золотом щирим. Намисто рясне золотилось на шиї,

А діадема — на вогкім од пахощів цінних волоссі.

Списом легеньким на будь-якій віддалі він непохибно

Ціль пробивав, та влучніше стрілу міг із лука пускати.

Поки він лук, що є сил, напинає, Персей в цю хвилину

Спритно вхопив з ривтаря головешку розжарену й кинув

Прямо в обличчя йому — й воно місивом стало кривавим.

Тільки-но глянув на те, як лицем, ще недавно прекрасним,

60 Б'ється полеглий в крові, ассірієць Лікаб, щонайближчий

Друг і супутник його, що з любов'ю до нього не крився,

Сльози над тим, хто конав од жорстокої рани, проливши,

Над дорогим йому Атисом, лук, що з руки йому випав,

Перехопив із словами: «Зі мною тепер позмагайся!

Кров'ю того юнака не натішишся, більше зневаги

Гідний ти, ніж похвали!» Ще й не змовкнув, а вже на Персея,

Зблиснувши вістря, помчала стріла, тятивою підбита.

Той відхиливсь, і застрягла вона в його вільній одежі.

Тут і звернув проти нього, прославлений вбивством Медузи,

70 Меч свій Акрісія внук і встромив йому в груди; Лікаб же,

Смертну стрічаючи мить, уже в ніч западаючі темну

Очі на милого Атиса звів, прихилився до нього,

Радий, що з другом своїм він ітиме й у світ попідземний.

Раптом сієнець Форбант, Метіона син, і лівієць

Амфімедонт, пориваючись в бій, послизнулись в калюжі

Теплої крові, що так і лилась по долівці, і впали

Навznak обоє. Хотіли піднятися, та меч не дозволив:

Амфімедонтові — в бік, Форбантові — в горло встромився.

На Акторіда ж, Еріта, що саме в ту мить за двосічний

80 Довгий вхопився топір, Персей не з мечем своїм вийшов:

Миттю обіруч піднявши кратер, що на ньому висока
Скрізь виступала різьба, велетенську посудину мідну,
Й кинув у мужа того. Він же, кров пурпурову зригнувши,
Падає й б'ється, спускаючи дух, головою об землю.
Вже й Полідаймон поліг, що походив од Семіраміді,
Житель Сперхея Лікет; Абарід, що родивсь на Кавказі,
Кліт, Флегіат, а за ними — й Гелік буйноволосий, —
Знищує всіх, ще й тіла накопичені топче ногою.

90 Так і не зваживсь Фіней проти ворога вийти віч-на-віч:
Кинув списом здаля, але схибив, потрапивши в Іда,
Хоч безоружним той був, уникаючи битви намарно.
Грізним поглядом Ід безсердечного зміряв Фінея.
«Раз ти втягнув мене в бій, так поглянь, кого проти себе
Ти повернув, і за рану нанесену раною сплачуй!»
Списом, що вихопив з тіла свого, мав метнути в Фінея,
Й раптом ослабнув, поник, пролившись рештками крові.
Далі й Одіт, що в краю тому був після владаря першим,
Впав під Клімена мечем. Гіпсей порішив Протенора,
100 Ну а Гіпсея — Лінкід. Серед них був похилий вже віком
Ематіон, шанувальник богів, чоловік правдолюбний.
Через літа вже не міг воювать, тож юрмі роз'ярілій
Кидає гнівні слова, проклинаючи зброю злочинну.
Поки вітвар обнімає руками тремтливими старець,
Хромід мечем йому голову зрізав, і та покотилась
По вітвареві; півмертвий язик невиразні прокляття
Пролепетав ще, й життя закінчив між вогнями той старець.
Два близнюки, Бротеад і Аммон, що в змаганні кулачнім
Непереможні — коли б то кулак міг мечам дорівняти! —
110 Смерть од Фінея руки прийняли; з ними й Ампік, Церери
Жрець, що довкіл голови білосніжну пов'язує стьожку.
Й ти, Лампетіде, замовк, не в такому, а мирному ділі
Мав прислужитись: еднаючи голос із гомоном ліри,
Піснею свято й гостину покликаний був прославляти.
Поки він мирно стояв оддалік із дзвінком своїм плектром,
Петтал глумливо: «Стігійським богам доспівай свою пісню!» —
Мовив і скроню пробив йому ратищем гостроконечним.
Пальцями той, коли падав, конаючи, струн ще торкнувся,
І випадково співзвуччям сумним одізувалася ліра.
120 Грізний Лікорм того вбивства, однак, не лишив без покари:
Вирвавши засув із правих дверей, наче довбнею, махом
Череп йому розтросив, а той, заливаючись кров'ю,
Мертвий на землю упав, як жертковий бичок під обухом.
Далі кініфський Пелат намагався й собі відірвати
Засув од лівих дверей, та пробив йому вістрям правицю
Мармарідянин Коріт, пришпилівши її до одвірка.
Абат ще спис йому в бік устромив, але той не звалився,
Тільки повис на руці, до дверей прицвяхований міцно.

Вже ось поляг Меланей, що вступивсь за Персея, а далі —
Впав і Доріл, що поля під собою мав насамонійські,
130 Славний землею Доріл, ніхто ж бо не міг з ним рівнятись
Обширом нив, ніхто не збирав стільки пахощів цінних.
Навскіс кинутий спис наніс йому рану смертельну:
Вістрям заглибивсь у пах. А той, хто метнув ним, бактрієць
Галкіоней, лиш побачив, як ранений дух випускає,
Й водить очима, повітря хапаючи, — «Ось під тобою, —
Каже, — й земля твоя вся!» — і знекровлене тіло покинув.

Тут його месник, Абанта нащадок, зустрів ще гарячим
Вістрям, добутим із рани; крізь ніздрі пробившись, залізо
Шиею вийшло, й так і поліг він, просилений списом.
140 Поки Персеєві Доля сприяє, сини однієї
Матері — Клітій і Кланій — од ран неоднакових гинуть:
Клітію ясен важкий, що з могутньої вирвавсь долоні,
Стегна розсік, а Кланію вістрям між зуби ввігнався.
Впав Келадон, що із Мендеса, впав палестинської неньки
Син яснозорий Астрей, в кого батько був невідомий.
І Етіон, який знавсь на майбутнім, та, видно, тим разом
Птах віщуна підманув. І Тоакт, владаря зброєносець,
Гепнувсь об землю, й Агірт, осоромлений батька убивством.
Юрмами все ж на ослаблого тиснуть, усі — одного лиш
150 Хотуть зі світу звести, звідусіль піднялись одностайно,
Змовившись проти добра, проти честі й заслуги пришельця.
Тесть, шанувальник богів, і Персеєва юна дружина,
Й мати тривожаться ним, наповнюють криком покої,
Та заглушили їх брязкіт заліза й поранених зойки.
Ось і пенатів, убивством осквернених, дика Беллона
Кров'ю заклопує й знов ошалілу зав'язує бійку.

Тільки його одного оточили — Фіней і не менше
Тисячі тих, що з Фінеєм; з обох боків ненастанно
Градом повз нього списи — біля вух та очей — пролітають.
160 До кам'яного стовпа він тоді прихилився плечима, —
Ззаду щоб хто не напав, — до напасників ставши обличчям,
Стримує їхній напір. Хаонієць Молпей вів до бою
Зліва загін; Ехемон-набатієць — правий очолив.
Так от тигриця, бува, роздратована голодом, чує
Мукання стад на одній водночас і на другій долині,
Й подумки в цей бік і в той поривається, спрагнена крові;
Так завагався Персей — чи праворуч метнутись, чи вліво.
Врешті, Молпея вразив, проколовши стегно, й відступити
Дав йому змогу, бо вже й Ехемон, у бою роз'ярілий,
170 Мітив у нього мечем, намагався поцілити в шию,
Та промахнувся — такої був сили удар, що на кусні
Меч розлетівся, по грані стовпа кам'яного креснувши.
Бризнув уламок дзвінкий, і в горло нападника впився.
Та не такою була його рана, щоб тут же від неї

Згинути,— весь він тремтів, простягаючи руки безсило,
Та надаремно: Персей покінчив з ним мечем Кілленіда.

Бачачи те, що не стримає й мужність тієї навали,—
«Що ж,— завагався Персей,— через вас буду змушений, видно,
180 Ворога взяти в підмогу собі. Відверніть же обличчя,
Хто серед вас мені друг!» І Горгони главу показав їм.
«Інших тим чудом лякай!» — Персеєві мовив глузливо
Тескел, і тут, розмахнувшись, мав ратище згубне в героя
Кинуть, але в тому русі застиг, наче з мармуру постать.
Ампікс, що поруч стояв, на сповнені духом великим
Груди Лінкідові меч підіймав, але, закам'янівши,
Права рука не могла ні туди, ні сюди ворухнутись.
Далі й Нілей, що нібито був семигирловим Нілом
Зроджений,— в доказ того й на своєму щиті позначив він
190 Сім його витоків, сріблом частково, частково ж і золотом,—
«Глянь-но,— щитом він потряс,— од якого я батька, Персею!
Радість, проте, немало понесеш ти до тіней безмовних,
Що ось такий тебе муж подолав!» Та кінець того слова
Мов обірвавсь, і, здавалось, уста говорити ще хочуть,
Бо ж і розкриті були, та для слів не було вже дороги.
«Страх,— їх соромить Ерікс,— а не сила Медузи Горгони
Вас обертає в стовпів. Ану, всі за мною! Накиньмось
І повалімо хвалька зі страховищем разом на землю!»
Мав уже кинутись сам, але ноги немов скам'яніли,
200 Весь за хвилину завмер — у камені різьблений воїн.
Так по заслuzі покарано всіх, та один був між ними,
Хто за Персея боровсь, Аконтей; але й він серед бою
Глянув Горгоні в лице — і на камінь — перемінився.
Астіагей не помітив того, й полоснув, мов живого,
Довгим мечем — задзвенівши, зі свистом відскочила зброя.
Щойно той здивувався — а вже й сам став такої ж природи,
На мармуровім обличчі здивований вираз лишився.
Довго б мені довелось мужів із незнатного роду
Тут називати: їх двісті всього після бою лишилось;
210 Двісті мужів, Горгону побачивши, заціпеніло!
Врешті, Фіней схаменувсь, нечестивої бійки призвідник,
Пізно розкаявсь, однак: довкіл одні статуї бачить,
І впізнає у них друзів своїх, і на ймення їх кличе,
Й помочі просить; торкається тих, котрі ближче,— не вірить
Власним очам, але скрізь тільки мармур. Тоді, відвернувшись,
Навскіс він руки в благанні простяг і, каючись гірко,—
«Перемагаєш, Персею,— сказав,— забери це жахливе,
Що перемінює в камінь, обличчя німої Медузи,
Швидше, молю, забери! Бо ж не гнів і не прагнення влади
Меч мені вкляли до рук — за дружину цей бій розпочав я!
220 Подвигом ти прислуживсь, та при ній таки я був скоріше.
Жаль, що я в битві не впав! Пощади, найхоробріший, тільки

Душу мою, а все інше — твоєю хай власністю буде!»

Так лепетав він, не сміючи глянуть Персеєві в вічі.
Той прохачеві в одвіт: «Не тремти, боязливий Фінею:
Що в моїх силах, про що боягуз тільки мріяти може,—
Матимеш те, не хвилюйся! Не завдасть тобі шкоди залізо,
Мало того: з тебе пам'ятник вічний зроблю, щоб у домі
Нашого тестя в усіх на виду він стояв, непорушний:
Хай звеселяє дружину мою нареченого образ».

230 Мовив, і голову Змієволосої виставив рвучко
Саме в той бік, куди скований жахом Фіней одвернувся.
Той відсахнутись хотів, та не міг: у цю мить йому ствердла
Шия, і навіть текуча сльоза його — закам'яніла.
Так він у мрамурі й заціпенів: на блідому обличчі —
Страх, каяття і благання; пониклими й руки лишились.

А переможець Персей із дружиною гордо вступає
В межі краю свого й за вподіяну дідові кривду
Претові мстить, бо, прогнавши мечем насильницьким брата,
Вежі Акрісія Прет до свого приєднав володіння.
240 Та ні мечем, ані вежами, що захопив їх злочинно,
Грізних очей змієносного чуда не міг подолати.

Так і тебе, Полідекте, Серіфа маленького царю,
Ні в небезпеках стількох Персеєм засвідчена мужність,
Ні його лиха важкі не зм'якшили: ти весь неблаганним
Гнівом гориш, ні межі твоя лютість не має, ні міри.
Здрібнюєш славу його, називаєш пустою брехнею
Те, що Медузу він вбив. «Доведу тобі слів моїх правду.
Очі зімкніть!» — попередив Персей, і обличчям Медузи
В камінь безкровний переіменив Полідекта обличчя.

250 Золотородного брата свого Трітонія досі
Не покидала. Та ось, оповившись у хмару пухнату,
Острів Серіф, і Кітн, і Гіару лишивши праворуч,
Шляхом щонайкоротшим морським подалась вона в Фіви,
До Гелікону, де Діви живуть. Досягнувши вершини,
Стала й словом таким обізвалась до сестер учених:
«Про джерело ми почули нове, що його в вашім краї
Кінь Медузи крилатий пробив своїм гострим копитом.
Ось що мене привело. На це диво хотіла б я глянуть.
Я ж бо те бачила, як з материнської крові родивсь він».
260 Мовить Уранія їй: «З якою метою, богине,
Ти не прийшла б у цей край — будеш милою нашому сердцю.
Чутка правдива до тебе дійшла, бо Пегас таки дійсно
Вибив оте джерело»,— й повела за собою Палладу.
Ця ж до води, котру викресав кінь, приглядається пильно,
Зелень прадавніх лісів, розбуялих довкіл, озирає,
Темні печери й луги, незчисленним засіяні квітом,
І Мнемонід називає щасливими, бо ж і їх діло,
Й місце сподобалось їй. Одна з них тоді до Паллади:

270 «О, якби справи поважніші й більші не ждали на тебе,
 Чом і тобі не вплестися б у наше, Трітоніє, коло?
 По справедливості наше заняття й оселю ти хвалиш.
 Доля всміхнулася нам. От, коли б іще жити в безпеці!
 Ми ж усього боїмося (для злочину й меж не буває).
 З мислі не сходить страшний Піреней, немовби ще й досі
 Перед очима стоїть; я все ще півмертва зі страху.
 Військом фракійським давлідські й фокейські поля
 підкоривши,
 Грізним володарем там на неправді й насильстві тримався.
 В храми парнаські ми йшли. Побачивши нас по дорозі
 Й вигляд зробивши такий, ніби нас поважає, шанує,—
 280 «О Мнемоніди! — звернувсь (бо з обличчя пізнав нас).—
 Постійте!
 Поки дощить — (а дощ таки йшов),— під мою завітайте
 Кривлю, уклінно прошу! Гостювали всевишні, бувало,
 Навіть у нижчих домах». Тим словам і негоді піддавшись,
 Тут же погодились ми й завітали в передню світлицю.
 Дощ тим часом ущух. Аквілони приборкали Австра.
 Поспіхом за небосхил дощові розбігалися хмари.
 Вийти намірились ми; Піреней нас, однак, зачинає
 В домі й насиллям грозить. Ми — на крилах од нього майнули.
 Він, мов зібравшись у лет, на стрімкій своїй випрямивсь вежі:
 290 «Цим же шляхом і я,— прокричав,— полечу вслід за вами».
 З тим, божевільний, і кинувся сторчки з високої вежі,
 Та не злетів, лиш обличчям ударився, геть роздробивши
 Голову, й кров'ю злочинною злив, умираючи, землю».
 Розповідь Муза вела. Та на те щось крильми злопотіло
 Й серед високого гілля почувсь якийсь оклик вітальний.
 Глянула вгору й дивується: звідки б це міг долетіти
 Голос? Гадала побачить людину дочка Громовержця,
 Та помилилась: були це птахи; на верхів ї сиділо
 Дев'ять сорок, що наслідують все й нарікають на долю.
 300 Муза богині здивованій каже таке: «Нещодавно
 Зграю пернатих примножили й ці, суперечку програвши.
 Був у них батько, Піер, що поля мав багаті пеллейські;
 Й мати була в них — Евіппа з Пеонії, та, що Люціну
 Кликкала дев'ять разів, перетерпівши стільки ж пологів.
 От і числом своїм стали хвалитися сестри зухвалі.
 В різних містах побували вони — гемонійських, ахайських;
 Потім, прийшовши сюди, ось таку почали суперечку:
 «Годі вам, годі пустою принадою вводить в оману
 Темний народ! Позмагайтеся з нами, якщо вам не бракне
 310 Духу, теспійські богині! Ні голосом нас, ані хистом
 Не переможете, й стільки ж нас є; тож або Аганіппу,
 Води гігантські й Медузи струмок відступіть, припинивши
 Спір, або ж ми ематійські поля віддамо до пеонів,

Люду, що серед снігів,— хай нас німфи в тій справі розсудять». Сором було нам вести суперечку, але й відступати — Сором ще більший. Вже вибрали німф. І вони, присягнувши Ріками, сіли півколом на камінь, що мохом узявся. Та, що нам кинула виклик, без жереба, першою стала
320 Пісню співати про битви богів; непомірно гігантів
Хвалить, натомість замовчує славні діяння безсмертних.
Ніби, з глибин підземелля звільнившись, Тіфей на всевишніх
Доброго страху нагнав, так що всі якнайдалі від нього
Стали тікати, поки втомлених біженців землі Єгипту
Й Ніл, що на сім рукавів розгалужений, не прихистили.
Ніби й туди незабаром добрався Тіфей земнородний,
Тож під оманливим виглядом їм довелось приховатись:
«За вожака череди,— каже,— був там Юпітер. Тому-то
Й нині Аммона Лівійського бачать усі круторогим.
330 В ворона — Феб перевтіливсь, у цапа — нащадок Семели,
В кішку — Делійця сестра, в білосніжну корову — Юнона,
Рибою скрилась Венера, Кілленій став ібісом-птахом».
Так от вела вона, голос еднаючи з дзвоном кіфари.
«Треба вже й нам, Аонідам, почати,— але в тебе, можливо,
Вільного часу нема, щоб пісні вислуховувать наші».
«Не сумнівайся, і що на умі,— заспівай усе чисто!» —
Мовить і в тінь прохолодного гаю сідає Паллада.
Муза тоді: «Ми одній лиш довірили долю змагання».
З тим піднялась і, хвилясте волосся плющем пов'язавши,
340 Пальцем журливих торкнулася струн Калліопа, й потому,
Вже, як звучали вони, споріднила свій голос із ними:
«Першою плугом кривим перелоги зорала Церера,
Першою — ніжну поживу й плоди принесла вона землям,
Першою — різні закони дала, найщедріша Церера.
Буду про неї співать. О, коли б тільки гідну богині
Пісню я скласти могла! Вона ж гідна, богиня ця, пісні.
Острів Трінакрія, дужих гігантів тіла пригнітивши,
Всім тягарем навалився на простертого долі Тіфея,
Що на небесний престол посягав, непомірно зухвалий.
350 Все ще пручається він, час од часу піднятися прагне,
Та авсонійський Пелор йому праву обтяжує руку,
Ліву — Пахін, а на ноги йому Лілібей навалився.
Голову Етна гнітить. Горілиць простягнувшись під нею,
Ротом пісок він і полум'я в люті страшній вивергає.
Часто цю темну вагу розметать намагається велет,
Гори високі й міста, сколихнувшись, із себе струсити.
Землю бере тоді дрож, і лякається владар безмовних,
Щоб не розверзлась вона, щоб у пільму, бува, не прорвався
Сонячний день, нажахавши померлих тремтливії тіні.
360 Цим перейнявшись, імлисту оселю мерщій покидає
Владар і, ставши на повіз, запряжений чорними кінями,

Межі глибинні Сіцилії, пильний, почав об'їжджати.
Глянувши зблизька на все, заспокоївся трохи: обвалів
Ще не траплялось ніде. Та в той час із вершини своєї
Вздріла його Еріціна: крилатого сина обнявши,—
«Збройний соратнику мій, мої гордощі, сину мій! — каже,—
Стріли, що всіх ти пронизуєш ними, візьми, Купідоне,
Зброю несхибну, й у серце врази того бога, якому
Третя, остання за жеребом випала світу частина!
Тих, що на небі, богів і Юпітера, й тих, котрі в морі,
370 Легко впокорюєш ти й повелителя тих, котрі в морі.
Тартар лиш вільний. Чому ж материнської влади й своєї
Ти не поширив туди? Про третину ж бо світу ідеться!
Навіть на небі мене — і як це терплю я ще й досі! —
Вже не шанує ніхто. Не така вже й Амурова сила.
Вже відступились од нас — чи не бачиш? — Паллада й Діана,
Діва із списом в руці. Дівувать буде й донька Церери,
Хай лиш допустимо те, бо й вона таку мрію плакає.
Ти ж, якщо ласка твоя, нашу справу владнай обопільну:
380 З дядьком богиню з'єднай!» Так Венера промовила. Він же
Миттю відкрив сагайдак свій і вийняв, як мати веліла,
З тисячі стріл лиш одну — найгострішу, яка найточніше
Била й найкраще лягала на лук, його волі покірنا.
Ось, на коліно приклякнувши, він вигинає дугою
Ріг і стрілу гачкувату спрямовує Дітові в серце.

Неподалік од геннейських стін є глибоководне
Озеро, назване Перг. Голосів лебединих не більше
Чує, напевно, й Каїстр на хвилях, що мчать мерехтливо.
Ліс, мов вінком, оточив того озера плесо й від сонця
Дав йому захист, зеленим наметом над ним розіславшись.
390 Квітом барвистим багата земля там, а холодом — віти.
Вічна весна там стоїть. Поки в тому гаю Просерпіна
Рве то фіалки дрібні, то лілеї стрункі білосніжні,
Поки то кіш, то поділ свій наповнює ними завзято,
Прагнучи більше зібрати квіток, аніж будь-яка з подруг,
Владар підземний побачив її, закохався і викрав —
Ось як його підганяла любов! Налякавшись, богиня
Матір і подруг своїх (але матір частіше!) тужливо
Кличе. Коли ж розірвала вона біля шиї свій одяг,
Так і посипались зірвані квіти на землю, й такою
400 В неї наївність була, притаманна літам ще дитинним,
Що й за квітками вона по-дівочому стала тужити.
А викрадач на прудкій колісниці жене своїх коней,
Кожного з них називає по імені й часто шмагає
Темно-багряними віжками їх і по шиї, й по гривах.
Повз болота Палікійські сірчані й глибокі озера
Коней жене він, де з тріщин земних прориваються води,
Де бакхіади, народ, що з двоморського вийшов Корінфа,

Поміж нерівних гаваней двох заснував колись місто.

410 Між Кіанеєю і джерелом Аретуси пісейським
Є, наче взятий в кліщі, невеликий моря відрізок.
Там і жила — бо й саме джерело взяло назву від неї —
Вродою перша між німф у Сіцилії всій Кіанея.
Ось їм назустріч по пояс вона піднялася із хвилі
Й тут же, впізнавши богиню, — «Не пройдете далі! — гукнула, —
Зятем Церери не бути тобі проти волі богині!
Не викрадати — просить її мав ти! Коли щось велике
Зрівнювати можна з малим, то й мене покохав мій Анапіс,
Я не зі страху, одначе, побралася з ним — добровільно».
420 Мовила — й, руки рішуче розклавши, йому на дорозі
Стала. Скипів тоді гнівом Сатурній і громоподібним
Голосом крикнув на коней жахних, а тоді, замахнувшись,
Кручене берло владиче правицею, що було сили,
Кинув у вир — і земля сколихнулася, і в Тартар відкрила
Шлях, і в безодню цю стрімголов понеслась колісниця.

А Кіанея, зажурена тим, що украдено діву,
Біль затаївши в душі за таку неповагу до себе,
Наче замкнулася в горі тяжкому, спливає сльозами:
В води прозорі, пливкі, що їх божеством була щойно,
430 Вже переходить сама; омліваючи, тоншає, м'якне,
Гнуться у неї кістки, свою твердість утратили й нігті.
Те, що тендітним було, в першу чергу водою спливає:
Синяві пасма волосся, і пальці, і ноги, і стопи;
Потім, коли вже кінцівок не стало, в холодні потоки
Вся обернулася: спина, й боки, і рамена, і груди —
Никне уся на очах, гомінкими збігає струмками.
Врешті, й у жилах незвично тонких замість крові живої —
Лється вода; вже нічого нема, чого б можна торкнутись.

Ось уже мати журна побивається в пошуках доні:
440 Марно всі землі довкіл, всі глибини, яри оглядає.
Тож ні росистоволоса Аврора ніколи не бачить,
Щоб опочила вона, ані Веспер: палкі смолоскипи,
В полум'ї Етни запалені, в руки вхопивши, стрімливо
Через імлисту пільму поривається, зблідла, бентежна.
Й знов, коли вигулькне день, погасивши зірки, — ненастанно
Доню шукає вона — від заходу сонця й до сходу.
Втомлена, спрагу відчула нараз, але жоден струмочок
Уст їй тоді не змочив. І тут вона вгледіла хижу:
Кривля солом'яна, двері низькі... Постукала. Звідти
450 Вийшла бабуся. Побачивши спраглу богиню, дала їй
Кухоль напою солодкого (ним підливала ячмінну
Кашу), та, поки богиня пила, появивсь перед нею
Хлопець зухвалий з лиця. Усміхнувся: он яка, мов, захланна!
Гнівом богиня нараз пройнялася й, до дна не допивши,
Хлюпнула з кухля водою з ячменем нахабі в обличчя.

Плямами лица взялися, де руки були в нього щойно —
Ноги тепер, і хвостом закінчилися змінені члени.
Й тут же він тілом новим, щоб не міг заподіяти шкоди,
Вмить скоротивсь — і в малесеньку ящірку перетворився.
З дива не сходить стара, і ридає, й торкнутись готова
460 Чуда цього, та воно пропихається, звинне, в щілинку;
Назва ж його викриває той сором і цятки на тілі.

Скільки земель обійшла, скільки вод озирнула богиня,
Довго було б повідать. Навіть світ їй тісним видавався.
От і в Сіканію знов повернулася; а там, невсипуща,
До Кіанеї прийшла. Кіанея ж — водою спливала,
Тож не могла сповістити, хоч і прагнула: жодного слова
Без язика та без уст не вдалось їй, сердешній, зронити.
Знак очевидний, проте, подала: показала Церері
470 Барвний дочки її пояс, що й досі на хвилі священній
Легко погойдувався там, де загублений був ненароком.
Щойно богиня впізнала його — зрозуміла, що доню
Вкрадено; стала в розпуці волосся нечесане рвати,
Бити долонями в груди свої почала раз од разу.
Все ще не знала, однак, де дочка. Проклинає всі землі:
Ви, мов, невдячні й плодів, мого щедрого дару, негідні!
Лає Трінакрію передусім, де пропащої доні
Вгледіла слід. Ось тоді вона в шалі ламає плуги всі,
Що борозну там вели, запалавши однаковим гнівом
На рільників і волів, повбивала їх; нивам звеліла
480 Занапастити посів, а сама зіпсувала насіння.
Ось і родючість полів, землі неосяжної гордість,
Стала лиш словом пустим: ледь зійшовши, посів загибає.
То його спекою зсушить дотла, то сльотою розміє.
Шкодять і зорі, й вітри; зерно посівне поїдають
Завжди голодні птахи. Кукілем червоनावим, будяччям
Геть заросли пшениці, заглушив їх бур'ян розбуялий.

Тут із елейських вод чоло підняла Алфеяда.
Мокре волосся з-перед очей відгорнувши до скроні,
490 Мовить: «О матінко диви тієї, котру ти по цілім
Світі шукаєш, богине плодів! Не карайся так тяжко,
Гніву свого не скеровуй на землю — вона ж тобі вірна
Й не заслужила того: крадію помогла проти волі.
Не за вітчизну прошу: я сюди завітала як гостя.
Піса — вітчизна моя, хоча рід мій пішов із Еліди.
Та, хоч захожа, я все ж до Сіканії більше горнуся,
Ніж до всіх інших країв: тут-бо я, Аретуса, пенатів
Маю своїх, тут живу; змилюсь над цією землею!
Що ж мене зрушило з місця і як я крізь обшири моря
В край Ортігійський прийшла, — колись у догіднішу пору
500 Я оповім, коли туга від серця у тебе одляже
І провітліє лице. Через товщу землі мені вільно

Всюди пройти! Крізь глибинні печери пробившись насилу,
Тут піднімаю чоло й на зірки вже забуті дивлюся.
Тож, коли я під землею пливла, мов струмина стігійська,
Там Просерпіну твою я на власні побачила очі.
Все ще сумує вона, в неї жах на обличчі ще й досі,
Хоч попідземного світу сьогодні владаркою стала,
Хоч повелителя темних глибин вона славна дружина».

510 Мати, почувши таку несподівану звістку, завмерла,
Мов скам'яніла уся. А коли з того стану важкого
Біль її вивів тяжкий — вона миттю у простір ефірний
На колісниці звилась — і, обурена вкрай, спохмурніла,
Стала перед Громовержцем самим, розпустивши волосся.
«Задля моєї сюди прибула я, прохачка, сьогодні
Крові, Юпітере, й задля твоєї. Якщо не жалієш
Матері — доню свою пожалій! Не турбуйсь нею менше,
Слізно прошу, через те, що в моєму була вона лоні.
От віднайшла я дочку, якщо віднайти — це точніше
520 Втратити значить; або, якщо знати, де є твоя згуба —
Значить уже віднайти. Я забуду, що вкрадено доню,
Тільки б вернути її. Чи така вже дочка твоя підла,—
Хай вже вона не моя,— щоб крадій її взяв за дружину?»
Батько богів їй на те: «І зарука, й турбота одна в нас —
Доня моя і твоя. Та, якщо побажаєш давати
Назви правдиві речам,— то не кривдою, тільки любов'ю
Ти цю пригоду вважай: такий зять не ганьбою нам буде,
Дай лише згоду свою. Чи не досить того, що він брат мій,
Бога верховного брат? Є ще й іншого в нього немало,
530 Жеребом лиш поступився мені. Та коли завзялась ти
Їх розлучити будь-що,— нехай вийде з імлі Просерпіна,
Та при одній лиш умові: щоб там не торкнулась устами
Жодного плоду, такий-бо закон їй накреслили Парки».

Мовив — і вивести доню з імлі поспішає Церера.
Доля, однак, не дала: не зуміла дотримати діва
Посту, бо через наївність свою, поки йшла підземеллям,
Темний гранатовий плід із похилої гілки зірвала,
Сім пурпурових зернин добула з-під жовтавої шкірки
І закропилась їх соком. Один Аскалаф це помітив,
Той, що колись Ахеронтові, кажуть, його народила
540 Орфна в печері глухій, незрівнянною славна красою
Серед сестер Авернійських своїх. І, як тільки помітив,—
Зразу, жорстокий, доніс, до світла їй шлях перетявши.
Важко зітхнула владарка п'їтьми і в зловісного птаха
Тут же змінила його: флегетонським потоком скропила
Голову; дзьоб додала йому й пір'я, побільшила очі.
Ось він, позбувшись себе, зодягається в крила рудаві,
Більшою в нього стає голова, загинаються кігті,
Ледве здіймає свої нещодавно оперені крила.

В птицю бридку замінився, в провісницю лиха близького —
550 Мляву сову, що похмурим знаменням засмучує смертних.

Він за донос та за довгий язик свій, бачиться, кару
Міг понести. Та чому ж от у вас, Ахелоеві дочки,
Пір'я та ноги птахів? Чи ж не ви мали вроду дівочу?
Може, тому, що, коли повесні Просерпіна зривала
Квіти, її супроводили ви, велемудрі сирени?
Потім, коли нашукались за нею по всім суходолі,
Раптом, щоб навіть широкі моря вашу тугу відчули,
Ви побажали над сплесками хвиль на крилі обіпертись,
Мов на веслі; вас почули боги — і за мить ваше тіло
560 (Ще й не отямились ви) жовтуватим покритлося пір'ям.
Щоб не загинув, однак, насолодою сповнений голос,
Щоб не пропав їхній жар, щоб уста не замовкли співучі —
Лиця дівочі та мову людську їм боги залишили.

А посередник між братом своїм і сумною сестрою,
Надвое рік, що по колу біжить, розділив Громовержець:
Спільна богиня двох різних світів, відтепер Просерпіна
З матір'ю місяців шість і з мужем стільки ж проводить.
Тут же владарка плодів і думками, й лицем просвітліла.
570 Щойно похмура, в журбі й перед Дітом посмівши постати,
Вся заясніла нараз, наче сонце, вповите недавно
В хмари важкі, впливає із них, золоте, переможне.

Втішившись донею, до Аретуси Церера звернулась:
«Що ж тебе зрушило в путь і в струмок замінило священний?»
Стихнула хвиля дзвінка; підняла з глибини понад нею
Німфа чоло й, зеленаве волосся рукою скрутивши,
Ось що про давню любов Алфея-ріки розказала.

«Німфою, — каже, — росла серед німф багатьох я в Ахайї,
Місце для ловів знайти так, як я, ні одна з них не вміла,
Сітей на звіра так тонко сплести ні одній не вдавалосьь.
580 Хоч і не прагнула слави собі здобувати красою
(Вроди ж не бракло мені), та красунею всі мене звали.
Личком своїм не гордилась, однак, хоч його й похваляли.
Те, чим пишались усі, того я, по-селянському скромна,
Завжди соромилась: тіла вабливість за гріх я вважала.

От, пам'ятаю, верталась якимось я з гаїв стімфалідських.
Жарко було, й натрудилась я добре, та й спека діймала.
Раптом, бачу, струмок; не дзюрчить, не хвилюється в ньому
Наскрізь прозора вода: на дні його кожен камінчик
590 Можна було б зрахувать, нерухомим струмок видавався.
Сива лоза довкруги та буйні од вологи тополі
Схили його берегів огорнули природною тінню.
От, підійшовши, ногою легенько води я торкнулась.
Ось по коліна ввійшла, та замало й того: розстебнувшись,
Одяг легкий на похилу вербичку кладу й поринаю
Голою в той потічок. Розгрібаю його й загрібаю,

Так собі плаваю й сяк і виляскую, втішна, руками.
Враз десь на самому дні загуло щось чи то забурчало.
Злякана, швидко пливу до найближчого берега річки.
«Гей, Аретусо! — Алфей навздогін мені з хвилі гукає,—
600 Гей, Аретусо, куди ти, куди?» — перепитує хрипло.
Гола, без одягу, мчу я щосили: мій одяг лишився
На протилежному березі. Хіть розпікає Алфея:
Бачачи тіло моє, вже мене він своєю вважає.
Не оглядаючись, бігла я; він, ошалілий,— за мною.
Так от, тріпочучи крилами, мчить од шуліки голубка,
Так от шуліка-хижак на тремтливу голубку спадає.
Вже й Орхомен залишився позаду, Псофіди й Кіллена,
Виступи гір Меналійських; а там — Ерімант і Еліда...
Я ж усе далі біжу; він — услід, не прудкіший од мене.
610 Сили ж не рівні були: не могла я в такому ж розгоні
Бігти весь час, не могла витривалістю з ним позмагатись.
Через долини, поля, через гори, лісами порослі,
Через ущелини, скелі стрімкі та яруги я мчала.
Сонце в спину світило мені, отже, перед собою
Довгу я бачила тінь, чи, може, то страх її бачив?
Ніг його тупіт важкий насувався на мене, а подих
Мов буревій, лопотів-забавлявся моїми стьожками.
Врешті, знемігшись: «Діано, рятуй,— кажу,— поки ще змога,
620 Вірну твою зброєносицю, ту, котру лук свій, бувало,
Й повний стріл сагайдак доручала нести за собою!»
Зглянулась Діва прудка: з-поміж хмар узяла найгустішу
Й нею мене вповила. Оббігаючи хмару довкола,
Пильно по ній переслідувач зиркає, з дива не сходить,
Ось він те місце, де я заховалась, оббіг уже двічі,
Двічі він «Гей, Аретусо!» — гукнув мені,— «гей, Аретусо!»
Як почувалась я, бідна, тоді? Чи не так, як овечка
Десь у високім хліві, коли вовк за стіною голодний
Виє, або як той заєць-русак під кущем, коли бачить
Морди мисливських собак, а проте й ворухнутись не сміє.
630 Та не відходить бог річковий: саме тут обірвався,
Бачить він, дівчини слід, от і топчеться круг того місця.
Потом холодним уся, полонянка його, я стікаю:
Краплі, а далі й струмки моїм тілом пливають лазурові.
Де лиш ногою ступлю — там озерце. З волосся потоки
Так і струмлять, і скоріше, повір, ніж про те повідаю,
Я течією роблюсь. Але, й воду жадану впізнавши,
Образ людський, що недавно прийняв його, знов одкидає
Й знову потоком стає, щоб зі мною в любові з'єднатись.
640 Делія землю пробила, однак,— і в імлі, крізь печери,
Я допливла до Ортігії; йменням богині земля ця
Мила мені. Вона вивела знову мене на повітря».

Німфа скінчила на тім. А богиня плодів земнородних

До колісниці запрягши двох зміїв, напнувши повіддя,
Вже між землею і небом летить, а тоді завертає
Легко свій повіз туди, де біліє Трітонії місто,
До Тріптолема. Частину насіння велить зуживати
На переліг, а частину — на землі, не орані здавна.
Ось над Європою вже, над полями азійського краю
Високо лине юнак. Завиднілися й Скіфії межі.

650 Лінк там володарем був. От юнак і подався до нього.
Що привело, звідкіля, про ім'я, про вітчизну спитали.
«Славні Афіни — вітчизна моя, — відмовляє прибулий, —
Звуть Тріптолемом мене, не судом сюди плив через хвилі,
Й не сухоходом ішов: мандрувати ефіром³ умію.
Ось вам Церери плоди. По широких розсіяні нивах,
Буйно посходять вони й принесуть вам солодку поживу».
Барвара задрість взяла: захотілось самому подати
Людам той дар, і на гостя свого, що заснув, серед ночі
660 Меч піднімає, щоб серце прошить, але тут же Церера
В рись замінила його. І велить, щоб юнак Мопсопійський
Зміїв священних ізнову підняв у прозоре повітря».

Пісню свою закінчила на тому сестра наша старша.
Німфи ж усі як одна віддали перевагу богиням
Із Геліконських осель, а коли переможені в злобі
Стали ще й лаятись, я їм на те: «Не навчила вас, бачу,
Розуму ваша ганьба: лихословите все, хоч і винні,
От нам, нарешті, й урвався терпець, і на шлях покарання
Станем і ми й попрямуєм туди, куди гнів нас покличе».
Не вгомонились, однак, і беруть те на глум Ематіди,
670 Знову, меткі на язик, намагаються галас підняти,
Руки витягують знов, та нараз почало пробиватись
Пір'я з-під нігтів у них, за хвилину — оперились плечі,
А через мить одна в одної бачать, як рот костеніє,
Дзьобом стає, і новітні птахи появляються в лісі.
Хочуть ударити в груди себе, та, змахнувши руками,
Висять в повітрі уже, лісові балакухи — сороки.
Не покидає цю птицю й тепер балакливість колишня:
До хрипоти без кінця все скрекоче вона та скрекоче.

КНИГА ШОСТА

Слухала пильно Трітонія оповідь цю й похвалила
Вміння сестриць Аонід, а також їх гнів справедливий.
Далі подумала: «Мало хвалити — хай нас тепер хвалять!
Тож не дозволимо й ми божеством легковажити нашим».
Тут і згадалась їй доля й діла меонійки Арахни.
Чула, що та не поступиться їй у мистецтві прядіння.
Славу не місцем вона здобула і не родом високим,
Тільки мистецтвом своїм; а батько її, колофонець
Ідмон, фокейським забарвлював пурпуром вовну пухнасту.
10 Мати ж у неї померла, що теж була з простого люду,
Мужу своєму до пари. Дочка, проте, їхня старанням
Славу собі здобула по лідійських оселях, дарма що
В домі родилась малім і в малих оселилась Гіпепах.
Щоб до чудової праці приглянутись, часто до неї
З Тмолу свого, виноградом порослого, німфи спускались.
Часто вони покидали Пактол свій, на хвилі багатий.
Любо дивитись було не лише на готову тканину,
А й на ткання — насолоду чималу й мистецтво давало:
20 То вона вправно звивала в клубки ще непрядену вовну,
То, пробігаючи пальцями, часом її розпушила
Так, що ставала вона, мовби піна, мов хмарка на небі;
То веретенем, мов дзигною, фуркне, а то вже й узор
Голкою тонко кладе: як-не-як — вихованка Паллади.
Не до вподоби це їй: не Палладі, мовляв, мене вчити,
Хай до змагання стає — що завгодно даю під заставу!»

Образ бабусі приймає Паллада, вибілює скроні,
Палицю в руку бере, слабосилого тіла опору,
Й так починає: «Не все, що приносить нам старість повільна,
Йде лиш на шкоду, є й корисне: більше досвіду з віком.
30 Радую мою пошануй. Серед смертних найвищої слави
Прагнеш зажити мистецтвом своїм — обробленням вовни.
Та до богині рівнятись не смій і за слово зухвале
Слізно прощення благай — і благальниці вибачить радо».

Скоса поглянула та на бабусю, й, роботу відклавши,
Руку, було, підняла, й, на лиці не ховаючи гніву,
Слово таке, спохмурніла, Палладі прихованій мовить:

«Розуму брак тобі, видно, ще й старість його притупила.
Йде лиш на шкоду життя надто довге. Свої настанови

40 Прибережи для дочки, якщо маєш її, чи невістки.
В мене своя голова на плечах; не гадай, що навчанням
Ти домоглася чогось — при своїй залишаюся думці.
Чом не приходить сама? Чи боїться зі мною змагатись?»

Йй же богиня: «Прийшла!» — відмовляє, — і вже не бабуса —

Знову Паллада ясна. Молодиці мігдонські та німфи
Ревно шанують її. Лиш Арахна бундючиться далі,
Тільки рум'янцем взялась: по лиці мимоволі розлившись,

50 Він непомітно погас. Так повітря погожого ранку
Вмить спалахне багрецем, як лише заясніє зірниця,
Й стане блідавим нараз, коли сонце з-за обрію зрине.

Все ще гордиться вона і в безглуздому прагненні слави

Занапащає себе. А дочка Громовержця, намарно
Не витрачаючи слів, — розпочати змагання готова.

Врешті, одна проти одної дві розмістились майстрині.

Вже на верстати легкі вони швидко основу напнули.

Держить основу навій, гребінець — поділив її навпіл.

Ось між зубцями й утік просилили; вже пальці грайливо

Перебирають його, а коли між нитками основи

Він промайне — пробивають його тоді бердом зубчатим.

60 Ткалі обидві спішать. Під грудьми підп'яли свій одяг,

Діло горить у руках; захопившись, не чують утоми.

Тканка з-під рук їм пливе — пурпурова, котра побувала

В тірськiм котлі, пробігають по ній миготливі тіні.

Іноді так при дощі, коли промінь крізь нього прорветься,

Райдуга весь небосхил велетенським охоплює луком.

І, хоч вилискують барви на ній тисячами відтінків,

Оком між ними не вловиш межі. Так і тут: усе іншим

Кольором грає узір, хоч лягають нитки однобарвні.

Щирого золота нитка слухняно вплітається в тканку.

70 Нитка по нитці — й повість стара постає на тканині.

Ось на твердині Кекроповій виткала пагорб Маворта

Діва ясна й щодо назви його суперечку прадавнію.

Ось і дванадцять богів обабіч Юпітера-батька

Зводяться гордо на кріслах високих, і кожного легко

Можна з обличчя пізнати. В Юпітера — владарний вигляд.

Бога морів зобразила вона, як об скелю сувору

Довгим тризубцем розмашисто вдарив, і з тріщини скелі

Море струмить. Він цим доводом місто береться скорити.

Виткала далі й себе: зі щитом і загостреним списом;

Голову криє шолом, а на грудях високих — егіда.

80 Ось вона grimнула списом об землю — й на голому місці,

Мовби на поклик її, засріблилась плодами олива.
Тканка дивує богів. Під кінець ще вплела Перемогу.
Щоб очевидним, одначе, було для суперниці слави,
Що її жде за шалену зухвалість, яка нагорода,—
По чотирьох боках додала ще чотири змагання
Сповнені барв, де й дрібнесенькі постаті в вічі впадали.
Гем і фракійська Родопа в одному з кутів були видні —
Гори холодні тепер, колись — люди живі, що посміли
Вічних богів іменами себе возвеличити, смертних.
90 В іншій — представила матір пігмеїв, її жалюгідну
Долю: Юнона її, перемигши колись, обернула
На журавля й зі своїми війну їй веліла почати.
Виткала ще й Антігону, що кинула виклик зухвалий
Навіть дружині самого Юпітера — й птицею стала
З волі Юнони-владарки, тож ні Іліон, ані батько
Лаомедонт допомогти не могли їй: в оперенні білім
Дзьобом лелека весь час калатає — сама собі плеще.
Потім, в останнім куті, сироту зобразила — Кініра:
100 Храмові східці обняв — своїх дочок тіла — й видавалось,
Наче здригається він од ридань на камінній долівці.
Врешті, краї облямовує мирна оливкова гілка:
Праці своєї вінцем своє дерево робить Паллада.
Взір меонійки — облудливий бик, що обманом Європу
Викрав: мов справжній той бик, і море під ним — наче справжнє.
Бачиться, сумно вона поглядає на батьківський берег,
Ледве що видний вже, подруг своїх окликає, боїться
Плескоту хвилі, тремтить, підібгавши з остраху ноги.
Виткала й те, як Астерія в кігтях орлиних тріпоче.
Виткала й Леду, котра прилягла під крилом лебединим.
110 Далі ще й те, як Юпітер в обличчі зухвальця-сатира
Плодом подвійним обтяжив у лісі Ніктеєву доньку,
Як пригорнувся до Тірінфії в постаті Амфітріона,
Як він Данаю дощем підманув, Асопиду — вогнями,
Як Мнемосіні явивсь пастухом, Деоїді — змією.
Далі, Нептуне,— й тебе, як Еолову діву здобув ти
В образі грізнім бика; в Еніпеевій постаті батьком
Був Алоєя синам; як баран — підманув Бісальтиду.
Лагідна мати плодів із волоссям пшеничної барви
Знала тебе як коня; як крилатого — змієволоса
120 Мати коня, що окрилений був, як дельфіна — Меланта:
Постаті кожній і кожному місцю дала відповідну
Барву. Там був іще Феб, селянином зображений; він же
То наче яструб оперення мав, то — лев ячу гриву;
То вже пастух він, що вводить в обман Макареєву Іссу.
Побіч — і Лібер, що гроном своїм підманув Ерігону.
Далі — й Сатурн-жеребець, Хірона двотілого батько.
Врешті, краї обмережила тонко: довкола тканини

Виткала квіти в'юнкi, що з плющем заплелися зеленим.

Тож ні Паллада, ні Заздрість доскіплива жодної хиби
130 В тканці знайти не змогли. І не стерпіла Діва русява:
Тканку цю — образ пороків небесних — на кусні шматує
Й човником ткацьким з кіторського бука майстриню Арахну,
Ідмона доню, вдаряє в чоло разів три чи чотири.
Знітилась та і, піддавшись розпуці, недовго вагалась:
Тут же повисла в петлі. Відв'язавши нещасну, Паллада
Мовила злобно: «Живи! Але висни й надалі: така вже
Випала кара тобі, — щоб майбутнім журитися вічно, —
Й роду твоєму всьому, й того роду найдальшим нащадкам».
140 А на відході ще й соком із зілля Гекати на неї
Бризнула — й разом із краплями згубними їй і волосся
Миттю сплигло з голови, вже не видно ні вух, ані носа,
Вже й голова — наче макове зерно, зіщулилось тіло,
Вже по боках замість ніг — мов карлючки якісь гачкуваті.
Видувся тільки живіт, але й з нього вона випускає
Нитку тонку й усе тче, як колись, павутиння-тканину.

Лідія вся аж гуде. Про подію нечувану вістка
Йде по фрігійських містах, переповнює все дококола.
Знала Арахну й Ніоба колись, за свого дівування,
150 Ще в ті часи, коли дома жила — в меонійськiм Сіпілі.
Доля землячки сумна не пішла їй на користь, одначе:
Скромною бути в словах, поступатись богам не навчилась.
Досить для гордості мала причин, та ні мужа мистецтвом,
Ні висотою їх давніх родів, ні могутністю царства
Так не втішалась, — хоча й похвалялась усім цим, — як дітьми,
Славним потомством своїм. За зразок материнського щастя
Мали б її, якби тільки сама себе ним не вважала.
Віща Тіресія донька, Манто, якось раз оббігала
Вулиці міста всього. Покорившись божественній силі,
160 Так закликала жінок: «Поспішайте гуртом, Ісменіди!
Славте Латону й тих двох, що на світ привела їх Латона!
Ладан паліть їм, благайте їх, лавр у волосся заплівши!
Це ж бо велю вам не я, а Латона моїми устами».
Вірять їй жительки Фів і, вплітаючи зелень у скроні,
Ладан кладуть у священний вогонь і Латону вславляють.

Ось і Ніоба, пишаючись, в почті жінок виступає,
Ще звіддалік убранням вирізняється золототканим,
Навіть у гніві прекрасна. Крутнувши нараз головою,
Так, що волосся в'юнке по обох заструміло раменах,
170 Станула й, змірявши всіх доокіл зневажливим оком, —
«Ну чи не шал, — почала, — щоб богам, про яких тільки чули,
Шану складать, а занедбувать — явних? Чому ось сьогодні
Всюди Латоні димлять вівтарі, не мені, хоч мій батько,
Тантал, — єдиний, хто міг із всевишніми сісти до столу.
Мати — Плеяд мерехтливих сестра. Атлант велетенський —

Дід мій, що вісь світову на могутній підтримує шії.
Другий мій дід — сам Юпітер, та ним ще й як зятем пишаюсь.
Фрігія переді мною тремтить. Під моєю рукою —
Кадмове царство; твердиня, що звів її муж мій дзвінкими
Струнами, з людом її — у моєму й його володінні.

180 Дома ж, куди не скерую свій зір, на кожному кроці —
Гори коштовних речей. А коли врахувати, крім того,
Гідне богині обличчя моє та ще семеро дочок,
Стільки ж синів і стільки ж майбутніх зятів і невісток,
То чи не маю підстав, розсудить, бути гордою нині?
Як же насмілились ви перевагу надати Латоні,
Кея-титана дочці? Чи забули, що й місця малого,
Щоб народити могла, не дала їй Земля неосяжна?
Не прийняли її ні суходіл, ні повітря, ні води, —
Не прихистив її світ, над блукачкою зглянувся Делос.

190 «Ти суходолом, — їй каже, — блукаєш, а я ось — морями», —
Й дав їй притулок хисткий. Ось там вона, врешті, й родила
Двоє дітей; це — потомства мого тільки сьома частина.

Так, я щаслива! Чи хто сумнівався б? Щасливою й буду,
Хто б сумнівався й у тім? Моя певність — потомство численне.

Я — на такій висоті, куди й Доля сягнути не може:
Хай відняла б вона щось, а залишиться все-таки більше.

Щедрі набутки мої — поза межами страху: скажімо,
Вихопить Доля у мене когось із рясного потомства —

200 Не пограбує аж так, щоб дітей моїх кількість урізати,
Як у Латони, до двох. А вона — мало що не бездітна.

Годі, розходьтесь усі! Познімайте-но лавр і забудьте
Шал цей!» Знімають вінки й, незавершене кинувши свято,
Шепотом тільки, щоб чуть не було, величають Латону.

Ту ж — опалив уже гнів. На шпилі щонайвищому Кінта
Стала й словом таким до Діани звернулась і Феба:

«Ось я — горда, що вас народила, що я — ваша мати,
Вища за кожну з богинь, крім Юнони хіба, та сьогодні

Засумнівались і в тім, що богиня я: славлені вічно
Втрачу свої вівтарі, якщо ви не заступитесь, діти!

210 Та не одне це болить: крім зухвальства, ще й наглумилась
Тантала донька: дітей своїх смертних, негідниця, ставить
Вище, ніж вас, а мене (хай це трапиться з нею!) назвала
Майже бездітною — видно зоблививий язик її батька!»

Мала й прохати ще їх, але Феб обірвав на півслові:

«Досить! — сказав, — нарікання твої лиш затягують кару».

«Досить!» — промовила й Феба. Майнувши повітрям, обоє,
В хмару вповиті, спустились над містом укріпленим Кадма.

Поле широке й рівнинне було біля стін того міста.

Коні там брали розгін, пролітали стрімкі колісниці;

220 Де яка брила була — під копитом дробилась у порох.
Старші з семи Амфіона синів там вискакують махом

На рисаків і за мить — уже всі на попонах багряних
Гордо сидять і важкими од золота віжками дзвонять.
Раптом один з них, Ісмен, кого першим носила Ніоба
В лоні своєму колись, — завертаючи круто по колу,
Так, що під ним аж запінився кінь, закусивши вудила,
Скрикує: «Горе мені!» — й зі стрілою під серцем ще їде
Деякий час, та з руки, яка слабне, висковзують віжки.
Ось він поволі сповзає з сідла, нахилившись управо.

230 Ближчий до нього, Сіпіл, коли вчув, як подзвонюють стріли
В сагайдаку, — за повіддя сіпнув. Так обачний керманич,
Хмару помітивши, вісницю бурі, повислі вітрила
Вже напинає мерщій, щоб ловити в них подув найменший.
Щойно коня підігнав — а за ним навздогін невідхильна,
Свиснувши, лине стріла й за хвилину йому пробиває
Шию і вістрям тонким виступає, скривавлена, з горла.
Він, як нахилений був, так і зсунувся вниз по гривастій
Шиї коня — і гарячою кров'ю земля вже парує.

240 Ось нещасливий Федім і той, що мав дідове ймення —
Тантал — їзду верхову закінчивши, взялись, як звичайно,
До боротьби (це ж бо діло юнацьке) в блискучій палестрі.

Щойно зчепились вони і притиснулись, наче в обіймах,
Щільно грудьми до грудей, — як стріла, тятивою підбита,
Наскрізь обох водночас, як були вони вкупі, прошила.
Зойкнули разом вони, й, од раптового болю скрутившись,
Разом на землю лягли; й очима, що вже пригасали,
Разом блукали ще, разом утратили й душу, зітхнувши.

Глянув на те Алфенор і, до крові б'ючи себе в груди,
Кинувсь до них, нахиливсь, піднімає тіла похололі —
250 Й тут таки сам при братах своїх падає: гордий Делієць
Глибоко в груди йому смертоносну стрілу заганяє.

Той її вирвати встиг, але з вістрям і кусник легені
Вирвавсь — і бризнула з кров'ю душа в неозоре повітря.
Таж не від простої впав після нього й хлопчак Дамасіхтон
Рани: стріла блискавична ввігналась у сам підколінок,
Де починається литка і м'яко сплітаються жили.

Поки рукою добуть намагається згубне залізо,
Друга, смертельна, стріла йому вбилася в горло по пір'я.
260 Виштовхнув крові потік ту стрілу, й, заблищавши, злетіла
Високо в небо вона, голубий прошиваючи простір.

Іліоней же, останній з семи, надаремно піднявши
Руки до неба, — «Всевишні боги, о всі ви сукупно! —
Мовив, бо знати не міг, що не всіх йому треба благи, —
Згляньтесь!» Почув його лучник ясний, та стрілу повернути,
Хоч і розчуливсь, не міг. Тільки вклав юнака незначною
Раною: серця його лише кінчиком вістря торкнувся.

Чутка жахлива, скорбота людей і домашніх ридання
Вже й до Ніоби дійшли, вже й вона своє лихо неждане

270 Бачить і віри ще й досі не йме: чи настільки велика
Влада богів над людьми, що й таке заподіяти в силі?
Вже й Амфіон, коли вчув про синів, устромив собі в груди
Меч, і не тільки життя, а й страждання позбувсь одночасно.
Як та Ніоба тепер від тієї різнилась Ніоби,
Що розганяла жінок, які шану Латоні складали,
Й містом ішла самовпевнено так, викликаючи заздрість
Навіть у колі своїх, нині — й ворог над нею б заплакав.
Ниць на холодних простерлась тілах і квапливо цілує
Кожного з мертвих синів і до кожного з них припадає.
Врешті, озвалась, до неба знімаючи руки зболілі:
280 «Горем моїм, о жорстока Латоно, сьогодні насичуйсь!
Горем насичуйсь моїм, упивайся журбою моєю,
Серце звірине втішай! Синів своїх сім схоронивши,
Я і себе схороню. Тож радій, переможнице вража!
Що я кажу? Переможниця? Ти, хай щаслива, та дітьми
Не дорівняєш мені, після всіх смертей — переможній!»
Тільки промовила те — й тятива задзвеніла напнута,
Й ті, хто лиш був там, здригнулись, окрім однієї Ніоби:
В горі забула й про страх. Одягнені в темне, стояли
Перед тілами братів, розпустивши волосся, їх сестри.
290 Раптом одна з них, виймаючи вістря з-під серця, припала
Зблідлим до брата лицем — і зів'яла, завмерла на ньому.
Друга, бажаючи якось розрадити матір нещасну,
Змовкла нараз і, зігнувшись, конає од рани сліпої.
Ще й не стулились уста, як душа розпрощалася з тілом.
Ця, надаремно тікаючи, падає. Інша поникла,
Вже нежива, на сестру. Та тремтить, а ця — сховку шукає.
Врешті, по-різному вражені, шість її дочок упало;
Сьома лишилась. Її прикриває собою Ніоба,
300 В одяг окутує свій. «Хоч оцю наймолодшу, найменшу
З-поміж усіх залиши мені, цю найдрібнішу, єдину!» —
Гине ж і ця, за котру вона просить так... Сіла самотня
Серед синів, серед дочок німих, коло мужа — й од горя
Заціпеніла нараз: не хвилює на вітрі волосся,
Блідістю щоки взялись, на скорботно застиглим обличчі —
Очі застигли такі ж — мертвоти й непорушності образ.
Навіть язик, западаючи, до піднебіння твердого
Мовби примерз, теплоту, як і пружність, утратили жили,
Не повертаються шийні хребці, не згинаються руки,
310 Кроку не зробить нога, скам'яніли й нутроці в неї.
Все вона плаче, однак. Підхопив її вихор могутній
І на вітчизну заніс. На вершині вона там спливає
Сльозми: з холодного мармуру точаться сльози й сьогодні.
Весь тоді люд затремтів — і жінки, і чоловіки: настільки
Явним був гнів божества. Величавіші жертви складають
Тій, що славетних двійнят на Делоській землі народила.

Й тут, як то часто бува, при новому й старе пригадалось.

Мовив один з них: «Полів урожайних лікійських селяни

Теж не безкарно колись ображали богиню, зухвали.

320 Мало хто знав тих людей, то й подія ця — маловідома,

Дивна однак. Цю місцину й озерце, де трапилось чудо,

Бачив я сам. Постарілий мій батько, не в силі в дорогу

Дальшу пускатись, мені дав завдання туди перегнати

Кращих корів, і людину звідтіль, селянина лікійця,

Вибрав за провідника. Оглядаючи з ним пасовища,

Бачимо: серед озерця того в очереті тремтливим —

Вівар од попелу жертв і від літ багатьох почорнілий.

«Ласку яви свою!» — мій супроводжувач пошепки мовив.

«Ласку яви!» — зупинившись, і я за ним пошепки мовив.

330 «Чий він, — питаю, — з місцевих богів когось, Фавна, чи, може,

Німф, які в водах живуть?» — І таке розповів супровідник:

«Ні. Й не гірським божеством той жертвовник належить, юначе.

Тій він належить, котрій не дала Громовержця дружина

Місця на світі колись; прихистив тільки Делос прохачку,

Хоч мандрував тоді й сам — хисткий, неприкаяний острів.

Там, під Палладине дерево й пальму-красуню прилігши,

Діток на світ привела — ненависну мачусі двійню.

Лиш повила — й од Юони пустилася знову тікати,

Новонароджених — два божества — притуливши до лона.

Ось уже Лікії край, що Хімеру зродив. Було літо.

340 Сонце зсушило поля. Натомилась вигнанка-богиня,

Довго спекотою йшла, від жаги починала вмлівати.

Двоє малят як на те до грудей її спрагло припали.

Раптом озерце в долині найнижчій вона випадково

Вгледіла. Люди з близького села там сплітали вербові

Лози з тугим комишем, що в болоті росте, й тростиною.

Ось до води підступила богиня; навколішки ставши,

Просить дозволити їй зачерпнуть льодяної вологи.

Не дозволяють, одначе, селяни. На те їм богиня:

«Що ж відмовляєте ви? Чи вода не в загальному вжитку?

350 Сонця, повітря, прозорої хвилі нікому ж у' власність

Не віддавала природа — до спільних дарів нахиляюсь.

Врешті, ласкаво прошу їх у вас. Я ж не мала на думці

Втомлене тіло своє в прохолодній воді омивати, —

Спрагу хотіла згасить. Задубів он язик мені в роті,

Горло за день пересохло настільки, що й мовити годі.

Буде нектаром мені хоч ковточок води. Присягаюсь,

Ви врятували б мене, дозволивши губи змочити!

Згляньтесь, одначе, й на тих, що до вас із грудей моїх тягнуть

360 Ручки свої!» А малі й простягнули тоді рученята.

Хто б то лишився глухим до ласкавого слова богині?

Ці — таки справді глухі до благань: не лише відганяють,

А й обзивають, готові й побити, якщо не відійде.

Мало того: почали всі гуртом каламутити воду —
З самого дна ще й намул і руками, й ногами збивають,
Так і вистрибують, повні зловтіхи тупої, селяни.
Гнів уже й спрагу згасив. Перестала бламати негідних
Кея дочка. Не бажає, зневажена, тратити марно
Слів, що богиню принижують. Руки піднявши до неба,
«Вічно живіть,— їм веліла вона,— в тій воді каламутній».

370 Мить — і здійснились богині слова: вже під хвилиною бути
Любо їм: то з головою в глибоке болото пірнають,
То визирають з води, а то попливуть по поверхні.
Часто й на берег вилазять погрітись, і знов у холодну
Хвилю стрибають нараз, але й досі, забувши про сором,
В лайці вправляють свої язики; під водою сховавшись,
Далі гуртом лихословлять, зухвалі, хоча й під водою.
Хрипне вже голос у них, роздувається шия напнута,
Рот їх широкий ще ширшим стає від постійної сварки.
380 Голову, наче без шиї, з багна висувають огидну;
Спина зелена, біліє живіт, непомірно великий,—
Жаби, істоти нові, галасливо в намулі стрибають».

Щойно один оповів, що з лікійцями трапилось, інший
Розпочинає про те, як на флейті Палладиній з Фебом
Став до змагання сатир — і зазнав, переможений, кари.
«Що ж ти мене обдираєш із мене? — скричав.— О, якби-то
Флейти я зовсім не знав!» Але, поки він кається гірко,
Той йому стягує шкіру з кінцівок і з цілого тіла.
Ось він вже — рана одна, вже потоками крові стікає.
Видно й оголені м'язи на ньому. Нічим не прикриті
390 Напнуті жили дрижать; навіть нутрощі всі тріпотливі
Можна було зрахувати й прозорі перетинки в грудях.
Плакали фавни над ним, лісові божества, котрі люблять
Села, й сатири-брати, й Олімп, що тоді вже був славний,
Плакали німфи й усі пастухи, що на тих верховинах
І густорунних овець, і рогаті стада випасали.
Вогкою стала врожайна земля, прийняла в своє лоно
Сліз легкобіжні струмки, всіма порами їх увібрала.
Потім, водою зробивши, на вільний їх вивела простір.
Ось вже до моря пливе, зберігаючи Марсія ймення,
400 В'ється в стрімких берегах найчистіший з фрігійських потоків.

Після таких от сумних оповідок недавню подію
Люд пригадав. За Амфіоном тужать усі та за дітьми,
В гніві на матір, однак. Тільки Пелоп невтішно над нею,
Кажуть, ридав,— і на лівім плечі, коли в тузі великій
Одяг зірвав із грудей, показала кістка слонова.
Та від народження він не такий був: плече його ліве
Не відрізнялось від правого. Батько своєю ж рукою
Сина посік; боги ж, за переказом, знов його склали,
Члени знайшовши. Лиш там, де з ключицею сходиться шия,

410 Пусто було: не знайшли того кусника, й кістку слонову
Вклали туди — й нещодавно порубаний знову став цілим.
Ось вже споріднена сходиться знать, і міста, котрі ближчі,
Вже владарів, щоб ішли співчувать, виряджають у Фіви.
Аргос, і Спарта, і славне гніздо Пелопідів — Мікени,
І Калідон, що тоді ще не був осоружний Діані:
Далі — Корінф, що багатий на мідь, Орхомен урожайний,
Патри й Мессена, що вславилась мужністю, скромні Клеони,
Пілос Нелея й Трезен, де потому Піттей укріпився,
420 Різні, крім того, міста, що їх Істм оточив двобережний,
З ними — ще й інші, які по той бік двобережного Істму.
Хто б міг повірить, однак? Не було тільки вас там, Афіни!
На перешкоді постала війна: надпливаючи з моря,
Вже вколо стін мопсопійських юрмились війська чужоземні.
Владар фракійський Терей, свій загін на підмогу привівши,
Геть одігнав їх і ймення своє перемогою вславив.
З ним поріднивсь Пандіон, і багатством, і силою знаній,
І знаменитістю роду (виводив його від Градіва),—
Прокну за нього віддав. Ні подружнтя Юнона, одначе,
Ні Гіменей, ані Грації край його ложа не стали,—
430 Лиш Евменіди для них запалили вогні похоронні,
Лиш Евменіди стелили постіль їм, а птах лиховісний —
Пугач — їх дім полюбив і квилів їм над кривлею спальні.
Саме той птах поєднав їх у шлюбі, зробив їх батьками
Саме похмурий той птах. Молодих, проте, гучно вітала
Фракія; вдячність богам виявляли й вони молитвами:
Дні ж, коли славному владарю милу дочку Пандіона
В дім привели й коли Ітіс родився,— до свят прилучили.
Ось як нелегко пізнати корисне! Тітан променистий
Вп'яте вже рік через осінь провів по шляху коловому.
440 До чоловіка тоді, пригортаючись, мовила Прокна:
«Дай мені дозвіл провідать сестру, якщо ти мене справді
Любиш, або хай приїде сестра: що повернеться скоро,
Свекору пообіцяй,— чималим мені буде дарунком
Те, що побачу сестру». Незабаром володар на море
Судна спустити велів. І вітрилам, і веслам покірні,
В гавань Кекропа ввійшли вони, стали в Пірею на якір.
Щойно зустрілись,— правицею тесть свого зятя правицю
Дружньо потис, і по теплих словах почалася розмова.
Виклав Терей, з чим прийшов, що дружина йому доручила,
450 Й тут же запевнив, що гостю не буде затримувать довго.
Ось Філомела ввійшла, заяснівши вбранням, та ще більше —
Вродою; десь у лісах віковичних — не раз про те чуєм —
Саме такі, як вона, походжають наяди й дріади,
Звісно, якщо б у них шати подібні були і прикраси.
Глянув на неї Терей — і вогнем перейнявся, неначе
Колос сухий, коли жар хтось до нього притулить, немовби

Зжовклого листя намет або стіг пересохлого сіна.
 Гідна ж любові вона! Та й володаря вроджена пристрасть
 Палить. Населення краю того до Венери охоче,
 460 Тож і своєю, й своїх земляків пломеніє жагою.
 Вже тільки те на умі в нього, як підкупити прислугу,
 Як — годувальницю вірну схилити; саму Філомелу
 Звабити хоче будь-що, хоч би мав поплатитися цілим
 Царством, або ж її викрасти й потім стояти за неї
 Збройно. На все б він, здається, в полоні любовного шаду
 Зважився — пристрасть палка йому груди вогнем розпирає.
 Вже не терпиться йому. Про доручення Прокни раз по раз
 Тестю нагадує, сам — про своє тільки дбає бажання.
 Як промовляти — навчила любов, а надмірний свій запал
 470 Тут же виправдує: так, мов, дружина мене наставляла.
 Іноді пустить сльозу, ніби й плакати Прокна веліла.
 Скільки ж то, світлі боги, нагромадиться ночі сліпої
 В грудях людини! До злочину вперто йдучи, видається
 Чесним Терей, а лукавлячи — ще й похвалу пожинає.
 Хоче того водночас Філомела, й до батька ласкаво
 Горнеться, просить його, щоб сестру їй відвідать дозволив.
 Щастям своїм на нещастя своє, нерозумна, благає.
 Стежить за нею Терей, вже в обіймах своїх її чує;
 Бачить, як батька вона обціловує, висне на шиї —
 480 І, мов смолою вогонь, так усім цим жагу ненаситну
 Живить, і, скільки б разів не горнулась до батька, — він хоче
 Стільки ж разів бути батьком, — чеснішим не став би, одначе.
 Врешті, вдалось їй вітця ублагати. Зрадівши, складає
 Батькові дяку, сердешна, — приймає за спільний їх успіх
 Те, що за деякий час для них спільною буде бідою.
 Мало вже Фебові праці лишалось: розпалені коні
 Мчали, копитом б'ючи, по спадистім обширі неба.
 Щедрі наїдки кладуть на столи, наливають у злото
 Вакховий дар. Підкріпившись, у сон поринають спокійний.
 490 Лиш одрісійський володар не спить: перед ним, хоч відсутня,
 Діва стоїть; він ходу її згадує, руки, обличчя;
 Далі, чого ще не бачив, собі на свій лад уявляє,
 В грудях роздмухує жар, не знаходячи сну в лихоманці.
 От зайнялося на світ, і подав Пандіон на прощання
 Зятеві руку й дочку, просльозившись, йому поручає:
 «Зятю мій, дівчину цю, — на похвальний зважаючи намір,
 І на бажання сестер, що й твоїм є бажанням, Терей, —
 Я довіряю тобі. Та молю тебе (ми ж таки рідні)
 Вірністю, серцем своїм і богами — як люблячий батько
 500 Нею піклуйсь і верни її, втіху моєї сумної
 Старості, швидше в мій дім, — рахуватиму кожну хвилину.
 Швидше додому й сама, якщо добра ти в мене дитина
 (Досить, що з Прокною я у розлуці!), вертайсь, Філомело!»

Так говорив і дочку цілував, а з очей йому сльози,
Поки напуття обом їм давав, ненастанно спливали.
Врешті, як вірності знак, поєднавши правиці від'їджих,
Їх попросив, щоб, коли допливуть, і дочку, і онука
Від пам'ятливого батька і діда вітали сердечно.

510 Втім, «прощавай» він заледве промовив: раптове ридання
Стиснуло горло — стривожився передчуттям лиховісним.

Лиш на оздобне судно Філомела ногою ступила,
Пінисту хвилю весло загребло, суходіл одштовхнувши, —
«Я переміг! — він гукнув, — палка моя мрія — зі мною!»
З радощів так і підстрибнув, до втіхи жаданої рветься
Варвар. Ока свого з полонянки й на мить не спускає.
Так гострозорий хижак гачкуватими кігтями вхопить
Зайця й несе до гнізда його високо, птах Громовержця.
Жертва — в глухому куті; в неї оком упився грабіжник.

520 Ось і дорозі кінець. Нахитавшись, свого побережжя
Днищем торкнувсь корабель, і володар дочку Пандіона
Тягне в кошару глуху, непроглядним оточену лісом.
Там він її зачинив — перелякану, зблідлу, тремтливу,
Що про сестру вже питала, заплакавши, й виклав одразу
Намір нечуваний свій і над чистою дівою тут же
Грубе насильство вчинив. А вона то вітця надаремно
Кликала, щоб заступивсь, то сестру, то богів — найчастіше.
Дрібно тремтить, мов овечка, яку, хоч і вирвано з пащі
Сірого вовка, поранену, все ще рятунку не певна;
530 Наче голубка, що, власною кров'ю крило заплямивши,
Досі лякається пазурів яструба, в них побувавши.

Щойно до тями прийшла — й волосся розпущене стала
Рвати, і руки ламать, як ото над покійником ломлять.
«Варваре! — мовила, знявши долоні, — жорстокий у вчинках
Нелюде, здатний на все! Не схилили тебе ні напуття
Батька, ні сльози старечі його, ні чуття до сестриці,
Ні непорочність дівоча моя, ні подружні закони;
Все ти поплутав: я рідній сестрі — суперниця нині,
Ти — нам обом чоловік, мені ж за суперницю — Прокна.
540 Чом ти не вирвав, облудо, й душі? Не лишилося б інших
Злочинів! Чом не вподівав цього перед тим, як ганебно
Ми тут зійшлись? То хоч тінь моя вільна була б од провини.
Втім, якщо справді боги — всевидючі і ще якусь силу
Мають на світі вони, якщо все не пропало зі мною, —
Кару гірку понесеш у свій час! Я сама про твій вчинок,
Сором одкинувши, всім розкажу. При найменшій нагоді
Я до людей поспішу. А замкнеш мене в лісі — наповню
Й ліс наріканнями; до співчуття прихилю навіть скелі.
Вчує ефір мене й бог, якщо бог якийсь є ще на небі!»
550 Люттю страшною тиран закипів, та не меншим пройнявся
Страхом, почувши грізьбу. Щоб і люті позбутися, й страху,

З піхов при поясі вихопив меч і, не мовлячи слова,
 Він Філомелу схопив за волосся, скрутив їй за спину
 Руки й зв'язав їх мотузкою. Шию вона підставляє,
 Тільки-но вгледіла вістря меча: сподівається смерті.
 Поки пручалась, і кликала батька свого, й намагалась
 Мовити ще щось, він, щипцями жертві язик ухопивши,
 Гострим залізом одтяв. Його корінь тремтить іще в роті,
 Решта — на чорній землі тріпотить, щось шепнути їй хоче.
 Так от і хвостик змії, якщо порубать її, в'ється,
 560 Наче слідів свого тіла шукаючи, врешті, вмирає.
 Після того лиходійства (й повірити годі!) не раз ще
 Він насолоджувався, кажуть, її покаліченим тілом.
 Ще й повернутись посмів,— після вчинку такого! — до Прокни.
 Та про сестру, неспокійна, розпитує. Він і зітхає,
 Й плаче, лукавий: померла, мовляв, твоя люба сестричка.
 Як не повірить сльозам? І зриває з плечей своїх Прокна
 Шати, що сяла на них золота облямівка широка.
 В темну жалобу вдяглась і гробницю порожню для неї
 Зводить, і жертви складає богам підземелля благальні,
 570 Й тужить, хоча й не такої сестра заслуговує туги!
 Феб дванадцять разів обігнув уже знаки небесні.
 Що ж Філомелі робить? Утекти не дозволить їй пильна
 Варта. Довкіл височать із суцільного каменю стіни.
 Як розказати про все без'язикій? У скруті ж, буває,
 Думка щаслива майне: винахідливість дружня з бідною.
 Ось Філомела на ткацький верстат напинає основу,
 Нитку криваво-червону вплітає в канву білосніжну —
 Злочину знак. Лиш доткала — й кивком одній жінці веліла,
 Щоб господині своїй віднесла. Та, не гаючись, тканку
 580 Прокні до рук оддала, що вручає їй — звісно, не знала.
 Ось розгортає цю тканку тирана-злочинця дружина,
 Вістку про долю своєї сестри, нахилившись, читає
 І, як не дивно, мовчить: від страждання й вона зацімліла.
 Слово таке їй на думку не йшло, щоб могла ним віддати
 Лють свою. Навіть не плакала: праведне й несправедливе
 Рветься змішати. Думками вже вся вона — в баченні помсти.
 Саме настала пора, коли Вакхові звичну складали
 Шану сітонські жінки. Тільки ніч їхні таїнства бачить.
 Мідний тимпан лиш один уночі потривожить Родопу.
 590 Дім свій під ніч покидає володарка й одяг, потрібний
 Для святкування, бере, за шалену хапається зброю.
 Голову рясно лозою вінчає; оленяча шкіра —
 Лівий окутує бік; на плечі в неї — спис із ялиці.
 Збуджена, в колі жінок, у ліси поривається Прокна,
 В шалі своєму страшна, ніби в груди їй справді запало,
 Вакху, страждання твоє. До кошари крізь дебрі прорвавшись,
 Голосом диким «Евое!» кричить, і виламує двері,

І забирає сестру відтіля. Напинає на неї
Одяг вакханок, обличчя вкриває плющем темнолистим
600 І силоміць у палати свої перелякану тягне.
Щойно в оселю, де нелюд живе, увійшла Філомела,—
Жах безталанну зціпив, на лиці вона зблідла смертельно.
Прокна, священні відзнаки свої познімавши тим часом,
Плющ із обличчя сестри, що з ганьби омлівала, зриває.
Прагне обняти її, але та, відвертаючи погляд,
Страшно карається тим, що сестрі за суперницю стала.
В очі не гляне їй, хоче при ній таки скласти присягу,
Взявши у свідки богів, що над нею жахливе насильство
Вчинено,— знаки лише подає. Розлютилася Прокна,
610 Гніву свого вже й сама не вміщає. «Облиш побиватись! —
Каже сестрі.— Не сльозами тут діяти слід, а залізом,
Гострим залізом або чимось іншим, що більшу потугу
Мало б. Сьогодні я, сестро, вчинити найважчий готова
Злочин: або підпалю смолоскипами царські покої
І винуватця біди — лиходія Терея — у племінь
Кину, або ж йому очі, язик і ті члени, що ними
Честі позбавив тебе, відсічу; або вижену з нього
Душу крізь тисячу ран! Я піти на велике готова,
Тільки вагаюсь — на що». Поки так гарячилася Прокна,
620 Ітіс, підбігши, до неї припав, і вона здогадалась,
Що їй робить. Подивившись на нього: «Який же ти схожий,
Сину, на батька свого!» Проказала і більше — ні слова:
Злочин готує страшний, закипаючи в гніві німому.
Все ж, коли син підійшов і коли привітав, усміхнувшись,
Неньку, їй ручками шию обняв, нахиливши до себе,
Став цілувати її, пригортатися — ще ж бо дитина —
Полагіднішала враз. Її гнів, перервавшись, пригаснув.
І мимоволі в ту мить їй наповнились очі сльозами.
630 Не піддалась, проте, слабості. Ніжне чуття материнське
Стлумивши, з сина свій зір на сестру вона знов переводить,
Потім, по черзі на них поглядаючи: «Ні, не зворушить,—
Каже,— ласкавістю син, коли ти ось мовчиш, без язика!
«Мамо!» — він кличе мене; але їй не промовити: «Сестро!»
Що за людина твій муж, поміркуй, Пандіонова дочко!
Ти зневажаєш свій рід: співчуття до Терея — це злочин».
Мовила — й сина свого потягла, як тигриця з-над Гангу —
Лані молочне дитя в непроникливі, тіняві хаші.
В домі високому закут знайшла вона, й поки до неї
640 Ітіс витягує руки, сумну свою бачачи долю,
«Матінко! Мамо!» — кричить і до шиї ще тягнеться, Прокна
Меч йому з розмаху вбила під ребра — і навіть обличчя
Не відвернула в ту мить. І цього, щоб життя відібрати,
Досить було. Філомела ж розтяла і горло, а члени,
Де тріпотіла ще ніжна душа, покидаючи тіло,

Ділить на кусні дрібні. В казані вже скипає частина,
Решта — сичить на рожні. Потемніла від крові долівка.

Ось до якої гостини запрошує Прокна Терей.

«Є в нашім краю,— збрехала,— обряд, на якому, крім мужа,
Бути не може ніхто». Тож рабів одіслала й прислугу.
650 Сам же Терей, на дідівському кріслі високому сівши,
Страви смакує вже — власним дитям набиває утробу.
Ще й посилає по Ітіса — так він обману піддався!

Прокна ж уся палахтить, не діждеться жорстокої втіхи.
Прагнучи стати вістункою лиха свого ж якнайшвидше,—
«Те, чого хочеш ти,— каже,— всередині». Той озирнувся,
Сина ж не бачить ніде. Поки знов, оглядаючись, кличе,—
Простоволоса, якою була при нелюдському вбивстві,
Вбігла нараз Філомела й скривавлену голову хлопця
660 Кинула просто в обличчя Терееві. Йй ще ніколи
Так не потрібен язик був, щоб радість засвідчити словом.

Рикнув оглушливо, стіл одіпхнувши, фракієць і сестер
Змієволосих із дому стігійського кличе в розпуці.
То він наїдки страшні з-під грудей (та хіба це можливо?)
Вирвати хоче, нутра свого вміст, то, зітхаючи тяжко,
Плаче й себе називає живою могилою сина.
На Пандіонових дочок, роз'ярений, меч оголивши,
Кинувся. Ті ж, утікаючи, мовби на крилах повисли.
Справді — на крилах вони. Вже в ліси з них одна подалася,
Друга під кривлею місце знайшла. Ще й сьогодні у неї
670 Мітка на грудях горить — про криваве нагадує вбивство.
Він же, в стражданні своїм, як і в прагненні помсти, поривний,
Теж у пернатого перемінився: на маківці — гребінь,
Дзьоб довжелезний прямий, мов у воїна спис, виступає.
Одудом став називатись той птах, войовничий на вигляд.

Лихо таке не дало Пандіонові в мирі зустріти
Старість глибоку: завчасно зійшов до аїдових тіней.
Правити став Ерехтей, своє берло над краєм піднявши,
Чи правосуддям сильніший, чи зброєю — годі сказати.
Батьком він був чотирьом юнакам і чотири прегарні
680 Дочки зростали у нього; з них дві були вродою рівні.
Взявши, Прокрідо, тебе за дружину, Кефал, внук Еола,
Щастя пізнав. А Борею — Терей заважав і фракійці.
Він Орітії коханої довго не мав побіч себе.
Все ще проханням той бог перевагу давав, а не силі.
Марно, одначе, блавав. І прорвався жахливим, нарешті,
Гнівом, а вже коли в гніві Борей — нема йому рівних.
«Так мені й треба! — скипів.— Чому, відкладаючи грізну
Зброю, і лють, і свій шал, і погрози свої буревійні,
Вдався до тихих прохань, що мені анітрохи не личать?
690 Сила — зняряддя моє. Розганяючи силою хмари,
Море до дна сколихну, вивертаю дуби вузлуваті,

В камінь збиваю сніги, суходіл можу градом побити;
В небі розлогім, де нива моя, на братів із розгону
Впавши, не зраджу себе: не шкодуючи сили, змагаюсь
Так, що й високий ефір двиготить, як зітнемось у небі.
Стріли вогненні тоді вириваються з хмар порожнистих.
І в підземеллі не зраджу себе: розпрямляючи спину
В темних заглибинах, я потрясаю склепіння понурі —
Манів, підземних богів, і закруглену землю турбую.
700 Так от і свататись мав: не проханням, а силі піддавшись,
Силі навальній моїй. Ерехтей моїм тестем мав стати!»

Мовивши в гніві принаймні таке, розпростер над землею
Крила потужні Борей, розмахнувся — і майнув суходолом
Подих їдкої зими; спохмурніли, запінились води.
Куряву збивши стовпом, по верхах за собою він тягне
Темну кирею, і землю січе, й непритомну від жаху
Горне до себе рудавам крилом Орітію кохану.
Далі, вже з нею, летить і жагу роздуває у леті.

Щойно тоді, як домчали вони до твердині кіконів,

710 Лет викрадач уповільнив, попущені віжки стягнувши.

Владар північний актеянку взяв там собі за дружину,
Й матір'ю стала вона: незадовго близнят народила.

Схожі на матір були вони, тільки крилаті, як батько.

Кажуть, однак, що на світ вони двоє без крил появились:

Поки русявого заросту їх підборідки не знали,

Поти й були ті хлоп'ята безкрилими — Зет і Калаїд.

Та, як лише по боках у них вирости крильця і пір'ям,

Як у птахів, порости,— зажовтів тоді й заріст на лицьях.

Потім, коли за дитинством услід наступило юнацтво,

720 Через незвідане море з мінійцями разом пустились

Першим своїм кораблем по ясне, променистее руно.

КНИГА СЬОМА

Море судном пагасейським уже борознили мінійці.
Скоро й Фінея побачили. В п'ятьмі очей своїх вічній
Віку старий доживав у нестачах; синам Аквілона
Птиць-півжінок відігнати вдалось од злещасного старця.
Досить усі вони вкупі з Ясоном, вождем, набідились,
Поки мулкий прудководого Фасіса вгледіли берег.
До владаря приступили відразу по Фріксове руно,
Й він їм нечувані виклав умови — труди непомірні.
В серці Еета доньки спалахнуло тим часом кохання.
10 Довго з собою вела боротьбу, та коли пригасити
Розум жаги не здолав,— «Опираєшся марно, Медеє,—
Мовила,— певно, вмішався тут бог, і було б мені справді
Дивно, якби це не був саме той, що керує любов'ю.
Ось чому батьків наказ мені видався надто суворим.
(Втім, він і є такий!) Але чому так боюсь, щоб не згинув
Той, кого щойно побачила? Звідки закрався неспокій?
Вибий, якщо на це вистачить сил, із дівочого серця,
О нещаслива, той жар! Чи собі я добра б не бажала?
Сила незнана гнітить мене: розум одне мені радить,
20 Іншого — серце жада. Що добром є — і бачу, і знаю,
Та до лихого хилюсь. Чи не гріх тобі, владаря дочко,
Липнути до чужака, зазіхати на ложе чужинне?
Втіху дала б тобі й наша земля. Хай вирішує небо,
Жити Ясону чи ні. А багати за нього всевишніх
Ти й без кохання б могла; не такий він, до речі, злочинець.
Хто б не розчулився віком Ясона, високістю роду,
Мужністю? Нелюд хіба. Та й без того, кого б не привабив
Сам його погляд ясний? Він одразу й запав мені в душу.
30 Кину в біді юнака — його сплять бики вогнедишні,
Воїни в битві зітруть, що їх сам він засіє, чи, врешті,
Здобиччю стане для лютого, спраглого крові дракона.
Це допустивши, підтверджу сама, що кривава тигриця —
Мати моя, що не серце у мене, а камінь, залізо.

Чом би не глянуть, однак, на загибель його й спогляданням
Не осквернити очей і биків не нагнати на нього,
Й тих дикунів, що зросли із землі, й невсипущого змія?
Краще боги хай подбають про все! Хоч мені не прохати —
Ділом зайнятись пора... Маю зрадити батькове царство,
Щоб заблукалий чужак, доброту мою взявши в підмогу,
40 Потім вітрила напнув, і поплив собі морем без мене,
Й мужем для іншої став, а Медея щоб те не помстила?
Хай на таке він наважиться, іншій віддасть перевагу,—
Сплатить, невдячний, життям. А проте, не такого він серця,
Виглядом, постаттю він не такий, щоби я хвилювалась
Тим, що одурить мене, що забуде мою допомогу.
Поки що хай присягається він, хай боги те почують —
Іх я покличу за свідків. Твій страх — без причини. Тож годі
Далі баритись! Довічним Ясон боржником твоїм стане.
Факели шлюбні запалить тобі, й у містах пеласгійських
50 Будуть тебе, їх мужів рятівницю, жінки прославляти.
Значить, і брата, й сестру, й свого батька, й богів свого краю
Як і сам край свій, подавшись на вітряне море, покину?
Батько, щоправда, не пестить мене; не ласкава й вітчизна.
Брат ще малий; у сестриці — таке ж, як і в мене бажання.
Бог над богами — в мені. Не багато я втрачу, набуду ж —
Досить: ахейцям юнацтво зберігши, там буду в пошані,
Кращі пізнаю оселі й міста, що їх слава сягнула
Й наших країв, і мистецтва сторін тих, і їхні звичаї.
Стане моїм Есонід — і нікому нізащо на світі
60 Не відступлю його. Скажуть: «Богам вона мила й щаслива
За чоловіком таким!» — і зірок головою торкнуся.
Хай повідають, що там десь у морі зіткнутися можуть
Скелі, що грізна Харібда то втягне в нутро своє воду,
То її вихлюпне знов; що оточена дикими псами
Скілла-напасниця гавкає, люта, з глибин сіцилійських,—
Я до любові своєї однак, до Ясона, припавши,
Сміло пливтиму, про страх позабувши. Та вже коли й буду
В морі боятись чогось, то боятимусь тільки за мужа.
Вже й про заміжжя згадала... Красиві слова, та за ними
70 Блуд свій ховаєш, Медее. Поглянь, до якого безчестя
Ти вже близька. Відсахнися ж од злочину, поки не пізно!».
Мовила — й знов перед нею постали цнотливість, і чесність,
І до вітчизни любов. Утікати довелось Купідону.
Йде вона до вікових олтарів Персеїди Гекати.
В тінистім гаї вони посеред непрохідного лісу.
Вже вона знову стійка, вже відкинутий жар не діймає.
Та, лиш зустрівсь Есонід,— і вогонь палахкоче у грудях.
Лиця рум'янцем густим узялись, обдало її знову
Жаром. Як іскра під подувом вітру зажевріє часом,
80 Хоч непомітна, дрібна, хоч під попелом ледве що тліла,

Й полум'ям знову стає, і вбивається в силу колишню,
Так і любов, що пригасла, сказати б, захиріла зовсім,—
Щойно Ясон появивсь,— на сам вид його знов запалала.

Трапилось так, що в цей день Есонід, як ніколи ще досі,
Вродою саяв: усяк оправдав би закохану в нього.

Дивиться, й диво бере її: так, наче вперше сьогодні
Бачить обличчя його. Видається шаленій, що й справді —
Бог перед нею, і спраглих очей відвернути не може.

90 Ще як розмову завів, їй правицю подавши, й ласкаво

По допомогу звернувся мандрівець, обіцяючи стати
Мужем її,— у сльозах йому ось що сказала Медея:

«Бачу, на що нині йду. Та не те, що не відаю правди,
Губить мене, а любов. Урятує життя тобі, гостю,
Дар мій, але присягнися цим гаєм священним, що в ньому
Править обряд свій богиня трилика, й майбутнього тестя
Батьком, що світ озирає довкіл і ділами своїми,
Й тим, задля чого життям своїм важиш». — Ясон присягає.

Вірить Медея, і вже він узяв чарівне в неї зілля,
Вивідав силу його й задоволений в дім повернувся.

100 Зранку наступного дня, лиш Аврора зірки погасила,

Став напливати народ на священне Мавортове поле,
Пагорби всі обліпив. Посередині — владар на троні
Пурпуром сяє; в руці його — берло слонової кості.
Вже в міднорогих биків через їх адамантові ніздрі
Струменем вирвавсь вогонь — і зелені, в росинках ще, трави
Никнуть, рудіють під ним. Так сичить у печі, заklubившись,
Полум'я. Так червоніють цеглини й дедалі палкішим
Жаром виповнюють піч, коли їх окропити водою.

110 Так от, шукаючи виходу, в грудях биків, у гортані
Хижий вогонь клекотить. Та хоробрий нащадок Есона
Йде їм назустріч. Вони ж віддаля повернули до нього
Морди жакливі й залізом блискучим закінчені роги.
Землю копитом роздвоєним б'ють, підійнявши пилюку.
Димом і риком страшним, наче громом, виповнюють поле.

Острах мінійців обняв. А Ясон приступає безпечно
До вогнедишних биків (аж таку мало силу те зілля!).

Ось він підгруддя обвислі правицею гладить і сміло
Гонить биків під ярмо — вони тягнуть, покірні, важкого
Плуга і твердь, у котру ще леміш не заглиблювався, орють.

120 Колхів — диво бере, а Ясона мінійці вітають,
Криком його підбадьорюють. Ось він виймає з шолома
Мідного змієві зуби й у зорану землю їх сипле.

М'якне насіння в ріллі. На отруті настояні, пнуться
Проростом — людом небаченим — щойно засіяні зуби.
Як немовля, що в нутрі материнському спершу приймає
Вигляд людини, збиваючись там поступово докупі,
Й щойно дозрівши, на спільне для всіх виринає повітря,

Так і вони, коли в лоні земному засів поступово
Схожим зробивсь на людей, з отяжілої ниви постали,
130 Й дивнее диво: в цю ж таки мить узялися за зброю!
Тільки-но вгледіли їх, що списи вже націлили гострі
В бік юнака гемонійського, серце прошити готові,
Духом од жаху тоді й головою поникли пеласги.
Страх охопив навіть ту, що безпеку йому запевняла:
Стільки нараз ворогів одного лиш Ясона тіснило!
Зблідла й схилилась раптово, і в жилах їй кров охолола.
Щоб не забракло, проте, чудодійної міцності в травах,
Шепче закляття й уміння своє виявляє таємне.
140 В гущу напасників камінь великий метнувши тим часом,
Бій поміж них зав'язав, одвернув їхню зброю од себе.
Ран завдають один одному, гинуть брати земнородні,
Від міжусобного гинуть меча. Стрепенулись ахейці,
Кожен в обійми міцні намагається взяти Ясона.
Прагнула й ти переможця обняти, шалена Медее,
Та не зробила цього: про ім'я своє добре подбала.
Сором утримав тебе. Пригорнула б, якби не той сором.
Тільки в душі (це дозволено всім!) ти радієш бурхливо,
Вдячна закляттям своїм і богам, що створили закляття.
150 Ще залишилося зіллям приспать невсипущого змія.
Гребенем він вирізнявсь, триязикий, з кривими зубами,
Жах розсівав навкруги — золотисяйного дерева сторож.
Соком летейського зілля Ясон, того змія скропивши,
Тричі закляття шепнув, що зсилають солодку дрімоту,
Втишують буйні моря та стрімливі потоки,— й на вічі
Вперше зійшов змію сон. А сміливець Есонів тим часом
Золотом заволодів. На судно своє, здобиччю гордий,
Ще одну здобич,— призвідницю першої,— взяв і невдовзі
В гавань Іolkську привіз, переможець, і руно, й дружину.
160 Там, повітавши синів, матері та батьки посивілі
Вдячно складають дари. На жертovníм вогні задимівся
Ладан. Бичка з золотими рогами всевишнім у жертву
Вже принесли. У святковій юрбі лиш Есона не видно:
Гнуть сивочолого довгі роки, вже до смерті близький він.
Мовив тоді його син: «О дружино, в котрої довіку
Я — неоплатний боржник! Хоч усе, що лиш маю,— від тебе,
Хоч неймовірними справді здаються твої добродійства,
Все ж, коли можна (та що для заклять неможливим буває?)
Віку мені вкороти, щоб продовжити вік мого батька!»
170 Стримати сліз не могла, розхвильована чуйністю сина —
Раптом покинутий батько згадавсь їй і власна бездушність.
Не подала, проте, виду. «Ну що це за слово,— жажнулась,—
Мужу, зійшло з твоїх вуст? Чи могла б я життя твого частку
Так от, узявши, віддати комусь іншому? Врешті, й Геката
Згоди не дасть: незвичайне-бо в тебе прохання. Одначе,

Спробую більше, ніж ти попросив, тобі дати, Ясоне.
Хистом своїм намагатимусь тестю примножити років
Не за рахунок твоїх. Помогла б лиш богиня трилика
Замір нечуваний цей, завітавши до мене, здійснити!»

180 Трьох бракувало ночей, щоб у місяця, круг утворивши,
Роги докупи зійшлись. А як тільки в високому небі
Повня повисла, широкі моря озираючи й землі,—
З дому босоніж виходить вона, розпустивши на плечах
Довге волосся своє, і в широкій, по п'яти сорочці
Непідперезана, без супровідниць у ніч безгомінну
Кроком непевним іде. І людей, і пернатих, і звірів
Спокій глибокий окрив. Не рухнуться кущі; мов послулі,
Стихли верхів'я дерев, заміло й повітря вологе.
Тільки зірки мерехтять. Ось до них тоді, звівши долоні,
190 Тричі вона повернулася і тричі, з потоку черпнувши,
Буйне волосся змочила, й потрійний із уст її злинув
Оклик. Торкнувшись коліном землі, почала вона: «Ноче,
Всіх таємниць охороннице вірна, що з місяцем ясним
Денне чергуєте світло з нічним! Триголова Гекато,
Ти, що в усіх моїх справах обізнана й радо приходиш
На допомогу мені! Заклинання, мистецтво чаклунське!
Земле, що трави ростиш чарівні й чаклунам їх даруєш!
Подуви неба, вітри, крутосхили, річки та озера!
Всі лісові, всі нічні божества — на мій голос озвіться.
З вашої ласки до витоків можу річки повертати,
200 Щоб дивувать береги. Розхвильоване море спокою,
В тихому — хвилю зіб'ю заклинаннями. Небо й очищу,
Небо й у хмари впов'ю. Розжену вітровії — і скличу.
Паші гадюк, проказавши слова чарівні, розкриваю.
Камінь, що мохом поріс, і дуби вузлуваті я зрушу
З місяця, й дрімучі ліси. Повелю — і здригаються гори,
Стогне земля, а з-під плит надмогильних привиддя зринають.
Стягую, місяцю, навіть тебе, хоч темеською міддю
Блиск повертаю тобі. Колісниця вогненного Сонця
Блідне від слова мого; від отруйного зілля — Зірниця.
210 Ви полум'яних биків усмирили і зігнутим плугом
Шию, що досі в ярмі не була, їм додолу пригнули.
З вашої волі себе ж перебили мужі змієродні.
Ви охоронця безсонного сном подолали — і руно,
Сторожа перехитривши, в міста переправили грецькі.
Сік мені нині потрібен такий, щоб оновлену старість
Він до цвітіння довів, молодечі роки повернувши.
Сік цей дасте ви мені. Недарма ж мерехтіли сузір'я
І колісницю стрімку, напинаючи шию, дракони
Мчали сюди недарма». Й колісниця спустилася з неба.
220 Ось вже Медея на тій колісниці, вже гладить рукою
Шию драконів запряжених. Віжками легко змахнувши,

Лине попід небеса. Вже й долину Фессалії, Темпе,
 Бачить внизу, й у знайомі краї завертає драконів.
 Там і на Отрію, й Оссі-горі, на стрімкім Пеліоні,
 Пінді, Олімпі, що знявся над Піндом, вона вибирає
 Трави. Одні з них, котрі помічні, вириває з корінням,
 Інші — під корінь серпом підтинає півкруглим із міді.
 Зілля чимало збрала вона й з берегів Апідана,
 Досить із Амфріса. Й ти, Еніпею, в боргу не лишився.
 230 Дещо їй хвилі Пенея дали фессалійського; дещо
 Дав їй Сперхей. До них Беб долучився, тростиною вкритий.
 На Антедоні евбейському зелень живлющу зривала —
 Сік її ще не прославивсь тоді перевтіленням Главка.
 Ось і дев'ятий вже день, і дев'ята ніч її бачить,
 Як озирає вона кожен луг, кожне поле, аж поки
 Не повернулась. І хоч тільки запах торкнувся драконів,—
 Шкіру старезну свою мимохить вони скинули з себе.
 Після повернення — все за порогом вона й за дверима;
 240 Над головою — саме тільки небо. Цураючись мужа,
 З дерну жертовники два спорудила Медея: праворуч —
 Той, що призначений був для Гекати, для Юності — зліва.
 Листям оплівши їх густо й вербеною, осторонь дещо
 Вигребла землю Медея з двох ям і обряд чарівничий
 Здійснює: в горло вівці темнорунної гострий встромляє
 Ніж і гарячою кров'ю широкі заповнює ями.
 Потім вино золотаве пливке вона лє туди з чаші,
 Далі й парке молоко туди з іншої лє вона чаші.
 Шепче й закляття слова; божества закликає підземні:
 250 Владаря тіней, дружину його, котру викрав для себе,—
 Щоб не спішили душі відділяти од кволого тіла.
 Лиш ублагала обох молитвами та довгим шептанням,
 Старця Есона велить вона вивести з дому, й на нього
 Чарами сон непробудно-міцний насилає відразу,
 Й, мов неживого, кладе горілиць на розіслані трави.
 Тут же Ясону й прислузі велить відійти якнайдалі,
 Щоб на таємний обряд, непосвячені, глянуть не сміли.
 Всі, хто там був, одійшли. Розпустивши волосся, Медея,
 Згідно з обрядом вакханок, обходить жертовники димні;
 260 В ямі, що з темною кров'ю була, смолоскипи змочивши,
 В полум'ї двох вівтарів їх запалює й сіркою тричі,
 Тричі водою і тричі вогнем очищає Есона.
 В посуді міднім могутне дання закипає тим часом,
 Булькає, над казаном піднімаючи піну блідаву.
 Варить коріння, підтяте серпом на долах гемонійських,
 Квіти, насіння і з трав темнолистих відтиснені соки.
 Ще докидає туди й камінці з щонайдальшого Сходу,
 Й чистий пісок, що його Океан омивав при відпливі.
 Хлюпнула трохи роси, котру в місячну ніч назбирала.

270 Пугача, птаха понурого, кидає крила з їх м'ясом,
 Нутрощі вовка, що вигляд хижацький на образ людини
 Може змінити. Змії кініфійської шкіру тоненьку
 Теж не забула в казан опустити. Була ще печінка
 Оленя жвавого; ще й голова криводзьоба, а з нею
 Яйця ворони, що дев'ять віків уже провікувала.
 Врешті, ще й інших чимало речей, котрі й назви не мають,
 Кинувши в цю, вже й без того міцну, як для смертного, суміш,
 Все це від самого дна заколючує аж до блідої
 Піни давно вже засохлим уламком старої оливи.
 280 Раптом галузка суха, що крутилась у міді гарячій,
 Вся забростилась, немов навесні, й незадовго взялася
 Листом, а далі на ній зарясніли й оливки вагомі.
 Тільки-но через краї казана мовби виплюне піну
 Полум'я — вже на тім місці, де впали розпарені краплі,
 Трави ростуть соковиті, м'які, розсипаються квіти.
 Щойно помітила це — гостролезим мечем розтинає
 Старцеві груди Медея й туди замість млявої крові
 Вариво лє. І як тільки Есон увібрав його в себе
 Раною й ротом — волосся його й борода, що віддавна
 290 Білі були, наче сніг, темнобарвними стали раптово;
 Ніби й не був він худим; пропадає блідота стареча,
 Тіло, зробившись м'ясистим, розгладжує зморшки глибокі.
 Все в ньому наче цвіте, й мимоволі, на подив Есона,
 Що сорок років тому відбулось, те на пам'ять спливає.
 З неба високого вздрівши таку неймовірну обнову,
 Лібер-отець зміркував, що й його годувальницям юні
 Можна б вернути літа — й від колхідянки дар цей отримав.
 Щоб неперервним був підступів ряд, удає, що порвала
 З мужем. І ось припадає благальницею до порогів
 300 Пелія. Старість пригнула його, тож її повітали
 Дочки й у дім повели. За хвилину хитрунка з Колхіди
 Так придобрилася їм, що вони й не відчули обману.
 Про добродійства свої почала; зупинилась на тому,
 Як од Есона старечі роки їй вдалось одігнати.
 Так заронила надію в серця, що й Пелія, батька,
 Можна так само з похилого віку в юнацький вернути.
 Дочки вмовляти взялись, натякають на щедрю оплату.
 Мить якусь хитра Медея мовчить: удає, що нелегко
 Зважитись їй на таке. Зволіканням їх мучить, лукава.
 310 Врешті, погодившись, каже таке: «Щоб моя обіцянка
 Мала вагу, барана-вожака приженіть, що найстарший
 З-посеред ваших отар: у ягня заміню його зіллям».
 Бачить, уже барана, що років йому годі злічити,
 Тягнуть за скручений ріг, біля впалих висків ухопивши.
 Тільки-но в горло худе йому ніж гемонійський встромила,
 Лезо тонке заплямивши подекуди кров ю скупую,

Тушу в опуклий казан опускає чаклунка й одразу
Суміш міцну туди лле — й на очах його члени маліють,
Роги зникають цілком, а з рогами — й роки незчисленні.

320

Вже мов забекало щось у нутрі порожнистої міді.
Диво бере всіх. Аж бачать: ягнятко виплигує звідти
Жваво, й гуляє собі, і за вим'ям, голодне, шукає.

Тут зацікавили Пелееві дочки й, коли обіцянку
Ділом скріпила Медея, ще впертіше стали благи.
Три рази коней своїх, що в Іберську ріку поринали,
Феб розпрягав. А четвертої ночі, коли замигтіли
Зорі, Еетова спритна дочка на пожадливій племін
Чистую воду кладе й звичайнісінькі трави в ній варить.
Ось і володар заснув, мов покійник, розслабивши тіло.
Далі й усіх його слуг заспокоїв такий же мертвецький
330 Сон, що його ворожба й заклинання могутні зіслали.
В батькову спальню услід за Медеєю дочки проникли,
Стали край ложа його. А вона: «Розгубились ви, бачу,—
З піхов добудьте мечі й од старої звільніть його крові,
Щоб молодеча натомість могла струмувати у жилах.
Вашого батька і вік, і життя нині вам доручаю.
Тож, коли щире чуття привело вас, а не забаганка,—
Батькові допоможіть: його старість мечем подолайте,
Гострим залізом ударте, хай витече пасока з тіла!

340

Та, котра з глибшим чуттям, на нечулість наважилась перша.
Злочин вершить, уникаючи злочину. Зранюють батька,
Навіть не бачачи ран: відвернули обличчя від нього,
Тільки правицю раз по раз мечем ударяє наосліп.
Він, хоча кров'ю підплив, та, насилу опершись на лікоть,
Хоче звестися, посічений, з ложа й тремтливі долоні
Серед мечів піднімаючи,— «Що ви,— звернувся благально,—
Чините, дочки мої? Хто вам меч проти рідного батька
Вклав у правицю?» В них запал погас, опустилися руки.

350

Пробував ще говорить, та Медея мечем перетяла
Вихід словам, покалічене тіло в окріп опустила...
Скарана б тут же була, якби в небо на зміях крилатих
Не піднялася в цю мить. Уже високо над Пеліоном
Тінявим лине вона, де оселі філірські; під нею —
Отрій, а далі — місця, що прадавній Керамб їх уславив:
Німфи на крилах його понесли, коли море бурхливе
Над суходолами ген розіслалося; так він уникнув
Девкаліонових вод і не бачив навислої хвилі.

360

Ось, залишаючись зліва внизу, Еолійська Пітана
В'ється, немовби там довгого змія хтось висік із скелі;
Й Іди затінений гай, де бичка — свого сина крадіжку —
Спритно колись заховав, перевтіливши в оленя, Лібер.
Далі — горбок пісковий, що піднявся над батьком Коріта,
Й тихі поля, що колись їх жажнула, загавкавши, Мера;

Й Кос, Евріпілове місто міцне, де рогатими стали
Надто зухвалі жінки по відході загонів Геракла.
Фебовий Родос минула вже, де іалізьких телхінів
Люд оселився, що одним тільки зором усе міг псувати,—
В братові хвилі занурив його, не злюбивши, Юпітер.
Давньої Кеї Картейська твердиня лишилась позаду,
Де колись Алкідамант заніміє з великого дива,—
370 Батько,— як донька його переміниться в тиху голубку.

Вже й Гірією побачили, озеро, й Кікнову Темпе,
З'явою лебедя вславлені: подарував юнакові
Філій пернатих приручених і велетенського звіра —
Лева до ніг йому склав. Той велів ще й бика подолати —
Впорався Філій з биком, та не дав його Кікну в дарунок,
Як не прохав той: гордив, було, хлопець палким його серцем.
«Ще пожалкуєш!» — обурився Кікн, і з високої скелі
Кинувся сторч головою. Гадали, що хлопець розбився,
380 Він, проте, лебедем став і на крилах повис білосніжних.

Лиш Гірієя не знала того й, затуживши за сином,
Вся розпливлася слізьми — Гірієєю, озером, стала.
З тими місцями межує Плеврон, де на крилах тремтливих
Ран од своїх же дітей офіянка уникнула, Комба.
Ось і поля Калавреї, що милі були для Латони;
Там володар із дружиною злинули в небо птахами.
Справа Кіллена лежить, де, за звичаєм дикого звіра,
З рідною матір'ю ложе своє мав Менéфрон ділити.
Бачить Кефіса здаля, що оплакував долю невітшну
390 Внука: його замінив Аполлон у тюленя товстого;
Бачить домівку Евмела, який побивався за сином.
Врешті, в Ефіру Піренську домчали Медею-чаклунку
Крила зміїні: Прадавніх людей ще від першого віку
Виник там рід од грибів лісових, що зросли під дощами.

Потім, коли наречену спалила колхідська отрута,
Й море пожежу палацу одне віддзеркалило й друге,
Й кров'ю дітей обагрилось залізо,— тікає злочинна
Мати од гніву й меча, відімстивши зрадливцю Ясону.
Злинувши знов на Тітанових зміях, вона прибуває
В замок Паллади. Тебе, справедлива Фенеє, в повітрі
400 Бачили там і тебе, що літав побіч неї, Періфе;
Там на незвичне оперлась крило й Поліпемона внучка.
Владар Егей прихистив утікачку. В однім тільки схибив:
Йй, крім притулку, ще й руку подав, поєднавшись у шлюбі.

Скоро й Тесеїя появився, дитя, не відоме для батька,
Мужній герой, що зумів упокорити Істм двобережний.
Щоб подолати його, аконіт заварила Медея —
Десь аж на березі скіфським чаклунка його назбирала.
Кажуть, з-під зуба собаки, котру народила Ехідна,
Зілля те вбивче зросло. Де печера глибока темніє,

410 В'ється там спадистий шлях. Ось по ньому тірінфський сміливець
Кербера-пса, що пручавсь і від променів сонця сліпучих
Очі сховати хотів, на ланцюг адамантовий взявши,
Вивів-таки з-під землі. Тоді Кербер у люті скаженій,
Гавкотом тричі повітря прозоре довкіл колихнувши,
Тричі блідавою піною бризнув на поле зелене.
Піна, гадають, коріння пустила; черпнувши врожайних
Соків тієї землі, набула смертоносної сили.
Пнеться й по схилах те зілля цупке і тому аконітом
Назване серед селян. Із намови хитрунки-дружини
420 Батько Егей подає його синові (думав — що ворог).
Келих узяв у правицю Тесеї, не чекаючи лиха,
Й тут на руків'ї меча запримітив здивований батько
Знак свого роду — й злочинний напій з-перед уст йому вибив.
Та врятувалась Медея закляттями — в хмару пірнула.
Батько, хоч як ізрадів, що живим його син залишився,
Довго був наче не свій, аж не вірив, що міг мимоволі
Руку на сина здійнять. Уже вівтарі роздуває,
Щедро складає безсмертним дари. Розсікають сокири
430 Шию могутніх биків; на рогах у них — стрічки жертовні.
Жоден день перед тим так осяйливо для Ерехтідів,
Радісно так не заблис. До гостини сідають вельможі
Й простий народ. За вином, що людей звеселяє, по колу
Пісня пішла: «Гомонить про діла твої славні, Тесею,
Весь Марафон, зачудований кров'ю бика — Мінотавра.
Те, що спокійно за плугом іде селянин кроміонський,—
Також заслуга твоя. Завдяки тобі край Епідавра
Бачив, як велет, озброєний києм, упав — син Вулкана.
Бачили мертвим Прокруста жорстокого хвилі Кефіса.
Як поваливсь Керкіон,— Елевсін це побачив Церерин.
440 Впав і Сініс, що для зла застосовував рук своїх силу:
Стовбури він нагинав; до землі, було, схилить верхів я
Сосни, щоб ген розметать пошматоване тіло людини.
До Алкатої, до стін лелегейських безпечний провадить
Шлях, коли згинув Скірон. Лиходія розсіяні кості
Ні суходіл, ані хвиля морська не схотіли прийняти.
Довго ще, кажуть, їх вітер носив, поки з часом не стали
Скелями; й досі така ж у них назва: Скіронові скелі.
Та, коли б ми твої вчинки й літа зрахувати взялися,—
Подвигів більше було б, ніж років. Ми за тебе, могутній,
450 Купно благаєм богів. Піднімаємо келих — за тебе!»
Схвально на слово те люд одгукнувся, і розлігся в палаці
Гомін. Кутка не було, де б смутились, у цілому місті.
Все ж (отакою вже куцою в нас насолода буває:
Щось неодмінно її скаламутить!) Егей, повернувши
Рідного сина сдбі, безтурботно не міг веселитись:
Мінос готує війну. Нездоланні морські в нього й піші

Сили, та батьківський гнів — наймогутніша Міноса зброя:
За Андрогей, загиблого сина, спішить відомстити.
Та перед тим він союзні війська до війни залучає.
460 Темні моря борознить, кораблі спорудивши крилаті.
Ось вже Анафа війська подала йому й Астіпалея:
Цій він мечем пригрозив; обіцяв подарунки — Анафі.
Взяв і низинний Мікон, і Кімол, що на крейду багатий;
Далі й Сірон, де квітує чебрець, і Серіф, де рівнини,
Парос, де мрамур, і край, що його нечестива фракійка
Арна колись продала: пожадане отримавши злото,
Птахою стала вона, що на злото й нині покvapна;
Птаха ця, з чорними ніжками й чорним оперенням, — галка.
Лиш Оліар і Дідіми, лиш Андрос, Гіара і Тенос,
470 І Пепарет — острівець, на блискучі оливки багатий,
Суднам із Кноса не слали підмоги. Тож Мінос вітрила
Вліво звернув, до Енопії, де Еакідів країна.
Так називали її в давнину, та Еак їй дав іншу
Назву: Егіна — це ймення колись його мати носила.
Юрмиться люд: роздивитись такого преславного мужа
Прагне. Спішить Теламон, а за ним підбігає молодший
Від Теламона Пелей і третій — Фок, вслід за ними.
Повагом, не поспішаючи, — все-таки вік за плечима, —
Йде сам Еак і розпитує, що привело їх в Егіну.
480 Вчувши про батькове горе, зітхнув. А йому повелитель
Криту, де славних сто міст, відмовляє такими словами:
«Месницькій зброї моїй посприят: в справедливім поході
Часткою військ моїх будь. За могилу розради я прагну».
Парость Асопа йому: «Надаремне благаєш: не може
Край мій піти на таке: найтісніше з землею Кекропа
Нині пов'язані ми, договір є міцний поміж нами».
Той, спохмурнівши, пішов; «Пожалієш об тім договорі!» —
Мовив. І вирішив краще погрожувать збройним походом,
Ніж, розпочавши війну, передчасно в ній тратити сили.
490 Судна ліктейські ще видно було з Енопійської вежі
В морі, коли під вітрилом тугим корабель бистрохідний
З Аттики в гавань уже запливав, до прихильного краю.
На кораблі був Кефал, а при ньому — веління вітчизни.
Гостя зустріли Еака сини і впізнали Кефала,
Хоч і давно з ним не бачились. Дружньо правиці подавши,
В дім запросили, до батька. Герой величавий, що з віком
Не розгубив ще яскравих слідів молодечої вроди,
Входить, оливкову гілку тримаючи, — знак свого краю.
500 Двоє молодших стоять і ліворуч од нього, й праворуч —
Кліт із Бутеем, Палланта сини, що з Кефалом дружили.
Після взаємних вітань, що без них не обходиться зустріч,
Волю Егея Кефал переказує, просить подати
Поміч, про дружні зв'язки, що ріднять їх'одавна, згадавши.

Врешті, йому нагадав, що й Ахайї погрожує Мінос.

Гарно промовив — і справі поміг: на блискучу головку

Скіпетра владар Еак ліву руку рішуче поклавши,—

«Помочі ви не просіть, а беріть її,— мовив,— Афіни!

Сили всього мого острова, все, що мені постачає

Нинішня влада моя,— ви своїм без вагання вважайте.

510 Війська мого для моїх і для ваших потреб не забракне.

Дяка богам, не в біді ми, тому перепрошувать — зайве».

«Хай буде й далі так,— мовив Кефал,— громадян хай прибуде

В місті твоїм. Я от радий був щойно, коли ваша молодь

Вийшла назустріч мені — юнаки, один одного варті,

Красені в розквіті літ. Багатьох не знаходжу, одначе,

З тих, що їх бачив я, в вашім краю побувавши раніше».

Важко зітхнувши, таку повів мову Еак сумовито:

«Кращою долею, друже, змінився печальний початок.

О, якби можна, його не торкнувшись, про неї згадати!

520 Та по порядку, про все оповім, щоб не гаяти часу.

Прахом, кістками лежать усі ті, що про них пам'ятаєш.

З ними частину набутку свого щонайкращу я втратив!

Мор наше місто косив: його гнівна Юнона зіслала

В злобі сліпій на цей край, що суперниці носить імення.

Поки вважали, це лихо земним і не відали, звідки

Впав цей удар, у мистецтві лікарським рятунку шукали.

Зрадило їх і воно: переможене, впало мистецтво.

Темною млою в цей день над землею нависло понуре

Небо й повітрям парким нездорові наповнились хмари.

530 Роги свої, наливаючись, місяць єднав учетверте

І, коли тоншав, роз'єднував їх учетверте,— та все ще

Австри, палючі вітри, розвівали над містом заразу:

В води вона, як відомо, проникла — в струмки та озера.

А по полях, що взялись бур'яном, розповзлось усіляке

Гаддя й своєю отрутою чорною повнило ріки.

Пошесть пішла наперед на собак, на птахів, на отари,

На хижаків — наче пробував мор свого подиху силу.

З подивом бачив рільник нещасливий, як, тягнучи плуга,

Падали дужі бики, борозни до кінця не довівши.

540 Жалібно бекали рунисті вівці; у них випадала

Вовна сама по собі й хворобливо зсихалося тіло.

Чистої крові рисак, володар бігової доріжки,

Пальми не гідний тепер: забуваючи славу колишню,

Тільки постогнує, в стайні чекає повільної смерті.

Гнівом не вибухне дикий кабан, не втішається сарна

Прудкістю ніг, а кошлатий ведмідь на бика вже не вийде.

Млявість панує довкіл. По лісах, і полях, і дорогах

Трупи огидні лежать. Занечищує сморід повітря.

Дивне скажу: не чіпає собака ні вовк-сіроманець

550 Падла, ні пажерний птах. Розкладаються трупи, й розносять

Запах важкий, і недугом заразливим сіють довкола.

Врешті на вбогих селян, смертоносної сили набравшись,
Мор навалився і в оточене мурами місто ввірвався.
Спершу нутро все горить. Червоність і віддих палючий
Свідчать про внутрішній жар. Не вміщається в роті розбухлий,
Здерев'янілий язик. Пересохлим, порепаним горлом
Ловлять повітря, та подув палкий не збиває гарячки.
Ані на постіль лягти, ані тіла прикрити не можуть:
Падають ницьма на землю тверду. Від землі холоднішим
560 Тіло, проте, не стає, а земля аж палає від тіла.
Й не порятує ніхто: лікарів, що приходять на поміч,
Косить недуга — мистецтво їх нині самим їм на шкоду.
Хто біля хворих бував, не лишав у біді свого друга,—
За допомогою й сам загинув. І коли всі надії
Прахом пішли й тільки смерть цю хворобу могла перервати,
Всяк, що хотів, те й робив, помічне зацуравши, бо в ньому
Помочі й так не було. Тож повсюди без сорому, стриму
Воду, розлігшись, пили при водоймах, струмках та джерелах;
Марно пили, бо не спрагу — життя в ній гасили раніше.
570 Там, у воді, й захлинавсь не один: понад міру обпившись,
Вже й ворухнутись не міг, а хто жив ще — продовжував пити.
Так своє ложе ненавидять хворі, що, мов божевільні,
З нього зістрибують. Хто ж і на ноги звестися не в силі,—
Зсунувшись, котиться той по долівці, аби якнайдалі
Бути від рідних пенатів: чумним тут усе видається.
Всяк винуватить куток свій — не знає, де корінь нещастя.
Ті по дорогах, півмертві, бредуть, поки ноги ще носять;
Інші — в сльозах на землі простяглись; од утоми й хвороби
Вже через силу запалими глибоко водять очима,
580 Руки благально до зір, до безмовного неба здіймають.
І видихають життя свого залишок, де доведеться.

Що я, гадаєш, тоді відчував і чого, окрім смерті,
Прагнув, життя кленучи, до своїх приєднатись готовий?
Всюди, куди тільки зір міг сягнути, на кожному кроці,
Люд нещасливий лежав: так на землю падають переспілі
Яблука, тільки-но гілку торкнеш, або з дуба — жолуддя.
Глянь перед себе: Юпітера храм височить небосяжний
З довгими східцями. Хто на священному вівтарі марно
Ладану там не палив? Скільки раз там дружина за мужа,
590 Батько за сина молилися палко, й самі при молитві,
На незворушливий камінь упавши, з життям розлучались,
І незужитий знаходили ладан у мертвій долоні!
Часто жертovní бики, коли їх підігнали до храму,
Тільки-но жрець помоливсь і вино почав лити між роги,
Хоч їм удару ніхто не завдав ще, валились на землю.
Жертву Юпітеру сам я складав за вітчизну, за себе
І за синів своїх трьох, та жертовна тварина зненацька

Що мала сил заревла й, повалившись, немов од удару,
Скупо забарвила хворою кров'ю підставлене лезо.
600 Втратило й хворе нутро правдомовні ті знаки, що з неба
Людям боги подають: перетлила недуга утробу.

Бачив я трупи людські, що лежали при вході до храму,
Побіч самих вівтарів — і страшнішою смерть видавалась.
Дехто у зашморгу душу губив — од страху перед смертю
Смерті шукав, закликаючи й так уже скороу загибель.
Не хоронили, а просто виносили скошених мором:
Брами для всіх похоронних обрядів були б затісними.
То на землі залишали тіла, то на вогнища клали,
Та без останніх дарів. Хто повірить, що бійка зринала
610 Навіть за вогнища: часто згоряв на чужому покійник.
Там і сльозинки ніхто не зронив. Неоплакані тіні
Старців, малят, матерів і дівчат незаміжніх блукали.
Місця для свіжих могил, а для вогнища — дров бракувало.

Вражений вихором бід і смертей, — «О Юпітере-батьку! —
Вигукнув я, — коли й справді колись поспішав ти в обійми
Доньки Асопа, Егіни; якщо тобі предком егінян,
О всемогутній, не соромно бути, — тоді мені, батьку,
Люд мій увесь поверни, а як ні — то й мене вкрий землею!»
620 Блиснув Юпітер і громом на те відгукнувся прихильно.
«Знак цей приймаю, — сказав я, — і хай він потвердженням добрим
Ласки твоєї для нас і зарукою певною буде!»

Побіч був дуб, хоч розлогий, та віттям рідкий, Громовержця
Дерево недоторканне — насіння додонського парость.
Там працьовитих мурах ми побачили: в ротик узявши
Більший од себе тягар і стежини тримаючись, довгим
Рядом снували вони по корі, наче зморшками зритій.
Подивувавшись їх кількістю, — «Дай громадян мені стільки ж,
Батьку ласкавий, — кажу, — щоб залюднити вимерле місто!»
630 Дуб ніби весь затремтів, і в безвітряній тиші раптово
Шелест по ньому пройшов. Переляк одійняв мені мову,
Заворушилось волосся. Проте я і дерево, й землю
З трепетом поцілував. Хоч на чудо й не смів уповати,
Все ж — уповав і в душі сподівання плекав потаємні.

Злинула ніч, і турботами денними зморене тіло
Сон оповив. Уві сні я побачив той дуб, що розлогих
Стільки ж гілок мав і стільки ж мурах метушилось по ньому.
Так, як тоді, сколихнувся він гіллям і почав розсівати
Ті зерноносні ряди на поля, що під ним розіслались.
Раптом немовби рости почали вони, ширшати стали;
640 Далі з землі піднялись і могли вже триматися прямо,
Втратили худість, і темне забарвлення, й кількість велику
Ніжок, і вже не мурах, а людей незчисленних я бачив.

Сон одлетів. Не вдоволений ним, на богів нарікаю:
Не помогли ж бо нічим. А тим часом почувсь у покоях

Гамір і наче людські голоси, від яких у ту пору
 Я вже відвик був давно. Поки й ті голоси я вважаю
 Сном, Теламон підбіга й, розчиняючи поспіхом двері,
 Каже: «Побачиш таке, в що й повірити, батечку, годі!
 650 Вийди ж!» Виходжу — й не вірю очам своїм: тих, що недавно
 Бачив у сні,— наяву їх усіх у такому ж порядку
 Бачу тепер, пізнаю. Владаря, підійшовши, вітають.
 Я Громовержцеві дякую й між новоявленим людом
 Місто ділю і поля, де колишніх селян бракувало.
 Щоб пам'ятав про свій рід, мірмідонами люд цей назвав я.
 Що це за люд такий, бачив ти сам. Ну а звичаї в нього —
 Ті, що й у предків були: працьовите, ощадливе плем'я.
 Вперто громадить майно й берегти нагромаджене вміє
 Рівна літами й хоробрістю юнь на війну за тобою
 660 Вирушить, тільки-но Евр, що тебе супроводив щасливо,—
 З Евром ти справді приплив,— ходовим перемініться Австром».
 Так-то розмовами тими, що справ усіляких торкались,
 Довгий виповнювався день. Його рештка пішла на вечерю,
 Ніч — на покріплення сил. Уже сонце зійшло злогориве,
 Вітер, однак, не змінився, не давав нам вернутись додому.
 Вранці Палланта сини прибули до Кефала, що віком
 Був од них старший, і втрійку — Кефал із синами Палланта —
 Вибрались до владаря. Та владар іще спав у ту пору.
 Фок, син Еака, гостей повітав на високім порозі,
 Бо Теламон і Пелей для війни набирали загони.
 670 В дім свій, у внутрішні пишні покої, охоче провадить
 Внуків Кекропових Фок; побіч них і собі примостився.
 Тут він увагу звернув, що нащадок Еола в правиці
 Спис невідомого дерева має з золоченим вістрям.
 Кинувши декілька слів, щоб розмову підтримати дружню,
 Каже таке: «У лісах я бував, не новак і на ловах,—
 Не розумію усе ж, із якого ти дерева зрізав
 Той, що в руці твоїй, спис: якби з ясена, то неодмінно б
 Червонуватим він був; якби з терну, то мав би колінця.
 Де він зростав, не вгадаю ніяк, та не бачив я зроду
 680 І між найкращих списів ось такого метального списа».
 «Ще якби ти його в дії побачив,— на те Еакіду
 Мовив один із актейських братів,— ще б не так дивувався!
 Кинутий, б'є лиш у ціль: випадковість-бо ним не керує.
 Сам по собі і назад повертається з вістрям кривавим».
 Все хоче знати Нереїв юнак,— випитує далі,
 Що це за спис, відкіля він узявся, чий подарунок.
 Все йому гість пояснив; одного лиш — якою ціною
 Придбаний спис — не сказав. Соромливо примовк, та, згадавши
 Милу дружину, здригнувся і таке повідає крізь сльози:
 690 «Через цю здобич, нащадку богині,— та хто в це повірить? —
 Плачу і довго ще плакати буду,— якщо мені доля

Жити ще довго дала,— бо з дружиною милою спис цей
Занапастив і мене. О, якби ж того дару й не знав я!

Отже, Прокріда була. Ти чував, може, про Орітію
Ту, що Борей її викрав? Прокріді — сестра вона рідна.
Все ж, коли вдачу й красу їх зрівняв би ти, то здивувався б,
Як він Прокріді не вкрав: Ерехтей поєднав мене з нею,
Батько; з'єднала й любов: я щасливим не тільки вважався —
Був ним, і досі б ще був, та в богів було інше на мислі.

700

Другий, відколи побрались ми з нею, минув уже місяць.
Сіті в той час розставляв я на оленів, славних рогами.
Раптом розвіявши млу, з ясноцвітного верху Гімета
Вздріла рум'яна Аврора мене й проти волі моєї
Тут же в обійми взяла. І скажу — хай не в кривду богині —
Правду святу: хоч і сяє вона миловидним рум'янцем,
Хоч вона межами дня володіє і межами ночі,
Хоч споживає нектар,— я кохав тоді тільки Прокріду.

710

В серці Прокріді була й на вустах була — тільки Прокріді.
Нашого шлюбу правами священними я захищаюсь,
Нашим покинутим ложем, що нас поєднало недавно,—
Тим я богиню зворушив. «Ну годі, невдячний! — сказала,—
Вірний Прокріді лишайсь. Та, наскільки я бачу майбутнє,—
Ще пожалієш об тім!» — І дозволила йти мені, гнівна.

Поки вертаюсь, неспокій бере: що не крок — мимоволі
Чую богині грізьбу. «А чи там,— промайнула підозра,—
Жде, як належить, на мене жона?» Її вік, її врода
Наче б шептали: «Не вір!» — «Можеш вірить їй!» — вдача казала.
Сам же я що міг сказати? Але та, що вертався я від неї,
Приклад лихий подала. Втім, закоханий завжди в тривозі.
Мучить підозра. «Візьми подарунками,— радить,— на пробу
Вірність цнотливої». Страх у мені роздуває Аврора,
Змінює (я наче сам це відчув) і лице моє, й вигляд.

720

От я в Афіни, Палладине місто, невпізнаний входжу.

Вже я в оселі своїй, але злочином навіть не пахне:
Дім чистоту береже, за господарем все тут сумує.
Вдавшись до хитрощів, якимось проникнув я до Ерехтіди.
Глянув — і наче забув, що прийшов сюди брати на пробу
Вірність своєї дружини! Нелегко було не признатись,
Хто я такий і в обійми не взять її, як і годилось.

730

В смутку була. Та немає красуні, що з нею змагатись,
Хоч і смутною, могла б. До відсутнього мужа душею
Все поривалась. Отож уяви собі, друже, якою
Вродою сяла вона, якщо личила їй навіть туга!
Годі й злічить, скільки раз відхиляла вона соромливо
Спроби мої! Скільки раз повторяла: «Лише одному я
Вірна. І де б він не був — бережу насолоду для нього».
Хто б — якщо він при здоровім умі — не вважав, що подружню
Вірність доведено вже? Але я сумніваюся далі.

Сам себе знищити взявсь: їй за ніч обіцяю заплату.
740 Так я прилип, розщедривсь, що неначе й вона завагалась.
Далі не втримавсь: «Піймалась-таки! — у долоні я сплеснув,—
Хитрий спокусник — твій муж. Ти в руках моїх нині, зрадлива!»
Та ж — ні півслова мені. Від ганьби занімівши та болю,
З дому підступного йде, покидає невдячного мужа.
Через облудність мою, проклинаючи рід чоловічий,
В гори глухі подалась, лісовій посвятилась Діані.
Я залишився один, і вогнем пройняло мене раптом
Аж до кісток. Я вину визнавав свою, я вибачався
750 І запевняв, що дарунки й мене до такої провини,
Врешті, схилити б могли, що піддався б і я такій звабі.
Довго її умовляв, поки, глум над собою помстивши,
Якось вернулась вона, й проживали ми в згоді солодкій.
Ще й піднесла мені дар,— наче б мало того подарунка,
Що повернулась сама,— гончака, що його віддала їй
Кінтія, мовивши: «Скільки б не бігло з ним — він буде перший».
З ним вона спис цей дала, що в руці його, бачиш, тримаю.
Конче довідатись хочеш про долю й того подарунка?
Слухай же. Випадок цей тебе, певно, здивує й зворушить.
760 Синові Лайя вдалося розплутати згубну для інших
Загадку-пісню — і, стрімголов кинувшись, ницьма лежала
Темна віщунка, забувши й сама свою мову двозначну.
Вчинків, одначе, таких не лишає без помсти Феміда —
Впало негадано й друге на Фіви в краю аонійським
Лихо: селянам немає життя од лисиці, що важить
І на худобу, й на них. От зійшлись ми, сусідне юнацтво,
Й сіті мисливські довкола полів розіслали широких:
Легко лисиця, однак, через ту огорожу плигала,
Над полотняним окрайком тенет вигинаючи спину.
770 Зграї собак напускали на неї, але вона птахом
Мчала собі жартома, залишаючи всіх їх позаду.
Лелапа — так називавсь мій гончак — почали домагатись
Одноголосно усі. Він з ошийника й сам гарячково
Рвався, хотів ремінець перегризти, жадаючи волі.
Щойно пустили з припону його — і ніхто й не помітив,
Де він. Одні лиш сліди на гарячій піску залишились.
Сам же він зник із очей. Не пролине так швидко в повітрі
З розмаху кинутий спис, ні розкручений пращею камінь,
Ні легкопера стріла, що з гортінського пущена лука.
780 Пагорб в околиці тій коршаком нависав над полями.
З нього було мені видно цю справді незвичну погоню:
То вже неначе впіймалась, то знов умикає хижачка
Псові з-під самих зубів; і біжить, хоча поле рівнинне,
Не навпростець, а петляє, описує коло — в оману
Вводить собаку мого, щоб на неї з розгону не вдарив.
Пес у хитрунки висить на хвості, вже готовий у бік їй

Ікла встромити, та ба! — тільки клацає даром зубами.
Я вже за спис ухопивсь був і вже ним почав у правиці
Звично гойдати; вкладаючи пальці в петельку ремінну,
Зір одвернув; але, перш ніж метнути, я знов перед себе
790 Глянув — і з дива завмер: серед поля два мармури бачу:
Той — наче мчить навздогін їй; а ця — наче все ще тікає.
Значить, хотів, щоб у тому бігу не було переможця
Бог, коли дійсно невидимий бог якийсь стежив за ними».
Те оповівши, замовк. «Але в чому тут списа провина?» —
Фок запитав. І відразу почув про вину того списа.
«Радість була для нас, друже, початком великого болю.
Слухай про неї спочатку. Приємно згадать, Еакіде,
Ті благодатні пошлюбні літа, коли, сповнені щастя,
Я — дружину кохав, а дружина — мене, чоловіка.
800 Спільна турбота про дім, обопільне чуття нас єднало.
Навіть Юпітер її б не привабив, закохану в мене,
Рівно ж і я б не піддався спокусниці, хоч би й Венера
Нею була, бо ж однаковий жар у серцях відчували.
Тільки-но сонце, розвіявши млу, осявало вершини,
Я спозаранку рушав з молодецьким завзяттям на лови.
В гори ні слуг я, одначе, не брав, ні собак, які звіра
Чули здаля; вузлуватих тенет не вантажив на коней —
Спис мені все заміняв. А коли вже втомилась правиця
Хижого звіра вкладать,— я шукав собі тіні, спочинку.
810 Милої в гості чекав із вологих долів — охолоди.
Про охолоду легку я в годину спекотливу мріяв.
Тільки її виглядав, коли зморений був,— охолоду.
«Де ти? Прилинь, легковіяна! — любив я, бувало, співати,—
Злинь, найсолодша, на груди мої, поможи блукачеві!
Подихом тихим жагу пригаси, як не раз ти гасила».
Може, й ніжніші слова — невідхильна вела мене доля! —
Я кожен раз додавав. «Найсолодша моя насолодо!
Ти покріпляєш мене,— промовляв я звичайно,— ти пестиш,
820 Це через тебе горнись до лісів я, шукаю відлюддя,
Спраглий, сухими вустами ловлю твоє свіже дихання!»
Заклики ці, хтось, підслухавши в лісі, гадав, що це німфу
Я охолодою зву, що, коханням новим запалавши,
Милу свою раз у раз, на ім'я називаючи, кличу.
З тим до Прокриди побіг підслуховувач нетерпеливий
І нашептав їй усе, що почув ненароком у лісі.
Тільки-но він закінчив і — така вже любов легковірна! —
Кажуть, упала вона й тільки потім, до тьми прийшовши,
Долю кляла, над собою, злощасною, руки ламала.
Все дорікала мені й під вагою уявної зради
830 Страх мала перед нічим: безтілесного ймення лякалась.
Прикро сердешній було, ніби справді їй звабили мужа.
Має ще сумнів, однак; сподівається ще на помилку,

Віри усе ще не йме і про мужа не сміє сказати
Слова лихого, хіба що сама його зраду побачить.

Ранок наступного дня після ночі заблис — і на лови
Я поспішив у ліси. Задоволений здобиччю, кличу
Знов: «Охолодо, прийди! Від втоми зціли мене, мила!»
Раптом здалося мені, що густий чагарник на мій заклик
Наче зітханням озвався. Я ж ізнову: «Прийди, наймиліша!» —
840 Знову листок шелеснув, опадаючи. Думка майнула:
«Певно, хижак причаївсь», — і метнув туди спис непохибний.
Там — Прокріда була. Затуляючи рану під серцем,
Зойкнула: «Горе мені!» На голос дружини своєї
Кинувсь я в той чагарник, омліваючи серцем од жаху.
Там півживу в заплямованій свіжою кров'ю одежі
Бачу Прокриду, що спис із грудей — свій дарунок — виймає.
Тіло зімліле, дорожче мені набагато, ніж власне,
Ніжно на руки беру. Розірвавши на грудях одежу,
Пробую кров зупинить, перев'язую рану глибоку.
850 Слізно благаю її, щоб мене за злочинця не мала.

Втім, опадаючи з сил, перед смертю вона спромоглася
Ще на тих декілька слів: «Ради нашого шлюбного ложа,
Ради всевишніх богів і підземних, моїх; ради того,
Чим я тобі прислужилася, ради моєї любові,
Що не згасає й тепер, коли смерть через неї приймаю,
Не запроваджуй, молю, в наш подружній покій Охолоди».
Мовила. Тут я збагнув, що ім'я привело до помилки
І пояснив їй чому. Та хіба допоміг, пояснивши?
860 Никне, і з кров'ю, що лється струмком, розпливаються й сили.
Поки ще бачить, мене хоче бачити, й так, задивившись,
Душу свою жалібну мені тихо в уста видихає.
Все ж у ту мить на лиці спокійнішою начебто стала».

Плакав герой, спогадавши це, плакали й ми, та в ту пору
Входить Еак із синами двома й до походу готовим
Військом новим — і Кефал привітав зброєносні загони.

КНИГА ВОСЬМА

Тільки-но, ясний звістуючи день, розігнала Зірниця
Темряву,— втишився Евр; набубнявіли в небі вологі
Хмари, й подався Кефал з Еакідами в море, діждавшись
Австрів, попутніх вітрів. Під їх подувом судна раніше,
Ніж сподівались, у гавань свою допливли без пригоди.
Мінос тим часом спустошить поля прибережних лелегів,
Щастя військовоє своє в Алкатоевім пробує місті,
Де за володаря — Ніс благородний; на маківці в нього
Серед поважних сивин, багрянюючи пурпуром чистим,
10 Волос виднівся один — запорука великої влади.

Вшосте вже місяць новий золотими рогами пишався,
Доля ж усе ще хисткою була: Перемога крилата
Все ще над полем завзятих боїв нерішуче кружляла.
Владарська вежа була, що до мурів дзвінких прилягала,
Де золоту свою ліру — так свідчить переказ — Латони
Син осяйний прихилив; зазвучав тоді й камінь од неї.
Ніса дочка на ту вежу, було, залюбки піднімалась,
Ще коли мир був, і звідти, метнувши камінчик у мурі,
20 Слухала гомін дзвінкий. Так і в пору війни вона часто
З вежі тієї на Марсові герці дивитись любила.
З часом усіх поводатарів знала вона поіменно,
Зброю, і коней, і сагайдаки впізнавала кідонські.
Сина ж Європи, вождя, з-між усіх вона знала в обличчя
Краще, ніж слід було знати. Прекрасним він їй видавався
Завжди: чи то він на голову, підняту гордо, надіне
Свій буйноперий шолом, а чи візьме ясніючий міддю
Щит — йому все до лиця. А коли він у дужій правиці
Ратище довге розгойдував,— діва й тоді вихваляла
30 Вправність і силу його. А коли напинав широченний
Лук, щоб несхибну пустити стрілу,— присягалась, що тільки
Феб може стріли так легко пускати. Коли ж він обличчя,
Знявши блискучий шолом, одслоняв, чи в плащі пурпуровім
На білосніжного сівши коня, на барвисту попону,

Поводом туго стягав рисакові запінену морду,—
Діва вмлївала тоді й, задивившись на нього, втрачала
Розум, щасливим здавався їй спис, що не раз у правицю
Брав його Мінос, щасливим — і повід у нього в долонях.
Прагне у табір чужий — о коли б це можливо! — майнути
40 Кроком дівочим легким. Із високої вежі готова
Кинутись прямо туди, де розставив укріплення кноський
Ворог, або відчинить перед ним мідноковані брами,—
Все, чого б Мінос хотів, те зробила б. Тим часом сиділа
Й так, дивлячись на Діктейця намет білосніжний, до себе
Мовила: «Клясти цю прикру війну, чи радить їй,— не знаю:
В ній моє горе, бо той, в кого я закохалася,— ворог;
В ній, проте, й щастя: без неї коханого б я не пізнала.
Втім, як заложницю взявши мене, цю війну припинити б
Міг він: і миру заруку, й супутницю б мав одночасно.
50 Вірю тепер, що сам бог запалитися міг до тієї,
Що народила тебе, незрівнянного в силі та вроді.
П'яна була б я од щастя, коли б, у повітрі змахнувши
Крилами, в таборі кноського владаря враз опинилась.
Там не таїлася б я, запитала б, яке він за мною
Придане б мати хотів. Якщо батьківські вежі, то краще
Хай пропадає жаданий мій шлюб: не піду я на зраду,
Щоб догоджати собі! А проте переможцю піддатись —
Це не така вже біда, якщо той переможець ласкавий.
Врешті, війну він веде справедливу — за вбитого сина,
Сильний і правдою він, і військами, що стали за правду.
60 Нас переможуть-таки. То чому ж, коли місто повинно
Впасти,— крізь мури ці Міносу має дорогу прокласти
Марс, а не пристрасть моя? Чи не краще б йому без убивства
Та зволікань перемогу здобути, без крові своєї:
Я ж усе більше боюсь, щоб тебе ненароком у груди,
Міносе, хтось не вразив. Та чи трапиться десь такий нелюд,
Щоб кровожерливим списом навмисно націлився в тебе!
Задум подобавсь мені. Так і буде: з собою і край свій
Міносу в придане дам і тим самим покінчу з війною.
Задум, однак,— ще не все: біля входів усіх — охорона;
70 Батько пильнує, чи брами зачинені. Рідного батька
Я, нещаслива, боюсь. Він один — проти мрії моєї.
О, якби з ласки богів не було в мене батька! Та, врешті,
Кожен — сам собі бог: боязким не спрятиме доля.
Інша, таким ось вогнем запалившись, напевно б, одразу
Всі перешкоди змела, що стоять на шляху до любові.
Може, я слабша від інших жінок? Але ж кинутись можу
І на мечі, й у вогонь. Ні про меч тут, одначе, не йдеться,
Ні про вогонь — про один тільки батьковий волос багрянний,—
80 Він-бо для мене дорожчий од золота; він лиш єдиний
Може мене ощасливити, те, чого прагну,— здійснити».

Мовила так. А між тим годувальниця дум невсипущих —
Ніч западає, і визріла в темряві чорна зухвалість.
Першому спокою всі піддалися, що розслаблює тіло
Після турботного дня. Потихеньку дочка проникає
В батькову спальню і — злочин нечуваний! — зрізує в нього
Згубний отой волосок. Нечестивою здобиччю горда,
Вже поспішає вона; залишивши позаду й ворота,
Станом ворожим (аж так на заслугу свою уповає!)
До владаря підійшла. Він здригнувся на таку її мову:
90 «Пристрасть мене на цей злочин підбила: я, Нісова донька,
Скілла, тобі оддаю і свої, й свого батька пенати.
Жодної плати, крім тебе, не хочу. Візьми ж цей багрянний
Волос, палкого чуття мого знак, і вважай, що не волос —
Голову батька вручаю тобі!» Й подає лиходійка
Міносу дар свій, простягнувши правицю. Та він одсахнувся
Вражено й так відказав на цей вчинок її небувалий:
«Геть хай із світу свого проженуть тебе жителі неба,
Нашого віку ганьбо! Хай земля відцурається й море!
100 Не потерплю ж я того, щоб колиска верховного бога,
Кріт, що є світом моїм, був притулком такому страхіттю!»
Мовивши те, ворогам переможеним видав закони,
Бо справедливість любив над усе, й повелів одв'язати
Прив'язі й веслами гнати на Кріт мідноковані судна.
Скілла, помітивши з берега судна, збагнувши нарешті,
Що не отримати їй від вождя нагороди за злочин,
Слів для благань не знаходячи, гнівом страшним вибухає.
Руки простягнувши, кричить, — розлючена, простоволоса:
«Гей, чужоземцю, куди ж ти, куди ж ти пливеш без тієї,
110 Що над вітчизну, над рідного батька добро твоє ставить?
О безсердечний, куди ж ти, чия перемога — це злочин
Як і заслуга моя? Чи твоєї душі не зм'якшили
Дар мій, кохання моє? Не розчулило те, що тобою,
Тільки тобою живу? Бо куди ж нещасливій податись?
Може, в свій край? Він подоланий. Втім, коли б навіть був
вільний,
Зрада туди мені йти не дозволить. То, може, до батька?
Він — мій дарунок тобі. Громадяни мене зневажають,
Та й для сусідів я — приклад жахливий. Вигнанкою світу
Стала я з тим, щоб один тільки Кріт мене міг прихистити.
120 Ти ж, коли шлях і туди перетнеш мені, тут залишивши, —
Значить, тебе не Європа зродила, а Сірти суворі,
Австрами гнана Харібда, вірменського краю тигриця.
Ти — не Юпітера син; твою матір, Міносе, викрав
Не перевтілений бик, все це — вигадки: справжнім биком був,
Диким до того ж, який і не відав ніколи любові,
Той, що тебе породив. Тож карай мене нині по праву,
Батьку мій, Нісе! Втішайтеся, мури, котрі я посміла

Зрадити! Смертної кари за це, присягаюсь, я гідна.
Хай, проте, смерть заподіє мені хтось із тих, кого підло
Зрадила я! Чи ж тобі, кому злочин приніс перемогу,
130 Бути мені за суддю? Хай мій гріх щодо батька й вітчизни
Ляже на плечі твої. Тобі й справді до пари дружина,
Що, дерев'яним зображенням хитро бика підманувши,
Плід понесла в своїм лоні подвійний. Але ж чи сягає
Голос мій слуху твого? Чи вітри тільки звук невиразний
Морем так само женуть, як і судна твої, о невдячний?
Хто б дивувався тепер, що бика замість тебе воліла
Взяти за мужа собі Пасіфая: ти більше мав люті.
Горе! Чого ж я стою? Веслярі вже розрубують, чую,
Хвилю дзвінку, а зі мною й земля моя вже відступає.
140 Та не допоможе тобі, хто забув про моє добродійство,
Квапитись так: дожену й, за корму луковидну вхопившись,
Буду пливти, з кораблем нерозлучна». І стрибнула в море,
Вже й до корми дотяглася (жага їй примножила сили),
Вже он за кносським судном, невідчепна супутниця, в'ється.
Батько її спостеріг (перемінений в хижого птаха,
Він понад морем ширяв, жовтуваті розправивши крила),—
Тут же на неї упав, щоб ударити загнутим дзьобом.
Та ж, налякавшись, корму відпустила, вже падала в море —
Й тут мов легкий вітерець їй не дав доторкнутись до хвилі:
150 Крила були — замінилась у птицю й вона, що на згадку
Про волосок, по-злочинному зрізаний, зветься «Кіріда».
Мінос, як тільки торкнувся кораблями землі куретідів,
Сотню биків на жертівники вічним богам у подяку
Склав і в палатах своїх порозвішував здобич багату.
Роду неслава тим часом зросла: материнської зради
Свідченням явним була дивовижна двотіла потвора.
Вирішив Мінос усунуть цей сором зі спальні своєї,
В дім незвичайний його, під склепіння глухе, помістивши.
Сам винахідник Дедал, із митців найславніший у світі,
160 Звів цю будівлю складну: переплутавши знаки, химерним
Плетивом різних ходів будь-кому міг там око змити.
Так от фрігійський Меандр течією прозорою в полі
В'ється: то наче назад, то повзе вже вперед непомітно,
Хвилю зустрічну в потік свій приймаючи, вічно рухливий,
То до верхів'я свого, то до моря відкритого зверне
Хвилю грайливу, хистку. Так облудно й Дедал заплітає
Безліч усяких доріг; навіть сам із глибин лабіринта
Ледь до порога вертався: так ходи хитромудро петляли!
170 Там і загнали того, хто биком водночас був і хлопцем.
Там він і крові актейської двічі напивсь, але втретє,
З дев'ятиліттям новим, переможений, вже не напився:
Двері, що вдруге ніхто в них не входив, удруге побачив
Той, кого нитка вела рятівна з допомогою діви.

Зараз же, викравши Міноса доньку, нащадок Егея
Морем до Дії подавсь, а супутницю кинув, жорстокий,
Там, на її побережжі. Заплакану, журну, самотню
Вакх пожалів, пригорнув. А щоб вічною поміж зірками
Славою діва втішалась,— вінок із чола її знявши,
В зоряне небо метнув; у повітряні звившись простори,
180 Лине — й мигтять, поробившись зірками, його самоцвіти.
Форму зберігши вінця, зупинивсь він, де два Геркулеси:
Той, що припав на коліно, і той, що в руці із змією.

Втім, надокучив Дедалові Кріт, утомило вигнання;
Рідні місця спогадав, та від них одмежований морем,—
«Хай собі,— мовив якось,— перекриє моря й суходоли,—
Небо відкрите для нас, тож по ньому майнемо додому.
Землі й моря хоч посів — не посів, проте, Мінос повітря».
Мовив і думку свою скерував на нечуване діло,
Взявся природу мінять: укладає рівненько пір'їни,
190 Щоб поверх менших, дрібних, поступово все більші лягали;
Наче по схилу рядками росли вони. Так от селяни
Склали собі з різнодовгих тростин гомінливу сопілку.
Ниткою зв'язує їх посередині, скріплює воском
При корінцях, а тоді, так уклавши їх, дещо згинає,
Як ото в птаха крило. Ні на крок не відходив од батька
Хлопець Ікар; що торкається згуби своєї — не відав.
То, сміючись, перехоплював пір'я, що ним час од часу
Бавився вітер-блукач, то розм'якшував пальцем жовтавий
Віск, заважаючи батькові в праці його небувалій,—
200 Все під ногами крутивсь. Та нарешті великий умілець
Викінчив твір і, обидва крила до плечей прикріпивши,
Ледь ворухнув ними — й наче гойднувся в легкому повітрі.
Тут він і сина повчав: «Лиш середнім, Ікаре, благаю,
Шляхом лети: бо занизько полинеш — то стануть важкими
Крила від плескоту хвиль, а зависоко — сонцем їх спалиш.
Крайностей двох уникай! Оглядатись не смій на Боота,
Ні на Геліку, ані на оголений меч Оріона.
В небі мене лиш тримайсь!» А тим часом уміння польоту
Вчить і йому до плеча прикріплює крило небувале.
210 Руки ж у старця тремтять, а поорані зморшками лица
Вогкими стали од сліз. Пригорнув, приголубив Ікара,—
Більше ж нагоди не мав! Над землею піднявшись на крилах,
Першим летить, боячись за супутника-сина, мов птиця,
Що пташенят із стрімкого гнізда випроваджує вперше.
Хлопцеві вказує шлях, до хисткого привчає мистецтва,
Крилами змахує сам і за летом Ікаровим стежить.
Хто б їх не вгледів тоді: чи рибалка, що завше тримає
Вудку гнучку, чи пастух із кийком, чи плугатар похилий —
Кожен із дива завмер, бо гадав, що над ним у повітрі

220 Линуть безсмертні боги. Ось і Самос, Юнони оселя,
Зліва під ними проплив, уже Делос і Парос минули,
Справа лишився Лебінт і Калімна, що славиться медом.
Тут захопився польотом Ікар і, налігши на крила,
Врешті, відбивсь од вождя: потягла його в небо високе
Вільного лету жага. Та сусідство пекучого Сонця
Віск запашний, що скріпляв його крила, вогнем розм'якшило.
Скапав розплавлений віск — і руками, безкрилий, у небі
Марно махає Ікар: на повітря вже нічим опертись.
230 Батька ще кликав, коли вже приймало його лазурове
Море, котре з тих часів називають Ікаровим морем.
Батько нещасний — уже ж і не батько, — «Ікаре мій! — кличе, —
Де ти, мій сину, тепер? У яким однайду тебе краї?»
Все він «Ікаре!» гукав, та, побачивши пір'я на хвилі,
Хист свій прокляв, у могилу, засмучений, синове тіло
Склав, а місцевість цю названо йменням того, хто в могилі.

Те, як безрадінний батько тужив над останками сина,
Вгледіла із рівчака балаклива куріпка й одразу
Стала на radoщах бити крильми, не ховаючи втіхи.
В роді пернатих єдина, раніше небачена птиця,
240 Щойно ж бо пір'я вдягла, щоб тобі докоряти, Дедале.
Сина в науку сестра віддала йому, — хто ж бо то може
Долю свою передбачити? — Тільки шість років подвоїв
Хлопець, а розум його вже для різних наук був придатний.
Глянув якимось на остистий хребет, що лишився від риби,
Взявши його за зразок, він зубці на тонкому залізі
Густо нарізав — і вийшла пила з-під руки його вперше.
Перший він також єдиним вузлом поєднав дві залізні
Ніжки, й коли між собою вони на віддалі рівній, —
Твердо одна з них стоїть, а друга — коло обводить.
250 Заздрість Дедала взяла, і з високого замку Мінерви
Учня свого зіштовхнув стрімголов, і збрехав, що хлопчина
Сам спотикнувся, та його на льоту підхопила Паллада,
Здібних людей опікунка, — і в пір'я в повітрі вдягнула.
Світлого розуму жвавність колишня при тій переміні
В крила й ноги пішла, лиш ім'я залишилось незмінним.
Високо все ж не злітає куріпка, тому й свої гнізда
Не на високім гіллі, не по різних вершинах звиває, —
Яйця кладе по кущах, перепурхує з місця на місце;
Страшно їй злинути вище: лякає колишнє падіння.

260 Вже на Етнейській землі зупинився Дедал у великій
Втомі, й Кокал, захистивши благальника силою зброї,
Виявив ласку йому. Вже не мусили слати Афіни
Жертви сумної на Крит завдяки переможцю Тесею.
Храми вінчає народ; і Юпітера, й збройну Мінерву,
Й інших безсмертних богів заодно величаючи вдячно
Кров'ю жертовних тварин і жертовників димом пахучим.

Славне Тесея ім'я наче вітром розсіяла чутка
По арголідських містах, тож народ усієї Ахайї
Став допомоги благать, опинившись у скруті великій.
270 По допомогу тоді й Калідон, хоча мав Мелеагра,
Мало що не на колінах звернувся. А причиною просьби
Дикий кабан був — служитель і месник Діани гнівної.
Кажуть, володар Ойней у подяку за рік урожайний
Перші плоди склав Церері, вином уласкавив Ліея,
Соком оливок Палладиних — жовтоволосу Мінерву.
Віддана спершу сільським божествам, до богів олімпійських
Шана ця, врешті, дійшла. На жертovníках доньки Латони
Ладан, одначе, не тлів, а стежки бур'яном забуяли.
Гнів і богам не чужий. «Не залишим цього без покари!
280 В шані відмовили нам, але ми не відмовим у помсті!»
Щоб голослівною в гніві не бути, на землі Ойнея
Месника шле — кабана: ні в Епірі, що травами славний,
Ні на лугах сіцилійських биків не знайти, йому рівних.
Очі спалахують кров'ю й вогнем, надимається шия,
Густо щетиною їжиться весь; на пригорбленій спині —
Мовби високі списи, гостролезими вістрями грізні.
Рикне той звір — і спливає з його страхітливої морди
Піна, скипаючи; ікла ж у нього — мов бивні слонів.
Блискавка — подих його, що на відстані спалює листя.
290 То потолочить посів, який тільки що в полі заврунивсь,
То — обважнілі жита, селянина сподіванки марні.
Гинуть на пні пшениці, подарунки Церери; намарно
Засіки ждуть, поки в них золотаве посиплеться зерно.
Лози виткі з виногородами разом затоптані в землю,
З ними — й зелена, в плодах, засихає підрита оливка.
Вже й на стада він упав, і ніхто — ні пастух, ні собаки,
Ні круторогі бики не були порятунком худобі.
Люд утікає з полів і безпечним себе почуває
Тільки за муром міським, поки відділу хлопців добірних
300 Не підбрав Мелеагр, голосної бажаючи слави:
Два близнюки там були, Тіндарея сини: один вершник,
Другий — кулачний боєць; був Ясон, мореплавець одважний,
Був і Тесей, нерозлучний із другом своїм — Пірітоєм;
Два Тестіади й сини Афарея: Ідас прудконогий
Та гострозорий Лінкей; і Кеней був, тоді вже не діва,
Грізний Левкіпп і Акаст, що несхибно вмів списа метати,
Був Гіппотой, був Дріант і нащадок Амінтора — Фенікс,
Актора два близнюки і Філей, посланець із Еліди.
310 Був там силак Теламон, був Ахілла великого батько,
З Феретіадам прибув Іолай, що з Беотії родом,
Еврітійон запальний, Ехіон, нездоланий у бігу,
З Наріка — жвавий Лелег; Панопей, і Гілей, і суворий
Гіппас, і Нестор, який на той час був у розквіті віку,

Й ті, що їх вирядив Гіппокоонт із прадавніх Аміклів.
Ще й паррасієць Анкей з Пенелопиним свекром; розумний
Був Ампід і Еклід, ще безпечний тоді від дружини,
Врешті,— й окраса лікейських гаїв була — діва тегейська.
Одяг їй застібка зверху скріпляла, відточена гладко;
Скромно, у вузол один, вона просте волосся збирала.
320 Збоку дзвонистий висів сагайдак із слонової кості,
Стріл охоронець, у лівій руці мала спис ясеновий.
З виду такою була: як на хлопця, то — можна б сказати —
Надто дівоча, але як на дівчину — надто хлоп'яча.
Тільки-но вгледів її калідонський герой — і любов'ю
Тут же пройнявся проти божої волі; відчувши глибинний
Пал,— «О щасливим,— сказав,— буде той з юнаків, кого мужем
Зволить назвати вона!» Та на більше ні час не дозволив,
Ні соромливість, бо вже починались небачені лови.

Ліс, що від віку сокири не знав, од рівнини почавшись,
330 Ген, до пологих полів, непроглядний, густий, простелявся.
Щойно туди прибули — за роботу взялися сміливці:
Ті вже розтягують сіті, ці — псів із припону спускають,
Інші — по слідові йдуть, безрозсудно життям своїм ваять.
Діл там заглиблений був; рівчаками туди переважно
Води пливли дощові. По вологому дні того долу
Гнув своє пруття вербняк, очерет височів тонколистий,
Серед низьких комишів лепеха пробивалася гостра.
Вигнаний зграєю псів із гушавини в натовп мисливців
Кинувсь кабан, мов із хмар, що зітнулись, вогонь блискавичний.
340 Ліс вилягає за ним. Наче в бурю лунає довкола
Гуркіт і тріск. Загукали бійці. У могутній правиці
В кожного — спис наготові; тремтить його вістря широке.
Рине розлючений звір. Ударяючи іклами скоса,
Так і розкидує вправо та вліво собак гавкотливих.
Першим метнув Ехіон, розмахнувшись, але надаремно:
Спис не потрапив у ціль, лиш черкнув по корі ясеновій.
Другий за ним, коли б кинутий був трохи з меншим зусиллям,
Певно, в хребет кабанові б уп'явся, а не в землю, далеко
Спереду; списом метнув так потужно Ясон-пагасеєць.
350 «Фебе! — шепнув Ампід,— я ж тебе шанував і шаную,
Вияви ласку й мені: поможи того звіра поцілити!»
Вислухав бог і, що міг, те зробив: кабана таки вдарив
Спис Ампідіа, не зранив, однак: на льоту йому збила
Вістря залізне Діана; мети досягло тільки деревко.
Тут аж запінивсь кабан, розбуявся, наче грім у негоду:
Полум'ям очі блищать, блискавиці з грудей видихає.
Камінь із пращі напнутої пущений так невідхильно
Мчить на твердині, наповнені військом, або на високі
Мури, як дик ошалілий — у гурт юнаків із розгону

360 Вклинівсь. Лежать уже ті, що праворуч на чатах стояли:
Евпалам із Пелагоном; уже відтягнули їх друзі.
Від блискавичного ікла й Енесім не зміг ухилитись,
Гіппокоонта нащадок: намірився вдатись до втечі,
Зблідлий, та пізно було — підколінки підтяті ослабли.
Може б, і Нестор-пілосець, троянських часів не діждавшись
Там свою голову склав, та на списі, немов на жердині,
Він із розгону стрибнув між галуззя найближчого дуба —
Звідти, врятований чудом, на ворога-вепра дивився.
370 Дик, свої ікла між тим нагостривши об корінь дубовий,
Смертю вже знову грозить і, блискучою зброєю гордий,
Зранює іклом кривим Еврітідові-велетню литку.
Два близнюки, що зірками не стали ще в небі, тим часом
На білосніжних гарцюючи конях, брати нерозлучні,
З виду прекрасні, ставні, ненастанно в руках потрясали
Гостроконечні списи, їх метнути постійно готові.
Певно б, і влучили вепра, коли б не пірнув, щетинястий,
В дебрі, куди не прорветься ні кінь, ані спис не проникне.
Кинувсь туди й Теламон запальний, та, спіткнувшись об корінь,
Раптом на повнім бігу на землі розпластавсь, необачний.
380 Поки його піднімає Пелей, вже стрілу бистролетну,
Вигнувши лук свій, пустила в гущавину діва-тегейка.
Звіру під вухом застрягла стріла, тільки злегка дряпнувши
Шкіру, й щетина там кров'ю забарвилась ледве помітно.
Кажуть, тим успіхом першим не так сама діва пишалась,
Як Мелеагр: саме він, запримітивши кров на щетині,
Друзям на неї увагу звернув, а мисливиці юній,—
«Честь і хвала за цей постріл,— сказав,— тобі буде по праву!»
Соромно стало мужам, бадьорять один одного; криком
Духу собі додають і списи безуспішно метають:
390 Ні розмахнутись, мовляв, ні прицілитись тут неможливо.
Ось на загибель свою топірець ухопивши двосічний,
Кинувсь Аркад: «Ану, місце мені! Покажу вам,— гукає,—
Як над жіночою зброєю верх бере ця, чоловіча!
Хоч під опікою звір у мисливиці — доньки Латони,
Все ж упаде під моїм топірцем на очах у Діани!»
Так ото він похвалявсь і сокиру двобічну рішуче
Над головою підняв, її в руки обидві узявши.
Звівсь для удару навшпінки, подався вперед, але першим
Вепр на сміливця напав: увігнав йому два блискавичні
400 Ікла під низ живота, де смертельною рана буває:
Впав після нього й Анкей; розповзлись на землі біля нього
Кишки, що кров'ю набухли, земля багряніє довкола.
Вийшов на звіра тоді Пірітой, Іксіона потомок,
Ратищем довгим усе потрясаючи в дужій правиці.
«Стань трохи далі, дорожчий мені над життя моє власне,
Втіхо моєї душі! — йому крикнув Егід,— бо й хоробрим

Далі стояти не гріх. Не повторюй помилки Анкея!»
Мовив і списа метнув із важким наконечником мідним.
Добре метнув, і, можливо, всміхнулася б доля Тесею;
410 Лиш, на гілляку натрапивши, спис відхилився від цілі.
Потім метнув ще Ясон, але й тут несподівано втрутивсь
Випадок: спис Келадона прошив замість дикого звіра
Й, нутрощі вирвавши, вістрям червоним у землю заглибивсь.
Двічі метнув Мелеагр: із списів його перший — у землю,
Другий — у вигнуту спину страховиська глибоко вбився.
Поки шаліє кабан, завертівшись, як вихор, од болю,
Поки розбризкує піну криваву й похрюкує грізно,
Той, хто поцілів — не гається: вибравши мить відповідну,
420 Ратище довге гладке заганяє йому під лопатку.
Скрикнули радісно друзі; потиснути хоче негайно
Всяк у правиці своїй переможця щасливу правицю.
Аж зацікавили на вид хижака: на землі розпростертий,
Він видається немовби ще більшим, ще й досі вселяє
Страх, але кожен кольне: хоче кров його мати на списі.
А переможець, ногою притиснувши голову звіра,—
«Здобич ця,— каже,— по праву твоя, онакрійська красуне,
По справедливості й славу та честь розділю я з тобою».
Тут же він діві дарує страшною щетиною вкриту
Шкуру й оздоблену грізними іклами голову вепра.
430 Милій дарунок їй, милій і той, хто подав цей дарунок.
Інші — позаздрили; чутно було невдоволений гомін.
Ось, замахавши руками, взялись на все горло кричати
Тестія гнівні сини: «Ану кинь це й на честь чоловічу,
Жінко, не смій зазіхати! І не дуже на вроду надійся,
Щоб не покинув тебе переможець, хоча й закохався!»
В неї — цей дар відняли, дарувати можливість — у нього.
Не потерпів тут нащадок Маворта; скипівши від люті,—
«Знайте ж ви,— кинув,— усі, хто до слави чужої охочий,
440 Як од погрози до діла далеко!» — й злочинне залізо
В груди Плексіппу встромив, коли той не чекав небезпеки.
Мить завагався Токсей: поривавсь відомстити за брата,
Долю ж, якої зазнав його брат, повторити боявся.
Довго вагатись не дав Мелеагр: од недавнього вбивства
Тепле ще вістря зігрів другий раз він братньою кров'ю.

Рада, що син переміг, до святинь поспішивши з дарами,
Бачить Алтея: на ношах несуть двох братів бездиханних.
Б'є себе в груди вона, голосними риданнями місто
Повнить і не в золотім — у жалобнім іде одянні.
450 Щойно дізналась, хто вбивця,— і вмить забуває про тугу,
Сліз надаремно не лє — переймається прагненням помсти.
Дерева шмат був; його, коли Тестія донька лежала,
Сина родивши, в огонь три богині, три сестри, поклали

І, підганяючи пальцем невпинне своє веретено,
Мовили: «Рівний відрізок життя ми й тобі присудили,
Новонароджений, і деревині тій». Тільки-но сестри,
Долю звістивши йому, відступили,— з вогню те поліно
Мати вихоплює й полум'я з нього водою збиває.
Довго в найглибшому закутку дому пролежав цурпалок.
Поки він там зберігавсь, то й літа зберігав твої, хлопче.
460 Мати ж відтіль його винесла й скіпок соснових веліла
Скласти й жадливий вогонь підсуває до купи сухої.
Кинуть туди деревину вчетверте вона намагалась,
Та не зробила того: в ній боролася мати — з сестрою.
Два протилежні чуття розривали їй надвоє душу.
То полотніла, як тільки згадала свій намір злочинний,
То, коли гнів допікав, наливалися кров'ю їй очі.
Так і обличчя: то враз кам'яніло, жорстоким робилось,
Наче б карала когось, то з'являлася жалість на ньому.
Ще не зсушила запеклість їй сліз, а за мить хтозна-звідки
470 Знов набирались вони. Як судно, що жене його в бурю
Вітер потужний в один бік, а хвиля, не менше потужна,—
В другий,— ті сили дві чує й, хитаючись, двом піддається,—
Так от і Тестія донька в своїх почуттях супротивних,
Щойно приборкавши гнів, уже знову його роздуває.
Врешті, над матір'ю в ній — сестра бере верх поступово:
Щоб уласкавити кров'ю по крові споріднені тіні,
Гріх замишляє, безгрішності прагнучи. Згубного гніву
Поштовх одчувши новий: «На цім вогнищі плід мій,— сказала,—
480 Хай догорить!» І вже в руку вхопила злощасне поліно,
З ним, безталанниця, при похоронному вогнищі ставши:
«О Евменіди,— звернулася,— помсти богині суворі!
Будьте прихильні, молю, до моїх заклинань божевільних!
Знаю: так мститися — гріх, але смерть треба сплачувать смертю.
Злочин — до злочину, вбивство — до вбивства потрібно додати.
Хай під вагою скорбот западеться цей дім нечестивий!
Буде втішатись Ойней перемогою сина, а Тестій
Вік сумуватиме? Ні! Хай нещасними будуть обоє!
Ви ж, безтілесні тіні братів моїх, щойно загиблих,
Ласку відчуйте мою! Оцініть, яку жертву сьогодні
490 Вам на могилу кладу — мого лона злощасне поріддя!
Горе! До чого хилюсь? Не винуйте, брати мої, матір!
Не піднімається в мене рука; присягаюсь, що смерті
Він заслужив, та чи мати на те є, щоб сина вбивати?
Значить, уникнувши кари, живий та ще й подвигом гордий
Матиме весь Калідонії край під своєю рукою?
Вам же тут — жменькою пороху, тіні холодні, лежати?
Ні, я не стерплю того! Хай загине злочинець, хай прахом
Батькові підуть надії, нехай пропадає вітчизна!..
Де ж материнське чуття тоді, чесність батьків та присяги?

500 Може, забулися ті місяці, як ходила я в тяжі?
О, коли б ти спопелів у вогні, коли був немовлятком,
Я ще могла б це знести! Те, що жив ти,— моя в тім заслуга,
Що помираєш — твоя! Тож розплачуйсь: життя, тобі дане
Двічі — народженням, а опісля врятуванням поліна —
Нині верни або дай і мені до братів приєднатись.
Прагну — й тремчу водночас. Що робить мені? Перед очима
Рани братів постають і видіння жахливого вбивства,
Та материнське чуття раз у раз мою волю ламає.
510 Горе! Хай вашою буде, брати, ця сумна перемога,
Тільки б, утішивши вас, я змогла з цього світу за вами
Слідом піти!» Відвернувшись, рукою, що дрібно тремтіла,
Кинула прямо в огонь смертоносне для сина поліно.
Й тут — чи здалось їй, чи справді — це дерево видало з себе
Стогін глухий, як лише вповилося вогнем невідступним.
Хоч Мелеагр був далеко й нічого не відав, однак —
Палиться: десь аж під серцем жадливе, невидиме чує
Полум'я; болі великі приборкує силою духу.
Прикро йому, що без крові, безславною, млявою смертю
Гине; Анкеєві заздирить, що впав, щасливіший, од рани.
520 Стогнуци, кличе похилого батька, братів і ласкавих
Сестер; останньою — ту, що ділив з нею ложе подружнє;
Може, ще й матір свою. Втім, і біль, і вогонь нарастають;
Потім звертають на спад і влягаються, врешті, обоє.
Лине в повітря душа й розпливається в ньому повільно.
Попелом сивим жаркі поступово взялися вуглини.
Никне стрімкий Калідон. У журбі юнаки, як і старці;
Люд побивається й знать. І ридають, і рвуть свої коси
Доньки Евена, голосять жінки й матері калідонські.
Батько забруднює порохом лиця, що в зморшках глибоких,
530 І сивину й, на землі розпростершись, кляне свою старість.
Мати, до тьми прийшовши, свого ж, таки вчинку жахнувшись,
Гостре залізо під серце собі власноручно встромила.
Навіть якби з волі неба стоустим я був, стоязиким,
Навіть якби неосяжний мав хист до пісенного слова,
Все ж передати б не міг, що, сумуючи, мовили сестри:
Вроду марнуючи, б'ють до синців свої груди дівочі.
Поки ще братове тіло лишається, пестять це тіло,
Ніжно цілують його й наготовлене ложе цілують.
Потім, коли з нього попіл зоставсь, вони тулять до серця
540 Попіл і, впавши на камінь холодний, голублять устами
Ймення, що в нього вкарбоване, ймення слізьми поливають.
Донька Латони, коли наситилася врешті нещастям,
Що навалилось на дім Партаона,— крім Горги й невістки
Славної родом Алкмени,— сестер оперила й у небо
Їх піднімає, і крилами довгими робить їм руки,
Дзьобом загострює рот і — птахами вже — в лет їх пускає.

Спільної праці тим часом частину чималу скінчивши,
В край Ерехтея Тесея прямував, до Тритоніди замків.
Шлях мандрівцю перетяв, забаривши його, повноводий
550 Після дощів Ахелой: «Загостюй в мене, внуче Кекропа,—
Просить він,— деякий час і на хвилі рвучкі не пускайся:
Звикли вони забавляться колодами, наче трісками,
Звикли й камінням, гуркочучи, бавитись. Сам же я бачив,
Як поривало худобу й хліви; тоді й сила могутня
Не помагала бикам, витривалість у бігові — коням.
Повен розталого снігу, що з гір позбігав у відлигу,
Не одного він поніс юнака, закрутивши у вирі.
Краще спочинь, поки води спадуть, поки, вже не гнівлива,—
Тиха й легка, попливе собі в річищі звичному хвиля».

560 Тут же погодивсь Егід: «Скористаюсь як радою,— мовив,—
Так і притулком твоїм». І таки скориставсь тоді ними.
Входить він в атрій, з дірчастого каменю й туфу шорсткого
Гарно збудований; мох вогкуватий долівку встеляє.
Стеля висока мигтить черепашок багряним узором.
Гіперіон за той час дві третини світу відміряв,
І розмістились на ложах Тесея та супутники-друзі:
Син Іксіона — по цій стороні, а по тій, проти нього,—
Славний трезенець Лелег, припорошений вже сивиною.
Всім, хто лиш був там, ріки Акарнанської бог справедливий
570 Виявив шану однакову, гостю високому радий.
Різного роду наїдками тут же й столи заставляти
Німфи взялись босоногі. Коли ж пообідали гості,
В чаші коштовні вино налили їм. І тут поцікавивсь,
Зором окинувши моря рівнину, герой величавий:
«Що це, скажи, за місцевість — і пальцем вказав — яку назву
Має цей острів, а може, їх декілька там — не розгляну».
Бог же на те: «Не один там і справді видніється острів:
П'ять їх у морі лежить, віддала розрізнити їх годі.
Тож не одна лиш Діана-мисливиця мстить за зневагу;
580 Ці острови — це колишні наяди: якось вони в жертву
Десять бичків закололи й, богів польових запросивши,
Вколо жертovníка в танець пішли, та забули про мене.
Весь я неначе набряк, і такий, як ніколи ще досі,
Вийшовши геть з берегів, розхвильований, темний од гніву,
Рину й ліси від лісів, а поля — від полів одділяю.
Врешті, з землею й тих німф, що запізно про мене згадали,
Я аж до моря одніс. Там у вирі моему й морському
Шмат суходолу на стільки окремих частин роз'єднався,
Скільки тепер Ехінад серед водного простору бачиш.
590 Там он на овиді, глянь, там на овиді мріє ще острів,
Любий мені; Перімелою нині його називають.
Діву цю я покохав і невинність одняв, покохавши.
Батько ж її, Гіпподам, не потерпів цього і в безодню

Із стрімчака зіштовхнув нещасливу дочку свою — в море.
Я підхопив її, поки пливла, і промовив: «Нептуне,
Владарю хвиль, кому царство припало, найближче до неба,
Де зустрічаємось ми, де й зникаємо, ріки священні,—
Вислухай слізне благання моє й змилюйся, Нептуне!
Занапастив я ось цю, що несу; якби трохи хоч м'якшим,
600 І справедливішим був Гіпподам, не таким безсердечним,
То пожалів би її, нам обом дарував би провину.
Згляньсь над тією, що тоне, над жертвою гніву сліпого.
Дай їй притулок якийсь,— чи сама нехай стане притулком,—
Буду й тоді обнімать її!» Мовчки схитнув головою
Вод повелитель, і хвилі, підвладні йому, сколихнулись.
Німфа злякалась, але ще пливла. Я торкався її лона,
Поки пливла,— і тремтіло воно під моєю рукою.
Чую, однак, обнімаючи: важчає, твердне дівоче
610 Тіло, а груди м'які мовби шаром землі затяглися.
Я щось кажу,— а земля поступово їй сковує рухи:
Островом посеред хвиль, перевтілена, вже застигає».

Змовкнув на слові тім бог річковий. Слухачів схвилювала
Дивна подія. Глузує з довірливих син Іксіона,
Вічний хулитель богів, що думками зухвалими славивсь;
«Байку ти нам, Ахелою, повів: не така вже велика
Сила богів, щоб і вигляд могли відбирати й давати».

Всі, як один, заніміли, безбожним обурені словом,
Передусім же — Лелег, і літами, й душею дозрілий.
620 Так він озвався: «Не має на правду ні меж, ані міри
Неба можуть: що боги захотіли, те й станеться тут же.
Можу це вам довести. На фрігійських горбах біля дуба
Липа гілляста росте; вколо них — огорожа низенька.
Закут цей бачив я сам: на рівнинах Пелопових був я
З волі Піттея, в краю, де колись панував його батько.
Побіч там є низина, нещодавно заселені землі,
Нині — мокляк, де болотні птахи собі гнізда звивають.
В образі смертного батько богів завітав туди; з ним же —
Син його, крила відклавши та різку,— потомок Атланта.
630 В сотні дверей вони стукали, втомлені: на ніч просились —
Сотні дверей тих глухими були, й лиш одні відчинились,
Хоч дерев'яні, низькі, під острішком із пруття й соломи.
В хижі тій пара стареньких жила — Філемон і Бавкіда.
Там поєднались вони молодими ще; там вони й пізні
Вкупі зустріли літа й не кляли свою вбогість-сусідку:
Легко й погідно жилося при ній невибагливій парі.
Марно б дошукувавсь ти, де господарі там, а де слуги:
Двоє їх — ось і весь дім; що велять, те й виконують — двоє.
Тільки-но жителі неба торкнулися скромних пенатів,
640 І, нахиливши чоло, завітали під крівлю низеньку,—
Старець мандрівцям утомленим лаву гостинно присунув,

А господиня заслала її полотном груботканим.
Попіл, що теплим ще був, розгортає; вуглинки вчорашні
Зрушує з місця; їх листям сухим та легкою корою
Живить і подихом тихим старечим огонь роздуває.
Кілька полінець і в'язанку хмизу приносить у хату
І підкладає в огонь тріскотливий під мідний казанчик.
З овочів, що на городцеві росянім муж назривав їх,
Гичку стинає. Він, вила двозубі тимчасом узявши,
Із почорнілої балки похребтину зняв; обережно
650 Кусник тієї свинини надрізав і, щоб одварилась,
У казанок опустив, де вода булькотлива кипіла.

Різні розмови тимчасом ведуть вони, щоб подорожнім
Час непомітно спливав. Там, у закутку, з бука цеберко
Вухом кривим на кілку, що в стіну був забитий, висіло.
Воду нагріту в цеберко те лють, щоб вони собі змили
Тіло пітне. Посередині — ліжка; у нього вербові
Поручні й ніжки. М'який очерет — постіль заміняє.
Ще й застеляють його покривалом, котрим лиш у свято
660 Звикли вкривати постіль. Покривало — старе та плохеньке.
Тож, не гордюючи, слалось воно на вербовому ліжку.
Врешті, боги прилягли. Підп'явшись, Бавкіда тремтливо
Столик до них підсуває, що ніжку мав третю коротшу.
Вирівняв їх черепок: господиня його під цю ніжку
Хутко підклала. Зеленою м'ятою столик натерши,
Діви Мінерви двоколірний плід подала до обіду —
Терен осінній, що був заготовлений в осаді виннім;
Редьку, цикорій, оддавлений сир; біля нього поклала
Яйця, що в попелі їх підпекла на помірному жарі.
670 В глинянім посуді все це. Потому — прикрашений взором,
Також із глини, кратер вони ставлять, а побіч кратера —
Букові кухлі, всередині воском жовтавим політі.
Через хвилинку якусь уже подано страви гарячі;
Знову, хоча й не старі, на столі появилися вина.
Далі й вони поступилися місцем новій переміні:
Тут і горіхи, і сливи, й поморщені фініки, й смокви,
Й свіжі, в широких кошах, запахущі плоди яблуневі,
Й зірвані з лоз, що багрянцем взялись, виногруна солодкі,
Й меду стільник золотий. Над усім же — погідні та щирі
680 Лиця господарів, щедра — при вбогості дому — гостинність.
Бачать старенькі, однак, що в кратері вино непомітно,
Скільки б його не пили, самохіть відкілясь прибуває.
Страх огорнув їх, і, руки піднявши, слова молитовні
Стали шептати вони — Філемон боязкий і Бавкіда.
Просять, щоб їм вибачали за вбогість, за скромну гостину.
Був там один лиш гусак, їх садиби маленької сторож.
От вони й хочуть пожертвувать ним для богів милостивих.

Він не давався, однак: виривався з-під рук їм і довго
Крилами бив, гелготів, і, нарешті, старих натомивши,
Якось забіг до гостей. Не дали вони скривдити птиці:
690 «Ми — невмирущі боги. Хай спіткає безбожних сусідів
Кара,— промовили,— ви ж не страшіться обоє: це лихо,
Праведні, вас омине, лиш виходьте з-під кривлі своєї
І на стрімкі верхогір'я, узвозами, слідом за нами
Разом рушайте!» Старенькі — не проти: з ціпком у правиці
Кроком непевним ідуть по стежині далекого схилу.

Близько й вершина була: вже напевно б туди долетіла
Пущена з лука стріла. Озирались обоє і бачать:
Діл затягнуло багном; понад ним — тільки їхня хатина.
Поки, зчудовані, тихо оплакують долю сусідів,
700 Хата стара, що й для двох затісна була,— їхня оселя,—
Храмом величним стає: де підпорки були, там колони,
Де була стріха гнила,— вже вилискує золото щире.
В мрамур подвір'я вдяглось, а різьбою пишаються двері.

Словом ласкавим тоді до стареньких звернувся Сатурній:
«Що б ви бажали, скажіть мені, праведний старче, й дружино,
Мужа достойна свого». Пошепталися ті між собою,
І сповіщає богам Філемон обопільне бажання:
«Бути жерцями хотіли б ми разом, щоби доглядати
Храм ваш, а що прожили ми літа свої в мирі й любові,—
710 Хай нас одна упокоїть година, щоб я не побачив
Праху своєї жони; над моїм — щоб вона не хилилась».
Так усе й склалося їм: проживали вони при святині,
Поки снувалось життя. Та якось, уже геть підупалі,
Стали вони перед східцями храму, й про давні події
Мова між ними зайшла. Несподівано — бачить Бавкіда —
Зеленню вкривсь Філемон; придивляється старець: неждано
Зазеленіла й жона, і шумить вже над ним і над нею
Листя рясне. «Прощавай!» — він їй шепче. «Прощай!» —

одночасно

Мужу шепоче й вона, та в цю мить, затягнувшись корою,
720 Тихнуть обом їм уста... Ще й нині вам житель тамтешній
Двоє сусідніх дерев, що сплелися корінням, покаже.
Вірив я тим дідусям (бо з якої б то речі брехали?),
Що сповістили про це. А до того ж і сам я на вітті
Бачив вінки. До них свій долучаючи, свіжий, сказав я:
«Дбають боги про побожних: шануй їх — і будеш у шані».

Мовив, і всіх захопила подія і сам оповідач.
Надто розчуливсь Тесеї; про богів дивовижні діяння
Прагне послухати ще. До Тесея, прилігши на ложе,
Бог калідонський звернувся: «Є істоти, герою хоробрий,
730 Що не міняють вже вигляду, раз переміни зазнавши.
Єсть і такі, що мінятись їм дано: таким є, Протею,
Ти, що живеш у морях, котрі землю тверду омивають.

То юнаком тебе бачили люди, то левом, то диким
Вепром, то враз обертався у змію, що й торкнутись до неї
Страшно, то раптом рогами грозив, у бика замінившись;
Каменем часто робивсь, міг і деревом стати розлогим,
Іноді, хвилі пливкій уподібнившись, ти гомінкою
Річкою був, а не раз і вогнем, що в незгоді з водою.

740 Так і жона Автоліка, донька Ерісіхтона може
Постаті різні приймать. Її батько, великий безбожник,
Жодного не вшанував олтаря запашистим курінням.
Кажуть, що й в гаї Церери дерева рубав святотатець;
Далі й незайманий ліс оскверняв нечестивим залізом.
Дуб велетенський там ріс, із розлогим гіллям, предковічний,
Сам наче гай — у стьожках, у присвятних табличках довкола
Та в плетеницях барвистих, ознаках прохань молитовних.
Часто дріади кружляли під ним у святковому танці,
Часто, побравшись за руки, хотіли кільцем охопити
750 Стовбур могутній, і тільки тоді, як було їх п'ятнадцять,
Ледве змикалось кільце. А довколишній ліс простелявся
Так уже низько під ним, як під лісом довколишнім — трави.

Все ж, хоч яким був той дуб, Тріопей не вагався й на нього
Вийти з сокирою: слугам велить, щоб святий підрубали
Стовбур. Вони завагались. А нелюд, сокиру вхопивши, —
«Хай би ж і сам він богинею був, а не тільки їй любий, —
Навіть тоді б верховіттям об землю ударитись мусив!»

Мовивши, з розмаху навскіс рубнув по дзвінкій деревині.
Дуб затремтів; застогнало Церерине дерево, й тут же
Блідістю ціле взялось: жолуді побіліли зелені,
760 Листя поблякло нараз і гілки, наче руки, збіліли.
А відтіля, куди вбилося вістря, кору відлупивши,
Вдарила кров, наче з рани широкої. Так вона часом
Б'є на вівтар, коли падає бик під ударом сокири,
Що розсікла йому шию могутню, — струмком пурпуровим.

Всі зацікавили; один лиш безбожнику став на дорозі,
Зважився лютий топір одвести від священного дуба.
Та фессалієць на те: «За побожність приймай нагороду!»
Замість по стовбурі він по людині тим разом ударив, —
770 Голову з маху відсікши, став наново дуба рубати.
Втім, наче голос якийсь із середини дуба донісся:
«Я тут живу, під корою, улюблена німфа Церери,
Й нині віщую тобі, помираючи: матимеш кару,
Гідну своїх злодіянь, що втішає мене перед смертю».

Та не отямивсь дикун: похитнулось, нарешті, підтяте
Дерево й, стягнене довгими лінвами, важко на землю
Падає — широко ліс під його тягарем вилягає.
Горем полеглих гаїв, одночасно й своїм, перейнявшись,
Сестри дріади, вдягнувшись у темне, скорботні, зійшлися

Всі до Церери гуртом — Ерісіхтону кари просити.
780 Згоду Церера дала; головою, прекрасна, хитнула —
Хвиля по нивах пішла, де вгиналось колосся налите.
Кару, що гідна була б співчуття,— якщо грішник у когось
На співчуття заслужив,— підшукала для нього Церера:
Голодом хоче морити. Оскільки ж сама до богині
Голоду вдатись не може (бо як же богині достачі
Й голоду разом зійтись?), то звернулася до однієї
З тих, що по горах гасають, богинь — Ореади сільської:
«Єсть,— каже їй,— на околицях Скіфії сніжної місце,
790 Гола, безплідна земля, де нема ні дерев, ні билинки.
Тільки гнітючий Мороз, тільки Трепет і Блідість живуть там,
І Голоднеча худа. Богохульнику в груди злочинні
Хай увірветься вона; хай ніяка на світі пожива
Не заспокоїть її — нехай навіть мене перевершить.
Лиш не лякайся, що дорога далека: візьми колісницю,
Зміїв крилатих візьми, щоб під хмарами правити ними».
Тут же й дала їх. Вона ж, колісницею злинувши в небо,
В Скіфський край прибула й на вершині гори льодяної,
Що називають Кавказом її, зупинила драконів.
800 Поле було кам'яне, де й побачила німфа Голодну:
Нігтями там і зубами хирляву траву вигрібала.
Простоволоса, бліда; наче ями, темніли очниці,
Спраглі вуста запеклись, мов іржею роз'їло їй зуби;
Шкіра напнулася суха, й було нутрощі видно крізь неї;
Де закругляються стегна, там кості тонкі виступали.
Там, де мав бути живіт,— тільки місце лишилось для нього;
Груди ж немов до хребта прикріплялися, мляві й обвислі;
Від худини їй суглоби побільшали; повипинались
Чашки колін; величезними гулями видались п'яти.
810 Здалеку вздрівши її — підійти не наважилась ближче —
Волю богині звістила, й хоч тільки хвилину була там,
Хоч тільки що прибула туди, хоч і далеко стояла,—
Голод відчула-таки,— й колісницю назад повертає,
В край Гемонійський, повіддями кваплячи зміїв у небі.

А Голоднеча тим часом, дарма що в Церери й у неї —
Різні шляхи, догодить їй готова. Вже вітер худющу
До Ерісіхтона в дім переніс. Ось у спальню злочинця
Входить нечутно вона й оповитого сном непробудним,—
Пізня була тоді ніч,— обома обнімає руками;
820 В нього вдихає себе: проникає в уста йому, в горло,
В груди й голодну жагу розливає по жилах порожніх.
Діло звершивши своє, покидає багатий плодами
Край і в убогу домівку вертається, в звичні печери.
Солодко сон Ерісіхтона крилами ніжними все ще
Пестив. До їжі ввісні дотягнутись, голодний вже, прагне,

Вже пережовує щось, хоч і крихти не має у роті,
Вже й проковтнути жадливо спішить, але що тут ковтнути? —
Замість добірних, привабливих страв поїдає повітря.

Врешті, прокинувся він, і розжевлене прагнення їсти
830 В жадібне горло йому й у нутро ненаситне запало.
Тут же б із'їв усе те, чим багаті повітря, і землі,
Й води. Вгинається стіл перед ним, а йому — все замало:
Їсть він і їжею марить. Чим можна було б накормити
Багатолюдні міста,— тих наїдків одній лиш людині
Мало: що більше наповнює шлунок, то більше бажає.
Як насититися море не в змозі, хоча й поглинає
Води всієї землі, прибережні й віддалені ріки,
Як загребуший вогонь, що ні міри не знає, ні стриму:
Дров цілі стоси зжере, а підкинь йому більше поживи,—
840 Більшої схоче, бо більшу вона в нього будить жадобу,
Так ось тоді й Ерісіхтон: наповненим їжею ротом
Їжі весь час домагається. Ще не ковтнув, а вже знову
Й знову ковтнути спішить, бо живіт, як не дивно,— порожній.

Так ось у прірву його живота й поспливав непомітно
Батьківський статок, та голод їдкий не пригаснув ні трохи,—
Як і раніше йому допікав, палахтів непокірним
Полум'ям. Канули, врешті, в нутро всі пожитки; зосталась
Тільки єдина дочка,— не такий би належавсь їй батько!
Скоро й дочку він продав. Не признавши господаря, в тузі
Вийшла над море вона, простягнула долоні й сказала:
850 «Вирви з неволі мене, безталанницю, ти, хто невинне
В мене дівоцтво відняв!» — це Нептун був, кого закликала.
Вчув це володар морів, і коли, спохватившись, за нею
Пан її вже поспішав,— їй поставу і вид чоловічий
Дав непомітно й начиння у руки їй вклав риболовне.
Власник, на неї зирнувши: «О ти, хто шматочком поживи
Мідний гачок приховав і розмотуєш вудку,— промовив,—
Доброго лову тобі! Хай довірливо йде на приманку
Риба й відчує гачок лиш тоді, коли добре прикусить!
Дівчину бачив я тут, незачесану, в простому платті,
860 На побережжі морським, саме тут, де ти ловиш, стояла.
Де ж вона? Ось і сліди її ніг на піску обірвались».
Чуючи дар божества, задоволена тим, що про неї
В неї ж розпитують, так утікачка йому відмовляє:
«Хто б ти не був, не гнівись, але я, задивившись на вудку,
Не озирався і весь час лиш своїм був захоплений ділом.
Та, присягаюсь Нептуном, що нам, риболовам, сприяє,—
Поки я рибу ловлю, окрім мене, на березі тому,
Не появлявся ніхто, жодна дівчина тут не стояла».
Як не повірити в те? Почвалав він додому по ріні —
870 Не здогадався про обман, а вона стала знову собою.

Батько, помітивши здатність дочки, скориставсь нею радо:

Знову й знову її продавав, а вона замінялась
То в кобилицю, то в оленя, то у корову, то в птаха.—
Так постачала весь час ненаситному батькові їжу.
Та коли й це він спожив, у своїй невсипущій жадобі
Тут же й нову підшукав для своєї хвороби поживу:
Взявся до членів своїх — шматувати почав їх і гризти,
Сам своє тіло, нещасний, живив, убуваючи тілом.

880 Годі про інших, однак, я ж бо й сам маю здатність, юначе,
До перемін, хоча й не безконечних: то богом буваю,
Як ось тепер мене бачиш, то раптом зів'юся змією,
То перед стадом іду вожаком, запишавшись рогами,—
Сила моя в них була; одного з тих рогів нині в мене,
Бачиш — нема на чолі...» — й за цим словом зітхання почувисьь.

КНИГА ДЕВ'ЯТА

Чим засмутивсь тоді бог і чому в нього ріг одламався,
Просить Нептунів герой оповісти, й Потік Калідонський
Так розпочав, оповивши лозиною буйне волосся:
«Прикре бажання твоє, бо чи стане хвалитись боями
Той, хто поразки зазнав? Але в тій, хоч ганебній поразці,
Друже, не стільки ганьби, скільки честі в самому двобою.
Що переможець такий — це велика для мене розрада.
Може, до слуху твого донеслась хоч яка-небудь чутка
Про Деяніру, в колишні часи незрівнянну красуню?
10 Навперебій домагались її женихів цілі юрми.
З ними і я, залицяльник, подавсь до майбутнього тестя.
«Зятем,— кажу,— ти назви мене, сину ясний Партаона!»
Те ж саме мовив Алкід. Усі інші нам двом поступились.
Вабить Алкід його сватом — Юпітером, славою грізних
Подвигів, що довелось йому з волі Юнони здійснити.
Я ж на те: «Сором,— кажу,— коли смертному бог уступає
(Богом тоді він не був ще). Ти бачиш мене, володаря
Вод, які схилами краю твого, розхвильовані, в'ються.
Не чужаком я приходжу до тебе в зяті набиватись,—
20 Я — твій земляк і твоїх володінь неабияка частка.
Гнівом Юнони, однак, як ось той, похвалитись не можу,
Тож і на подвиги йти — вибачай вже — не мав я нагоди.
Ти натякав, що Юпітер — це батько твій, сину Алкмени:
Значить, або ти — брехун, або він таки зрадив Юнону.
Батька в гріху материнським шукаєш? Так ось: або з блуду
Ти народивсь, або вигадки це, що ти — син Громовержця».
Поки я так промовляю до нього, він скося на мене
Дивиться й, ледве тамуючи гнів, що в очах заіскрився,
Словом таким обізвався: «Не язик, а рука — моя сила.
30 Ним можеш ти брати верх, ну а я — довіряю правиці!»
І наступає, хмурний. А мені, красномовному щойно,
Сором було відхилатися. Зняв я свій одяг зелений,
Витягнув руки вперед і, розправивши плечі широкі,

Став, як належить борцю, усім тілом готовий до бою.
Той, зачерпнувши долонями порох, сипнув мені в вічі —
Й сам пожовтів од піску, що ним я його зразу ж обсипав.
То він за шию хапає мене, то за ноги проворні,
То, нападаючи з різних боків, лиш береться схопити.
Марно, проте, нападав: мене власна вага захищала.
40 Так от і скеля стоїть, хоч об неї запінені хвилі
Б'ють раз у раз, — не схитнеться вона, тягарем своїм горда.
То розійдемося на крок, то вже знов один одного борем,
Наче б у землю вросли, до кінця так стояти готові
Вперто, нога при нозі. На Алкіда грудьми навалившись,
Пальцями — в пальці, чолом — у чоло, що є сили, впираюсь.
Дуже бики так зйдуться не раз у завзятім двобої,
Щоб нагороду здобуть — усього пасовища оздобу,
Кращу з найкращих телиць, і тремтить, дивлячись на них, стадо:
50 Хто, перемігши, тепер вожаком буде, — годі вгадати.
Тричі Алкід од грудей своїх силою рук намагався
Груди мої відштовхнуть, але марно; лише на четвертий
Раз він обійми мої розірвав. Тоді, руку відвівши,
Вклав мене махом одним і на мене (брехати не буду)
Тут же всією вагою насів, так що (хочете — вірте,
Хочете — ні, все одно ж не до того веду я розмову,
Щоб похвалитися) наче горою мене придавило.
Якось, рясним обливаючись потом, я руки насилу
Вивільнив; якось і груди звільнив од залізних обіймів,
60 Передихнути ж не міг: не дає супротивник зібратись
З силами — шию уже захопив. Ось тоді я коліном
Мусив торкнутись землі, а губами — пісок зачерпнути.
М'язами слабший, ніж він, я до хитрощів тут же вдаюся:
Змієм роблюся в юнким, висковзаю із рук йому спритно.
Вже я повзу по землі, вигинаючи кільцями тіло,
Грізно шиплю і роздвоєний з пащі язик виставляю.
Над перевтіленням цим посміявся герой із Тірінфа:
«Зміїв бороти, — сказав, — це забава моя ще з колиски!
Стань хоч найбільшим із них, Ахелою, та гідри Лернейській
70 Не дорівняєш: хоч як не тягнись, ти — дрібна її частка.
Множилась навіть од ран; із голів — а їх сто було в неї —
Ні однієї безкарно зрубать я не міг: на тім місці
Дві поставало, і вдвоє сильніша була її шия.
Все ж я приборкав її й полонив, хоч вона и поростала
Зміями, наче галуззям новим, од ударів — рясніша.
Хто ти такий проти неї? Підроблений змії, що чужою
Зброєю, бачте, грозить, під чужим заховавшись обличчям».
Мовивши, зверху, мов зашморгом, він мені пальцями стиснув
Горло, і вже я почав задихатися, наче у кліщах.
80 Якось я пальці великі просунув, щоб віддих зловити,
Марно старався, однак. Перевтілитись змушений втретє,

Став я биком; заревівши, двобій вже биком починаю.
Той мене зліва схопив за підгрудок і мчить побіч мене,
Роги мені пригинаючи, поки я глибоко в землю
Ними з розгону не вбивсь, на глибокий пісок повалившись.
Мало того: він крицевий мій ріг, як тримав у правиці,
Так, наче гілку, й зламав і чоло божественне споганив.
Німфи річок освятили той ріг: його вщерть і плодами,
Й квітом пахучим наповнивши, Рогом достачі зробили».
Мовив, і тут увійшла, підібравши поділ, мов Діана,
90 Німфа, з прислужниць одна, що по плечах розпущені мала
Коси, й той ріг подала пребагатий; у ньому ж — дарунки
Осені: щедрі солодкі плоди, що вінчають гостину.

Щойно проміння торкнулося гір і заблис над землею
День, — розійшлись юнаки. Не хотіли чекати, щоб ріки
Стали спокійними знов, щоб, опавши, розбурхані води
Звичним побігли руслом. Ахелой же суворе обличчя
І покалічений лоб у ріку глибодонну занурив.

Тільки цим рогом одним поплатившись, окрасою лоба,
100 Цілим лишивсь Ахелой. Але й цю свою ваду він легко
То комишевим вінком, то вербовим приховував листям.
Ти ж поплатився життям, на цю діву поквапившись, Нессе!
Пущена з лука крилата стріла тобі спину прошила.
Саме тоді з молодою дружиною син Громовержця,
В отчий вертаючись край,

Зупинивсь над бурхливим Евеном.

Він од зимових негод аж запінивсь; виходячи з себе,
Вир побіч виру крутив — годі й думати про переправу.
Поки вагався Геракл (за жону — не за себе боявсь),
Несс підійшов, що не тільки був дужий, а й знав усі броди.
110 «Я вже подбаю, — сказав, — щоб вона на тім березі стала.
Ти ж при одвазі своїй можеш плавом пуститись, Алкід!»
Зблідлу не тільки од хвиль рокітливих, але й від кентавра,
Взяв калідонку герой аонійський і Нессу довірив.
Сам же, як був, — сагайдак мав на плечах і лев'ячу шкуру,
Бо свою довбню і зігнутий лук на той бік перекинув, —
«Вже як почав я плисти — течію подолаю!» — промовив.
І без вагання пливе навпростець; не шукає, де менше
Річка бурлить: він не з тих, що пливе собі за течією.
Ось і на березі став, уже й лук із землі піднімає;
Втім, наче голос дружини почув. Озирнувся, а вже з нею
120 Щезнути хоче кентавр. «Ти куди? Не надійся на прудкість
Ніг своїх! — грізно гукає Алкід. — Я до тебе звертаюсь,
Нессе двообразний! Стій! На моє посягати не важся!
Нехтуеш мною — то батька свого пригадай, Іксіона,
Й колесо — муку його — і не рвися до втіх незаконних.
І не втечеш, хоч на кінську свою розраховуєш силу:
Раною наздожену, не ногами!» Підтверджує ділом

Слово останнє: напнув тятиву й втікачеві стрілою
Спину прошив — і стримить із грудей гачкувате залізо.
Тільки той вирвав стрілу — з обох отворів тут же струмками
130 Вдарила кров, що з їдкою лернейською змішана жовчю.
Несс, підхопивши цю кров, — «Не помру я, одначе, без помсти», —
Мовив до себе й накидку, просяклу гарячою кров'ю,
Тій, котру викрав, дає: «Ти любов, — каже, — нею привернеш».

Часу чимало сплигло, і Геракла великого слава
Світ обійшла й пригасила в Юнони до пасинка злобу.
Жертву Кенейцю-Юпітеру скласти збиравсь переможець,
Взявши Ехалію. Слуху ж твого, Деяніро, торкнулась
Чутка; до правди вона, говірка, додавати неправду
Любить — спочатку мала, вона зросту в брехні набуває.
140 Ось Деяніра, кохаючи, вірить у те, що Іоли
Прагне Амфітріонід. Налякавшись зради нової,
Волю сльозам, нещаслива, дала, мовби справді хотіла
Виплакати горе своє. А тоді, схаменувшись: «Навіщо
Так побиваюсь? Хіба що суперниці, — каже, — на втіху.
Скоро вона буде тут. Якесь рішення треба прийняти,
Поки не пізно, щоб ложа мого не торкнулась повія.
Плакати мені чи мовчати? Бути тут, чи в свій край повернутись?
Кинути дім свій? Чи, вдавшись до крайності, опір чинити?
150 Що, коли я, Мелеагре (тобі ж бо доводжусь сестрою!),
Зважусь на вчинок лихий і, суперницю звівши зі світу,
Людам засвідчу, як може помститись покривджена жінка».

Всяке їй в голову йде; на однім зупинилась, одначе:
Мужу своєму накидку послати, що змочена кров'ю
Несса, — як засіб, що може роздмухати кохання пригасле.
Ліхасу згорток, незнаний для нього, вручає і просить,
Бідна, собі ж на велику печаль, щоб цей дар якнайшвидше
Він її мужу відніс. А герой, розгорнувши накидку,
Плечі отрутою гідри Лернейської радо вкриває.

Ладан димить на жертovníку. Перші слова молитовні
160 Мовить великий Геракл і вино лле на мрамур із чаші.
Й тут, од жертовного полум'я заворушившись, отрута
В різні боки розпливлась, обліпила Гераклове тіло.
Зціпивши зуби, він, поки ще міг, намагавсь не стогнати.
Врешті, нестерпним став біль. Мармуровий вівтар одштовхнувши,
Скрикнув Алкід — і луна розляглась по залісеній Еті.
Поспіхом хоче зірвати з плечей смертоносну накидку —
З нею, однак, він і шкіру зриває, і — страшно сказати! —
То прилипає тканина до тіла — зірвати неможливо,
170 То, відділившись, оголює виразки, де-не-де — й кості.
Вже й сама кров, — як розпечене лезо, бува, в прохолодну
Воду занурити, — і закипає, й шипить на отруті.
Міри стражданням нема. Вже вогонь пожирає осердя,
Піт усім тілом струмить, перемішаний з темною кров'ю.

Жили тріщать у вогні, й коли жар непомітний для ока
В мозок пробивсь кістковий, — тоді, знявши до неба долоні, —
«Бодем моїм, — закричав, — упивайся, Сатурнова донько!
Мстива, впивайсь! І, з висот на страшну поглядаючи муку,
Серце жорстоке втішай! Та коли б нині зглянувсь на мене
180 Ворог тяжкий, тобто ти, — то зболілу в стражданнях, немилу
Душу, народжену лиш для трудів, забери з мого тіла!
Дар мені зробиш. А дар такий мачусі й личить робити.
Я Бусіріда зборов, що невинною кров'ю мандрівців
Храми богів оскверняв. Я в Антея суворого вирвав
Міць материнську землі. Чи тритілій пастух іберійський
Страху на мене нагнав, чи злякав мене пес триголовий?
Роги могутні бика чи ж не цими руками пригнув я?
Сила цих рук і в Еліді відома, й на водах Стімфальських,
І в Партенійських гаях. Завдяки вашій доблесті, руки,
190 Золотом із Термодонта я викрав оздоблений пояс,
Яблука вами зірвав, що дракон їх беріг невсипущий.
Моці моїй не оперлись кентаври; піддався їй нищитель
Краю Аркадського — дикий кабан. І даремно зросталась
Гідра порубана; марно, поранена, множила сили.
Мало того: лиш побачив я коней фракійських, що ситі
Кров'ю були, біля ясел, набитих тілами людськими, —
Їх розметавши, я вклав одночасно й господаря коней.
Здавлена цими руками Немейська громада простерлась.
Небо на шиї тримав. Натомилась давати накази
200 Гнівна дружина Юпітера — я ж був невтомний у ділі.
Й раптом — нова навалилась біда: проти неї безсилі
Мужність і довбня моя; вже в легені проник, відчуваю,
Пломінь їдкий, пожирає, захланний, усе моє тіло.
Щасний, проте, Еврістей! То чи може хтось вірити нині
В те, що існують боги?» — простогнав, і верхів'ями Ети,
Зранений, рушив. Так іноді бик із застрягим у боці
Списом бреде, хто ж метнув, — порятунку шукає у втечі.
То він постогнував глухо, то раптом спалахував люттю,
То намагався, та все надарма, з себе одяг зірвати,
То по дорозі дерева ламав, то на гори в нестямі
210 Звалював гнів, то простягував руки до отчого неба.
Ліхаса раптом побачив, слугу, що тремтів у печері,
Й, геть ошалівши, втрачаючи розум од лютого болю, —
«Ліхасе! — крикнув йому. — Чи не ти мені дав цей смертельний
Дар? Чи не ти мене зводиш зі світу?» А той з переляку
Блідне й лепече в своє оправдання слова невиразні.
Ось вже й до ніг йому впав, та Алкід ухопив нещасливця,
Добре ним кілька разів розмахнувшись, пустив на Евбейські
Води, і той стрімголов полетів, наче пущений з пращі;
Так він летів, і розтратив тепло, й затвердів поступово.
220 Як од холодного подуву — кажуть — дощі загустілі

Снігом стають, а потому й сніжинки, кружляючи легко,
Врешті, збиваються в кульки дзвінкі й висипаються градом,
Так ось і він, коли велет його у порожняву кинув,
Крові од жаху позбувсь; розгубивши й соки життєві,
В скелю німу, за прадавнім переказом, перемінився.
Ще й дотепер із Евбейського моря чоло піднімає
Скеля не дуже стрімка, віддалік до людини подібна.
Камінь цей Ліхаса ймення зберіг, і його не торкнеться,
Наче б живого, моряк. Ну а ти, Громовержця нащадку,
230 Дров, що на Еті зросли, нарубавши, у стіс їх для себе
Сам же кладеш, а свій лук і місткий сагайдак, і несхибні
Стріли, що їм було суджено знову побачити Трою,
Сину Пеанта вручаєш. Слугуючи, той роздуває
Полум'я. Поки пожадливо лиже воно деревину,
Ген, аж на верх того стосу ти шкіру немейського лева
Стелиш і, замість подушки під голову довбню поклавши,
Мов до гостини приліг, яснолиций, на лев'ячій шкурі
Серед наповнених чаш, із вінком запахушим на скронях.
240 Полум'я аж стугонить, відусіль уже рветься до того,
Хто зневажає його, хто посмів у вогонь похоронний
Так незворушно лягти. Налякались боги, що загине
Славний землі захисник. Їм, відчувши те, з радістю в серці
Каже Сатурній таке: «Мене тішить, о жителі неба,
Ваша тривога! Сьогодні я сам себе палко вітаю
З тим, що чутливого серцем народу я — владар і батько,
Бо співчуття виявляєте щире ви й сину моєму.
Хоч заслужив він у вас на цю ласку своїми ділами,
Я зобов'язаний вам. Хай не мліють, одначе, од страху
Віддані ваші серця; не кляніть цього полум'я марно:
250 Все подолавши, — й вогонь, котрий бачите, він подолає.
Лиш материнською часткою силу вогненну відчує;
Що ж є у ньому від мене, — те вічне, позбавлене смерті,
Їй непідвладне, ні в якому жарі зотліти не може.
Хай він труди на землі завершить — я в оселі високі
Радо візьму його. Вірю, що всі небожителі схвалять
Волю мою. Та коли буде прикро комусь, що з богами
Сяде Геракл, що таку йому виділив я нагороду, —
Врешті, погодиться з цим, коли всі його зважить заслуги».
Схвально кивнули боги. І здалось, що й жона Громовержця
260 Не спохмурніла. Проте, коли владар закінчував мову,
Стала хмурною: кінцеві слова не сподобались, видно.
Ну, а тим часом, що силі вогню піддавалося, тлінне, —
В попіл «Мульцібер те обернув, і Геракл на обличчі
До невпізнання змінився. Що від матері мав, — спопелівши,
З димом пішло; що було від Юпітера в ньому, — лишилось.
Як, оновившись, змія, що зі шкірою старість скидає,
Свіжій радіє лусці, що вилискує-грає під сонцем,

Так і тірінфський герой, увільнившись од смертного тіла,
Мовби розцвів своїм кращим начатком: на зріст видавався
270 Вищим і виглядом, як у богів, почав острах будити.
Взяв його батько тоді всемогутній і в простір захмарний
На четверні з ним піднявсь і вмістив між зірки променисті.
Нижче пригнувсь під вагою Атлант. Ще й тоді свого гніву
Не позабув Еврістей: як на батькові мстивсь, так, жорстокий,
Мститись на синові став. При сумній арголідській Алкмені
Вірна Іола була. Їй звіряла вона свою тугу,
Їй повідала про синові подвиги, світу відомі,
Їй — про свої ж невеселі пригоди. З веління Геракла
280 Гілл, його син, із Іолою ложем і серцем з'єднавшись,
Лоно їй виповнив сім'ям чудовим. До неї Алкмена
Так обізвалась: «Боги хай сприяють тобі, хай наближать
Час, коли ти, вже дозріла для родів, почнеш Ілітію
Кликати, діву, що вам, боязким породіллям, сприяє,
Ту, що мене обійшла, намовлянням Юнони піддавшись.
День наставав, коли мав трудівник народитись великий —
Син мій, Геракл. До десятого знаку підбилося сонце.
Від тягару в мене випнувсь живіт, і важка моя ноша
Свідчила явно про те, що лише від Юпітера-батька
290 В лоні я плід понесла. Не було в мене сили терпіти
Надто великих страждань. Ще й тепер, коли їх пригадаю,
Дрож обгортає мене, повертається й болю частина.
Так сім ночей і сім днів я страждала. Переймами, врешті,
Стомлена вкрай, простягнула благально долоні до неба —
Кликати стала Люціну й богів, що стоять при пологах.
І появилась, але не з добром, на мій заклик Люціна:
Злобній Юноні віддать мою голову в жертву готова.
Тільки-но зойки мої вона вчула — й присіла на вівтар
Перед дверима насуплена, й, ногу заклавши на ногу,
300 Сплівши чимдуж свої пальці й руками обнявши коліна,
Не дозволяла мені розродитись; закляття шептала —
Силою тих заклинань зупиняла назрілі пологи.
Я ж у потугах страшних за невдячність ганьблю, нерозумна,
Батька богів. Собі смерті бажаючи, так побиваюсь,
Що й кам'яний би розм'як. Побіч мене — й жони кадмейські
Зглянутись молять богів, утішають мене в своїх муках.
Серед служниць Галантіда була там із простонароддя,
Жовтоволоса, що завжди спішила своїй господині
Послугу добру зробити. От і видалось їй, що Юнона
310 Щось замишляє лихе. Час од часу виходячи з дому,
Бачила, як на жертovníку гнівна богиня сиділа,
Як вона пальці сплела й охопила руками коліна.
«Хто б не була ти, — їй каже, — вітай цього дому хазяйку:
Врешті свого домоглась молитвами й родила Алкмена!»
Миттю схопилась богиня пологів, розвівши руками

З дива, й таки народила я, тільки-но вузол розплівся.
Ввівши в обман божество, почала Галантіда сміятись.
Поки сміялась, її за волосся схопила богиня
В гніві; з землі не дала їй піднятись, пригнувши додолу
Тулуб; у ноги звірячі насамперед руки змінила.
320 Жвавість колишня у ній збереглася, не втратила й спина
Барви своєї, на вид невізанною стала, одначе.
А через те, що брехнею взялась допомогти породіллі,—
Родить устами й у наші доми, як раніше, вчащає».

Мовила так, і на згадку про давню служницю зітхання
Вирвалось їй із грудей. На той смуток озвалась невістка:
«Журишся, матінко, тим, що чужа тобі зовсім людина
Вигляд утратила свій. А якщо розповім я про дивну
Долю своєї сестри? Від ридання і туги, щоправда,
Важко мені говорить. Одиначкою в мамі зростала —
330 Я народилась од другої — вродою перша Дріопа
З-між ехалійських дівчат. Ось її, що позбулась дівоцтва,
Звідавши силу того, кому Делос покірний і Дельфи,
Взяв Андремон за жону — й тим набув собі слави щасливця.
Озеро є, берегами своїми похилими схоже
На побережжя морське; по краях його — мирт зеленіє.
Стала над озером тим — бо ж не відала долі — Дріопа,
Німфам, на горе своє, принесла ще й вінки запахущі;
Мала й дитя на руках, дорогу свою ношу: хлопчині
Й року тоді не було — молоко собі ссав іще тепле.
340 Тут же, таки при воді, мов тірійською барвою гордий,
Лотос пишавсь водяний, розквітав, сподіваючись ягід.
Цвіт обривать з нього стала Дріопа й давати хлопчині,
Щоб забавлявсь. Я й сама (бо була там) до лотоса руку
Вже простягла, та побачила раптом: із квітів раз по раз
Капає кров, а гілками мов дроз пробігає із жаху.
Тут, запізнілі на жаль, нам селяни про німфу Лотіду
Розповіли, як тікала вона від зухвальця Пріапа,
В дерево це обернувшись, що ймення її зберігає.

Звідки ж могла про це знати сестра? Налякавшись, хотіла
350 Німфам покласти вінки й відійти відтіля, але годі:
В землю ногами вросла. Хоче вирвати їх, та не може,
Тільки хитається злегка на них, а вже тілом поволі
Знизу повзе шорсткувата кора, вже й до лона сягає.
З розпачу, вгледівши це, хоче рвати волосся, та в жмені —
Листя зеленого жмут: уже й голову листя покрило.
Втім малолітній Амфіс — те імення від діда Евріта
Він перейняв — під устами вже чує, що в матері груди
Тверднуть, що з них молока ані крапельки виссать не може.
360 Я була свідком нещастя того, допомоги ж подати,
Сестро, тобі не могла! Та, наскільки було в мене сили,
Стовбур обнявши й гілки, намагалась їх ріст зупинити.

Й, вір мені: прагнула я під тією ж сховатись корою.
Ось Андремон, чоловік, ось її заклопотаний батько
Хочуть Дріопу знайти. Та хоча вони кличуть Дріопу,
Лотос показую їм. Деревину цілують ще теплу,
Потім у землю й самі, до коріння припавши, вростають.
Тільки обличчя одне, моя сестро-голубонько, в тебе
Деревом ще не взялось! По корі, по листках, що недавно
Тілом були,— наче сльози пливуть. Поки слово ще може
370 Злинути з уст, вона повнить повітря такими жалями:
«Вірте — якщо до істот нещасливих ще є якась віра —
Кару несу без вини, присягаюсь богами святими!
Чесно жила я; коли щось приховую — хай нині всохну,
Втративши зелень свою, хай, порубана, з димом розвіюсь.
Час, проте, з рук материнських — гілок — це дитятко забрати!
Хай годувальниця візьме його. Ви ж подбайте, щоб часто
Ссав він отут молоко й забавлявся під тінню моєю.
А розмовляти почне — нагадайте, щоб мамі вклонився
Й сумно сказав: «Моя мати живе під цією корою».
380 Хай він, однак, уникає озер і з дерев не зриває
Цвіту, хай тілом богів кожен кущик йому видається.
Мужу мій любий, прощай! Моя сестро, мій батьку, прощайте!
Тільки, молю, бережіть, якщо й вам я колись була люба,
Зелень мою від серпа, від голодної завжди худоби.
А через те, що до вас нахилатись мені вже не дано,
Ви підійдіть і до вуст моїх, поки торкнутись їх можна,
Ваші уста протягніть, піднесіть ще й маленького сина!
Більше, на жаль, не скажу: ось і шию мою білосніжну
Вже затягає кора, у верхів'ї зеленім гублюся.
390 Можете й віч не змикати мені, бо й без вашої ласки
Світло в зіницях моїх під корою навіки погасне».
Змовкли на тому вуста й одночасно корою взялися;
Віти ж іще якийсь час берегли теплоту її тіла».

Поки Іола це диво розказує, поки Алкмена
Пальцем з обличчя сльозу витирає у доньки Евріта,
Хоч просльозилась сама, їхню тугу розвіяло раптом
Диво нове: на високім порозі, ще майже хлопчина,
З ледве помітним пушком, що засіявсь на лицях рум'яних,
Став Іолай, до років молодечих повернений чудом.
400 Так прислужилась йому від Юони народжена Геба,
Мужа проханням піддавшись. І вже присягтися готова,
Що після нього ніхто домогтись цього дару не зможе.
Та почала, спохмурнівши, Феміда: «Незгоди у Фівах
Будять війну. Капанея ж ніхто, крім Юпітера-батька
Не подолає. Впадуть два брати один одному рівні,
Лоно розкриє земля, й свою тінь в її надрах побачить,
Хоч і живий ще віщун. Материнською кров'ю помститься,
Долі не знаючи, син — благородний злочинець — за батька.

410 Врaжений вчинком своїм, позбувшись і розуму й дому,
Від Евменід утікaтиме й від материнської тiні,
Поки злочинного золота в нього жонa не попросить,
Поки Феґеєвий меч не застрягне в спорідненім боці.
Щойно тоді Ахелоя дочкa, річкoвa Каллірoя,
Буде Юпітера слізно благать, щоб додав їй дітям
Віку, щоб месника смерть не лишалася довго без помсти.
Бог, молитвaми зворушений, пасербицю і невісткy
Ждaти не змусить: хлоп'ят у дозрілих мужів перемінить».

Щойно промовилa те, відкриваючи долю майбутню,
420 Віщa Феміда,— гуртом почaли гомоніти всевишні:
Всі нарікають на те, чому й іншим не дано втішатись
Правом на ласку таку. Те, що муж її віком похилій,
Паллaнтиаду гнітить. Зажурилась ласкaвa Церера,
Що посивів Ясіон. Еріхтонію вік молодечий
Прагне вернути Вулкaн. А Венера домовитись хоче,
Дбаючи про майбуття, щоб Анхіса в літaх обновити.
Всяк із богів комусь рад посприяти, й у тому завзятті.
Вже назривaлa сварня, тa Юпітер, повівши бровою,
Втрутився словом таким: «Якщо є в вас до мене повагa,
430 Змовкніть усі! Чи аж тaк загордились ви, що й проти Долі
Маєте намір піти? Це ж вонa Іолaя вернулa
Знов у колишні роки. Каллірої сини помужніли
Йй завдяки, й не потрібно було ні пихи, ані зброї.
Доля й над вами всімa, а щоб цим ви не дуже смутились —
То й наді мною стоїть, і якщо б її міг я змінити,
Нині б Еакa мого не пригнули літa його довгі,
Розквітoм віку постійно б тоді Радамaнт утішався
З Міносом чесним моїм, що, в похмуру заглибившись старість,
Тілом і духом подавсь, тoж і править не тaк, як бувaло».
440 Вплинуло це на богів. Нарікaть перестали, бо й справді
Бачили втомлених низкою літ Рaдамaнтa з Еакoм,
Бачили й Міноса. Він, поки був у юнацькому віці,
Йменням одним міг наводити острах на цілі народи,
Згодом — охляв, занеміг. Тоді сина Дейони — Мілета,
Повного сил, що був гордий отцем своїм — Фебом промінним,
Старець лякaвся: був певний, що той забере в нього владу.
Все ж юнакa не наваживсь од рідних пенатів прогнати.

Сам ти подавсь на вигнaння, Мілете. Судном бистрохідним
Через Еґейську майнувши глибінь, ти на землях азійських
Стіни будуєш міцні, що засновникa названі йменням.
450 Там ось, блукаючи звивистим берегом, донькa Меандра,
Батькa стрімкого, який од верхів я пливе й до верхів я,
Стрілaсь тобі й віддалась,— незрівнянна вродою німфa.
Потім близняток на світ привелa вонa — Біблідy й Кaвнa.
Бібліда — дівам усім, щоб законне любили, наука.
Бібліді брат її, Фебa нащадок, над міру сподобавсь.

Тільки не так, як то личить сестрі, вона брата любила.
 Спершу цей потяг вона не приймала за щось неприродне,
 Тож не вважає гріхом, що до брата свого з поцілунком
 Часто спішить, що обніме, схвильована, братову шию:
 460 Все це сестринським чуттям називає вона помилково.
 Далі в жагу переходить чуття. На побачення з братом,
 Прихорошившись, іде, перед ним хоче звабною стати.
 Заздрісно їй, коли інша вродливою видатись може.
 Втім, їй самій ще не ясно, що з нею: ніяке бажання
 Не пробивалось іще з-під вогню, хоч душею палала.
 Вже він для неї не брат: його милим волить називати,
 Рада й од нього не «сестро» почути, а «Біблідо люба».
 Все ж потаємних надій наяву ще плекати не сміє
 В пойнятій жаром душі. Тільки в сні, розімлілій, виразно
 470 Бачиться мрія не раз: відчуває при тілі своєму
 Братове тіло й, хоч міцно ще спить, палахкоче рум'янцем.
 Сон одлетів. Ще лежить якийсь час вона мовчки й усе ще
 Бачить видіння нічне. Розхвильована, мовить до себе:
 «Горе! Що значило б видиво це безгомінної ночі?
 Тільки б явою не стало воно! І чого не наснитись!
 Він, проте,— що не кажи,— мене вродою вабить; такого
 Я покохати б могла, якби братом мені не доводивсь.
 Гарна з нас пара була б! О, як важко лишатись сестрою!
 Тільки б мені наяву на таке не рішитись ніколи,—
 480 А сновидіння подібне хай часто мій спокій хвилює.
 В сон не загляне ніхто; хоч уявна, та є в ньому втіха.
 Як я втішалась у сні! Тільки ти про те знаєш, Венеро,
 З сином крилатим своїм. Яку явну, щімку насолоду
 Звідала! Як мене втома п'янка до кісток переймала!
 Солодко те спогадять. Та не довго тривали розкоші:
 Стрімко пролинула ніч, осолоді позаздрили нашій.
 О, коли б можна, змінивши ім'я, поєднатись з тобою,—
 Батькові, Кавне, твоєму була б я тоді за невістку,
 Батькові, Кавне, й моему ти був би за доброго зятя.
 490 О, якби з ласки богів було спільним усе в нас, окрім лиш
 Наших батьків! Якби ти був од мене походженням вищий!
 Жінку якусь, о мій світе солодкий, ти матір'ю зробиш,
 Тільки мені, що, на жаль, од тих самих батьків народилась,
 Братом залишишся ти — в нас обох перешкода єдина!
 Що ж означають, одначе, ті сні? Чи й у них приховалось
 Правди вагоме зерно? Чи правдивими є й сновидіння?
 Краще богам! Вони вільно собі своїх сестер любили:
 Опію вибрав Сатурн, хоча кровно був зв'язаний з нею;
 Бог Океану — мав Тетіс, володар Олімпу — Юнону.
 500 В небі — закони свої, та чи має хтось право рівняти
 Звичаї люду й богів, покликатись на їхні подружжя?
 Тож або з серця свого я зумію прогнати злочинний

Жар, а як ні — хай умру і нехай мене на похоронне
Ложе складуть, нехай брат хоча мертву мене поцілує.

Справа така вимагає, проте, обопільної згоди:

Що, припустімо, схвалю, те вважатиме брат за злочинне.

Втім, чи ж Еола нащадки не входили в спальню до сестер?

Що це на мене найшло? І чому саме їх я згадала?

510 Горе! Куди я хилюсь? Дикі пристрасті, гетьте од мене!

Тільки як личить сестрі, тільки так я любитиму брата.

Все ж, якби першим судилось йому запалати до мене,

Може, душі його пал сприйняла б я не так безсердечно.

Значить, чого б не відмовила я, коли б він домагався,

В нього прохатиму? Зможеш озватися? Зможеш зізнатись?

Зможу, бо змусить любов. А якщо мене зробить німою

Сором,— прихований жар у рядках спалахне потаємних».

Думка ця, визрівши, перемогла нерішучість душевну.

Боком на ложі звелась і, на лівому лікті опершись,

Мовила: «Знатиме й він — у любові нечуваний звірюсь.

520 Горе! Куди мене шал порива? Що за племін'я у серці?»

Й ті, що на думці слова, тріпотливій руці довіряє;

Стилос — у праву бере, навосковану дощечку — в ліву.

Сумнів писать не дає: розпочне й проклинає писання.

То, написавши, зітре, то щось змінює; ганить і хвалить.

Дощечку кинувши, знову бере її; взявши,— відкине.

Не розуміє й сама, чого хоче; що мала зробити —

Вже не сподобалось їй. То рішучість в очах, то несмілість.

Ось написала «сестра», але тут же й затерла те слово,

Наново креслить такі ось рядки на блискучому воску:

530 «Та, що з тобою одним лиш могла б однайти своє щастя,

Любляча пише тобі. Тільки сором їй, сором назватись!

Певно, питаєш, який в мене намір,— я спершу б хотіла,

Не називаючи ймення свого, домогтись, щоб розкрилась

Бібліда щойно тоді, коли в здійснення мрії повірять.

Різні є свідки безмовні того, що я ранена в серце:

Худість і блідість лиця, його вираз і завжди вологі

Вічі, й зітхання, що в мене зринали з грудей безпричинні,

Часті обійми й цілунки; вони ж — ти, напевно, помітив —

Надто палкими були, до цілунків сестри не подібні.

540 Я ж і сама, хоч боліла душа від глибокої рани,

Хоч допікав мені шал, намагалась — боги мені свідки! —

Скільки змоги було, розумнішою стати хоч трохи.

Досі надія ще в мене була — не піддатись навальній

Пристрасті, й стільки я, бідна, знесла, скільки дівчина жодна,

Певно, знести не змогла б. Та сьогодні зізнатися мушу:

Я — переможена й боязко ласки твоєї благаю;

Можеш один тільки ти врятувать мене й занапастити.

Як учинить — вибирай. Не чужа тебе просить рятунку —

Рідна людина, близька, що до тебе ще ближчою бути

550 Прагне, з тобою навек ще тіснішим зв'язком поєднатись.
Приписи — діло старих; що законне, що проти закону,
Хай визначають вони, заклопотані завжди правами.
Нашого віку закон — легковажна Венера. Сьогодні
Нас не цікавить, що можна, що ні, тому вірим, що все нам —
Можна, й великих богів беремо собі радо за приклад.
Що нам суворого батька грізьба? Що людські поговори?
Що нам усякі страхи? Та коли б і закравсь якийсь острах —
Нижніми йменнями «брат» і «сестра» приховаємо втіхи.
560 Можна з тобою віч-на-віч мені розмовлять, коли схочу,
Можемо, навіть при всіх, цілуватись, побути в обіймах.
Маємо, значить, усе. Не відкинь лиш кохання, що в ньому
Вбивчий вогонь мене змусив признатись. Нехай винуватцем
Смерті моєї тебе не назве на плиті моїй напис».
Віск до краєчка списала рука. Мерехтіла словами
Дощечка; ледве останній рядок притуливсь у куточку.
Й тут же падіння своє вона стверджує відтиском персня,
Слізьми зросивши його, бо уста їй гарячка зсушила.
Потім із слуг одного, спалахнувши рум'янцем, позвала
Й так почала: «Віднеси це, слуго найвірніший, моему...—
570 І зупинилась; а зважившись,— братові»,— ледве шепнула.
Дощечку, ще як на зло, даючи йому, з рук упустила.
«Не до добра це»,— подумала. Лист одіслала, одначе.
Вибравши мить, посланець доручив юнакові признання.
Кілька рядків перебігши очима, нащадок Меандра
Гнівом раптово пройнявсь, те писання відкинув од себе,
Вже й на слугу, що зіщуливсь, підняв, було, руку, та стримавсь.
«Геть,— прокричав,— поки цілий, пособнику блуду гидкого!
Геть же! Й зятям собі добре: якби твоя смерть одночасно
Не заплямила й мене — ти б життям поплативсь неодмінно!»
580 Зляканий, втік посланець і доносить своїй господині
Кавна жорстокі слова. Їх почувши, ти, Біблідо, зблідла;
Заціпенівши, тремтить, мовби льодом охоплене, тіло.
Щойно до тями прийшла — божевілля вернулось до неї,
Стерплім іще язиком ось таке, безталанна, лепече:
«Так мені й треба! Навіщо було напоказ виставляти
Рану свою? А порив, що в душі, десь на дні мав таїтись,
Дощечці тій навмання поспішила я звірить — навіщо?
Слід було спершу розвідати, мову двозначну повівши,
Всі мого брата думки. Щоби мірно наповнювавсь парус
590 Вітром попутнім, належить пізнати потужність і напрям
Подуву й морем безпечно плисти, а не так, як ось нині:
На буревії незнані туге скерувавши вітрило,
Скелям назустріч лечу. Похитнеться судно — й мене вкриє
Весь океан, і вітрило моє вже не випірне з нього.
Втім, од тієї любові злочинної певна прикмета
Застерігала мене: чи ж не я мимохить упустила

Дощечку з рук — ось тоді й сподівання мої занепали.
Треба ж було або день, або згубний свій намір змінити.
Краще, мабуть,— таки день. Чи ж мене очевидним знаменням
600 Не попереджував бог? Та якби ж я тоді не шаліла!
Слід було словом живим, а не так ось, черкнувши по воску,
Бесіду з ним повести, в божевіллі своєму признатись.
Бачив би сльози мої, спостеріг би закоханий погляд.
Більше б сказала я слів, ніж на дощечці їх помістилось.
Хоч не бажав би,— могла б його шию обняти любовно,
А відштовхнув би мене,— йому ноги обвивши руками,
Ницьма, півмертва, благала б його не збавлять мені віку.
Врешті, пішла б я на все. Та якщо б усе те поодинокі
610 Серця зм'якшить не змогло, то, гадаю,— змогло б усе разом.
Певно, вина в тому є й посланця мого, хаи і часткова:
Може, не в пору подав йому лист, може, мить непідхожу
Вибрав або не діждавсь, щоб у нього був настрої погідний.

Все це на шкоду пішло. Але ж він не вродивсь од тигриці,
В грудях не адамант, не залізо й не камінь у нього —
Все-таки серце людське, й не левиця його згодувала.
Значить, піддається колись! Я почну все спочатку, й нізащо
В розпачі рук не складу, поки дух ще тримається тіла!
Все ж, коли б можна було свої вчинки назад повернути,
Не починала б того,— та, почавши, закінчують мушу!
620 Хай подолаю, скажім, затопчу свою пристрасну мрію,—
Те, на що зважилась я, того брат не забуде ніколи.
Може подумати він, що сестра захопилася легко,
Врешті,— що це лиш обман, його стійкість порушити спроба.
Певно, й у гадці б не мав, що це бог мою втомлену душу
Мучить і палить вогнем, а не хіть понукає буденна.
Гріх є, одначе, гріхом: я писала йому, я благала —
Вже ж не вернути того — і якої зазнала зневаги!
Хай поступлюся — вини все одно вже не знімуть із мене;
Спроба ж якась не применшить гріха, та надію — примножить».
630 Мовила, й знову (настільки вже розум у неї затьмаривсь!)
Радо береться за те, що пошкодило їй. Загубила
Міру: невдачі нові додають нещасливій наснаги.
Виходу вже не було — батьківщину й сестру знавівнілу
Кидає він і в чужому краю закладає оселю.

Тільки тоді од незмірної туги затьмарення повне
На Мілетиду найшло. Лиш тоді вона, кажуть, у шалі
Одяг зірвавши з грудей, почала в них руками вдаряти.
Вже й не приховує болю свого: нарікає, схибнувшись,
На нещасливу любов. Покидає вітчизну й немиле
640 Вогнище дому свого й подається за братом-вигнанцем.
Як, підхопивши твій тирс, о нащадку Семели, вславляють
Раз у три роки тебе ісмарійські вакханки, так само
Бібліда мчала кудись на поля; її крики протяжні

Чули бубаські жінки. Їх лишивши, вона до карійців,
І до лікійців тоді подалась, і до збройних лелегів.
Ось залишила вже й Краг, і Ліміру, й Ксантові хвилі,
Далі — й хребет, що з глибин його жар вивергає Хімера —
З пащею лева й зміїним хвостом дивоглядна потвора.
Вже відшуміли ліси, коли ти, натовившись до краю,
650 Біблідо, падаєш ниць, по землі розпустивши волосся,
Й так ось лежиш — похололим лицем до опалого листа.
Німфи лелегів не раз намагались підняти зомлілу,
Ніжно за стан беручи її, радили тузі любовній
Не піддаватись, але до порад був глухим її розум:
Німо лежить вона, пальцями вп'явшись у трави зелені,
Ллються їй сльози з очей, мураві постачають вологу.
Кажуть, у чистий струмок, що й під сонцем улітку не сохне,
Німфи ті сльози звели. Що ж ще могли більше зробити?
Зразу ж, неначе живиця-сльоза, що сочиться з надрізу,
660 Наче тягуча смола, що з врожайного точиться ґрунту,
Наче замерзла вода, що під подихом теплим Фавону,
Сонцем зігріта, з незрушної робиться раптом пливкою,
Так, ненастанно сльозами спливаючи, Фебова внучка,
Бібліда, стала струмком, що й тепер береже її ймення
В тій же долині й пливе під гіллям темнолистого дуба.

Звістка про цю дивину розійшлася б, напевно, по Криту,
Славному сотнею міст, але саме на Криті недавно
Сталося чудо нове — в юнака перевтілилась Іфіс.
Трапилось так, що фестійська земля, що сусідує з Кносом,
670 Лігда на світ привела; чоловік був нічим не примітний,
Із простолюддя, та й статком своїм вирізнявся не більше,
Ніж благородством. А щодо життя, щодо звичаїв добрих —
Тут бездоганим він був. До дружини, що в скорому часі
Мала родити, він якось звернувся такими словами:
«Два побажання тобі: народити без болю, й щоб конче
Сина від тебе я мав! Затужив би я в іншому разі,
Доля гнітила б мене. Та якщо (проклинаю те слово!)
Станеться так, що народиться дівчинка,— я, мимоволі
Батьківське в серці згнітивши чуття, повелю: хай загине».
680 Мовив, і ринули сльози з очей, омиваючи лиця,
В того, хто так повелів, і в тієї, котрій повеліли.
Марно вмовляла тоді Телетуса свого чоловіка,
Щоб не обмежував він сподівань її так уже тісно.
Та не вмолила його. Наспівала пора, й Телетуса
Ледве носила вже визрілий плід в обважнілому лоні.
От серед ночі якось, уві сні появившись, до неї
Інаха донька у почті яснім підійшла і край ложа
Стала, — чи, може, їй тільки здалось. Над чолом у богині —
Місяць рогами срібливсь, колосковий вінок золотився.
690 І діадема цвіла. Там були ще: Анубіс гавкучий,

Апіс плямистий, свята Бубастіда і той, хто довкола
 Втишує всі голоси й закликає до мовчанки пальцем.
 Сестри були там і той, кого й досі шукають,— Осіріс,
 І чужоземна змія, на снодійну отруту багата.
 Начебто вже й не вві сні — наяву Телетуса почула
 Голос богині: «О ти, найвірніша з моїх шанувальниць!
 Думи тривожні розвій і в оману введи чоловіка.
 Тільки-но звільнить Люціна тебе,— повивай без вагання,
 Що б не родилось, і знай: я сприяю, прихильна богиня,
 700 Всім, хто благає мене; що невдячній ти шану складала,—
 Не доведеться тобі жалкувати». Й покинула спальню.
 Радісно з ложа кріт'янка встає і знімає до неба
 Чистії руки свої і благає, щоб сон став явою.
 Біль її раптом пойняв — і тягар тоді випав із лона
 Сам по собі: народилась дочка, й не довідався батько:
 Доню — запевнивши всіх, що то син,— віддала вона няні,
 Щоб годувала, одній тільки їй усю правду розкривши.
 Дідове ймення, дотримавши слова, дає йому батько:
 710 Іфісом дід називавсь. Задоволена мати: це ймення
 Для чоловіка й для жінки годиться — підозри не буде.
 Так у невинній неправді обман приховавсь початковий.
 Все на дитині хлопчаче було, не підводило й личко:
 Як для хлопчини, так і для дівчинки — рівно хороше.
 Десять тим часом пролинуло літ, потім — три, й уподобав
 Батько щасливий для Іфіса, сина, біляву Іанту.
 Серед фестійських дівчат вирізняв її чистої вроди
 Рідкісний дар; від діктейця Телеста вона народилась.
 Віком і вродою рівні були. Початкову освіту —
 720 Раннього віку знання — здобували в наставників тих же.
 Тут і проникла в їх душі любов. І однакову рану
 Двоє відчули нараз, сподівання ж у них були різні!
 Шлюбу жаданого жде, смолоскипи вже бачить весільні,
 Вірить, що піде за ту, котру хлопцем вважає Іанта.
 Іфіс кохає й собі, але ж як їй втішатись коханням?
 Жар не вщухає, однак,— і вже дівчина дівчини прагне.
 Сльози насилу тамуючи,— «Що маю діяти,— каже,—
 Що це за дивна, нікому не знана жага мої груди
 Палить вогнем? Якщо раз мене вишні боги врятували —
 Хай порятують тепер. А якщо завзялися згубити,—
 730 Будь-яким лихом, аби лиш природним, хай мене вразять!
 Бо ж ні корови не прагнуть корів, ні кобил — кобилиці,
 Любить овечок баран, оленицю шука собі олень.
 Звичай такий і в птахів; між тварин не траплялось такого,
 Щоб до самиці хоч раз не самець пригорнувся, а самиця.
 Краще б мене й не було! Чи то справді одні тільки чуда
 Кріт наш виховує? Сонця дочка тут бика полюбила,—
 Все-таки, жінка — самця. Моя пристрасть, по правді сказати,

Ще божевільніша; та — хоч надію плекала зазнати
Втіхи і, вдавшись до хитрощів, образ корови прийнявши,
740 Все ж прихилила бика. Я ж не маю кого й підманути!
Тож хай вигадливість цілого світу спливеться до мене,
Знову на крилах, що склеєні воском, Дедал хай зів'ється,—
Що б тут зарадив? Умілець він славний, та хлопцем із діви
Й він не зробив би мене, не зумів би змінити й Іанти.

Тільки до чого все це? Чи не краще б мені, схаменувшись,
Якось до тьми прийти й затопити жагу божевільну?
Зваж на природу свою і не вводь себе більше в оману,
Міру в бажаннях шануй і люби, що жінкам усім любо!
Тільки надія і живить любов, і її викликає,
750 В тебе ж — надії нема: від жаданих обіймів ні сторож,
Ні чоловіка ревнивого пильність, ні батька суворість
Не віддаляють тебе. Твоїй ласці й сама вона рада —
Та недосяжна-таки! Не доможешся щастя, хоч цілий
Світ сколихни,— хоч би люди й боги потрудилися для тебе.
Втім, ні в одному бажанні наразі не маю відмови:
Все мені щедрі всевишні, що тільки могли, дарували:
Прагне того і вона, і мій батько, і свекор майбутній,
Тільки природа, на жаль, з них усіх наймогутніша,— проти.
На перешкоді — вона. Недалеко вже мить довгождана:
760 Шлюбний займається день, щоб мені дарувати Іанту,
Та не з'єднаємось ми: серед хвиль одчуватиму спрагу.
Що вас сюди привело, Гіменею, весільна Юноно,
Де молодого нема, де виходимо заміж — обидві?»
Змовкла на тому вона. Та не менше від неї Іанта
Збуджена: просить, щоб ти, Гіменею, скоріше прилинув.
А Телетуса тремтить; то хвороба, мовляв, на заваді,—
Як тут весілля справлять? — то знамення якесь лиховісне
Бачить раз по раз вона, але й вигадки не безконечні:
Врешті, хоча й відсувався не раз, та настав-таки термін
770 Факелів шлюбних: лишавсь тільки день, і тоді Телетуса,
Стьожки, що скроні вінчали, з дочки позривавши і з себе,
Простоволоса припала до віттаря й молить: «Ісідю,
Мареотійських полів, Паретонія, й Фароса світла
Владарко, й Нілу, що хвилю жене сімома рукавами,
Змилуйся й вибав сьогодні мене від великого страху!
В сні ж я впізнала, богине, тебе — по твоїм одіянні,
По смолоскипах твоїх, по оточенні, по брязкотінні
Систрів, усе, що ти мовила,— все береже моя пам'ять.
780 Те, що дочка моя нині живе, те, що я за обман свій
Не поплатилась,— у цьому твоя і заслуга, й порада.
Зглянься ж на нас, поможи!» — й на очах забриніли їй сльози.
Тут їй здалося, що віттар схитнувся — його й справді богиня
Зрушила! Храмові двері стряслись, і сріблом заясніли
Місяця роги, й зненацька озвалися систри дзвенючі.

В щасті не впевнена ще, цьому чуду зрадивши, одначе,
Мати покинула храм, а за нею — й дочка її, Іфіс.
Тільки сягнуто тепер вона йшла і смуглявішим стало
В неї обличчя, і сил додалося, й суворішим видавсь
Погляд, і вже не спадало по плечах коротше волосся.
Вже не жіночу відчула снагу, бо ж із дівчини щойно
Перемінилася ти в юнака. Обдаруйте храми,
Радістю серце сповніть,— і вони обдаровують храми,
Й напис іще додають, що в короткий рядок помістився:
«Склав тут юнак ці дари; обіцяла ж їх дівчина — Іфіс».
Ранок наступного дня опромінив земне видноколо,
Й разом при шлюбних вогнях Гіменей, і Юнона, й Венера
Стали — й Іфіс-юнак пригорнувсь до своєї Іанти.

КНИГА ДЕСЯТА

Через ефір неосяжний у золототканій киреї
Ген до кіконів подавсь Гіменей, на далекий фракійський
Берег: його надаремно тим разом Орфей закликає.
Все-таки бог надлетів. Та з собою ні радісних співів,
Ні розпромінених лиць не приніс, ні щасливих провіщень.
Навіть його смолоскип, хоч розмахував ним, не займався —
Тільки потріскував, димом густим роз'їдаючи очі.
Гіршим, однак, було те, що там скоїлось: юна дружина,
Серед супутниць-наяд по зеленім гуляючи лузі,
10 Мертвою впала — в п'яту їй змія свого зуба встромила.
Досить по ній наридався, благаючи небо, родопський
Віщий співець. Щоб, нарешті, й глибинних осель не минути,
Зваживсь до Стіксових вод через браму Тенарську спуститись.
Тіні блідаві — померлих юрбу — залишивши позаду,
До Персефони співець приступив і до того, хто владу
В царстві сумному посів. Для початку, пробігши по струнах,
Мовив: «О ви, божества попідземного світу, куди ми
Прийдемо з часом усі, бо смертними ж ми народились!
20 Широ звернутись до вас, якщо можна, дозвольте, без мовних
Викрутів, без манівців: я не з туди йшов, щоб уздріти
Тартар, повитий в імлі, щоб чудовиську, внуку Медузи,
Змієволосому, шию потрійним вузлом затягнути, —
Задля дружини прибув я сюди: їй змія запустила
Зуб свій отруйний в п'яту, вкоротила літа молодечі.
В горі я пробував бути стійким, але з богом Любові
Годі змагатись; він добре відомий в надземному світі,
В вашому ж — мабуть, не так. А проте в його силу я вірю
Й тут; адже й вас поєднала Любов, якщо в чутці про давню
30 Крадіж є правда якась. Цим безрадісним обширом смутку,
Хаосом цим, що не відає меж, глибиною мовчанки
Вас я молю: Еврідіці ви наново виснуйте долю!
Всі-бо належимо вам: затримавшись трохи під сонцем,
Рано чи пізно у спільну для всіх поспішаєм оселю.
Всі ми прийдемо сюди, де притулок останній; ви двоє

Правите роду людського сумним найобширнішим краєм.
Буде й вона, звікувавши належний свій вік, однією
З ваших підлеглих; прошу її тільки на час — не назавжди.
Може, на те не погодиться Доля — тоді в підземеллі
З нею залишусь і я: то й моєю натішитесь смертю!»
40 Чуючи мову його, що звучала під супровід ліри,
Тіні безкровні слізьми залились. Навіть Тантал до хвилі,
Спрагнений, не нахилився. Іксіонове коло завмерло.
Не шматували печінки птахи; Данаїди в бездонну
Бочку води не лили; на свій камінь присів ти, Сісіфе.
Кажуть, уперше тоді Евменіди, зворушені співом,
Лиця зросили слізьми — й не могли вже ні владна дружина,
Ні підземелля владар відхилити прохання Орфея.
Кличуть мерщій Еврідіку. Була вона серед недавніх
Тіней і йшла, нещодавно ужалена, кроком повільним.
50 З нею, однак, ще й умову отримав співець із Родопи:
Щоб озирнувся аж тоді, як уже проминуть вони разом
Паділ Авернський, а ні — то повернену втратить дружину.
Ось вони в тиші глухій по спадистій пнуться стежині,
Темній, стрімкій, що довкіл оповита смолистою млою.
Вже й до землі недалеко було, до меж її верхніх,—
Тут, помогти Еврідіці бажаючи, спраглий любові,
Глянув на неї Орфей — і вона зісковзнула в провалля.
Руки співець простягнув, сподівався підхопити дружину,—
Марно: тремливих долонь тільки подув летючий торкнувся.
60 Вдруге звідавши смерть, на Орфея, свого чоловіка,
Не нарікала вона: на любов хіба хтось нарікає?
Тільки востаннє гукнула: «Прощай!» — та до нього долинув
Шепіт,— і знову, сумна, подалась у похмурі глибини.
Він — остовпів, перейнявшись подвійною смертю дружини,
Так, наче той, кого пес триголовий злякав, що нашійник
Мав на середній з голів: не раніше звільнився від страху,
Ніж од природного стану свого — перевтілювався в камінь.
Мов той Олен, що на себе ж накликав біду і злочинцем
Сам видаватись хотів; або ти, нещаслива Летеє,
70 Вродою горда надмір: ті серця, що горнулись до тебе
Пристрасно,— скелі тепер на раменах вологої Іди.
Як не благав, як не рвавсь він назад,— перевізник на той бік
Перепливти не давав. Сім ночей і сім днів невідступно
Він біля Стіксу, зчорнілий, сидів, не торкаючись хліба.
Тугою, болем душевним жививсь, упивався сльозами.
Чуючи жаль до підземних богів, на верхів'я Родопи,
В край свій подався і на Гем, де буйні гудуть Аквілони.
Рік, що сузір'ям риб завершився, Тітан ясночолій
80 Ось уже втретє зімкнув, та Орфей, одцуравшись любові,
Жодної жінки не знав, чи тому, що до них став байдужий,
Чи через те, що беріг свою вірність. А з ним поєднатись

Прагнули різні й відмову гірку не одна тоді чула.
Став він призвідцем того, що й суворі фракійські племена,
Хіть невгамовну свою перенісши на хлопців незрілих,
Віку людського весну, наче квітів первинки, зривають.

Пагорб самотній знімавсь, а на ньому — немовби майданчик,
Що віддаля зеленів, муравою м'якою порослий.

Затінку там не було. Та як тільки співець божественний
Сів на зелену траву й дзвінкострунної ліри торкнувся,—

90 Затінок там появилсь: бо додонське сюди завітало
Дерево, гай Геліад, а за ними — й дуб небосяжний;

Липи м'які прибули, потім — буки й лаври безшлюбні,
З ними — горіхи ламкі і для ратищ уживаний ясен.

Далі — ялиця гладка, і жолуддям обтяжений скельний
Дуб, і розкішний платан, і клен, що багатий на барви.

Лотос, покинувши воду, прийшов і верба надбережна,
Вічнозелений самшит, і кущі тамариску тонкого,

Й мирт, що двоколірні має плоди, й пурпурова калина,
Й ви до співця дотяглись, цупконогі плющі, а за вами —

100 І виноградна лоза, і лозою оплетені в'язи.

Пінія, і гостролист, і сунічник, що вгнувсь од червоних
Ягід, і пальма гнучка — гомінких перемог нагорода.

Врешті — і сосна прийшла, підібравши колюче волосся,
Дерево, миле Кібелі, бо ж Аттіс, її шанувальник,

Тільки-но вигляд утратив людський,— затвердів у цій сосні.

Був серед них кипарис, до стовпа межового подібний;
В дерево те замінивсь колись хлопець, улюбленець бога,

Що тятиву і струну напинав із однаковим хистом.

Вільно під захистом німф на картейських лугах велетенський

110 Жив собі олень колись. І такі були в нього крислаті

Роги, що сам собі створював затінок над головою.

Золотом роги ясніли до сонця. З округлої шиї

Аж до плечей в самоцвітах рясних опадало намисто.

Срібна гойдалась у нього над лобом однолітка-булла,

Звиснувши на ремінцях. Мерехтіли під вухами в нього

Біля заглиблених скронь у сережках коштовні перлини.

Страху, породі своїй притаманного, дивний цей олень

Зовсім не мав: у двори час од часу заходив; охоче

Будь-кому шию свою підставляв, домагаючись ласки.

120 Ти ж, Кипарисе, на острові Кеосі красеню перший,

Ним щонайбільше втішавсь. Залюбки на нові пасовища

Оленя ти проводжав, до джерельно прозорої хвилі.

То йому в роги влітав різнобарвні квітки, то, бувало,

Сівши на нього, немов на коня, за вуздечку багряню

Смикав і їздив собі то сюди, то туди для забави.

Був тоді полудень. Літо парке. Від пекучого сонця

Клешні криві прибережного Рака вогнем пойнялися.

Втомлений олень приліг на траву під розлогою тінню

130 ДЕРЕВА й тілом усім живодайну вбирав охолону.
Тут Кипарис ненароком поціливі його в саме серце
Списом; і, бачачи те, як він гине од лютої рани,
Згинути вирішив сам. Розважав його Феб у тім горі,
Як тільки міг! Нерозумно, мовляв, себе в гріб заганяти
Через дрібницю таку. Але той все зітхає і просить
Лиш одного, щоб ось так, як тепер, міг постійно тужити.
Вже в нього кров од надмірного плачу покинула тіло,
Вже зеленіти почав поступово. І навіть волосся,
Хоч тільки що нависало м'яке, над чолом білосніжним,
140 Іжитись враз почало, жорсткуватим, загостреним стало —
Вже й не волосся воно, а націлене в небо верхів'я.
Сумно зітхнув тоді бог: «Оплаканий нами, ти й інших
Будеш оплакувати,— мовив,— супутник людської скорботи».

Ось яким лісом Орфей оточив себе; сам же безпечно
Серед усяких тварин, серед звірів сидів і пернатих.
Тільки-но пальцем великим ковзнув попередньо по струнах
І пересвідчивсь, що всі відгукнулися милим співзвуччям,
Хоч гомонить з них по-своєму кожна,— почав свою пісню:
«Музо, Юпітером ти (над усім-бо — Юпітера влада!)

150 Пісню мою розпочни. Я могутність його і раніше
Славить любив: на гучнішій ладу награвав про гігантів,
Про блискавичні вогні, що флегрейські поля засипали.
Ліру тендітнішу нині візьму: юнаків оспіваю,
Що полюбились богам, і дівчат, що, вогнем запалавши
Протизаконним, за пристрасть свою поплатились належно.

Батько богів у свій час полюбив Ганімеда-фрігійця
Палко, й тоді він придумав, який собі вибрати вигляд,
Що до лиця б йому був: тільки тим він погодився стати
Птахом, який блискавиці його має силу носити.
160 Мить — і розправивши крила підроблені широко в небі,
Вже й Іліада несе,— він виповнює чаші й сьогодні,
Й, хоч це Юноні болить, Громовержцю нектар наливає.

Так, Амікліде, й тебе переніс би в ефірні висоти
Феб, але часу, на жаль, не дала йому заздрісна доля.
Все ж обезсмертив тебе. Рік у рік, як лише пересилить
Зиму весна, як Овен після Риби сльотливої блисне,
Серед заврунених трав на стеблі розквітаєш зеленім.
Ти був улюбленцем батька мого. Надаремно священні
Дельфи, котрі в осередку землі, свого владаря ждали.
170 Бог тоді радо бував на Евроті й у вільній од мурів
Спарті. Не дбає вже він ні про стріли свої, ні про ліру.
Сам же себе він забув: хоча бог,— не цурається сітей,
Стримує чуйних собак, через дебрі гірські йому любо
Разом іти: спілкуванням постійним жагу свою живить.
Вже посередині шляху свого — став Тітан ясночолій:
Між учораšnьюю ніччю й тією, котра наближалась.

Друзі одержу зняли, намастили оливковим соком
Тіло, й диск почали, до змагань приступивши, метати.
Першим його, розмахнувшись, пустив у прозоре повітря
Феб — і стрімким тягарем розметав усі хмари зустрічні.
180 Часу чимало пройшло, поки диск, повернувшись на землю,
Впав. Ось таке можуть сила і хист, коли в парі, звершити.
Грою захоплений, саме в ту мить нахилився тенарієць —
Диск підхопити хотів,— але той від землі блискавично
В цю ж таки хвилю відбивсь і тебе, Гіакінте, в обличчя
Наче б із пращі потужної вразив. Збіліли обоє —
Хлопець і бог. Він на руки підхоплює тіло зів'яле.
То зігріває його, то висушує рани криваві,
Зілля кладе: зупинить хоче душу — невтримну, летючу...
190 Хист не поможе, проте, коли рана — невиліковна.
Як на городі, коли хтось надломить фіалку, чи дикий
Мак, чи лілею з тичинками жовтими в чашечці білій,—
Никнуть вони, нахиливши додолу голівки зів'ялі:
Втриматись сили нема, і верхівками дивляться в землю,—
Так от і він свою голову клонить; безсило на плечі,
Вже й під своєю вагою вгинаючись, падає шия.
«Гинеш, обдурений долею, в розквіті літ, Ебаліде! —
Вигукнув Феб.— Твою кров — мимовільний мій злочин — я бачу.
Ти — моя мука, мій біль. До могили твоєї причетна
200 Буде правиця моя, бо й довів я тебе до могили!
Втім, чи моя тут вина? Якщо так, то виною назвати
Можна б і гру; якщо так, то й кохання назвімо виною.
О, якби згинуть я міг замість тебе! Якби міг померти
Разом з тобою! А що я не вільний од присудів Долі —
Будеш зі мною вовік — на співучих устах і на думці.
Тільки тебе відтепер моя пісня вславлятиме й ліра.
В квіт обернувшись новий, мого стогону мітку нестимеш.
Прийде пора — й у той самий квіт переміниться славний
Воїн-герой; на пелюстці і ймення його прочитають».
Поки таке майбуття Аполлон правдомовний віщує,
210 Кров, що в той час по землі розлилася, траву заплямивши,
Кров'ю вже не була: заяснівши, мов пурпур із Тіра,
Квіт появився, подібний до лілії, тільки ж у неї
Сріблом блищать пелюстки; найчистішим багрянцем — у нього.
Фебові мало й цього: щоб іще було більше пошани,
Сам він зітхання своє залишає на квітові: «Ай, ай!»
На пелюстках надписав — у тих літерах тугу засвідчив.
Що Гіакінта на світ привела — не соромиться Спарта;
Й досі шанують його: рік у рік там, за звичаєм предків,
220 Пишно святкує народ Гіакінтії, свято триденне.
Та запитай Амадунта, що славний багатством металів,
Чи Пропетідами може пишатись,— за них йому сором,
Як і за тих, що на лобі в них гострі колись виступали

Роги подвійні, тому й таку назву їм дано — керасті.
Вівтар гостей охоронця — Юпітера (й згадують страшно!)
Перед ворітьми їх двору стояв. Хто з мандрівців на ньому
Кров спостеріг, той був певен, що тут охоронцеві-богу
Ріжуть молочних телят і дворічних ягнят аматунтських.
Різали гостя, однак! Щоб не бачить такого блюзнірства,
Вже й благодатна Венера, було, залишити хотіла
230 Кіпру луги та міста. «А проте, — схаменулась, — у чому ж
Винен тут край мій — долини й міста, мого серця розрада?
Краще хай плем'я безбожне страждає, зазнавши вигнання,
Смерті або чогось іншого, що між вигнанням і смертю.
Що ж би це бути могло? Лиш одне: перевтілення кара».
Поки вагалася, в що б обернути їх, якось на роги
Глянула — й думка прийшла їй: рогатими будуть віднині.
Й тут же зробилися з них вайлуваті битливі корови.
Не визнавали, однак, Пропетіди й тоді, що Венера —
240 Це божество. За образу таку вони з волі богині
Першими тіло й принаду свою почали продавати.
Що таке сором — забули вони й не рум'янились навіть,
Так що й у камінь твердий перевтілити їх було легко.
Бачачи бруд, у якому вони свої дні марнували,
Й хиби, що ними так щедро жінок наділила природа,
Пігмаліон одинцем собі жив і не думав шукати,
Хто б із ним ложе ділив, — без дружини обходився довго.
З кості словової білу, мов сніг, той умілець тим часом
Вирізьбив постать такої краси, що подібної жінки
Світ не народжував ще — й у різьбу свою сам закохався.
250 В неї живе, як у діви, обличчя; ось-ось — ти сказав би —
Рухатись буде вона, щоби тільки набралась відваги.
Так під мистецтвом не раз приховатися може мистецтво!
З дива не сходить різьбяр: запалав до різьби, мов до тіла.
Часто рукою свій твір випробовує: хоче дізнатись,
Тіло чи кість перед ним; що не кість — присягнутись готовий!
Часто, цілуючи, й сам мовби чує її поцілунки,
Шепче їй щось, обнімає; здається йому, що під пальцем —
Тіло пружне, тож боїться на ньому синець залишити.
260 Чи, пригортаючись, пестить її, чи приємні дівчатам
Йй подарунки несе: черепашки, камінчики круглі,
Різні пташини дрібні, рясноцвітні веселкові квіти,
Ніжні лілеї, барвисті м'ячі й Геліад бурштинові
Сльози, що впали з дерев. До лиця їй вбрання добирає,
Перснями — пальці, намистом ясним прикрашає їй шию,
В вухах сережки блищать, мерехтять самоцвіти на грудях —
Личить усе. Та не менше вродлива й тоді, коли гола.
На покривало сидонської барви її приміщає —
Ось, мовляв, подруга ложа мого; під нахилену шию
З пуху подушку кладе, мовби та відчувать могла справді.

270 Свято Венери, на Кіпрі всьому найславніше, настало.
В жертву для неї призначені золоторогі телиці
Падали, тільки-но бризнула кров з білосніжної шиї.
Ладан куривсь. Перед вівтарем, жертву обіцяну склавши,
Боязко Пігмаліон прошептав: «Якщо все в ваших силах,—
Дайте дружину, боги (не сказав: «Із слонової кості»).

280 Хай до тієї,— додав,— що я вирізьбив, буде подібна».
Що мав на думці різьбяр,— золота здогадалась Венера,
Адже на святі була; виявляючи ласку богині,
Тричі вогонь спалахнув, язиками лизнувши повітря.

280 Щойно додому прийшов,— нахилившись над ложем, цілує
Діву, різця свого твір. Але що це? Чи теплою стала?
Ще раз устами торкнувсь, до грудей дотулився рукою —
Кість розм'якає слонова: втрачаючи твердість природну,
Вже подається під пальцями. Так от гіметський на сонці
Лагідним робиться віск і під пальцем великим потрібних
Форм набуває — в роботі стає для роботи придатним.
Пігмаліон остовпів; чи радить, чи лякатись — не знає.
Ще раз і ще раз творіння свого доторкнувся з любов'ю —
290 Тіло було! Він одчув, як під пальцем забилися жили.

290 Тільки тоді міг Венері засвідчити всю свою вдячність
Пафський щасливий герой. І до вуст непідроблених, справжніх
Тільки тоді він припав. Поцілунки палкі відчуває
Діва й рум'яниться; світлі свої піднімає до світла
Очі — й небо ясне водночас, і коханого бачить.
Благословляє цей шлюб, що його й влаштувала,— Венера.
Дев'ять разів заокруглювався місяць, еднаючи роги,—
Й Пафа вона повила, від якого названо й острів.
Потім від неї Кінір народивсь, і міг би щасливцем
Бути він серед людей, якби доля дітей не послала.

300 Про страхітливе співаю тепер. Відійдіть якнайдалі,
Дочки й батьки! А якщо вам приємною видасться пісня,
Не довіряйте в цій пісні мені, у цей злочин не вірте.
Хто з вас повірить-таки, хай повірить і в кару за злочин.
Та, якщо сталось таке, й не пішла проти цього природа,—
Рад я за наш ісмарійський народ, за цю сторону світу,
Рад за цей край, що далеко лежить од земель, де зродився
Цей ще не чуваний гріх. Нехай будуть амомом багаті,
Славні корицею й костом, нехай із дерев там спливає
Ладан; хай інші чудові рослини виводить Панхайя,—
310 Вивела мірру, проте! Й вона дорого їй обійшлася!
Навіть Ерот запевняв, що не він тобі, Мірро, стрілою
Серце прошив: до такого гріха його жар непричетний.
В тебе стігійський вогонь і отруту Ехідни вдихнула
З трьох божевільних одна: хоч ненависть до батька — це злочин,
Більший злочин, однак,— це кохання твоє. Звідусюди
Вибрані прагнуть тебе женихи. Всього Сходу юнацтво

Рветься до ложа весільного. Між усіма ними, Мірро,
Вибери мужа собі. Вибирала, на жаль, не між ними.
Хоче спокусі сама, розуміючи блуд свій, опертись:
320 «Що це зі мною? Куди пориваюсь я? — мовить до себе, —
Згляньтесь, боги, справедливосте, батьківське право священне, —
Впасти в той гріх не дозвольте мені, хай не скоїться злочин!
Тільки чи злочин це справді? З такою любов'ю віддавна
Миряться кровні зв'язки. Без розбору ж єднатися звикло
Все, що живе на землі: за ганьбу не вважає телиця
Батька на спині нести; жеребцеві дочка віддається,
Тих, що їх сам породив, запліднює цап; так і птахи
Плід свій від того несуть, чие сім'я дало їм початок.
Добре живеться таким! Ланцюгами злобливих законів
330 Люди себе ж оплели; що природа сприймає спокійно, —
Заздрісне право ганьбить. Але, кажуть, такі є племена,
Де собі вільно єднаються батько з дочкою, а мати —
З сином — немовби подвоюють шану й любов обопільну.
Горе! Чому я не там народилась! Тутешні звичаї,
Бачиться, шкодять мені. Але годі весь час про те саме!
Гетьте, злочинні думки! Він достойний любові, одначе —
Тільки як батько. Виходить, якби не доводився батьком
Славний Кінір, то з Кініром і ложе могла б я ділити!
Значить, він мій і тим самим — не мій. Поміж нас — чи не диво? —
340 Близькість межу провела. Чи не краще б нам бути чужими?
Кину вітчизну, подамся в світи, щоб у тім божевіллі
Не допуститись гріха. Та злочинна жага зупиняє:
Тут — на Кініра дивлюсь, розмовляю, горнуса до нього,
До поцілунку спішу — на щось більше й права не маю.
Втім, про щось більше не слід було й думати, діво безбожна!
Не відчуваєш хіба, як і назви, й права ти змішала?
Батько — любовник, а мати — суперниця будуть у тебе?
Будеш для сина сестрою, а матір'ю станеш для брата?
350 Чи не лякаєшся сестер із зміями замість волосся,
Що, до очей і до уст наближаючи факел жахливий,
Бачать, що серце таїть. Поки тілом ти ще не згрішила,
Дбай про невинність душі; нездоланих законів природи
Цим небувалим, ганебним зв'язком не посмій забруднити.
Хай він, скажімо, полюбить тебе — все одно не піддасться
Звабі: шанує звичай. О, якби він зазнав мого шалу!»
Мовила так. А Кінір заклопотаний: що відповісти
Цілій юрбі женихів. Поіменно, звернувшись до Мірри,
Перераховує їх, щоб од неї почуть її вибір.
360 Мірра спочатку мовчить і, не зводячи погляду з батька,
Жаром палає; гаряча сльоза їй зволожила очі.
«Он яка доня моя, — здивувався Кінір, — соромлива».
Каже: «Не плач!» І цілує в уста, й витирає їй сльози.
Мірра ще дужче горить. На питання, кого б побажала

Мужем назвати,— «Подібного,— мовить,— обличчям до тебе». Той, не подумавши, ще й похвалив: «Поважай так постійно, Донечко, батька свого!» Про повагу до батька почувши, Зблідла, свідома своєї провини, похнюпилась дівка. Час опівнічний минав. Одігнав і турботи, й утому Сон. Та Кініра дочка невгамовним, що душу з'їдає, 370 Все ще палає вогнем, од бажання шаліючи знову. То в безнадію впада, то кріпиться; то сором, то пристрасть Мучать її, не збагне, що робити. Як сосна могутня На вирішальний чекає удар і не знає, куди їй Впасти, й стоїть, завагавшись, погрозлива з кожного боку, Так от і Мірра: поцілена в серце, скеровує думку В різні боки водночас, рівноваги зловити не може. В смерті вона від жаги порятунку й спочинку шукає. Смерть її вабить. Чимшвидше їй хочеться шию дівочу Взяти в петлю. На одвірку свій пояс вузлом зав'язала. 380 «Милий Кініре, прощай! Але знай: через тебе я гину!» Мовила й зашморгом горло бліде почала затягати.

Схлипи й неясні слова годувальниця, кажуть, почула, Що вихованки своєї поріг пильнувала дбайливо. Тут же на ноги тремтливі зметнулася; вбігши в кімнату, Бачить: готується смерть — і б'є себе в груди старенька, Зойкнувши, й одяг у розпачі рве і, здійнявши їй з шиї, Геть одкидає петлю, і тоді бере Мірру в обійми, Плаче й розпитує, що на ту стежку її спрямувало. Дівчина мовчки стоїть, від землі не відводючи зору. 390 Жаль їй, що так по-дурному зірвалася спроба померти. Молить стара своїм сивим волоссям, оголює груди Висохлі, молить коліскою й покором першим, солодким, Щоб свою тугу їй звірила. Дівчина ж тільки зітхає І відвертає лице. Але та, щоб свого домогтися, Їй обіцяє не тільки мовчанку: «Довіришся,— каже,— То й посприяю тобі, хоч стара вже, не згірш молоді. Може, пройняв тебе шал — пошепчу, заварю тобі зілля. Може, зурочена ти — ворожильним обрядом очищу. Може, гнівляться боги — їх молитвою можна власкавить. 400 Що ж могло трапитись ще? Процвітає твій дім, і достаток Не покидає його. Ще живуть твої батько та мати!» Мірра здригнулась, почувши про батька; з грудей мимоволі Вирвався стогін тяжкий. Але няня й тоді ще нічого Не запідозрила. «Мабуть, закохана»,— думка майнула. Правду дізнатися хоче будь-що; до старечого лона Горне заплакану, слізно блага, щоб у горі своєму Звірилась. Не випускаючи Мірри з обіймів старечих, Каже їй: «Мабуть, кохаєш когось. Не хвилюйся: помічною Буду й у цьому тобі. Ні про що й здогадатись не зможе 410 Батенько твій». На те слово од няні вона відсахнулась,

Мов божевільна, й припавши до ложа: «Облиш мене,— каже,—
Згляньсь!» А що й далі старенька вивідує: «Годі! — гукнула,—
Ятрити рану мою! Докопатись до злочину хочеш?»

До вихованки своєї простягує няня, жахнувшись,
Руки, тремтливі од немочі й страху; до ніг їй упавши,
То примовляє ласкаво, то кидає оком на зашморг,—
Руки на себе, мовляв, накладу, якщо біль свій від мене
Ти затаїш. Якщо звіриться їй — допомогти обіцяє.

420 Дівчина очі насилу звела, і старенькій на груди
Сльози рясні пролились. І вже декілька раз на півслові
Сором уста їй змикав. Затуливши лице, вона врешті
Мовить: «Яка ж моя мати щаслива своїм чоловіком!»
Тяжко потому зітхнулося їй. А в старенької няні
Наче мороз перебіг поза спиною, в кості проникнув;
Дибом їй стало на всій голові посивіле волосся.
Довго вмовляє її найжахливішу вибити з серця
Пристрасть. А та, хоча знає, що слід саме так учинити,
Смерті жадає одно, якщо милим не буде втішатись.

430 Няня ж на те: «Не вмирай, будеш мати свого...» — не посміла
Мовити «батька», й присягою скріплює цю обіцянку.

Свято Церери подружні жінки святкували щорічне.
Всі вони в білий, мов сніг, у цей день споряджаючись одяг,
Перші плоди їй несуть, з колосків посплітавши віночки.

Дев'ять ночей у ту пору своїх чоловіків до себе
Не допускають жінки. Кенхреїда в числі шанувальниць
Участь у святі так само взяла, володаря дружина.

Тож, поки вільним було від жони повноправної ложе,
Няня Кініра сп'янілим найшла, й, на біду розторопна,
Під неправдивим ім'ям про любов сповіщає правдиву.

440 «Гарна з лиця»,— додає. Коли віком її поцікавивсь,
Каже: «Ровесниця Мірри». «Приводь же!» — Кінір захопивсь.
Та, лиш додому прийшла,— «Порадій, вихованко! — гукнула,—
Наша взяла!» Але повної радості діва злочасна

Не відчувала: щось наче гнітило її й одночасно
Втісі радіє п'янкій — ось такий бува розлад душевний!

Час наставав, коли все затихає. Боот у ту пору
Серед Тріонів свій Віз повертав уже, дишло скосивши.
Мірра на злочин іде. Золотавий із неба тікає

450 Місяць. У скопищі хмар мерехтливі зірки поховались.
Ніч залягла без вогнів. Ти лице своє перший, Ікаре,
Скрив. А тоді й шанувальниця батька свого — Ерігона.

Тричі спіткнулася Мірра, йдучи; по дорозі їй тричі
Пугач пугукнув сумний, та її не лякають знамення:
Йде-таки в ніч, а вона, непроглядна, притуплює сором.

Няню стареньку за руку взяла однією рукою,
Другою — в п'яті намацує шлях. Ось і східці до спальні.
Вже до дверей підійшла, вже всередину входить, а далі —

Ноги немов підкосилися в неї; на зблідлім обличчі —
Ані кровинки: де й звага поділась? Що ближче до ложа —
460 Більший бере її жах. Тій затії сама вже не рада,
Хоче звідсіль утекти, поки темно й ніхто не побачив,
Та відступать їй стара не дає; до високого ложа
Мірру насильно веде і, вручаючи, — «Ось тобі, — каже, —
Дівчинка гарна, Кініре!» Й ганебним зв'язком їх еднає.
От і прийняв свою плоть на постіль соромітницьку батько.
Сором дівочий і страх заспокоює словом ласкавим.
Певно, дочкою її, відповідно до віку, йменує.
«Батьку», — сказала й вона, й те звертання поглибило злочин.
Повною батьківську спальню лишає: в осквернене лоно
470 Злочину плід прийняла, нечестиве виношує сім'я.
Другої ночі подвоївся гріх. І далі — без ліку.
Врешті, дізнатись Кінір захотів, з ким провів у коханні
Стільки ночей. Принесли смолоскип — і, жажнувшись, побачив
І лиходійство, й дочку. Занімівши з великого болю,
З піхов, що висіли побіч, вихоплює меч свій блискучий, —
Ніч доокіл нависала сліпа, й лиш тому пощастило
Міррі з душею втекти. По широких полях находившись,
Пальми арабів і ниви панхайські навек покидає.
480 Дев'ять разів заокруглювавсь, роги змикаючи, місяць —
І на Сабейській землі прилягла, натомившись до краю.
Ледве тягар свій несла. Вже й не знала, про що їй благати.
Жити не маючи сил, а померти — не маючи зваги,
Руки до неба звела: «О боги, якщо ті, хто розкаявсь,
Ласку ще мають у вас, — на сумну заслужила я кару,
Що не кажи. Щоб живою, однак, я живих не ганьбила,
Мертвою — мертвих, з обох володінь проженить безталанну:
Перемінивши мене, відмовте в житті мені й смерті!»
Хтось із безсмертних таки змилоствивсь. Останнє благання
490 Часто схиляє богів: ще говорить, а вже її стопи
В землю вростать почали, вже поповз, розщепляючи нігті,
Корінь кривий — деревини стрункої надійна опора.
Стовбуром стали кістки, й тільки мозок у них залишився.
Кров замінилась у сік, а руки — в галуззя розлоге,
Пальці — в малі гілочки, покривається шкіра корою.
Дерево ж далі росте; обважнілий живіт охопило,
Вже до грудей підповзло, вже й до шиї, цупке, підступає.
«Задеревіти б скоріш!» — не втерпіла вона, й за хвилину
Голову в плечі, в кору поринаючи ціла, ввібрала.
500 Все ж, хоч вона й відчуття свої мусила втратити з тілом, —
Плаче весь час, і спливають по стовбуру сльози гарячі.
Слави й слізьми зажила: з-під кори випливаючи, краплі
Ймення її бережуть, і воно не затреться ніколи.

В блуді зачате дитя під корою зростало тим часом.
Осиротіле, шукало дороги, якою б із лона

Вийти до світла. Живіт розбухав у твердій деревині,
Матір вагою гнітив. Але біль породілі — безмовний:
Навіть Люціну, щоб їй посприяла, покликать не може.
Все ж наче родить вона: зігнувшись, немов од переймів,
510 Дерево стогін глухий видає і спливає сльозами.
Зглянувшись, біля страждених гілок милостива Люціна
Стала й, торкнувшись їх лагідно, слово потрібне шепнула.
Стовбур тоді розщепивсь, і живий з-під кори виступає
Плід: закричало хлоп'я, і поклали дитятко наяди
На моріжок, омивають його материнськими слізьми.
Заздросте, й ти його вроду схвалила б. Якими звичайно
Бачимо голих Амурів-богів на картинах, таким ось
Він був. Але щоб обличчю й спорядження відповідало,—
Дай йому вигнутий лук, а вони вже хай будуть без лука!
520 В безвість тим часом роки непомітно пливуть-одлітають...
Що є на світі прудкішим од них? Чи не так і той хлопчик,
Син свого діда й сестри, що недавно ще був під корою,
Щойно народжений,— вже ось дитя золоте, прехороше,
Вже він юнак, уже муж і вже сам красивіший од себе.
Милій Венері вже став і мстить за жагу материнську.
Хлопчик, цілуєчи матір якомсь, мимоволі їй груди
Зранює вістрям стріли, що йому з сайдака виступала.
Сина вона відштовхнула в цю мить, та було вже запізно:
Рана, хоча й незначна, таки добре знаки їй далася:
530 Смертний подобався муж — і богиня Кітеру лишає,
Вже надокучив їй Паф, оперезаний морем, не милі
Славний рибою Кнід, Амадут — на метали багатий.
Навіть про небо забула вона: їй Адоніс — над небо.
Ходить за ним крок у крок. Хоч у затінку любому досі
Все догоджала собі й свою вроду щоденно плекала,—
По крутосхилах тепер, по яругах, по дебрях блукає,
Аж до колін, як Діана це робить, поділ підп'явши.
Скликую чуйних собак, на легку їх нацьковує здобич:
То на зайців боязких, то на оленів високорогих,
То переслідує сарн. Кабанів уникає, одначе,
540 Й хижих вовків, і кошлатих ведмедів, що звикли грозити
Кігтями, й левів страшних, що впиваються кров'ю худоби.
Хоче й тебе впильнувати, Адонісе (жаль, що не завжди
Слухають добрих порад!). «Полохливих одважно виловлюй,—
Радить йому,— а з відважними — ой, небезпечна відвага!
Зглянься на мене, молю! Не шукай собі смерті, юначе!
Звіра того не чіпай, що дала йому зброю природа,—
Дорого слава твоя обійшлася б мені! Зрозумій же:
Вік твій, і врода, й усе, що мене полонило, для лева,
Для кабана це — ніщо: на красу не подивляться звірі.
550 В іклах кривих кабана блискавиця стрімка приховалась:
Гнів і нестримна можуть вирізняють рудавого лева; —

Як я ненавиджу їх!» Він питає чому. А Венера:
«Що ж, оповім. Хай здивує тебе перевтілення давнє.
Втім, од незвичних блукань я втомилась. До річчї, й тополя
Наче запрошує нас у свій затінок. Замість постелі
Буде для нас моріжок. Побіч тебе охоче приляжу
Тут на землі!» Й прилягла. На траві спочиває — до нього
Тулиться й голову ніжно кладе юнакові на груди.
Так почала, поцілунками переплітаючи мову:

560 «Може, ти чув, як одна була дівчина, що найпрудкіших
Переганяла мужів. Ти не думай, однак, що ця чутка
З байки пішла: таки справді вона всіх позаду лишала.
Важко судить, чи прудкіша була вона, чи красивіша.
Бога про мужа спитала якось. Той на те: «Аталанто,
Муж не потрібен тобі. Утікай якнайдалі від мужа!
Та не втечеш, і себе, хоч живою залишишся, втрапиш».
От і живе вона в темних лісах, незаміжня, злякавшись
Віщих слів божества, й женихам, щоб охоту відбити,
Ставить умову таку: «Тільки з тим обіцтю побратись,
570 Хто перегонить мене. Позмагайтесь ногами зі мною.
Спальні й дружина — така нагорода прудкого чекає,
А некваплого — смерть. Ось така перегонів умова!»
Справді нечувана! Врода, проте, — неабияка сила!
Ось уже ціла юрба залищальників бігти готова.
Сів там собі й Гіппомен, споглядач небезпечного бігу;
«Щоб аж такою ціною, — гукнув, — домагатись дружини?»
І глузувати почав з юнаків, до любові жадібних.
Та коли сам на лице її й тіло без одягу глянув,
Як на моє ото чи на твоє, якби дівою був ти, —
580 Тільки руками сплеснув. «Надаремно над вами, — промовив, —
Я насміхавсь: нагороди не бачив, заради якої
На безпеку йдете. Вихваляючи, й сам запалився».
Молить богів, щоб ніхто Аталанти не зміг перегнати.
Чує і заздрість, і страх. «Та чому б і мені в перегонах, —
Спало на думку йому, — не поспробувать щастя? Сміливим
Допомагають боги!» Поки так бадьориться й до себе
Мовить юнак Гіппомен, — мов окрилена, діва знялася.
«Скіфська стріла так не мчить», — захопивсь молодець аонійський
590 Дивною прудкістю ніг. Та найбільше його полонила
Врода її осяйна, легковіїним помножена бігом.
П'ятами б'є у поділ, що під подувом вільним лопоче,
Над білосніжними звившись раменами, плеще волосся,
Барвним узором мигтять підколінних підв'язок лямівки.
Ось на сліпучу, неторкану білість дівочого тіла
Тінь червонява лягла. Так на мрамурі передпокою
Світло рожеве тремтить — пурпурової відсвіт запони.
Поки дивується гість, за межу промайнула вже діва;
Ще якась мить — і святковий вінок увінчав Аталанту.

600 Стогнуци йдуть переможені, за договором, на страту.
Та не злякала хороброго хлопця їх доля злочасна —
Став посередині й, глянувши в вічі прудкій Аталанті,—
«Чи не занадто легка над слабкими твоя перемога? —
Мовив,— зі мною змагайся! Якщо доля мені посприє,
То переможець такий тобі соромом, діво, не буде:
Бо ж Мегарей із Онхеста — це рідний мій батько. Нептун же
Був йому дідом. Тож я — божества моревладного правнук.
Мужність — не нижча, ніж рід. Над таким перемогу здобувши,
Славу нетлінну в віках забезпечиш собі, Аталанто!»
Поки говорить, ласкаво на нього Схенеєва донька
610 Дивиться, й сумнів бере її: перемогти чи піддатись?
Каже таке йому: «Що це за бог, на красу твою заздрий,
Хоче згубити тебе, спонукаючи ради подружжя
Важити милим життям? Завелика ціна, як на мене!
Поки що не полонила мене — хоч могла б — його врода.
Що ж тоді? Вік? Не його, значить жаль, а років молодечих?
Що ж тоді? Мужність і те, що з життям розлучитись готовий?
Що ж тоді? Те, що четвертим він числиться в роді морському?
А чи не те, що мене покохав і настільки запрагнув
Шлюбу, що вмерти готов, якщо доля йому не всміхнеться?
620 Поки не пізно ще, гостю, тікай од кривавого ложа!
Згубний зі мною зв'язок. А за тебе ж піти б не вагалась
Жодна з дівчат. І розумна, й вродлива була б тобі рада.
Що ж це тобою журюсь, багатьох уже звівши зі світу?
Втім, не сліпий він. Хай гине, якщо його ще не навчила
Доля стількох женихів, якщо світлом занудився денним!
Отже, впаде через те, що будь-що хотів жити зі мною?
Через кохання палке, та ще й лютою смертю загине?
На перемогу таку, очевидно, ніхто б не поквапивсь,
Та не моя тут вина. О, коли б ти відмовивсь од мене!
630 А коли так ошалів, то хоча будь у бігу прудкіший!
Скільки в обличчі його щось дівочого, ніжного бачу!
О, коли б я не зустрілась тобі, нещасливий юначе!
Жити б та жити тобі! О, якби я була щасливіша,
О, якби злобна в подружжі мені не відмовила доля,—
Тільки з тобою одним, Гіппомене, я леже б ділила!» —
Мовила. Й не розуміє сама — бо ж іще не кохала —
Стану незвичного: любить уже, та не знає, що любить.
Батько й народ вимагають тим часом наступного бігу.
А Гіппомен тоді, парость Нептуна, з тривогою в серці
640 Мовить до мене таке: «Кітерея нехай з піднебесся
Злине, й одваги додасть, і своїм же вогням посприє».
Подув ласкавий до мене доніс ті слова молитовні.
Ними зворушена, поміч йому подала незабаром.
Поле там є,— поселяни Тамаським його називають,—
Мабуть, найкраще на цілому Кіпрі. Мені цю ділянку

Старці тамтешні колись посвятили й веліли вважати
Власністю храму мого. Посередині поля ясніє
Дерево золотом, гіллям шелестить золотавим.
Яблука три золоті з шелестливої гілки зірвавши,
650 З ними в руці, для присутніх невидима, крім Гіппомена,
Я перестріла його й, що робить має з ними, повчила.
Труби вже знак подали. Від межі, нахилившись, обоє
Мчать, ледь помітний лишаючи слід на рівнині піщаній.
Не замочивши стопи, вони й морем, напевно б, майнули
І, не стоптавши посівів струнких,— по жовтавім колосі.
Духу йому додають підбадьорливі оклики: «Гей же! —
Дружно гукають усі,— доганяй її, поки не пізно!
Ще трохи бігу наддай! Ось тепер завізьмись, Гіппомене!
Візьме твоя! Не зівай!» І не знати, чи син Мегарея
660 Більше зрадів заохоті такій, чи Схенеєва донька.
Скільки разів, хоч могла обігнати його, не поспішала,
Довго очей одвести не могла, озирнувшись на нього.

Віддих сухий виривавсь із утомлених уст Гіппомена,
Та до межі ще далеко було. Тоді правнук Нептуна
Кинув один із плодів золотих Аталанти під ноги.
Та зацікавила, й, захоплена золотом, що покотилось,
Тут же побігла за ним, і принадливий плід підхопила.
Тим скориставсь Гіппомен — і в долоні йому заплескали.
Все-таки прудкістю ніг Аталанти вдалося нагнати
670 Втрачене — й знов юнака залишає далеко позаду.
Вдруге він кинув і знов перегнав. Але та за хвилину
Знову попереду мчить. До межі вже — рукою сягнути.
Тут він до мене: «Тепер посприят мені, щедра богине!»
Мовив і з розмаху навскіс, щоб далі було за ним бігти,
Золотом сяюче яблуко по-молодецькому кинув.
Ця завагалась — підняти чи ні, й коли з волі моєї
Все ж нахилилась за ним, я тоді його важчим зробила;
Так і загайкою їй перешкодила, й важкістю ноші.
Щоб не була, проте, довшою розповідь, ніж перегони,—
680 Першим домчав Гіппомен; перемігши,— забрав нарогоду.
То чи не мав мені дякувати він, мій Адонісе, й ладан
Благочестиво палить? Але він позабув про подяку —
Ладану не запалив! Пройнялась тоді гнівом я зразу.
Прикро зробилось мені, й щоб надалі моїм добродійством
Не злегковажив ніхто, я поклала скарлати цю пару.

Йшли вони разом якимось повз відлюдну святиню Кібели,
Що в предковічних лісах спорудив Ехіон, вшанувавши
Матір богів. А що йшли вже довгенько — спочить захотіли.
Тут несподівано сильний відчув Гіппомен до дружини
690 Потяг — це я так його розпалила, жагуче дихнувши.
Сутінний закуток був недалеко тієї святині,
Наче печера глуха, вапняком шорсткуватим окрита.

Храмом була в давнину. В ту печеру жерці настигали
Різноманітних прадавніх богів — дерев'яних зображень.

Тут і зійшлись вони, й місце святе нерозважно зганьбили.
Зір одвернули боги. А прикрашена вежами Мати

Вже намірялась у води стігійські занурити грішних.

Кара легкою здалась. І нараз, де їх шиї біліли,—

Їжаться гриви руді, загинаються кігтями пальці,

700 Спиною їхні рамена стають, переходить у груди

Весь їх тягар, і хвостом замітають пісок за собою.

Грізні на вигляд вони; не говорять — порикують глухо.

Дебрі — це їхня постіль. Наганяючи страх на всіх інших,

Зубом покірним повіддя Кібели підтримують — леви.

Їх, мій коханий, лякайсь — хижаків, що мисливця стрічають,

Щоб нападати,— грудьми, а не спиною, щоб утікати;

Їх уникай, щоб хоробрість твоя нас обох не згубила!»

Так ось повчала його. Й за хвилину на лебедях білих

710 Ген у повітря звилась. Та хоробрість повчань не шанує.

Якось на слід кабана, що виходив із темного бору,

Чуйні натрапили пси, і як тільки хижак показався,

Навскіс ударив його молодецький нащадок Кініра.

Іклом зметнувши кривим, закривавлене ратище з рани

Вибив кабан і за хлопцем, що геть, переляканий, кинувсь,

Звір ошалілий біжить. Наздогнавши, вбиває в пахвину

Ікла й на жовтім піску загибати його залишає.

На колісниці легкій Кітерею до рідного Кіпру

Лебеді, крила в повітрі розправивши, ще не домчали —

720 Здалеку вчула вона передсмертні зітхання й звернула

Білих птахів у той бік. Із ефіру високого бачить;

Тіло бездушне лежить на піску, підпливаючи кров'ю.

Вмить, зістрибнувши, в розпуці то одяг вона, то волосся

Рве й у невинні раз по раз долонями б'є себе груди.

Долю жорстоку кляне. «Над усім же, ненависна,— каже,—

Права не маєш однак! — про мій сум залишу я нетлінний

Спогад, Адонісе мій: що не рік — одгукнеться відлунням,

Наче б ти знову вмирав, над тобою моє голосіння.

Кров переміниться в квіт. Бо ж колись і тобі, Персефоно,

730 Можна було — пригадай — обернути у м'яту пахучу

Німфу струнку. То чому б то хороброго сина Кініра

Не перевтілила я?» Те сказавши, нектаром богиня

Скроплює кров юнака — і вона від тієї вологи

Наче здулась. Так на темному плесі прозорі зринають

Бульбашки під перелітним дощем. Не минуло й години —

Квітка зросла, що однакове з кров'ю забарвлення має.

Так пурпурово квітує гранат, що під шкірою любить

Зерня своє берегти, але квітка ця — короткочасна:

Мовби ось-ось опадуть, до стебла пелюстки притулились.

Легко з вітрами, що й назву дали їм, вони облітають.

КНИГА ОДИНАДЦЯТА

Поки фракійський співець заворожує звірів такою
Піснею, поки ліси за собою та скелі провадить,
Буйні кіконів жінки, що вкривають розпалені Вакхом
Груди звірячими шкурами, раптом з гірської вершини
Вздріли Орфея, що піснею співав, ударяючи в струни.
Тут із вакханок одна, розпустивши під вітром волосся,—
«Ось він,— гукнула,— той муж, який нехтує нами!» — й метнула
Тирсом в уста милозвучні того, хто вславляв Аполлона.
Листям оплетений тирс тільки знак залишив, а не рану.
10 Каменем — друга жбурнула в співця, але дивне співзвуччя
Голосу й ліри той камінь, ще поки летів, усмирило.
Тихо до ніг він Орфееві впав, мов жалів, що причетний
До божевільної люті жінок. А тим часом зростає
Шал, уже міри нема, вже панує сліпа Ворожнеча.
Все б уласкавила пісня співця, та ні з чим незрівнянний
Галас, пронизливі звуки ріжків і фрігійської флейти,
Оплески, лункоголосий тимпан, завивання вакханок
Ліру дзвінку заглушили-таки. Ось тоді обагрилось
20 Кров'ю співця, що тонував у тім гаморі, гостре каміння.
Геть одігнали менади птахів, що на голос Орфея
Хмарами хтозна-відкіль позлітались, і зміїв, і різних
Звірів, що скупчились так, наче люд незчислений в театрі.
Потім вони й на Орфея звернули скривавлені руки.
Впали на нього, неначе птахи, що при денному світлі
Вгледіли птицю нічну; як на жовтій арені, буває,
В амфітеатрі на оленя, жертву беззахисну, вранці
Люті накинуться пси, так в Орфея взялися вакханки
Тирсами, хоч не для того прибрала їх зелень, метати.
30 Ті в нього грудням шпурляють, а ці — вузлуватим галуззям;
В інших — каміння в руці. Та замало й того ошалілим:
Саме в ту пору воли випадково там поле орали.
Неподалік же, спливаючи потом, селяни кремезні
Землю копали тверду, щоби міг на ній хліб зародити.

Вгледівши натовп жінок, утікають вони, полишили
Працю й знаряддя своє,— розкидані в полі безлюднім,
Заступи, кирки, мотики лежать і широкі лопати.
Ними озброївшись, вмить повалили шалені менади
Грізних рогами биків і спішать на розправу з Орфеєм.
Руки до них простягав він і вперше тоді надаремно
40 Линуло слово дзвінке — не було в ньому звичної сили.
От і шматують, безбожні, співця. Крізь уста, яким щойно
Скелі покірні були, крізь уста, що до них дослухались
Звірі — Юпітере-батьку! — душа вилітає в повітря.

Всі в ту годину птахи, всі тварини тужили, Орфею;
Плакали скелі німі. Сумували гаї, що бувало
Йшли на чудовий твій спів. Осипаючи листя шумливе,
Дерево никло в журбі. Навіть ріки, ридаючи, кажуть,
Вийшли тоді з берегів. А наяди й дріади в жалобі
50 Темне носили вбрання, розпустили по плечах волосся.
В різних місцях було тіло співця: його голову й ліру
Гебр підхопив. Поки серед ріки їх погойдує хвиля,—
Важко й повірити! — сумно про щось озиваються струни,
Сумно щось мовить язик, береги їм одлуннують сумно.
Далі не в рідній ріці — по широкім пливуть вони морі,
До метімнейського Лесбосу їх допровадила хвиля.
Там, на чужому піску, вже чигає змія на Орфея:
Мітить в уста й у вологе од солі морської волосся.
Та перейняв її Феб; щойно зуб устромити збиралась —
60 Каменем стала нараз: для укусу роззявлена паща
Вже не зімкнулась, у вищирі хижому заціпенівши.

Тінню спустився під землю співець. Що там бачив раніше,
Все впізнає. На полях, де відведено праведним місце,
Він Еввідіку знайшов і, щасливий, обняв свою милу.
То вони поруч ідуть неквапливо, за руки побравшись,
То він услід їй ступа, то, простуючи поперед неї,
На Еввідіку свою не боїться Орфей озирнутись.

Та не дозволив Ліей, щоб нескараний був такий злочин.
Чуючи тугу за богоподібним співцем його таїнств,
Миттю ж усіх едонійських жінок, лиходійок безбожних,
70 Він серед лісу прип'яв до землі вузлуватим корінням.
Видовжив пальці у них на ногах; де ярилася кожна,
Там і вп'ялася кінцівками гострими в землю затвердлу.
Як на сильце, що його птахолов хитромудрий поставив,
Птиця натрапить, бува, й, хоч петлю на нозі відчуває,
Б'ється, однак, і тремтить, затягаючи вузол тугіше,
Так ото й кожна з жінок, до землі мовби цвяхом прибита,
Злякана, рветься втекти, але корінь тугий не дає їй
З місця зійти ні на крок, відчайдушні приборкує рухи.
Поки стопу свою власну розшукує, пальці та нігті,
80 Бачить: де литки були в неї круглі,— кора наростає.

Вражена, руки зняла, хоче вдарити ними по стегнах,
Чує, однак, що по дереву б'є; дерев'яні вже груди,
Деревом плечі стають. А благально простягнені руки
Ти галузками б назвав і, назвавши так, не помилився б.

Вакхові все ж того мало було. Залишивши ті землі,
В колі найкращих жінок він до рідного Тмолу подався,
Де пропливає Пактол, хоч у пору ту золотоносним
Він ще не був і піском дорогим ще не вабив нікого.
Там і сатири гуртом, і вакханки до бога спливались.
90 Та не з'являвся Сілен: од вина й довголіття тремтливий,
В руки фракійським селянам попався. Зв'язавши вінками,
Щоб не чкурнув, привели до Мідаса, кого до священних
Таїнств Орфей залучив із співцем кекропійським — Евмолпом.
Цар, у старому впізнавши супутника свят, побратима,
Щиро його привітав; несподіваній зустрічі радий,
Десять днів і ночей пригощав його в домі своєму.
Вже одинадцятий раз переборював Люцифер в небі
Зграї зірок. Лиш тоді задоволений цар на лідійські
100 Ниви подався і вернув вихованцеві старця Сілена.
Бог дав можливість царю, за наставника вдячний, Сілена,
Будь-який вибрати дар, але все ж не на користь для нього.
Цар, не подумавши, — «Хочу, — сказав, — щоби з ласки твоєї
Все, чого тільки торкнувся, оберталось у золото жовте».
Слова дотримавши, Лібер-отець наділив його згубним
Даром і тільки подумав: «Міг краще собі побажати».
Радий своїй же біді, берекінтський герой, одійшовши,
Дар випробовує ділом, — що бачить, до того й торкнеться.
Ледве що вірить собі: відламав із вербички низької
Гілку зелену — й вона несподівано золотом сяйнула.
110 Камінь підняв із землі — заблищав несподівано й камінь.
Темної скиби торкнувся — і вона золотим заясніла
Зливком. Колосся зриває сухе — на долоні ж у нього —
Золото щире горить. Ось тримає він яблуко, справді
Наче з садів Гесперід. Лиш високих одвірків діткнеться
Пальцями — й тут же промінням до нього всміхаються двері.
Навіть, коли він у воду джерельну занурював руки,
Хвиля, спливаючи з рук, обманути могла б і Данаю.
Радість йому переповнює груди. В уяві щасливця
Робиться все золотим. Йому стіл заставляла прислуга:
120 Різноманітне їство було, печиво, ласощі всякі.
Та, коли тільки рукою торкнувся дарунків Церери, —
Щедрі Церери дари непомітно ставали твердими.
Тільки-но пряника жадібним зубом хотів надкусити, —
Зуб на тверду натрапив золотаво-червону платівку.
Спраглий, хотів закропитись водою розведеним Вакхом, —
Золото замість вина йому в горло струмилось із кухля.
Вражений лихом нечуваним цар, — і багатий, і вбогий, —

Прагне позбутись майна, про що марилось — те проклинає.
Голоду вже не в спокоїть ніщо. Пересушує горло
130 Спрага. Ненависне золото мучить його — й по заслuzі!
Врешті, до неба в сльозах піднімаючи руки блискучі,—
«Батьку Ленею,— до Вакха звернувсь,— хоча сам завинив я,
Все-таки зглянься, молю, з золотого врятуй мене лиха!»
Лагідний бог, пожалівши царя, що вину свою визнав,
Дар свій недійсним зробив, розірвав нещодавню умову.
«Щоб у тім золоті, згубнім для тебе, ти вік не карався,
Йди,— каже бог,— до ріки, що пливе коло Сардів могутніх.
По крутосхилу прямуй, щоб назустріч тобі всю дорогу
140 Річка пливла. До верхів'я дійшовши, під сам її витік,
Де найпотужніше, піну збиваючи, бурхають води,
Тім'я підстав — течією і тіло омий, і провину».
До того струменя цар підійшов, і заграло у ньому
Золото: сили такої набравсь він од тіла людського,
Й нині ще, давню, багату на золото жилу зберігши,
Твердне земля, і пісок золотиться на скибі вологій.

Цар, одцуравшись багатств, поселився в одлюдному лісі
З Паном сільським, що в печерах гірських собі сховку шукає.
Розум коротким, однак, залишивсь, і думки нерозважні,
Як і раніше, тупій голові були тільки на шкоду.
150 В синяве море задивлений ген, височить крутосхилий
Тмол. Він одним своїм боком сягає прославлених Сардів,
Другим, південним, доходить аж ген до затишних Гіпепів.
Там, зазиваючи ніжною піснею німф полохливих,
Склеєну воском пастушу сопілку до вуст притуливши,
Пан похвалявсь, що йому й Аполлон, мов, у співі не рівня.
Вже й до змагання нерівного став він, а Тмол був суддею.
Сів на горі своїй старець-суддя і, щоб добре міг чути,
Вуха звільнив од дерев. Тільки дуб його сизе волосся
160 Віттям окрив, жолудьми прибираючи скроні старечі.
Глянувши скося на бога отар,— «За суддею,— промовив,—
Діло не стане. Я жду». Той заграв у селянську сопілку.
Грав на фрігійськiм ладу й мимоволі привабив Мідаса,
Що випадково там був. Опісля до промінного Феба
Голову Тмол повернув. Одночасно й ліси повернулись.
Той, золотаве волосся прикрасивши лавром парнаським,
Пурпуром тiрським забарвлений плащ по землі за собою
Тягне. Слоною кісткою й каменем цінним оздобну
Ліру у лівій тримає руці, а плектр — у правиці.
170 Став, як то вмiє лише музикант, і по струнах кiфари
Пальцями вправно пробiг. Заворожений звуком солодким,
Вирішив Тмол, щоб кiфарі дзвiнкiй піддалася сопiлка.
Судження Тмола, святої гори, до вподоби припало
Всім. Гарячиться, однак, проти слова судді виступає
З-поміж усіх лиш Мідас. І Делієць того не потерпів,

Щоб отакі нерозбірливі вуха людський мали вигляд:
Витягнув їх, загострив, білуватою шерстю наповнив,
Рухатись їм повелів, хоч були дотепер непорушні.
Зрештою, все в нього, як у людей, окрім вух, залишилось.
180 Так уподібнився Мідас до осла, що повільно ступає.
Щоб од сторонніх очей приховати цей сором великий,
Голову й скроні пов'язував цар пурпуровим завоєм.
Тільки прислужник один, що його підстригав час од часу,
Бачив усе. Хоч йому і кортіло мерщій розплескати
Скрізь про цареву ганьбу, та за розголос кари боявся.
Врешті, не втерпів-таки: сам-один відійшовши від дому,
Викопав ямку й про вуха Мідаса, якими їх бачив,
Ледве що чутно почав, нахилившись до ямки, шептати;
Що крадькома нашептав, те швиденько засипав землею,
190 Потім пішов собі тихо назад, зарівнявши те місце.
Та незабаром, де ямка була, там, подібний до гаю,
Взявся тремтливий рости очерет. Він того селянина
Зрадив уже через рік: таємницю, закопану в землю,
Хай лиш подме вітерець, шелесткі розголошують стебла.

Тмол, відомстившись, лишив і, майнувши в повітрі прозорім
Понад протокою Гелли — Нефели дочки й Атаманта, —
Сонячний Феб зупинився на Лаомедонтових нивах.
Є від затоки Сігейської справа, Ретейської — зліва
Давній вівтар — усевидящий в шані там був Громовержець.
Бачить там Феб, як, для Трої нові закладаючи стіни,
200 Трудиться Лаомедонт — як багато він сил докладає,
Скільки він засобів тратить на те, щоб вони виростали.
Разом із богом, велителем вод, що в правиці з тризубцем,
В образі смертного Феб постає, й за умовлену плату
Вдвох для фрігійського владаря з каменю стіни будують.
Ось і звели їх. А той — ні шага, та ще й дурнів з них робить:
Начебто й не домовлялись вони про якусь нагороду.
«Ти нам заплатиш-таки!» — мовив батько морів і тризубцем
Пінисту хвилю звернув до захланного берега Трої.
Вигляду моря він землям надав, хлібороба позбавив
210 Засобів для прожиття, урожайні поля затопивши.
Кара ще й ця замала: владареву дочку було дано
Чудиську в жертву морському. До скелі прив'язану діву
Визволив дужий Алкід. Нагороди, обіцяних коней,
Просить. Коли ж не дали їх, дарма що звершив такий подвиг,
Трою високу бере, що присягу порушила вдруге.
Без нагороди й соратник його, Теламон, не лишився:
Взяв Гесіону собі за жону. Божественну дружину
Мав тоді й славний Пелей. І гордився він тестем, Нереем,
Більше, ніж дідом своїм, адже внуком Юпітера бути
220 Випало не одному; одному ж — бути мужем богині.

Старець Протей провістив був Фетіді: «Володарко хвилі, Матір'ю стань! Підросте в тебе син — і ділами своїми Батька затьмарить, тому-то й назвуть його більшим від нього». Так, — щоб на світ не з'явився могутніший хтось, ніж Юпітер, — Батько богів, хоч його й небуденна жага розпікала, Все-таки стримавсь якимось, не торкнув голубої Фетіди. Те, в чім одмовив собі, Еакідові, внуку своєму, Він повелів: утішатись обіймами діви морської.

Тиха в краю Гемонійському є луковидна затока.

230 Вдаль рукави потяглись. Якби глибше — була б там, напевно, Гавань. А так — по жовтавім піску тільки ковзає хвиля. Берег — на диво твердий: на піску не лишається сліду; Легко по ньому ступать, не буває там твані морської. Близько є миртовий гай, на двоколірні ягоди щедрий. В ньому — печера; природна чи створена — важко сказати, Дуже подібна до твору митця. Загнуздавши дельфіна, Голою ти в той куток запливати любила, Фетідо. Поки лежала, поринувши в сон, у жагучі обійми
240 Взяв тебе, сонну, Пелей. Не домігшись благаннями ласки, Силою він скориставсь: охопив тобі шию руками, Й був би таки перемиг, якби ти не вдалась до мистецтва, Що притаманне тобі, — появлятися в постатях різних. Птицею в небо зметнулася ти — він тримав уже птицю; В землю сосною вросла — та Пелей ухопився за стовбур; Потім тигрицею стала смугастою — й тут, ізлякавшись, Руки свої розімкнув Еакід і звільнив тебе врешті. Все ж він на хвилю вино лє богам, що живуть у глибинах Моря, тварин їм у жертву приносить і спалює ладан, Поки, з-під хвилі піднявши чоло, не промовив до нього
250 Віщий Протей: «Еакіде, — сказав, — ти доможешся шлюбу! Тільки, як діва, втомившись, засне в прохолодній печері, Путами, поки триватиме сон, обв'яжи її міцно. Не відступайся, хоч тілом вона сто разів би мінялась, — Що б не було там — тримай, поки знову не стане собою!» Мовив карпафський віщун — і в безодняві рідного моря Зникло обличчя його, й відлунало промовлене слово. Спадистим шляхом Тітан уже йшов і нахиленим дишлом Вод гесперійських торкався. Ось тоді Нереїда прекрасна, Вийшовши з моря, до милої їй подалася печери.
260 Тільки-но взявся Пелей полохливу красуню в'язати — До перевтілень одразу вдалась. Та, почувши всім тілом Пута, й руками, хоч як не пручалась, не в силах рухнути, Врешті, зітхнула. «Ти верх, — каже, — взяв не без помочі бога!» Й знову Фетіду побачив герой, і в жадані обійми Взяв її, й велета стала носить вона в лоні — Ахілла.

Сяє од щастя Пелей, і дружиною гордий, і сином. Ще якби він од убивства вберігсь, якби Фока не рушив —

Справді б щасливцем був. Та повинного в братовій крові
Вигнано з дому. Вигнанця прийняв тоді радо Трахінський
270 Край. Без убивств і насильства в ту пору там лагідно правив
Син Світоносця, Кеїк, що зберіг на своєму обличчі
Батька сяйливого блиск. Та тоді сам на себе не схожий
Був од зажури Кеїк: сумував усе, втративши брата.
Так Еакід, занепалий в тривозі й дорозі далекій,
Став перед ним, із людьми кількома лиш до міста ввійшовши.
Стадо ж худоби й овець, що пригнав із своєї країни,
Зразу ж за стінами міста лишив у тінчастій долині.
Тільки-но, дозвіл отримавши, володаря він побачив —
280 Віття, пов'язане з вовни стрічками, подав і про себе,
Хто він, чий син, розказав. Та ні слова — про скоєний злочин.
Щось там відносно вигнання збрехав. Залюбки, каже, в місті
Жив би або на селі. Повелитель Трахінський, всміхнувшись,
Ось що йому відповів: «Ми й для простого люду, Пелею,
Не шкодували б угідь — не захланним керуємо краєм.
До щиросердя мого якщо ймення твоє долучити
Й те, що Юпітер — твій дід, то хіба ще й прохати потрібно?
Все необхідне бери! І вважай, що й твоїм є так само,
Що б не побачив у нас. О, коли б ти міг бачити більше!»
Й сліз приховати не міг. Поцікавивсь Пелей і супутці,
290 Що за причина такої журби. Він у відповідь мовив:
«Мабуть, гадаєте ви, що той птах, який іншим пернатим
Кігтями, хижий, грозить, споконвіку був пір'ям покритий?
Мужем він був! І — така вже постійність душі — вирізнявся
Звагою з-поміж усіх, поривавсь до насильства, до зброї.
Дедаліоном він називавсь. Був один у нас батько —
Той, що приводить Зорю, покидаючи небо останнім.
Мир над усе я любив. Тільки й думи було тоді в мене,
Що про подружжя та мир. Зате в війнах — брат милувався:
300 Скільки вождів покоряв наполегливо, скільки народів!
Нині ж у Тісбі виловлює він голубів заповзято.
Мав прехорошу дочку, що Хіоною звалась; до неї,
Щойно сім років подвоїла, йшли женихи чередою.
Феб і народжений Майєю разом якимось повертались:
Перший — із сонячних Дельф, із вершини Кілленської — другий.
І, лиш уздріли її водночас, — водночас покохали.
Феб сподівання свої на любов одкладає до ночі;
Той і не думав баритися: жезлом, що сон навиває,
Легко торкнувсь її уст, і вона, покоровшись тій силі,
Богу вві сні віддалась. Уже зорі розсипала в небі
310 Ніч — і натішився й Феб, годувальниці вигляд прийнявши.
Виповнивсь, час дозрівавши належний, живіт у Хіони,
Й парость безсмертного роду богів — крилоногий Автолік,
Бог хитромудрий родивсь, до зухвальства всілякого здатний.
Гідний наслідувач батька свого, без зусиль особливих

З білого — чорне він міг, а з чорного — біле зробити.
Фебів же син, Філаммон, — бо ж вона близнюків народила, —
Славився співом дзвінким і майстерністю гри на кіфарі.
Що їй за користь, однак, що двійнят повила, полюбившись
320 Двом не смертним богам, що свій рід од могутнього батька
Й діда ясного веде?.. Багатьом тільки шкодила слава,
Не прислужилась і їй. Почала зневажати Діану:
Я красивіша, мовляв. А на те, спалахнувши, богиня:
«Що ж, як не вродою, — каже, — то, може, прославлюсь ділами!»
Й тут же, тугу тятину відтягнувши, тростину пускає
З лука — й Хіоні язик прошиває стріла по заслuzі.
Змовкнув язик; не могли вже прорватись ні голос, ні слово.
З кров'ю й життя, поки скрикнути хоче, її залишило.
Я, підхопивши її, похололу вже, батьківським болем
330 Теж, нещасливий, пройнявсь і старався розрадити брата.
Брат же мій слухав мене, як молитву керманича — скелі:
Все побивався над тілом дочки. А на вогнище клали, —
Сам він раз по раз чотири рази прямо в полум'я хижі
Кидавсь — чотири рази зупиняли присутні безумця.
Врешті він бігти пустився. Так бик під укусами шершня,
Чуючи в шиї пекуче жало, шаленіючи з болю,
Рине наосліп. І видно було, що не може людина
Бігти так швидко; здалося — не ноги вже в нього, а крила.
Вже від усіх віддалився і, гнаний жадобою смерті,
Вибіг аж ген на вершину Парнасу, але змилосердивсь
340 Феб: коли Дедаліон із високої кинувся скелі,
В птаха його обернув — і на крилах повис він у леті.
Дзьоб гачкуватий і кігті такі ж йому дав, і завзятість
Давню зберіг, і, хоч меншим зробив, — неабияку силу.
Нині — він яструб, ворожий усім; на пернатих чигає,
Хижий. Страждаючи сам, він примушує інших страждати».

Щойно про чудо таке оповів Світоносця нащадок —
Про перевтілення брата свого — ледь живий прибігає
Той, хто за містом із стадом лишився, — фокеець Онетор.
«Ой, не з добром, не з добром поспішив я до тебе, Пелею», —
350 Мовив пастух і затнувсь. «Говори, — той велить, — не приховуй,
Що б там не трапилось». Од несподіванки зблід і Трахінець.
Вісник почав: «Підігнав я до звивистого побережжя
Спраглих корів. До найвищої смуги підбилося сонце:
Скільки пройшло, стільки й перед собою ще бачило шляху.
Там-то частина корів, на пісок золотавий прилігши,
Моря широку далінь, наче поле без меж, озирала.
Деякі з них то сюди, то туди неквапливо бродили.
Інші — пливли вже, з води виставляючи шию високу.
Є коло берега храм, не золочений, не мармуровий:
360 Стовбури — замість колон, верховіття густі — замість кривлі.
Тінявим гаєм зате й предковічними соснами славний.

Там нереїд і Нерезя шанують; про це розповів нам
На побережжі моряк, що розвішував сіті рибальські.
Є ще там неподалік верболозом поросле болото,
Де, в улоговинку з моря набігши, застоюлась хвиля.
Тріском і шумом жахливим сусідні місця сколихнувши,
Звір величезний — оцирений вовк, баговинням облиплий,
Вийшов; на паші, подібній до блискавки, — піна кривава;
Пойняті хижим вогнем, багрянюючи, зблискують очі.
Видно, так само й од голоду він скаженіє та люті,
370 Більше від люті, однак. Бо корів не для того шматує,
Щоб ненажерне нутро заспокоїти, — лиш без розбору
Череду валить усю, роздираючи всіх без розбору.
Деякі вже й з-поміж нас, що взялися тварин рятувати,
Від смертоносного зуба загинули. Вже червониться
Берег, і хвиля, й болото, наповнене ревом худоби.
Кожна хвилина, проте, дорога. Хіба можна вагатись?
Поки не все ще пропало для нас, об'єднаймося, і зброю,
Зброю хай кожен бере, щоб ударити разом на звіра!»
Мовив пастух, та Пелей незворушно сприйняв це нещастя:
380 Злочин йому пригадавсь. «Це в пошану загиблому Фоку, —
Думка майнула, — нещастя таке мені шле Нереїда».
Владар етейський тим часом велить, щоб мужі брали зброю —
Ратища довгі й списи. З ними й сам був готовий на звіра
Вийти, але на той галас дружина його, Алкіона,
Ще й не уклавши волосся як слід, вибігає з домівки
І, через натовп до мужа прорвавшись, у нього на шиї
Висне, словами й слізьми його молить, щоб слав допомогу,
Сам щоб, одначе, не йшов, два життя в одному врятувавши.
Йй син Еака: «Цей страх, що про любляче серце так гарно
390 Свідчить, дружино, відкинь! Я давно вже пізнав твою щирість!
Не до вподоби й мені на те чудисько йти небувале,
Краще морське божество вшанувать!» Там є вежа висока —
Світлом жаданим своїм вона втомлені судна вітає.
Лиш піднялися туди — й, озирнувшись, аж охнули з горя:
Вилягла вся череда. Хижака там, нищителя, бачать:
Паша потворна — в крові, закривавлена й шерсть його довга.
Руки благально тоді до відкритого моря простягнувши,
Просить Пелей, щоб забула свій гнів лазурова Псамата
Йй на допомогу прийшла. Не схилилась до слів Еакіда
400 Німфа морська. Клопотатись за мужа Фетіда взялася —
Йй ласки її домоглась. Але звір, хоч йому й повеліли
Шал вгамувати, впиравсь і солодкою кров'ю впивався,
Поки, повислий на шиї телиці, що кров'ю спливала,
Мармуром раптом не став; окрім барви, нічим не змінилось
Тіло його: тільки білою барвою вказує камінь,
Що перед нами — не вовк, що його вже не треба лякатись.
Доля, однак, не дала поселитись вигнанцю Пелею

В тому краю. До магнетів дійшов подорожній, і тільки
Там гемонієць Акаст від убивства очистив мандрівця.
410 Втім, затривожений долею брата свого й нещодавнім
Чудом — появою вовка жахного, Кеїк, щоб дізнатись,
Що провіщатиме бог — одинокий порадник людині,—
В Кларос, до Феба, наміривсь іти, бо до храмів дельфійських
Доступ Форбант-лиходій перетяв із загоном флегійців.
Та перед тим він тобі, найвірніша з дружин, Алкіоно,
Виклав свій намір. Її ж до самих кісток на ту звістку
Холод пройняв крижаний. До самшиту зробилось подібне
Зблідле обличчя, і сльози рясні покотились по ньому.
Тричі вуста розмикала, й слізьми захлиналася тричі.
420 Все ж, виливаючи з серця жалі, переривані хлипом,—
«Чим провинилась я,— мовила,— перед тобою, мій любий,
Що покидаєш мене? То таке піклування про мене?
Вже можеш бути спокійний тепер, Алкіону лишивши?
Вже тебе в світ потягло? Вже, відсутня, тобі я миліша?
По суходолу принаймні мандруй, щоб тужити й боятись
Не довелось водночас, щоби смуток мій був без тривоги.
Море лякає мене, темних вод його образ печальний.
Край побережжя якось на прогнилі дошки набрела я,
Часто читала ймена моряків на гробницях порожніх.
430 Тож не подумай, бува, що безпеку тобі запевняє
Те, що твій тесть — Гіппотад, хоч у темні печери він може
Буйні вітри заганяць і приборкати води бурливі.
Хай тільки волю їм дасть, і вони запанують над морем,—
Їх не вгамує ніщо: беззахисні тоді перед ними
Всі суходоли й моря. Навіть хмари турбують у небі,
Й, люто зіткнувшись чолом, багрянисті викрешують іскри.
Добре їх знала я (знала ж таки: ще маленькою в батька
Бачила їх), тому ще раз кажу: не жартуй собі з ними!
А як ніякі благання не схилять тебе, дорогий мій
440 Мужу, якщо ти вже твердо поклав за пророцтвом податись,—
Мусиш узяти й мене! Будем разом верстати дороги.
Буду хоч бачить, на що ми йдемо. Перетерпимо разом
Труднощі всі. Попливе і по морю широкому разом!»
Так побивалась Еола дочка. Перейнявсь її болем
Зоряний муж якусь мить, бо й самого смутила розлука.
Все ж не відмовився морем плисти, й Алкіони з собою
Взяти ніяк не погоджувався у небезпечну дорогу.
Як тільки міг, так її заспокоював, та надаремно:
Переконати ніяк не зумів. А щоб менше тужила,
450 Врешті, потішив ще так,— і цим таки вмовив дружину:
«Всяка затримка — шкідлива для нас; я тобі присягаюсь
Вогнищем дому свого, що вернусь — якщо доля дозволить —
Ще перед тим, поки місяць уповні появиться вдруге».
Мовивши це й на повернення в неї надію вселивши;

Тут же на воду спустити велить корабель свій сосновий,
І спорядити його, й завантажити всім необхідним.
Вгледіла той корабель — і слізьми залилась Алкіона:
Страшно їй стало, немовби в ту мить зазирнула в майбутнє.
460 Мужа в обійми взяла й, невимовну тамуючи тугу,
Мовила тихо: «Прощай»,— і відразу поникла, зімліла.
Та веслярі, хоч Кеїк завагавсь, в два ряди посідавши,
Весла до дужих грудей раз по раз притягують, мірно
Хвилю морську ними тнуть. Алкіона, прийшовши до тьми,
Очі звела й на кормі корабельній уздірла крізь сльози
Мужа свого: він стояв і прощально махав їй рукою.
Тут же й вона помахала йому. А коли щораз далі
Берег почав одступать, коли й постать уже розпливалась,
За кораблем, поки можна було, вона стежила пильно,
470 Скоро ж і він, оддалившись, розтанув: потому з вітрила,
Що лопотіло на щоглі найвищій, не зводила зору.
Зникло й воно. Подалась тоді в спальню порожню й на ложе
Впала пригнічена. Спальня ж і ложе нагнали ще більше
Смутку та сліз: кожна річ мов кричала, кого тут немає.
З гавані вийшли вони. Вітерець колихнув уже снасті.
Веслами вже не гребе мореплавець — до сонця їх сушить.
Рею до щогли прикріплює високо; верхнє вітрило
Так розставляє, щоб міг його подув наповнити свіжий.
Вже з половину дороги, напевно, при мірному вітрі
480 Проборознило судно. Навсібіч простелялося море
Без берегів, коли раптом під ніч забіліла гриваста
Хвиля й потужніший вітер почав несподівано дути.
«Реї високі мерщій опустіть! — у тривозі керманич
Крикнув щосили.— Вітрила до щогл попідв'язуйте швидше!»
Так повелів, але пізно було: перешкодила буря.
Сам своїх слів не почув серед клетоту й реву страшного.
Та мореплавці й без того спішать: хто — витягти весла,
Хто — укріпити боки корабля, хто — зібрати вітрила.
Хвилю вичерпує цей, доливаючи море до моря,
490 Той за похилену щоглу схопивсь. Поки так метушаться,
Сила негоди росте. Звідусіль налітаючи, зводять
Герці шалені вітри, аж до дна заколочують море.
Навіть керманич тремтить; признається, що й сам вже не знає,
Як запобігти біді, за що взятись, чого — уникати.
Втім, од такої біди не врятує й найкраще мистецтво.
Все переплуталось — крики мужів і снастей завивання.
Хвиля загрожує натиском хвиль, блискавицями — небо.
Дибиться й гребні валів аж до неба, здається, здійсмає
Море, шмагаючи пінними сплесками хмари набіглі.
То, золотавий пісок вигрібаючи з дна, воно злотом
500 Блисне й собі, то зчорніє нараз, наче хвиля стігійська,
То якусь мить, опадаючи, стане мереживом білим.

Так і трахінське судно ні на мить супокою не знає:
То, мов злетівши на шпиль щонайвищий гірської вершини,
Бачить низини довкіл, Ахеронт озирає глибинний,
То, коли вмить зісковзне у безодню,— з-між хвиль крутобоких,
Наче з ущелин аїдових дивиться в зоряне небо.
Бік дощаний корабля аж гуде під ударами хвилі,—
Так б'є по ньому, як пущені пращею ядра залізні —
510 По оборонній стіні, як таран по них гупає часом.
Як ото леви не раз, набираючи сил у розгоні,
Ринуть на ратища довгі грудьми, на загострену зброю,
Так під напором нестямних вітрів на судно набігала
Хвиля, знімаючись високо понад усі його щогли.
Вже розхитались клини; вже нема покриття воскового —
Згубна вода потекла в корабель крізь широкі щілини.
Мить — і потоками дощ із навислої хмари пролився.
То наче весь дощовий небосхил опустився на море,
То наче море набрякле знялось до похмурого неба.
Вимокли всі паруси. В круговерті шаленій змішались
520 Води небесні й морські. Не мигне жодна зірка в ефірі —
Буря і ніч водночас навалились на все чорнотою.
Пітьму подекуди рве, проливаючи світло разюче,
Блискавка. Блиском її миготять розкуйовджені хвилі.
Через опуклі боки корабля у нутро його рине
Струмінь потужний. Як воїн, бува, з багатьох наймужніший,
Хоч і не раз підбігав до стіни оборонної міста,
Врешті, на щастя своє уповаючи, спрагнений слави,
З тисячі тільки один цю фортецю таки здобуває,—
Так, хоча дев'ять валів на високе судно налітало,
530 Розмахом ширший од них був десятий вал, найгрізніший!
Той не одхлинув назад, не послабив страшного напору,
Поки в судно не ввірвався, як воїн — в захоплене місто.
Вслід йому й інші вали: ці й собі на судно напірають,
Ті — вже його залили. Мореплавці тремтіли, неначе
Жителі міста, коли, розділившись, одним із загонів
Ворог руйнує стіну, а всередину — кидає інший.
Що тут уміння? Зневірились всі. Скільки хвиль напливає,
Стільки, здається, смертей до нещасних із темряви рветься.
Цей вже розплакався, той остовпів, а інший хтось заздрить
540 Тим, кого похорон жде. Простягаючи руки до неба,
Хоч і не бачить його, хоче дехто богів ублагати,
Щоб помогли. Цей братів пригадав собі раптом і батька;
Той — своїх діток, і дім, і все, що зосталось у ньому.
Перед Кеїком, однак, постає лиш сама Алкіона,
Кличе він тільки її. І, хоч думкою лине до неї,—
Рад, що відсутня вона. На віддалений батьківський берег
Кинути б оком хотів, на домівку востаннє зирнути.
Де він і що з ним, не знає, проте: крутежем велетенським

Море кипить, і смолистими хмарами щільно вповився
550 Весь небосхил. Навкруги — тільки образ подвійної ночі.
Злаmano щоглу стрімку в дощовому завихренні хмари,
Злаmano навіть кермо. Над уламками, здобиччю горда,
Хвиля звитяжно стає, озираючи води горбасті.
Потім, немовби хто з Піндом Афон із постійного місця
Зрушивши, вниз їх пожбуриw, на саму середину моря,—
Стрімголов так опадає й вона, захопивши з собою
В темну безодню й судно. Приголомшена, з ним поринає
Більшість людей; на поверхню не впливши, десь у глибинах
560 Моря знайшли свою смерть. За дошки, за потрошені снасті
Інші схопились. Кеїк же в правиці, що берло тримала,
Стискує куций уламок весла. Захлинаючись, кличе
Батька і тестя — дарма! Найчастіше таки Алкіони
Ймення в плавця на устах. Щось їй мовить, милується нею.
Щоб його тіло прибилося з хвилею їй перед очі,
Молить богів, щоб його вшанували могилою друзі.
Випірне з хвилі на мить — і повторює, наче молитву,
Ймення дружини; прошепче його, й коли хвиля накриє.
Та несподівано, схожий на мур, затемнів серед моря
570 Вал; це громадище, grimнувши, вкрило плавця з головою.
Був тоді й Люцифер темний, як ніч; його й на світанку
Годі було розпізнати: він не міг опуститись з Олімпу,
Тож ясносяйне чоло непроглядними хмарами вкутав.

Донька Еола в той час, про ті лиха не маючи гадки,
Дні відраховує й ночі; вже й одяг йому підбирає,
Вже розмірковує, як то й самій, щоб зустрінути мужа,
Краще вдягтись: на повернення має надію, сердешна!
Всім небожителям ладан коштовний тим часом палила,
Та найчастіше приходила в храм до богині Юнони —
580 Клала дари на вітвар, щоб її чоловік — потопельник! —
Горя в дорозі не знав, щоб додому щасливо вернувся,
Палко благала, щоб іншій, бува, не віддав переваги,—
З тих багатьох лиш в останньому їй пощастило бланні.

Більш не могла вже богиня терпіть, що за мертву людину
Просять її. Щоб звільнити вітвар свій од рук удовиці,—
«Віснице слова мого найвірніша, Ірідо,— сказала,—
Злинь якнайшвидше до Сну, що в печері живе дрімотливий,
І повели, щоб Кеїкову тіль він послав Алкіоні,
Щойно засне вона, хай їй у снах усю правду розкриє».
Мовила. Вісниця тут же вдягається в тисячобарвні
590 Шати й, широкого неба намет позначивши дугою,
Миттю помчала до Сну, в оповиту імлою обитель.

Неподалік од землі Кіммерійської, ген на відлюдді,
В скелі заглибина є, де покоїться Сон бездіяльний.
Феб ні ранковим туди, ні південним, ані призахідним
Променем не заирне: перемішані хмари з імлою

Там видихає земля; ні то ніч, ні то присмерк панує;
Горда дзвінким своїм співом і гребенем, птиця бадьора
Там не пробудить Зорі. Не порушать німотної тиші
600 Ні заповзятливі пси, ані гуси, від них ще пильніші.
Там не озветься ні звір, ані птах; потривожена вітка
Не шелесне, перемовок людських там ніколи не чути.
Спокій німий доокіл. І лише, десь у самих глибинах,
Тихо дзюркоче летецький струмок; шарудить камінцями,
Владно схиляє до сну шелестлива, м'яка його хвиля.
Маки розлого цвітуть, заступаючи вхід у печеру;
Безліч усякого зілля буяє; солодку дрімоту
Ніч з його соку бере й ним орошує тіняві землі.
Щоб на завісах не рипнули часом,— у цілому домі
610 Жодних немає дверей, та й порогів ніхто не пильнує.
Серед покою на ніжках ебенових темне високе
Ложе пухове стоїть, покривалом застелене чорним.
Там і простягує тіло розморене сну Повелитель.
А побіч нього довкіл — щохвилини у постатях різних
Безліч лежить сновидінь; їх не менше, ніж в полі — колосся,
В лісі — листків, а піску — на широкому березі моря.
Тільки-но діва ввійшла й відмахнулась од снів безтілесних,
Що не давали пройти,— її одяг, с'яйнувши барвисто,
Світлом заповнив покої святі. Повелитель насилу
Заспанним оком повів і повіками сонно закліпав,
620 Декілька раз підборіддям, куняючи, вдарив у груди —
Поки очунав. Опершись на лікоть, питає богиню —
Зразу ж пізнав її — з чим завітала. У відповідь чує:
«Снів Повелителю, наймиротворніший серед безсмертних,
Душ неспокійних цілителю, ти, що робочому люду
Силу до праці нової даєш, покріпляючи тіло! —
Хай сновидіння твої, що наслідують ними правдиве,
В місто Геракла негайно летять, у Трахіни й, прийнявши
Образ Кеїка, про лихо нехай сповістять Алкіону.
Так повеліла Юнона сама». Закінчивши, Іріда
630 Вийти спішить: бо не може й вона опиратись потузі
Темного сну; поки повністю ще не розслабилось тіло,
Високо в небо по тій же дузі різнобарвній майнула.
Сон же з юрби незчисленних синів своїх кличе Морфея,—
Він-бо міг будь-яку постать майстерно вві сні зобразити;
Краще від нього ніхто б не зумів передати так тонко
Вигляд — обличчя, ходу, навіть голос; в такій же одежі
Він появлявся уві сні, та ще й слів добирав таких самих.
Міг він, однак, лиш людину наслідувать. Другий робився
Звіром, чи птахом, чи то довжелезною вився змією.
640 Ікелом бога цього називають боги неспертьельні;
Люди — Фобетором звать. Від цих двох відрізняється третій —
Фантас: той бог залюбки перевтілитись може у землю,

Воду, поліно чи скелю — у будь-яке тіло бездушне.
Всі вони звикли царям і вождям серед ночі являти
Лиця свої. А до простого люду приходили інші.
Їх оминув сивочолий і з-поміж братів лиш Морфея,
Щоб сповістити йому розпорядження доньки Тавманта,
Вибрав — і тут же, розморений млостю солодкою, знову
Голову низько схилив і занурився в ложе високе.

650

Ось уже лине Морфей, безшелесно махаючи в пільмі
Темним крилом. За деякий час у краю гемонійським
Він приземлився. Тут крила відклав і прийняв незабаром
Образ Кеїка, яким тоді був він, — блідий, синюватий,
На бездиханного схожий мерця, без одежі на тілі —
Став перед ложем жони безталанної; мокрою в нього,
Видно, була борода, та й з волосся ще хвиля струмила.
Тут він над ложем схиливсь і, слізьми оросивши обличчя,
Мовив: «Кеїка свого впізнаєш, нещаслива дружино»,
Чи невпізнаним я став після смерті? Приглянься — впізнаєш,
660 Та замість мужа свого — тільки тіль перелітну віднайнеш.
Марно богам ти складала обітницю, люба дружино!
Я — вже мертвець! Тож усі сподівання твої — надаремні!
Бурею впав на судно серед моря Егейського буйний
Австер: побавився ним, та й розбив, ошаліло подувши.
Поки тебе закликав я раз по раз, мені, Алкіоно,
Хлюпала хвиля в уста. Не чужий, не стороння людина
Вістку таку принесли, не блукаючий поголос чуєш, —
Сам я, зазнавши на морі біди, свою долю звіщаю.
Встань же, дай волю сльозам, одягнися в жалобу, дружино,
670 Щоб неоплаканим я не зійшов у безрадісний Тартар!»
Ще й таким голосом бог говорив, що від першого слова
Мужа впізнала свого, та й сльоза по блідому обличчі
Справді котилася; він же так само й рукою поводив.
Зойкнула, бідна, вві сні і слізьми залилась. До Кеїка
Руки простягає, тіла ж нема: обіймає — повітря.
«Милий, куди ти? — гукнула. — Постій! Почекай на дружину!»
Й тут, потривожена голосом власним і з'явою мужа,
Очі розплющила — й миттю туди їх звертає, де щойно
Бачила мужа. Проте, її голос почувши, до спальні
680 Слуги прибігли з вогнем. Не побачивши більше Кеїка,
Б'є по обличчю себе, розриває на грудях сорочку,
Зранює груди; не дбаючи, щоб розпустити волосся, —
Рве його. А годувальниці, що вимагала пояснень, —
«Вже Алкіони, — каже, — нема, Алкіона пропала
З мужем своїм водночас. Не шукайте для мене розради!
В морі Кеїк потонув: його бачила я і впізнала;
Щоб не відходив, молила його, простягаючи руки, —
Тінню, одначе, він був. Але це — присягнутися можу —
Тіль мого мужа була. Та з обличчя, якщо запитаєш,

690 Був не таким, як колись, не ясніли усмішкою очі —
Голий, смертельно блідий, з дотепер іще мокрим волоссям
Він об'явився мені. Навіть місце вкажу вам, де щойно
Муж мій стояв (і шукала, сердешна, хоч сліду якогось).
Тут було, тут було те, що душа моя передчувала!
Чи ж не тебе я благала на милість вітрів не здаватись?
Чи ж не хотіла, коли ти по смерть свою все-таки рушив,
Разом з тобою плисти? Набагато було б мені краще
Вкупі з тобою: тоді б ні на крок, ні на мить я від тебе
Не відлучилась — однакову смерть прийняли б одночасно.
700 Нині я гину сама. Мене хвилі саму нині носять.
Хоч не на морі я — в морі тону. Я глухіша душею
Навіть од хижого моря була б, якби жити хотіла
Далі, скорботі такій намагаючись опір чинити!
Не опиратимусь, ні! Не покину тебе в твоїм смутку!
Вслід за тобою піду, й у могилі, якщо вже не урна,
То поєднає нас напис надгробний. Якщо не лежати
Поруч нашим кісткам, то хоч наші ймена будуть поруч».
Ще говорила б, та біль не давав. Не слова, тільки зойки
Чутно було. Час од часу з грудей проривалися схлипи.
710 Ранок настав. Алкіона заплакана, вийшовши з дому,
Йде побережжям туди, відкіля проводжала Кеїка.
Губиться в спогадах, поки стоїть: «Одчалував звідси...
Тут мене ще раз обняв перед тим, як податись у море...
Поки на місці пригадає все, поки в далеч безкраю
Дивиться,— десь у морській далині, на воді мерехтливій,
Бачить, пливе щось, мов тіло якесь. Розпізнати не може,
Що б то було. Та коли трохи ближче надплинула хвиля,
Хоч не цілком ще близька,— присягнула б, що то чиесь тіло.
Хто це, не знає; та ясно одне: когось море згубило.
720 Знак цей стривожив її. Над чужим побиваючись горем,—
«Жаль мені,— каже,— тебе і дружини, якщо ти жонатий!»
Тіло вже поряд було. Та чим ближче вона його бачить,
Тим їй на серці стає неспокійніше. Ось, колихнувшись,
Тіло торкнулось піску. Вже його й розпізнати не важко...
Глянула: це був Кеїк! «Ой лишенько!» — зойкнула й тут же
Лиця роздряпує, рве на собі і волосся, й одіжу.
Руки назустріч йому простягає: «Так ось, мій любий,
Так до своєї дружини вертаєшся?» Там хвилеріз був,
Створений працею рук; із розгону вдарялись об нього
730 Й падали перші вали, шумували приборкані води.
Стрибнула щойно туди, й — неймовірно! — нараз полетіла:
Вже вона не на землі — вже в повітрі легкому ширяє,
Жалісна птиця, крилом білосніжним черкаючи хвилю.
Поки летить, час од часу загострений дзьоб розкриває,
Тишу морську мовби повним жалю прошиваючи зойком.
Ось до німого вона, до безкровного тіла припала,

Крилами вже замість рук обняла свого милого шию,
Вже не вустами — холодним твердим обцілює дзьобом.
Ласку цю мертвий відчув, чи то вдарив приборй, а здалося,
740 Що ворухнулось лице — сумніваються люди; одначе,
Він таки справді відчув. Змилювались боги: обернули
Їх на птахів. Але навіть тоді залишилася з ними
Долі покірнa любов. І зв'язок, що подружжя єднає,
Не перервався в птахів: про потомство піклуються спільно.
Взимку погідних сім днів у гнізді, що гоїдається легко
Прямо таки на воді, Алкіона висиджує яйця.
Спить тоді хвиля морська: у ту пору вітрів із печери
Не випускає Еол, полишаючи море внучатам.

Старець один запримітив якомсь, як вони понад морем
750 Линули в парі, й хвалив їх любов, що межі їй немає.
Хтось із присутніх, а може, й той сам, — «Але й цей, —

зауважив, —

Птах, що ось, бачиш, над морем летить, підібгавши під себе
Ніжки, — і пальцем вказав на нирця, довгошийого птаха, —
З царського роду пішов. А коли б ти хотів по порядку
Ген аж до самих початків дійти, то такі в нього предки:
Іл, Ассарак, Ганімед, кого викрав Юпітер на небо,
Лаомедонт-володар і Пріам, кому доля судила
Бачити Трої загин. Тож для Гектора птах той був братом.
Він, якби ще в молодечі роки не зазнав переміни,
760 Слави не меншої, певно б, зажив, ніж осяйливий Гектор.
Хоч і було те хлоп'я Дімантіди нащадком, одначе,
Кажуть, що Алексіроя, Граніка дворогого донька,
Нишком на світ привела його в заростях вогкої Іди.
Міст гомінких він цурався. Не в світлих палатах, а в горах,
Серед відлюддя бував, полюбляв заглядати у скромні
Села — на збори мужів іліонських не часто з'являвся.
Та грубіяном не був і не з тих, що глухі до любові.
Часто ловив у лісах він Гесперію — німфу прекрасну.
От її вгледів якомсь: розпустивши по плечах волосся,
770 Грїлась на сонці вона побіч хвиль свого батька — Кебрена.
Німфа сполошена кинулась геть. Так од сірого вовка —
Лань; так од яструба качка летить, задалеко відбившись
Від озерця. Та троянський герой переслідує німфу:
Ту, що від страху швидка, здоганяє швидкий від любові.
Раптом, майнувши в траві, зеленава змія утікачці
Зубом кривим уразила п'яту, затруївши їй тіло.
Разом з життям обірвалася й втеча. Обнявши бездушну,
Скрикнув нестямно Есак: «О, навіщо тебе доганяв я!
Втім, хіба ждав я біди? Чи такої, як ця, перемоги?
780 Вдвох ми тебе, нещасливу згубили: змія — своїм зубом,
Нетерпеливістю — я! Од змії, проте, більше злочинний
Буду, якщо твою смерть не спокутую смертю своєю!»

Мовив — і з скелі, яку під'їдали вали рокітливі,
Кинувсь у море. Та, поки летів, змилювалась Тетіс:
Пір'ям його зодягла, й по воді, опустившись легенько,
Вже він поплив — не зумів досягнути жаданої смерті.
От і гнівиться: не хоче, закоханий, жити насильно —
Проти душі постає. Із житла нещасливого прагне
Вирватись. Ось уже й крила пружні за плечима він чує,
Вже понад водами звився, вже падає знов, але пір'я
Робить падіння м'яким — і шаліє Есак, і під воду
Йде стрімголов, без кінця випробовує смерті дорогу.
Він ізмарнів од любовної туги: потоншали ноги,
Шия тонка протяглась, голова — віддалилась од тіла.
Любить моря і зветься «нирець», бо пірнає у море».

КНИГА ДВАНАДЦЯТА

Батько Пріам за Есаком тужив, як за мертвими тужать;
Що перевтіливсь,— не знав. Йому жертви складав на могилі,
Хоч і пустій, та позначеній написом, Гектор з братами.
Тільки Паріса тоді не було на печальних обрядах:
Викравши вдатну дружину собі, він війну довголітню
Вніс у вітчизну: за звабником тисяча суден союзних
Рушило вслід, а на них — товариство військово пеласгів.
Помста швидкою була б, якби суден вітри супротивні
Не розметали, якби їх Авліда в землі Беотійській,
10 Рибою щедра, на тихій воді не тримала так довго.
Вже готувалися звичаєм предків Юпітеру скласти
Жертву благальну, вже древній вівтар запалав, коли раптом
Неподалік вівтаря, на платані, уздріли данайці
Синю змію, що вилася по стовбуру ген до верхів'я.
Там, на вершечку,— гніздо, й пташенят було вісім у ньому.
З матір'ю разом, що біла крильми над гніздом опустілим,
Їх, ухопивши, несила змія в одну мить проковтнула.
Всі остовпіли, а Тестора син, ясновидець відомий,
20 Ось що сказав: «Переможемо ми! Веселіться, пеласги!
Троя впаде; але й наші митарства триватимуть довго!» —
Дев'ятилітню війну — було й дев'ять птахів — пророкує.
Тільки сказав, а змія, обвиваючи віття зелене,
Каменем стала, зміїний свій вигляд у ньому зберігши.
Не втихомиривсь, одначе, Нерей,— в аонійській затоці
Воїнство все ще стоїть. І вже дехто вважав, що від лиха
Трою Нептун береже, адже він її муром обводив.
Тільки не Тестора син: він-бо знає і вголос говорить,
Що слід робити: дівочою кров'ю власкавити гнівну
Діву-богиню. Коли над любов'ю — спільна потреба,
30 Владар — над батьком верх узяли, й, щоб невинну віддати
Кров, Іфігенія станула серед жерців посмутнілих
Біля жертовника,— зглянулась Діва й, присутнім заславши
Зір поволокою, в найурочистішу мить обрядову,

Кажуть, ланню жертвовною доньку Мікен підмінила.
Тож, коли кров'ю належною задовольнилась Діана
Й разом із Фебою гнів довгочасний приборкала й море,—
Тисяча суден, вітрила наповнивши вітром попутнім,
Після трудів чималих до фрігійських пісків дотяглися.

Між суходолом, повітрям і водами є серединне
40 Місце у просторі — наче межа трьохчастинного світу.
Кожну подію відтіль, хоч і віддаль незмірно далека,
Видно, й усі голоси проникають у вуха чутливі.
Там — Поголоска живе; її дім — на вершині найвищій.
Безліч веде туди входів і тисяча отворів різних
Є в тому домі; дверей — ні одних ні в одному проході.
Навстіж усе там і вдень і вночі. Увесь дім — із дзвінкої
Міді, й гуде він увесь, і відлунням повторює звуки.
Спокою в ньому нема, жоден закуток тиші не знає.
Криків, одначе, не чує, тільки гамір стоїть невиразний.
50 Море подібно шумить, коли подих його наслухати
Здалеку. Відгомін грому такий, коли в хмарі понурій
Ще раз, але ніби знехотя вже, загуркоче Юпітер.
В передпокоях — роїться юрба. То виходить, то входить
Натовп хисткий. Неправдиві й правдиві впереміш повсюди
Там сновигають чутки, перепурхують з місця на місце
Незрозумілі слова; ці наповнюють вуха дозвільних.
Ті — з новиною далі летять. Щораз більшає доля
Вигадки: що б не почув,— щось від себе додасть оповідач.
60 Там — Легковірність і Помилка, здатна на все, процвітає,
Там і Веселість пуста проживає, й Страхи онімілі,
Й Розбрат, іще молодий, і не знати ким зроджений — Шепіт.
Там озирається пильно довкіл і сама Поголоска:
Мусить-бо знати, що діється в небі, на землях, на водах.
От сповістила вона, що з загонами воїнів збройних
Грецькі до Трої зближаються судна. Отож не зненацька
Ворог напав: укріпились троянці й від моря проходи
Всі перекрили. Від Гектора перший ти рішенням Долі,
Протесілаю, упав. Поріділи данайців загани
В перших боях: наштовхнулись на Гектора-мужеубивця.
70 Крові чимало проливши, відчули й фрігійці, що значить
Меч у правиці ахейців. Уже побережжя сігейське
Кров'ю спливало. Вже Кікн, потомок Нептуна, зі світу
Тисячу воїнів звів. Уже грізний Ахілл пеліонським
Списом троянців десятками клав. На прудкій колісниці
Чи то за Гектором він, чи за Кікном шукаючи, врешті,
З Кікном зіткнувсь (тому Гектор ще міг десять років прожити).
Ось, понукаючи коней, що під хомутом вигинали
Спінені шиї, на ворога він скерував колісницю.
Списом потряс у могутній руці й до героя звернувся:

80 «Хто б ти, юначе, не був, перед смертю потішся принаймні
Тим, що в бою подолає тебе сам Ахілл-гемонієць!»
Мить — і спис Еакіда важкий поспішив за тим словом.
І, хоч несхибний був спис, хоча пущений був непомильно,
Все ж на той раз не домігся свого наконечник залізний.
Щойно грудей він легенько торкнувся, — «О сину богині, —
Кікн одгукнувся, — не раз-бо чував я, герою, про тебе, —
Певно, здивований ти, що нема в мене рани на грудях?»
(Списник таки дивувався). «Не подумай, що цей мідносяйний,
Золотогривий шолом, що цей щит, який маю в лівиці, —
90 Це охорона моя: їх ношу тільки задля окраси.
Зброєю звук хизуватися й Марс. І якщо я відкину
Це бойове окриття, то й тоді не боятимось рани.
Щось таки важить, що я народивсь не від німфи морської,
Не від Нереея дочки: сам Нептун моревладний — мій батько».
Гордо промовив і списом в округлений щит Еакіда
Він, розмахнувшись, метнув. Через мідь, через дев'ять бичачих
Шкір наконечник проник, та застяг у десятому шарі.
Вихопив вістря і списом, що все ще тремтів од удару,
Знову розмашисто кинув герой, але ворога тіло
100 Знов без дряпинки було. Так і спис, що був кинутий втретє,
Кікна не вклав, хоч той вмисно підставив оголені груди.
Гнівом Ахілл запалав, як у цирку, бува, просто неба,
Пиниться бик, ударяючи рогом страшним у багряню
Плахту, розлючений тим, що не тіло — повітря вдаряє.
«Може, — подумав Ахілл, — одлетів наконечник залізний?» —
Міцно тримався, однак. «То, виходить, ослабла правиця,
На одного лиш намарно розтративши всі свої сили?
Та не такою раніше була, коли стіни Лірнеса
110 Й Тенеда я розметав, покоривши їх перший, а Фіви,
Еетіоновий край, я залив таки їхньою кров'ю
Вщерть, коли бистрий Каїк, пурпуровий від кровопролиття
Плив, коли двічі пізнав, яка міць мого ратища, Телеф!
Дужими й тут були руки мої: це ж бо їхня робота —
Купи навалених тіл; значить, має ще силу правиця!»
Мовив і, наче б у доказ тих слів, чи бува не брехливі,
Прямо в Менета метнув, простолюдина з-поміж лікійців.
Спис через панцир пробивсь, увігнався нещасному в груди.
Поки, вмираючи, падав Менет — головою об землю,
Вихопив зброю Ахілл із гарячої рани й промовив:
120 «Ось ця рука і цей спис, що на них я весь час покладався!
Хай і тепер, коли в цього метну, мені доля сприяє!»
Мовивши так, він у Кікна метнув — і не схибив нітрохи
Спис ясеновий: у лівім плечі задзвенів, невідхильний.
Тут же відбився, проте, мов од скелі чи муру глухого.
Там, куди списом поцілив, однак, на грудях у Кікна,
Крові сліди спостеріг — і зрадів Еакід, та намарно:

Рани й тепер не було, це Менет його кров'ю оббризжав.
Щойно тоді, з колісниці високої вмить зістрибнувши,
Кинувсь на все ще спокійного Кікна з мечем блискавичним
130 Лютий Ахілл, але й те надарма: розкололися, бачить,
Щит і шолом, а гартований меч не бере-таки тіла.
Врешті, не втерпів Ахілл: він опуклим щитом своїм Кікна
Бити раз по раз почав навмання — по обличчі, по скронях.
Той подається назад, Еакід — насувається грізно,
Передихнути не дасть. І жахнувся нащадок Нептуна,
Кола в очах попливли, затуманився зір; та не довго
Він задкував: нашттовхнувся на валун, що лежав серед поля.
Гепнувся горілиць; на нього ж — Ахілл. Усією вагою
Велет його до землі прикував, не дозволив рухнутись.
140 Потім, щитом і колінами груди йому пригнітивши,
Міцно шолом затягнув ремінцями, й вони наче в зашморг
І підборіддя, і шию взяли, не давали дихнути.
Вже нахилився Еакід, щоби зброю з полеглого зняти —
Бачить: сама тільки зброя лежить. Замінив його тіло
В білого птаха з таким же іменням отець моревладний.

Після виснажливих, довгих боїв благодатна запала
Тиша; на деякий час ворогуючі зброю відклали.
Поки одні обставляють сторожею пильною стіни,
Другі ж невсипно чатують удовж оборонного рову,
150 День урочистий настав, коли велет Ахілл, переможець
Кікна, власкавлював кров'ю телиці богиню Палладу.
Ось на багряний олтар він розклав їй посвячені кусні,
Ось уже й дим, такий милий богам, заklubився в повітрі;
З димом — жертовне пішло; що лишилось — було для гостини.
Знатні, прилігши на ложах, уже смаженину пахучу
Їсти взялись, усмиряють вином і турботи, і спрагу.
Та не кіфара дзвінка, не пісні милозвучні, не флейта
З буксу дірчастого довга й тонка їм дає насолоду,—
Ніч у розмовах пливе. Гомонять про бої, про хоробрість;
160 Хто про своє оповість, хто й про ворога добре озветься.
Хто з ким зіткнувся, кого подолав,— їм приємно по черзі
Мову вести. А про що б довелось говорити Ахіллу?
Що б то хтось інший почав із гостей в товаристві Ахілла?
Звісно, цікавила всіх у той час нещодавня поразка
Сина володаря вод. Дотепер ще не сходило з думки,
Як це так бути могло, що юнацького тіла не брала
Зброя — ні меч, ані спис, що залізо щербилось об нього.
Сам Еакід лиш плечима здвигав, дивувались ахейці.
Втрутився Нестор: «На вашім віку був один тільки воїн,
170 Що не зважав ні на спис, ні на меч, кого криця не брала,—
Кікн, а от я в давнину знав такого, що й тисячу ран міг
Тілом своїм невразливим прийняти,— перребійця Кенея.

Це був той самий Кеней, що, хоробрістю славний, на схилах
Отрію жив. Та його з-між усіх виділяє ще й інше:
Жінкою він народивсь». Тут усі сивочолого просять,
Щоб оповів про це дивнее диво. Ахілл серед інших:
«А розкажи нам таки, бо ж усі ми почути б хотіли,
Словом розумним уславлений світоче нашого часу,
Хто був Кеней, яким чином зазнав переміни такої,
180 Звідки ти знаєш його, з яких битв, із якого походу,
Ким він подоланий був, якщо міг його хтось подолати?»
Старець на те: «Хоча заздрісна давність мені на заваді,
Хоч не одне, колись бачене й чути, забулося нині,
Все ж не одне й дотепер пам'ятаю. Одначе, найкраще
З того, що дома було й на війні, саме це я затямив,
Що зацікавило вас. І якщо хтось подіями щедро
Старість розлогу пізнав, то це я, за чиїми плечима —
Двісті років життя, а тепер уже й третя йде сотня.
Славилась ясністю вроди Елатова доня — Кеніда,
190 Перша з усіх фессалійських дівчат. У містах того краю,
Значить, Ахілле, й твоїх, — бо й ти земляком їй доводивсь, —
Безліч — та все надарма — женихів набивалось до неї.
Певно б, до неї подався й Пелей, але він у ту пору
Матір твою чи то взяв за дружину, чи то — вже не тямлю —
Лиш обіцянку йому було дано. Кеніда ж уперто
Заміж не йшла. Побережжям гуляла якось на відлюдді,
Й тут повелитель морів — повідають — її обезчестив.
Радий, що так несподівано свіжої звідав любові, —
200 «Сміло, — їй каже Нептун, — попроси, чого серце бажає, —
І не відмовлю тобі». (Поголоска й про те сповіщала).
«Кривда велика — велике й прохання, — сказала Кеніда, —
Хай не зазнаю наруги повік. Хай не буду віднині
Жінкою. Цим ошчасливиш мене!» Поки так говорила,
Мов чоловічим ставав, набираючи мужності, голос.
Втім, чоловічим він був: що просила, те й подарував їй
Владар безкраїх глибин, а в додачу зробив невразливим
Тіло: Кеней відтоді вже не міг полягти від заліза.
Щойно домігся свого — й по Пенейських полях походжає
Радісний, спраглий занять чоловічих потомок Атрака.
210 З Гіпподамією гучно весілля справляв Іксіонів
Син Пірітой. Лиш розставив столи — й запросив хмарородних
Звірів, щоби прилягли в оповиту галуззям печеру.
Знать гемонійська була, були й ми там, запрошені гості.
Скрізь, куди оком не скинь, гомінлива юрба напливає;
Пісня весільна звучить, біля входу димлять смолоскипи.
Бачимо, вже й молода, виступаючи серед жіноцтва,
Сяє чудовим лицем. «Пощастило ж тобі, Пірітою», —
Всі були певні того. Проте мало що не помилились:
Бо, найдикіший із диких кентаврів, у тебе, Евріте,

220 Щедрим вином, як і вродою діви, розпалені груди
Раптом жагою взялись, божевільям захмарились п'яним.
Мить — і веселоштів мов не було: столи — вверх ногами.
Вже молоду за волосся вхопили; Евріт пориває
Гіпподамію; за ним і всі інші — хто яку вибрав,
Хто яку міг — потягли, мов у щойно здобутому місті.
Зойки жінок залунали довкіл. Ми схопились на ноги.
Першим озвався Тесей: «Чи аж так оп'янів ти, Евріте,
Що при мені, ще живому, посмів ображати Пірітоя,
230 Друга мого, й, над одним наглумившись, двох уразити?»
Це не була похвальба: розметавши напасників буйних,
Вирвав захоплених дів із шалених обіймів сміливець.
Той — ані слова на це, бо що ж міг негідник сказати
На оправдання своє? Тож на месника руки здіймає,
Мітить, зухвалий, в лице, в благородні цілиться груди.
Давній кратер там стояв; довкруги виступала на ньому
З міді висока різьба. Той кратер охопивши руками,
Ворогу прямо в лице, розмахнувшись, метнув син Егея.
Мозок, і кров загустілу, й вино вивергаючи з рани,
240 З рота, що раню став, на вологім піску розпростертий,
Б'ється Евріт. Роз'ярились, побачивши кров свого брата,
Звірі двовиді. «До зброї! До зброї!» — гуртом заревіли.
Зваги вино додає. І летять, сповіщаючи бійку,
Келихи, й дзбани крихкі, й заокруглі полумиски мідні.
Те, з чого їли й пили, несподівано зброєю стало!

Син Офіонів Амік із домашнього вогнища перший
Речі святі осквернив: ухопивши світильник, що саяв
На вівтарі багатьма смолоскипами, й ним замахнувшись
Високо так, наче той, хто бика білосніжного шию
Перед жертовником взявся розтяти сокирою з маху,
250 Гримнув в чоло Келадонта, лапіта,— й замість обличчя
М'ясо криваве на ньому лишив та потрощені кості.
Випали й очі з очниць; від удару немов провалився
Ніс через місиво те і застряг посеред піднебіння.
Ще й не оглянувсь Амік, як його, відірвавши кленову
Ніжку стола, вклав Пелат,— і той голову звисив на груди.
Поки випльовував зуби, запінений, з темною кров'ю,—
Ще раз ударив його і спровадив до тіней підземних.

Той, хто був поруч, Гріней, на вівтар, що димівся, зирнувши
Оком жахним, прохрипів: «Чи не можна б і ним скористатись?»
260 Мовивши те, громіздкий, що вогнем розбуявся, жертовник
Велет підняв і метнув на лаптів, що валом валили.
Двох придавив: Бротеада й сусіда його — Оріона.
Сином Мікалі був Оріон; ворожбою ця жінка
З неба — кажуть — могла навіть місяць на землю стягати.
«Даром не пройде тобі це зухвальство — була б тільки зброя!» —
Мовив Ексадій, і тут йому якось потрапили в руки

Оленя роги — жертовна окраса високої сосни.
Ними й штрикнув він, що сили було, в перенісся Грінею —
Той без очей залишивсь: то по рогах вони розтеклися,
270 То по густій бороді, зашкарублій од темної крові.
Із вівтаря головешку сливову, пойняту жаром,
Рет ухопив і лапіту Хараксу, крутнувшись направо,
Нею вгатив по чолі, де нависла чуприна рудава.
Стало горіти волосся шорстке; запікаючись в рані,
Кров почала страхітливо сичати, мов кусень заліза,
Розчервонілий в огні, якщо довгими щипцями з жару
Вийме його ремісник і занурить у воду; залізо
280 Люто шипить і свистить, пожираючи, спрагле, вологу.
Той тільки чубом зметнув розкуйовдженим, пробував збити
Полум'я; далі, поріг кам'яний від землі відірвавши,
Цілого воза вантаж,— на плече його взяв, та жбурнути
Так і не зміг: був занадто важкий, і тією плитою
Друга свого привалив, що стояв побіч нього,— Комета.
Рет, посміхнувшись, на те: «Залишається лиш побажати,
Щоб і всі інші з-між вас ось такими були силачами!»
З тим почав знову вдаряти напівобгорілим поліном
По голові раз у раз, поки швів черепного склепіння
Не проломив, поки з мозком рідким не змішалися кості.
290 З ним покінчивши, напав на Евагра, Коріта, Дріанта.
Щойно поліг наймолодший, Коріт, чиї щоки взялися
Першим пушком,— «Чи не сором тобі, перемігши хлопчину,
Ще й похваляти?» — озвався Евагр. Але Рет йому й слова
Мовити більше не дав: головешку, багряну від жару,
Поки ще той говорив, через рот увігнав аж у груди.
Далі й тебе він, кружляючи полум'ям над головою,
Наздоганяє, Дріанте лихий. Та не так ти загинув,—
Поки він біг, перемогам радіючи, ти йому палю
300 Вбив обгорілу туди, де з плечем сполучається шия.
Зойкнув од болю і, вирвавши палю із кістки твердої,
Кинувся Рет утікати, обливаючись власною кров'ю.
Слідом пустились Орней, і Лікаб, і поранений в праву
Руку Медон; Пісенор і Тавмант одночасно чкурнули.
Хто ж донедавна, змагаючись, будь-кого міг перегнати,—
Мермер ледь волочивсь, од важкої знеможений рани.
Фол, Меланей і Абант, кабанів усмиритель,— за ними;
Й той, хто намарно своїх одвертав од побоїща — віщий
Астіл; це він заспокоював Несса, що рани боявся:
«Ти не тікай! Для Гераклових стріл береже тебе Доля!»
310 Ні Евріном, ні Лікід, ні Арей, ні Імбрей від загину
Все ж не втекли. Їх усіх зупинила правиця Дріанта —
Спереду рану наніс. Так поранений спереду й ти був,
Хоч і навітки пустивсь, показавши спину, Кренею:
Ти озирнувся — і меч тобі вбився між очі в те місце,

Де перенісся немов жолобком прилягає до лоба.

Посеред гаму та крику того, з головою пірнувши
В сон непробудно важкий, розімлілий Афід на кудлатій
Шкурі ведмедиці з Осси лежав. У затерплій правиці

320 Досі ще кухоль тримав із вином недопитим у ньому.
Здалеку вздрівши його, неспроможного стати до бою,
Пальці вкладаючи в ремінь на списі,— «Вино будеш пити
Стіском розмішане»,— мовив Форбант і метнув блискавично
Спис в юнака. Наконечником, гостро відточеним, ясен
Сонному шию пробив, бо й лежав, на нещастя, горілиць.
Так і не чув, коли смерть надійшла. Джерелом із гортані
Чорна прорвалася кров, полилася на ложе й у келих.

Бачив я те, як Петрей, заповзявшись, хотів було вирвать
Жолуденосного дуба з землі; та коли, обійнявши
330 Стовбур, щосили почав то сюди, то туди ним хитати,
Спис Пірітоя, пройшовши з розгону Петрею крізь ребра,
Груди могутливі прицвяхував до столітнього дуба.
Від Пірітоя хороброго впав тоді й Лік,— говорили,
Від Пірітоя — й Хромід. Але меншою для переможця
Честю ті двоє були, аніж велети Діктід і Гелоп.

Гелопа списом прошив; поєднав йому отвором скроні:
Спис йому в праве вухо ввійшов, а вийшов — у ліве.
Діктід, коли перелякано кинувсь од Іксіоніда,
На сідловині гірській похитнувшись, униз головою
340 В прірву стрімку полетів; тягарем свого тіла могутній
Ясен зламав — на розчахнутім дереві кишки повисли.
Месник підбіг, Афарей, і, каменю шмат одлупивши,
Вже замахнувся, та саме тоді його стовбуром дуба
Дужий Егід перестрів, роздробивши кістки величезні
Ліктя; й не дбає про те, щоб добити каліку, та й часу
Брак на таке: Біенорові-велетню, хто тільки власну
Звук відчувати вагу, він стрибнув на плечі й коліном
Вперся під саме ребро; ухопивши за гриву ліворуч,
Голову рвучко назад відтягнув, а тоді вузлуватим
Дубом обличчя страшно розтрощив і, мов з каменю, череп.

350 Дубом Недімна поверг і метальника спису Лікопа.
Вклав Гіппасона, якому густа борода захищала
Груди, й Ріфея, що буйні ліси перевищував ростом,
Також того, хто ведмедів не раз, хоча люто ревіли,
З гір Гемонійських тягнув до своєї оселі — Терея.

Більше не міг на звитяги Тесея спокійно дивитись
Демолеон. Віковічну сосну з кам'янистого схилу
Вирвати хоче будь-що, напинаючи м'язи горбаті.
З коренем вирвать не зміг — надламану в ворога кинув.
Поки уламок летів, ухилився Тесеї від удару
360 З волі Паллади — щоб вірили в те, йому щиро хотілось.
Та не намарно впала сосна: мов таран, із розгону

Крантору-велетню ліве плече проломила і груди.
За зброєносця колись він у батька твого був, Ахілле:
Вождь фессалійських долопів, Амінтор, зазнавши поразки,
Дав Еакіду його — в запоруку довір'я і миру.
Глянув на нього Пелей, як конав од жахливої рани,—
Так обізвався: «Прийми, з-між усіх юнаків найдорожчий,
Заупокійний мій дар!» І розгонисто в Демолеонта
Спис ясеновий метнув, його силу помноживши гнівом.

370 Гостре залізо, ввіткнувшись у бік, мов струна задзвеніло
В кістці твердій. Закривавлене без наконечника древко
Ледве що вийняв Пелей: у легенях лишилося вістря.
Сили кентаврові біль додає; на противника люто
Він постає, затоптатъ його кінськими хоче ногами.
Цей же шоломом дзвінким і щитом зустрічає удари,
Плечі від них береже, наготові тримаючи зброю.
Вдаривши в спину, він двоє грудей прошив одночасно:
Гіла спочатку убив наповал і Флегрея, метнувши
Спис віддалік; а в близькому бою — Іфіноя й Кланіда.
380 Слідом за ними Доріл розпростерся, що шкірою вовка
Скроні свої покривав і носив замість грізної зброї
Вигнуті роги бика, що постійно багрилися кров'ю.

От я гукнув йому, гнівом розпалений: «Глянь, чого варті
У порівнянні з залізом моїм твої роги бичачі!» —
Й спис у кентавра метнув. Але він, одхилитись не встигши,
Тільки правицю, щоб лоб захистити, підняв мимоволі —
Й тут же прибито її до чола. Поки корчився з болу,
Поки всі галасували довкола, Пелей — він найближче
Був до Доріла — мечем під живіт його з розмаху вдарив.
390 Той аж підстрибнув і, кишки свої поволікши землею,
Топче їх, лютий, ногами й потоптані рве, поки, врешті,
В них не заплутавсь, не впав на живіт, мов на торбу порожню.

Не врятувала, Кілларе, й тебе у побоїщі славна
Врода, якщо для двовидих створінь таке слово підходить.
Щойно рости почала борода золота; золотаве
Хвилями до половини плечей опадало волосся.
Юністю лица цвіли, і рамена, і шия, і груди,
Й руки, й усе, що було в його тілі людським, чоловічим,
На знамениту скидалось різьбу. Та не гіршою й нижня,
400 Кінська, частина була: ще б голову, шию гривасту —
Й Кастор його б захотів! Під сідло так і проситься спина,
Випнулися груди від м'язів тугих. Увесь — смолянистий,
Хвіст — білосніжний, однак; виблискують білістю й ноги.
З роду його не одна пропадала за ним. Полонила —
Лиш Гілонома, бо чаром таким не втішалася жодна
З-між хмарородних жінок, що в залісених горах селились.
Тільки вона покорила Кіллара мистецтвом любові —
Ласкою вчинків і слів. Хорошиться, наскільки природа

410 Їй дозволяє на це: то розпушує довге волосся,
То розмарин, то фіалку дрібну, то троянду пахучу
В нього вплете, а не раз — із квіток найбільшу лілею.
Миється двічі на день у струмку, що з вершин Пагасейських,
Лісом порослих, пливе, в його водах купається двічі.
Шкурами звірів, котрі до лица їй, котрі найцінніші,
Лівий прикрашує бік, або ними плече накриває.
Їх обопільна єднала любов: у лісах та печерах
Разом бували вони; й до лаптів, у їхню оселю,
Вдвох увійшли, і в страшнім бойовищі стояли пліч-о-пліч.
420 Хтозна-хто ратище зліва метнув; його вістря, Кілларе,
Вбилось тобі трохи нижче від місця того, де під шию
Клітка підходить грудна. Хоча й легко поранене, серце —
Тільки-но вийнято спис — разом з тілом усім похололо.
Вмить підхопила його, що в імлу западав, Гілонома.
Легко долоню на рану кладе, припадає вустами
До його вуст, одлітаючи душу затримати хоче.
Бачить, однак, що помер. Із словами, що їх у загальнім
Гаморі я не розчув, на залізо, що з тіла стриміло,
Впала й мужа свого, зустрічаючи смерть, обнімала.
430 Перед очима стоїть дотепер іще той, хто вузлами
Шість пов'язав собі лев'ячих шкур на грудях могутніх —
Теокомед, що людину й коня захищав одночасно.
Кинув він пнем, що й дві пари волів його не здвигнули б,
І в Оленіда, Тектафа, жбурнув, йому череп розбивши.
Навпіл склепіння тверде розколосилося; і через ніздрі,
Через очниці та рот, через вуха рідкий витікає
Мозок. Так само відстояне через плетінку дубову
М'яко струмить молоко; так під натиском сита рідкого
Точиться сік, виступаючи, згущений, — через щільніше.
440 Я ж, поки Теокомед хоче зброю з полеглого зняти, —
Свідок твій батько, Пелей, — устроїв йому меч по руків'я
В низ живота. Незадовго за ним од меча мого впали
Хтоній і Телебоант. У руці мав рогатину Хтоній,
Ратище — Телебоант. Саме ним він завдав мені рану —
Бачиш он слід? Скільки часу сплигло, а рубець не затерся!
Варто б тоді було слати мене на підкорення Трої!
Гектора міг я в ту пору якщо не здолать, то принаймні
Стримати натиск його. Та тоді він дитям був, а може,
Ще й не родивсь. А мене ось пригнічує вік мій сьогодні.
450 Про Періфанта, що виграв двобій із кентавром Піретом,
Що я тобі оповім? Чи про Ампіка: списом терновим
Без наконечника прямо в лице він поцілив Ехекла.
Гостру дрючину під серце ввігнав Макарей Ерігдупу-
Пелетронійцю. Та й я розпоров, пам'ятаю, Кімелу
Низ живота тим колом, що Несс його в мене пожбував.
Та не подумай, що тільки одним віщуванням займався

Мопс Ампід: від несхибного списа, що Мопс його кинув,
Гримнув на землю Годіт, і не міг уже й слова сказати:
До підборіддя — язик, підборіддя ж — до горла прибито.

460 Списом п'ятьох продірявив Кеней: Антімаха, Стіфела,
Брома, Еліма й Піракма, що замість меча мав сокиру.
Не пам'ятаю вже ран, лиш імення та кількість полеглих.
Рине, однак, одягнувшись у стягнену зброю Галеца,
Вбитого ним же, Латрей, величезний поставою й тілом.
Віку середнього був: не юнак вже, але й не похилий,
Силу юнацьку ще мав, хоча сивінь засіяла скроні.
Гордий мечем, і шоломом осяйливим, і македонським
Ратищем гострим, до станів обох повернувши обличчя,
Зброєю грізно потряс і, по колу дзвінко промчавши,
470 Так ось, хоробрий, почав, потривоживши тихе повітря:
«Маю й тобі потурати, Кенідо? Для мене ти завжди —
Жінка, а не чоловік. Чи сама вже не тямиш сьогодні,
Ким тебе мати на світ привела та якою ціною
Образ оманливий цей, чоловічий, тобі було дано?
Ким була зроду, згадай; що знести довелось — і за кошик,
Діло жіноче, сідай та покручуй собі веретенцем.
Війни мужчинам залиш!» А Кеней, поки так похвалявся,
Списом протяв йому бік, що випнутий був під час бігу,
В місці, де з мужем поєднувався кінь. Ошалівши від болю,
Кинув кентавр юнаку фессалійському піку в обличчя.
480 Піка ж одскочила так, мов градина — від плоскої кривлі,
Наче дрібний камінець — від напнутої шкіри тимпана.
Ближче підходить кентавр і силкується меч гостролезий
Пхнути Кенеєві в бік. Але меч не бере його тіла.
«Все ж не уникнеш сумного кінця! Полосну тебе зараз
Лезом, якщо притупилося вістря!» — сказав і по боці
Навскіс ударив його, скільки розмаху мав у правиці.
Аж загуло, задзвеніло докіль: розламавшись на кусні,
Випорснув меч із руки, мовби тіло було мармуровим.
Поки той з дива німів, що ворог — живий і здоровий, —
490 «Черга моя тепер, — мовив Кеней, — на тобі перевірю
Якість заліза свого!» — й по руків'я кентаврові в плечі
Меч смертоносний загнав, ще й рукою всередині тіла
Кілька разів ним крутнув, щоб поглибити ранами рану.
Ось налітають із криком розлогим півконі-півлюди,
Всі завзялись одному продірявити тіло списами.
Побіч, відбившись, лягають списи; ні один не лишає
Жодного сліду: стоїть собі гордо Кеней-елатеєць.
Дива такого ніхто ще не бачив. «Нечуваний сором! —
Вигукнув Моніх. — Йому одному лише — мужу з дівиці! —
500 Ради гуртом не дамо! Коли й муж він, — дівицями, значить,
Нині зробилися ми! То пощо нам тіла велетенські?
Сили подвійні пощо? Надаремно, виходить, природа

В нас, наймогутніших, дві воедино зріднила істоти!
 Не від богині, як видно, пішли ми й не від Іксіона,
 Що, на могутність свою уповаючи, й вишню Юнону
 Брався звести. Ну а ми — півмужчині в бою уступаєм!
 Скелі й колоди на нього навалюйте, гори зсувайте,
 В хід спустімо й ліси, щоб цупку з нього вирвати душу!
 Горло хай ліс пригнітить: від ваги, невразливий, хай згине!»
 510 Мовивши, дуба вхопив, що з корінням колись його вирвав
 Австр ошалілий, і ним у безстрашного ворога кинув.
 Приклад подав недарма: не минуло й хвилини, як Отрій
 Голий, без лісу лишивсь, Пеліон — без глибокої тіні.
 З-під величезного стосу дерев увільнитися хоче
 Гнівний Кеней, вивертається, двигає, дужий, на плечах
 Цілі ліси; але стіс виростав і вкривав поступово
 Голову й рот. І нарешті, не маючи змоги й дихнути,
 Він омлівати почав. Час од часу на вільне повітря
 Вирватись пробував ще, та не міг — тільки рухавсь на ньому
 520 Щойно повалений ліс. Так і схили високої Іди —
 Ось перед нами вона — колихаються при землетрусі.
 Та не відомий кінець: запевняють одні, що в глибини
 Тартару тіло ввійшло під навалою цілого лісу.
 З цим не годивсь Ампікід: він помітив, що птах жовтокрилий
 Злинув з-під купи дерев і в прозорім повітрі розтанув.
 Я тоді теж того птаха побачив уперше й востанне.
 От спостеріг його Мопс, коли той, озираючи табір,
 М'яко лягав на крило й переповнював клетотом небо,
 Й так, і душею, й очима його проводжаючи, мовив:
 530 «Щирі вітання тобі, наша гордосте, славо лапітів,
 Мужу хоробрий, що в дивного птаха тепер обернувся!»
 Вірою кожен і гнівом пойнявся: усіх-бо вразило
 Те, що на нього лише одного завзялось ціле військо.
 Доти давали ми волю мечам, поки з лютих кентаврів
 Жменька лишилась, та й ті поховались у темряві ночі.
 Тим закінчив свою оповідь Нестор про те, як лапіти
 Верх у тій битві взяли. Тлеполему проте заболіло,
 Що про Геракла не згадано й словом; тому, не змовчавши,
 540 Каже таке: «Вельми дивно мені, що Гераклову славу,
 Старче, мовчанкою ти обійшов! А мій батько, бувало,
 Сам повідати любив, як істот подолав хмарородних».
 Сумно пілосець на те: «А чи варто пригадувать давні
 Лиха й біду, що її затягла вже років поволока,—
 Те, як я батька твого не злюбив, потерпівши од нього?
 Невірогідне він звершував справді; заслуги Алкіда
 Славить весь світ, але я... заперечити б їх намагався.
 Ні Деїфоба, ні Полідаманта, ні Гектора навіть
 Не вихваляємо ж ми,— та чи хто свого ворога хвалить?
 Хто ж, як не славний твій батько, з землею зрівняв оборонні

550 Стіни Мессени? А хто неповинні Еліду і Пілос
Розруйнував? Хто з мечем і вогнем до моєї оселі
Грубо ввірвавсь? Не кажу вже про інших, полеглих од нього.
Нас у Нелея дванадцять було — сини, як соколи —
Всіх, окрім мене, твій батько згубив; один я лишився.
Втім, це й не диво, що всіх він долав; одне тут є чудо:
Перікліменова смерть. Будь-якого він міг набувати
Вигляду й знову ставати собою. Таку йому здатність
Дав моревладний Нептун — зачинатель роду Нелея.
560 Ким тільки той не ставав, щоб не датись Алкідові в руки!
Врешті, в орла обернувся, що в небі стрімкі блискавиці
Носить у кігтях кривих, полюбившись отцеві безсмертних.
Сили набувши орлиної, — кігтями, крилами, дзьобом
Дряпати, бити, клювати почав він обличчя Геракла.
Та тірінфієць напнув проти нього свій лук непохибний
І, поки птах, у підхмар'я злетівши, повис нерухомо,
Вцілив стрілою туди, де крило прилягає до тіла.
Рана була незначна. Та залізом підсічені м'язи
Слабнуть. Ні поруху в них, ані сили до лету немає.
570 Вже не опертись йому на повітря крилом онімілим —
Каменем падає вниз, а стріла, що заледве трималась,
Тільки-но впав — од самої ваги його тіла проникла
Глибоко в бік, а пробилась ліворуч, уже через горло.
Досі ще дивно тобі, що діянь твого батька, Геракла,
Я не вславляю, прекрасний проводарю суден родоських?
Як за братів одімщуся, коли не мовчатиму вперто
Про перемоги його? А з тобою ж я вік буду в дружбі».
Так закінчив Нелеїд, оповідач солодкомовний.
Всі ж, тільки старець замовк, осушивши повторені кухлі,
580 З лож повставали і, поки ще ніч, подались на спочинок.
А моревладний Нептун, чий тризубець усмирює хвилі,
Вражений тим, що, змінивши свій вид, Фаетоновим птахом
Син його став, запалавши зобливим вогнем до Ахілла,
Грізного войовника, понад міру завзявся на нього.
Вже коло двох п'ятиліть вирувала війна, коли так ось
Він до Смінтейця звернувся, до буйноволосого бога:
«О наймиліший мені з-між синів мого владного брата,
Ти, з ким я марно колись обгороджував стінами Трою!
Чи не зітхнешся тобі, коли глянеш на вежі, готові
Впасти ось-ось? Чи не жаль тобі тих, що лягли тисячами,
590 Стійко боронячи їх? Чи тебе не тривожить принаймні
Гектора тінь, кого коні тягли вколо стін Іліона?
Втім, ще й донині живе собі той, хто є втіленням люті,
Нашої праці нищитель — Ахілл, що впивається кров'ю!
Хай лиш потрапить до рук — незабарно відчує велику
Силу тризубця мого! Та коли мені стрітись не дано
З ворогом, — ти крадькома вкрати йому віку стрілою!»

Той головою схитнув. Потураючи дядьковій волі,
А водночас і своїй, оповившись у хмару, в троянський
Табір Делієць прибув. Серед січі кривавої, бачить,
600 Лук напинає Паріс, час од часу в незнатних ахейців
Стріли пускаючи. Бог, об'явившись: «Чи варто, — питає, —
Зброю ось так марнувать? Коли й справді своїм спочуваєш, —
То за братів одімсти, свої стріли скеруй на Ахілла!»
Мовив і сам, на Пеліда вказавши, що юрми троянців
Так і косив, повернув проти нього Парісову зброю
І власноручно стрілу спрямував непомильну, смертельну.
Що після Гектора смерті могло звеселити Пріама, —
Сталося! Ти, хто стількох переміг, переможений нині
Викрадачем боягузливим грецької жінки, Ахілле!
610 Знав би ти, що не боєць, а бабій тобі смерть заподіє, —
Від термодонтської, певно, волів би загинуть сокири!
Ось він, фрігійців гроза, охорона й окраса пеласгів,
Сам воїтник Еакід, що не відав у битвах поразки, —
В полум'ї. Бог його зброїв і бог його спалював цей же.
Вже спелелився великий Ахілл, і зосталось од нього
Так небагато, що нічим наповнити й урни, та слава,
Слава — живе й переповнює світ неозорно великий!
Ось яка міра Пелідові личить! Її осягнувши,
Сам він співмірний собі, непідвладний глибинам Аїду.
620 Щит його зваду зчинив, та таку, що й не важко пізнати,
Хто його власником був. Щодо зброї — вирішує зброя.
Все ж ні Тідід, ні Ойлеїв Еант не посміли ставати
До суперечки про щит; ні з Атрідів молодший, ні старший
Віком і чином — ніхто. Тільки велетень — син Теламона
З сином Лаерта узявсь нагороду славетну здобути.
Не захотів Танталід у цю справу невдячну встрявати,
Каже аргоським вождям, щоб вони серед табору сіли —
З себе на них перекавав суперечки цієї розв'язку.

КНИГА ТРИНАДЦЯТА

Повагом сіли вожді. Простолюддя — вінцем доокола.
Першим піднявся Еант — щита семишкірого власник.
І, через силу тамуючи гнів, на берег сігейський
Зиркнув похмуро, на ряд кораблів і, до неба піднявши
Руки, промовив: «Ми тут, перед суднами, — свідок Юпітер! —
Хочемо правду знайти. Мій суперник — Улісс-ітакієць,
Той, хто від полум'я Гектора геть утекти не вагався;
Я ж — те полум'я збив, одігнав якнайдалі від суден.
Отже, безпечніше тут хитромудро словами змагатись,
10 Аніж руками — в бою. Але з мене такий красномовець,
Як із того — воївник: що на вістрі жорстокої битви
Зброєю можу звершити, те він — язиком на зібранні.
Зайве, гадаю, пеласги, про вчинки свої перед вами
Мову вести: ви їх бачили. Краще від нього почути,
Що він без свідків чинив, якщо ніч не вважати за свідка!
Справді великого я домагаюсь. Одначе, погляньте,
Хто мій суперник! Хіба ж це не скромно було б для Еанта
Взяти нехай навіть берло, якщо б ним Улісс мав пишатись?
Ну а для нього й сьогоднішній спір нагородою буде:
20 Піде ні з чим, та позаздрять йому, що з Еантом змагався!
Я ж — коли б навіть на мужність мою лягла недовіра —
Був би походженням неперевершений: син Теламона,
Мужа, що стіни троянські здобув під рукою Геракла
І побережжя Колхіди торкнувсь кораблем пагасейським.
Батьком його був Еак, безгомінного світу володар,
Де еолійцю Сісіфу загрожує скеля нависла.
Щодо Еака, то сином своїм визнає його навіть
Батько всевишніх богів, тож Еант від Юпітера — третій.
Втім, навіть цей родовід не велику приніс би в цій справі
30 Користь, якби не ріднив мене також з Ахіллом великим:
Він мені брат; мені — й зброя його! Чи потомок Сісіфа,
Схожий, мов крапля води, на свого віроломного предка,
Мав би йменами чужими неславити рід Еакідів?

Перший я зброю надів, без наказу прибув — і за це ось
Ще й не присуджують зброї мені! Вона, бачте, для того,
Хто замикав наш похід, хто не квапився, граючи дурня,
Йти на війну, поки викрутів тих не розкрив ще хитріший —
Та не на користь свою — Навпліад і нарешті не змусив
40 Страхополоха цього й хитруна до військової служби!
Той, хто ніякої зброї не брав, нині візьме найкращу?
Я ж, кому в ході війни припадали одні небезпеки,
Шани і братніх дарів маю бути позбавлений нині?
Був би правдивий той шал, чи хоча б ми повірили в нього, —
З нами б тоді він сюди, до фрігійських укріплень, не вибравсь,
Перший до вчинків лихих спонукач! І тебе, Пеантіде,
Не залишили б на Лемносі ми на великий свій сором!
Нині — йде поголос — ти, в лісовій заховавшись печері,
Скелі зітханнями рвеш і по праву для сина Лаерта
50 Кари благаєш — не марно, хіба що всевишніх немає!
Хто з нами йшов у похід, присягавсь на одну з нами зброю,
Хто був одним із вождів, кому лук свій і стріли несхибні
В спадок Геракл передав, — і голодний, і хворий сьогодні
Живиться м'ясом птахів, одягає їх пір'я; на них же
Стріли розтрачує ті, що їм суджено Трою здобути.
Все ж він лишився живий, бо не був за супутця Уліссу.
На самоті й Паламед нещасливий бажав би лишитись!
Жив би й тепер, а коли б і загинув, то хоч без провини!
Мстивий Улісс — пам'ятав-бо, хто вдаваний шал його викрив! —
Зраду пришив Паламедові, ще й довести постарався
60 Вигадку: золото сам закопав, сам і виявив потім!
Так він підточував сили ахейців і смертю, й вигнанням, —
Як тільки міг. Так воює Улісс, так до страху схиляє!
Хай красномовнішим буде, ніж Нестор, — мене ж не зуміє
Переконать, що цього ж таки Нестора кинути в скруті —
Злочином жодним не є, хоча старець благав допомоги:
Зранений кінь був під ним, та й самого роки похилили —
Друг же руки не подав. Цього злочину я не придумав! —
Хай буде свідком Тідід: він по імені кликав Улісса,
Врешті, схопивши, соромив за втечу тремтливого друга.
70 Смертних учинки боги справедливим оцінюють зором!
Ось допомоги жде той, що її не подав; хто покинув —
Буде покинутий сам: цей закон він для себе ж накреслив.
Чую: «Рятуйте!» — кричить. Я підбіг. Ледь живий уже, бачу,
Зблідлий од страху, тремтить — неминучої смерті чекає.
Щит свій важкий простягнувши над ним, що лежав у пилюці,
Душу нікчемну зберіг — не велика це честь! — боягузу.
Хоче продовжити спір? Повернімось туди, щоби знову
Битва була, й твоя рана, і страх, твій супутник постійний;
Словом, — ховайся за щит і за мужність — щита домагайся!
80 От врятував я його від загину, і що б ви гадали? —

Щойно від рани конав, а за хвилю — чкурнув, наче олень.

Гектор наспів — і з собою богів залучає до битви.

Не одного лиш тебе налякав його натиск, Уліссе,—

Навіть хоробрий здригнувся,— таким жахом од нього війнуло!

Я ж, поки кров'ю впивавсь він, тягар величезний піднявши,

Здалеку в нього метнув — і горілиць герой повалився.

Я проти нього пішов, коли виклик він кинув ахейцям:

Кожен-бо в думці благав, щоб на мене впав тоді жереб —

90 І помогли молитви. А якщо вас цікавить сьогодні

Хід поединку того, то супернику я не піддався.

Ось і мечем, і вогнем, заручившись самим Громовержцем,

Ворог сягає вже до кораблів: де ж Улісс красномовний?

Цими грудьми я зберіг вам повернення: тисячу суден

Я захистив. Нині зброї прошу за врятовані судна!

Втім, коли правду казати, то не стільки мені, як тій зброї

Робиться честь: чи була б вона славна без слави моєї?

Зброї більше потрібен Еант, ніж Еантові — зброя.

З цим ітакієць хай Реса зрівняє, нікчому Долона,

100 Сина Пріама, Гелена і те, як він викрав Палладу.

Сам же — ніщо він при світлому дні без руки Діомеда.

Тож, коли зброю давати йому за такі от заслуги,—

Краще її розділіть: Діомедові — більшу частину!

Для ітакійця яка з неї користь? Він завжди голіруч

Ворога брав і бере, та не в чеснім бою, а зненацька.

Цей променистий шолом, що виблискує золотосяйно,

Тільки завадить Уліссу: припишклого в засідці зрадить.

Зрештою, надто обтяжливим для голови дуліхійця

Був би Ахіллів шолом. Пеліонського спису важкого

Невойовнича рука не могла б, очевидно й підняти.

110 Щит, що на ньому вкарбовано образ широкого світу,

Чи для слабкої, що вміє хіба шахрувати, лівиці?

Що ж ти, негіднику, мітиш на дар, непідхожий для тебе?

Втім, якби дар цей тобі й оддали помилково ахейці,—

Ворог тебе б не злякався, але мав би що з тебе знімати!

Втеча — хоча саме в ній собі рівних не знаєш ти досі —

Не врятувала б тебе: не годиться для втечі ця зброя!

Зваж і на те, що твій щит, який в ділі був так уже рідко,

Досі ще зовсім новий, непошкоджений, а на моєму —

Тисяча ран од списів: йому свіжий потрібен господар.

120 Ну, але годі! Слова — це слова. Повернімося до діла:

Між супротивників киньте хороброго воїна зброю:

Потім зійтися велить. Переможцю її й подаруйте!»

Син Теламона замовк, і з останнім промовленим словом

Загомонила юрба. Та герой, син Лаерта, підвівся.

Мить якусь мовчки стояв він, похнюпившись. Потім окинув

Зором вождів і, вдихнувши повітря, почав довгождану

Мову,— слова попливли. й на цей раз не позбавлені зваби.

«Жаль, що не вчуті мої молитви, як і ваші, пеласги,—
 Хто б сумнівався тепер, кому слід перевагу віддати:
 130 Мав би ти зброю свою, ми — тебе нині мали б, Ахілле!
 Кривдниця Доля, однак, відняла його — в вас, як і в мене.
 (Тут він рукою змахнув, наче зір йому раптом заслали
 Сльози), то хто б повноправнішим був спадкоємцем Ахілла,
 Хто, скажіть, як не той, що схилив для данайців Ахілла?
 Тільки б Еантові впертість безглузда не стала в пригоді;
 Тільки б мені — винахідливий розум мій не перешкодив,
 Що прислуживсь вам. А мовлення дар (якщо ним володію),
 Той, що сьогодні — мене, а, трапляється, й вас виручає,—
 Хай не пробуджує заздності: кожен свого хай пильнує!
 140 Ну, а походження, рід? Чи моя це заслуга, до чого
 Жодних зусиль не доклав? Та якщо тут Еант похвалявся
 Родом високим своїм, то й у мене з Юпітером-батьком
 Певна спорідненість є: на такому ж я східці від нього.
 Я — від Лаерта родивсь; Лаерт — від Аркесія; цей же
 Сином Юпітера був. І ніхто з них не йшов на вигнання.
 Славний мій рід і по матері: бог красномовний, Кілленій,—
 Ще одна гордість його. Від богів мої батько і мати.
 Та не тому, що й по матері я видатніший од нього,
 Та й не тому, що мій батько не винен у братовій крові,
 150 Зброї цієї прошу. Хай заслуги вирішують справу.
 Те, що братами були Теламон і Пелей, не вважайте
 За перевагу його. Коли йде про таку нагороду,
 Міру хоробрості слід, а не знатності міру цінити!
 Втім, коли взяти родинні зв'язки і спадковість найближчу,—
 Є ж його батько Пелей, є ще й Пірр, його син. Для Еанта ж —
 Місця нема. Хай у Фтію цю зброю везуть або в Скірос!
 Єсть іще Тевкр; хоч так само двоюрідний брат він Ахіллу,
 Зброї не просить, однак. Та хіба, попросивши, б домігся?
 Тож, коли тільки про наші діла суперечка ведеться,
 160 Стільки всього я зробив, що про те й оповісти тут годі
 Так, нашвидку. Тому спробую викласти все по порядку.
 Мати, Нерей дочка, щоб од сина біду відвернути,
 Поміж дівчат помістила його й з усіма підманула
 Також, Еанте, й тебе,— юнака одягнувши, мов діву.
 Хто ж, як не я, до дівочих речей, щоб його спонукати,
 Зброю підклав? Та герой і тоді не відкинув накидки,
 Хоч у руках уже меч мав і щит, поки знов я не втрутивсь:
 «Сину богині,— кажу йому,— тільки від тебе залежить,
 Впасти Пергаму, чи ні! Ти вагаєшся Трою здобути?»
 170 З тим на хоробрі діла скерував я хороброго мужа.
 Вчинки його — це й мої: коли Телеф зі мною боровся,
 Списом я зранив його; а піддався — я вигоїв рану.
 Фіви здобуті — заслуга й моя. Я ж і Лесбос, повірте,
 Й Тенед, і Кіллу, й Хрісею здобув — Аполлона оселі,

Й Скірос узяв. Од удару й моєї правиці, вважайте,
Стіни Лірнеські стряслись і зрівнялись, упавши, з землею.
Я, поминувши все інше, подав вам того, хто мав силу
Гектора перемогти — значить, Гектор поліг і від мене!
180 Зброєю, отже, тією, що нею я викрив Ахілла,
Зброї прошу: дав живому, від мертвого — знов забираю.
Тільки-но біль одного перейняв усіх інших данайців,
І поспливалося тисяча суден в Авліді Евбейську,
Наче завмерли вітри, а якщо й повівали часами,
То супротивні. Велить Агамемнону Доля сувора
В жертву невинну дочку принести безсердечній Діані.
Він — проти жертви цієї, однак; на богів розгнівився:
Владар отецьким поїнявся чуттям, та м'якими словами
Батьківське серце зумів я схилити на користь суспільну.
190 Мушу зізнатись,— Атрід хай пробачить мені це зізнання,—
Справу я вів нелегку, бо й суддя був небезсторонній.
Все ж і суспільне добро, і братова кривда, й найвища
Влада схилили його прямувати до слави по крові.
Послано й до Клітемнестри мене, де не доказів сила —
Хитрість потрібна була. Та послали б до неї Еанта —
Ще й до сьогодні б вітри ходові парусів не нагнули!
Послано й до Іліона мене — відчайдуха-промовця.
Гордо ввійшов і побачив я Раду високої Трої.
Повно було там мужів. Але, сміло їм дивлячись в очі,
200 Справу я вів, яку Греція спільно мені доручила.
Виклав Паріса вину; домагаюсь Єлени й добичі.
Згодні були з цим Пріам і Пріамовий родич — Антєнор:
Сам же Паріс і брати, що в тій кражі йому пособляли,
Мало що волі рукам не дали,— чи ж не ти, Менелаю,
Свідок цього,— я з тобою був перший тоді в небезпеці.
Надто довго б я мусив розказувать, скільки добра вам
Рада моя та рука принесли у війні довголітній.
Довгий час після перших боїв не хотів покидати
Ворог укріплень міських; дочекатись відкритої битви
210 Годі було; вже й десятий під Троєю рік нас застукав...
Що ж у той час робив ти, хто лише напролом іти вміє?
Користь яку подавав? А якщо запитаєш про мене,—
Ворога в сіті беру, оборонні рови укріплюю,
Тішу всіляко своїх, щоб війну осоружну, тривалу
Легше терпіти могли. Як озброїтись можна, повчаю,
Як — добувати харчі. Де сутужно,— мене посилають.
Ось, одурманений сном, посилаючись на Громоверхця,
Владар велить нам кінчати війну, хоч її й розпочато.
Легко йому й відстояти наказ: повелів же Юпітер!
От хай перечить Еант! Нехай кличе до знищення Трої!
220 Хай повоює, мастак воювать! Та чому ж не зупинить
Відступу? Зброї чому не бере та юрби не скерує?

Ба! На це здатний лиш той, чие слово — завжди вагоме!
Втім, він і сам відступив! Я бачив, як ти, показавши
Спину — й мені стало соромно! — став напинати вітрила!
«Гей, зупиніться! — я втрутився. — Чи одуріли ви, друзі?
Трою, вже майже здобуту, надумали з рук упустити?
З чим — на десятій рік! — ви повернетесь, як не з ганьбою?»
Цими й іншими ще, красномовний од гніву, словами
Я втікачів зупинив, одвернув, очманілих, від суден.
230 І закликає Атрід переляканих друзів на збори.
Син Теламона й тоді, щоби зайвих клопотів не мати,
Пари з вуст не пустив. Ганьбувати володарів зваживсь
Тільки Терсіт, але я покарав недолугого старця!
Виступив я і лякливих на ворога знов піднімаю,
Словом своїм повертаю в серця занепалу хоробрість.
Тож усе те, чим Еант похвалявсь, — його мужність уявна, —
Також заслуга моя: втікача зупинив я, отямив.

Хто потребує тебе між данайцями, хто тебе славить?
240 Ну а зі мною й Тідід свої вчинки погоджує радо,
Схвалює те, що роблю, дорожить товариством Улісса.
Щось таки важить, що не з однієї лиш тисячі наших
Вибрав мене Діомед! Хоч до цього й не змусила доля,
Знехтував я небезпеками: ніч була й ворог довкола!
З роду фрігійців Долона, що зваживсь на подвиг такий же,
Вбив я, але перед тим його змусив усі таємниці
Викласти — все, що облудлива Троя для нас готувала.
Все я від нього дізнавсь, не було що й вивідувать більше,
Міг повертатись уже до своїх, похвали заслуживши.
250 Та, не обмежившись цим, я проник у ту ніч до наметів
Реса, — й винищив махом усіх, розпочавши від нього.
Тільки тоді, доконавши свого, наче той тріумфатор,
Я на здобутому повозі в табір свій гордо вїжджаю.
Зброї того, чиїх коней за вихід нічний домагався
Ворог, — мені не присудите? Бережете для Еанта?
Може, згадати ще й те, як загін Сарпедона, лікійця,
Знищив я списом своїм? Умиваючись власною кров'ю,
Впали від мене Керан, син Іфіта, Аластор і Хромій;
І Прітанід, і Алкандр, і Ноем повалився, і Галій;
260 Херсідамант і Тоон полягли від моєї правиці,
З ними — Хароп і Енном, що таку нещасливу мав долю!
Далі — й безвісних чимало лягло поза стінами міста
Від оцієї ж руки. Є й у мене рубці, громадяни,
Як і годиться, на грудях. А щоб голослівним не бути —
Гляньте! — І тут він розхристався. — Ось тії груди, що завжди
Тільки за ваше трудились добро, задля вашої справи!
Син Теламона, проте, упродовж тих років ані разу
Крові за вас не пролив! Його тіло не відало рани!

Ось і повірте йому, що відстоював судна пеласгів,

270 Що проти Трої й самого Юпітера виступив збройно!
Сам заявлю: виступав! Я не з тих, які звикли злобливо
Інших відсунути в тінь. Але хай на загальні здобутки
Не посягає один. Нехай кожного з вас пошанує!
Це ж Акторід ворогів одігнав обладунком Ахілла
Від кораблів, що згоріли б таки з їх захисником разом.
Певен до того ж Еант, що лиш він міг на Гектора вийти;
Ні владаря, ні вождів, ні мене не бере до уваги.
Хоч йому жереб сприяв, а піднявся він — тільки дев'ятий.
Ну а який був вінець, чим скінчивсь, найхоробріший мужу,
280 Ваш поєдинок? Пішов собі, навіть без дряпинки, Гектор!
Мушу, хоч як мені важко, згадати вам той нещасливий
День, коли грізний Ахілл, охорона данайців надійна,
Впав! Та ні жах, ні ридання, ні смуток мені в ту годину
Не перешкодив з землі його тіло піднять божественне.
Ось на плечах цих, кажу, на плечах цих Ахіллове тіло
Й зброю Ахіллову ніс — і тепер її хочу носити!
Є необхідні в мені — для такого спорядження — сили,
Єсть і снага, єсть і дух, що належно цю почесть оцінить.
І чи для цього богиня морська — лазурова Фетіда
290 Сином пишалась своїм, щоб цю зброю, небесний дарунок,
Витвір такого митця, одягнув неотесаний воїн?
Що йому скаже різьба на щиті? Чи б зумів розпізнати
Де Океан, де Земля, де Плеяди й Гіади вологі
Високо в небі зорять, де там Аркт, що не відає моря,
Де там є коло яке, де — осяйливий меч Оріона.
Прагне тієї, тупий, на якій і не знається, зброї!
Твердить, що я хитрував, од війни ухилявся важкої,
Пізно в ряди наші став... Та йому й невтямки, що тим самим
Він посягає на честь величавого духом Ахілла.
300 Злочином хитрість назвав; ми з Ахіллом, виходить, — злочинці:
Люба дружина — мене; його — мати затримала люба.
Ім попередні роки присвятили ми, вам же — наступні.
З ними спочатку ми разом були, а потому вже — з вами.
Що звинувачений я — не біда, коли в злочині цьому ж
Навіть Ахілла виняють. Ахілла ж, меткий од природи,
Викрив Улісс. Та чи може Еант викривати Улісса?
Втім, не дивуймось йому, що своїм язиком, недоріка,
Так опоганив мене. Він і вам не одне тут закинув,
Сорому гідне: якщо Паламеда оскаржив я підло,
310 Значить, не кращі й ви, хто за це йому вирок виносив.
Та, щодо цього, то й сам Навпліад, на гарячій піймавшись,
Мовити й слова не міг. А про злочин його ви не тільки
Чули, а й бачили золото — підкупу доказ найкращий.
Що на Вулкановім Лемносі Пеантіад ще й сьогодні, —
В тому вина не моя. У цій справі — слово за вами:
Ви ж на те згоду дали. Я дораджував тільки, щоб хворий

Був оддалік од війни, від доріг та трудів непосильних,
Щоб одпочинком зарадити спробував лютій недузї.
Вислухав — от і живе! Була широю наша порада.
320 Врешті, й на користь пішла. Хоча другові — й ширості досить!
Та, якщо тільки йому зруйнувати Пергам віщували,—
Не посилайте до нього мене! Хай ось син Теламона
Піде й зм якшить того мужа, який од недуги та гніву
Геть одурів, хай сюди хитромудро доставить шаленця!
Іда скоріше розгубить ліси, Сімоент до верхів'їв
Хвилю помчить, а троянцям Ахайя подасть допомогу,
Ніж перестану грудьми вашу справу святу захищати,
Ніж заповзятість тупого Еанта на користь вам піде.
Хай, нависний Філоктете, завзявсь ти на мене, на друзів,
330 На владаря; хай прокльони погибельні сиплеш без міри
На мою голову вдень і вночі; хай одна в тебе думка:
Щоб, коли траплюсь тобі, насититися кров'ю моєю,—
Щоб опинивсь я на місці твоїм, а ти — на моєму,—
Все ж попрямую в той край, і тебе таки витягну звідти,
Й луком твоїм, якщо Доля сприятиме, заволодію,
Як удалось мені заволодіти пророком дарданським,
Як розгадав, що боги прорекли, що судилося Трої,
Як на виду в ворогів я Мінерви фрігійської образ
Викрав із храму... Й зі мною Еант порівнятися хоче?
340 Без того образу нам не судилося Трою здобути.
Де ж видатний ратоборець Еант? Де хороброго мужа
Слово гучне? Щось припишк ти тоді. А я, бач, повинен
Помацки йти поміж чати ворожі, довірившись ночі,
Де звідусюди чигають мечі, й не тільки у Трою —
В замок високий проникнути мушу й богиню фрігійську
Викрасти з храму її й пронести через пильну сторожу!
Що, якби я не зробив цього? Ти й до сьогодні б намарно,
Теламоніде, носив у лівиці свій щит семишкірий!
В цю вже віддалену ніч я надійну кував перемогу:
350 Трою тоді я здобув, бо її здобуття підготував.
Годі бурчати й кивати мені раз у раз на Тідіда,
Друга мого! До діянь тих і він, безумовно, причетний.
Ну, але й ти, коли судна щитом захищав, не один був —
З цілим загоном стояв. А мені — одного вистачало.
Він, якби добре не знав, що кмітливість цінніша від сили,
Що не одній лиш правиці твердій нагорода належить,—
Сам би її вимагав. Вимагав би й Еант розумніший,
І воївник Евріпіл, і славетного син Андремона,
Й Ідомей або ще й Меріон — його співвітчизник.
360 Міг би й Атріда старшого брат нагороди просити:
В кожного сильна рука, та, хоч б'ються не згірше за мене,
В радах, однак, уступають мені! Тобі в битвах правиця
Служить; а я от на розум гнучкий покладаюсь охоче.

Вся твоя сила — сліпа. На мені — про майбутнє турбота.
Ти ведеш бій, але час того бою Атрід визначає
Разом зі мною. Одним тільки тілом ти користь приносиш,
Розумом — я. І наскільки мистецтво керманича вище
Від весляра, а вождя — од вояки простого, настільки
Я над тобою піднявсь. Не рука має в тілі моєму
Першість, а розум, душа; саме в них — нездоланність Улісса.
370 Тож нагорода, вожді, хай прикрасить того, хто так пильно,
Стільки тривожних років був на варті загальної справи.
Хай увінчає заслуги мої цей почесний дарунок!
Труд уже йде до кінця; на заваді вже й Доля не стане:
Врешті здобув я Пергам, бо його здобуття підготував.
Отже, благаю надіями спільними, стінами Трої,
Що незадовго впадуть, божествами, які захопив я;
Всім, що розважно нам тут доведеться ще, може, зробити,
Всім, на що з голим мечем одчайдушно ще кинемось, може, —
380 Звісно, якщо хоч на мить усміхнеться ще Доля троянцям, —
Кривди мені не зробіть! Коли все ж не присудите зброї, —
Дайте хоч їй!» — і вказав їм рукою на образ Мінерви.

Схвально кивнули вожді. Взяла верх красномовності сила:
Хто був меткий на язик, той отримав Ахіллову зброю.
Хто ж і на Гектора йшов, і залізо, вогонь та негоду
Зносити міг, одного тільки гніву знести не подужав.
Біль перемиг його, непереможного. Меч ухопивши, —
«Може, й на цю навіть, — вигукнув, — зброю Улісс посягає?
Нині на себе ж цей меч підніму; хоча кров'ю фрігійців
390 Ще донедавна багривсь, він ороситься власника кров'ю.
Щоб полягти міг Еант од руки одного лиш Еанта!»
Мовивши, в груди, що й досі не відали, що таке рана,
Де був для лева прохід, устроїв смертоносне залізо.
Вийняти меч не здолала рука, та під натиском крові
Випорснув з тіла він сам. А з землі крізь багряну вологу
Вдарило в небо зелене стебло з пурпуровим на ньому
Квітом, що зріс був іще перед тим з ебалійської рани.
На пелюстках мають букви накреслені спільні обидва —
Хлопець і муж: одного з них імення, а другого — стогін.

А переможець пливе вже туди, де жила Гіпсіпіла
400 Й славний Тоант, у той край, що мужів стародавніх убивством
Слави лихої зажив, — щоби стріли тірінфські здобути.
Тільки тоді, коли з власником разом їх грекам доставив,
Під довголітню війну було рису підведено крайню.
З Троєю впав і Пріам. Нещаслива дружина Пріама,
Втративши все, незабаром утратила й вигляд людини:
Загавкотіла нараз, колихнувши чужинне повітря,
Де між вузькі береги загая Геллеспонт свою хвилю.
Ще палахтів Іліон. Ще вогонь поривався до неба.
Вівтар Юпітера випив до краплі старого Пріама

410 Кров нерясну. За волосся притягнуто Фебову жрицю —
Марно вона простягала до неба долоні благальні.
Поки дарданські жінки вже в охоплених полум'ям храмах
До своїх рідних богів, безсловесних зображень, горнулись,
Тут же, падкі на красу, почали їх розхапувать греки.
Скинуто й Астіанакса з тієї високої вежі,
Звідки йому нещодавно показувать мати любила
Батька, що збройно стояв і за себе й за прадідів землю.
Вже до від'їзду схиляє Борей. Вже, порушені вітром,
420 Снасті риплять. Паруси на попутній скеровують подув.
«Трое, прощай! Нас у рабство женуть!» — розридались троянки.
З димних виходять осель, до землі припадають устами.
На корабель наостанку зійшла, — бо її, розпростерту,
Ледве знайшли на могилах синів, — безталанна Гекуба.
Хоч за нагробок хапалась вона, хоча прах цілувала, —
Все ж дуліхійці її відтягли. Тільки Гектора попів
Йй зачерпнути вдалось і за пазуху потай сховати.
Гектору ж — дар похоронний скупий — волосок посивілий
Та материнську пекучу сльозу на могилі лишила.

430 Де колись Троя була, напроти фрігійського краю,
Плем'я бістонців живе. Поліместор колись там багате
Мав володіння. Йому, Полідоре, й оддав тебе батько
На виховання, щоб ти був подальш од фрігійської зброї.
Доброю думка була, якби батько з тобою не вислав
Скарбу, що губить людей, на лихе підбиває лихого.
Тільки-но впав Іліон — і фракійців безбожний володар
Меч оголив і прошив, душолюб, вихованцеві горло.
І, ніби з тілом позбутися й злочину міг одночасно, —
Труп юнака з прямовисної скелі пожбурих у воду.

440 В гавань фракійську тим часом Атрід завернув свої судна.
Жде, щоби море вляглося і щоби вітер тихіше повіяв.
Там-от нараз, яким був за життя — велетенського зросту —
Встав із землі, що під ним розступилася, й глянув спідлоба
Грізний Ахілл, як тоді, коли, сповнений дикого гніву,
Несправедливим мечем Агамемнона брався скарати.
«Бачу, забувши мене, від'їжджаєте звідси, ахейці!
Видно, зі мною присипали ви й за труди мої вдячність!
Не допустіть же цього! Не лишіть мого праху без шани —
Кров Поліксени дала б насолоду Ахілловій тіні!» —
450 Мовив. А друзі його, щоб вимогливу тінь задобрити,
Від материнських грудей — одиноку опору та втіху —
Діву, що в горі зросла й одцвіла без пори, відривають
І до могили ведуть — похоронного вогнища жертву.
Не розгубилась нітрохи вона й коло вівтаря ставши.
Чуючи серцем, на кого чекає обряд страхітливий,
Бачачи Неоптолема, що мовчки стоїть побіч неї
З голим мечем у руці й тільки оком її поїдає, —

«Чи не пора вже,— промовила,— кров благородну пролити?
Ось я, готова, стою. Або в горло мені, або в груди
Меч устрои! — Й оголивши, підставила груди та шию.—
460 Не слугувала б ніде я й нікому, а так ось собою,
Впавши на вівтар святий, хоч якийсь божество уласкавлю.
От коли б тільки про долю мою не дізналася ненька!
Ось що мені не дає своїй смерті радіти; одначе
Не над загином моїм — над життям своїм слід їй ридати.
Ви ж, аби вільною я завітала до манів стігійських,
Геть одійдіть — таке право моє! — Хай рука чоловіча
Чистого тіла мого не торкне. Хто б не був той, котрого
Смертю моєю власкавити хоче,— прийме він радше
470 Вільної дівчини кров. І якщо на останнє прохання
Все ж відгукнетесь,— адже вас Пріама дочка закликає,
Не полонянка,— без викупу матері тіло віддайте:
Право сумне, щоб дочку схоронить, не за золото купить,—
Сльози хіба що пролле, бо яке ж нині золото в неї?»
Мовила, й плакав народ, не стримавши сліз, що їх діва
Стримала; й навіть сам жрець, мимоволі сплакнувши, насилу
Гостре залізо ввігнав у дівочі оголені груди.
Легко торкнувшись коліном землі, затуляючи рану,
Мить передсмертну свою вона тихо, погідно зустріла.
480 Навіть тоді, коли падала вже, від стороннього ока
Вроду ховала свою: соромливо поправила одяг.
Мертву троянки взяли. Спогадали при ній Пріамідів
Ще раз... Один тільки дім, а стільки полеглих у ньому!
Діво, в них ти на вустах, як і ти, нещодавно щаслива
Мати й дружино володарська,— Азії образ квітучий!
Нині — здобичі доля скупа, що й Улісс переможний
Взяти б її й не подумав, якби не родився від неї
Гектор. Такого хазяїна — син своїй матері вибрав!
Скорбно до тіла, що з духом стійким розлучилось, припавши,
490 Сльози, що їх над вітчизною, мужем, синами ронила,
Лле над дочкою тепер, омиває сльозами їй рани,
Ніжно вустами голубить уста, і вдаряється звично
В груди, й, по крові зчорнілій поводячи сивим волоссям,
Нігтями груди кривавлячи, різне й таке примовляє:
«Доню, остання,— бо що ж позосталося? — матері втрато!
Доню, лежиш,— і в твоїх я й свої бачу рани глибокі!
Ось, щоб ніхто з моїх рідних не вмер без насилля,— сьогодні
Вражено, доню, й тебе. Я ж гадала: тобі хоч єдиній
Меч не загрожує, ти ж полягла-таки — жінка — від нього!
500 Скільки братів твоїх, нині — й тебе звів зі світу один лиш —
Трої нищитель Ахілл, що й мене засудив на самотність.
Щойно він впав од стріли — посланниці Феба й Паріса,
Легше зітхнулось мені. «Не страшний вже Ахілл нам!» — гадала.
Втіха завчасна була: навіть попів зотлілого тіла

Спокою нам не дає; його гнів постає з-під могили.
Я для Ахілла зродила стількох! Іліон величавий
Впав. До сумної межі підійшло лихоліття народне.
Втім, чи дійшло до межі? Ще ж мені над Пергамом ридати!
Ще ж бо триває мій біль. Нещодавно щаслива й заможна,
510 В колі дітей, невісток і зятів, біля владаря-мужа,—
На чужину йду, раба, від могил одірвана рідних,
Щоб Пенелопі служить. Італійським жінкам вона вкаже
Пальцем на мене, служницю за прядкою: «Ось вона, мати
Гектора славного! Ось вона, гляньте, Пріама дружина!»
Ти, хто по втратах стількох лиш одна пригасити б зуміла
Біль материнський, тепер... полягла на ворожій могилі!
Дар поминальний Ахіллу зродила я! Ще й zvolікаю,
Наче б із кричі була. Чи потрібна мені така старість?
Чи не для інших іще поховань розтягнути взялися
520 Вік мій жорстокі боги? Хто подумати б міг, що Пріама
Можна тоді, коли Троя в руїнах, щасливим назвати?
В смерті — й щастя його, бо загину твого він не бачив,
Доню моя; свою владу й життя одночасно покинув.
Може, вшанують тебе похованням, володаря дочко?
Може, в гробницю тебе покладуть, де лежать наші предки?
Ні, не така наша доля, на жаль! Твою тінь заспокоїть
Матері щира сльоза та піску чужоземного жменька!
Втрачено все... Але ні! Є одне, ради чого могла б я
Жити ще деякий час,— найлюбіша для мене дитина,
530 Син Полідор, наймолодший з синів моїх, нині ж — єдиний,
В цьому краю він живе, в ісмарійського владаря домі.
Горе! Чому я стою? Треба ж кров із запеклої рани
Змити дочці і хлюпнути водиці на миле обличчя».

Мовила й кроком хистким, розкуйовджена, білоголова,
До побережжя бреде. «Дайте кухля якого, троянки,
Щоб зачерпнути води!» — проказала, нещасна. Та що це? —
Бачить, лежить на піску Полідорове, синове, тіло...
Рани на ньому страшні від руки людожера-фракійця.
Зойкнули Трої жінки. А вона — занімала від болю.
540 Навіть не плаче, бо слово й сльозу, поки ще вона в грудях,
Спалює, глушить сам біль. Наче камінь твердий, вона раптом
Заціпеніла. То в землю, похилена, погляд утупить,
То стрепенеться нараз і на небо зирне якимось дивно,
То, спохватившись, на сина погляне й на ранах зупинить
Зір непорушний. А гнів поступово вбивається в силу.
Врешті прорвавсь — і поклала вона, володарка недавня,
Мститись за сина. Тепер їй одне тільки бачиться — помста.
Як скаженіє левиця, бува, коли в неї молочне
Викрав мисливець маля, й крадія переслідує нишком,
550 Так, до журби материнської гнів долучивши, Гекуба,
Горде завзяття своє пригадавши, про вік свій — забувши,

До Поліместора йде — винуватця нелюдського вбивства,
Ніби для бесіди: потай, мовляв, показати йому хоче
Решту речей золотих, прибережених для Полідора.
Не завагався Одріз. Поживитися завжди охочий,
В закуті дома стареньку прийняв. Усміхнувшись люб'язно,—
«Що ж, я готовий,— сказав,— передай, що там маєш, для сина.
Все, що дала ти й що нині даси — присягаюся небом! —
Піде до рук Полідора». На кривоприсяжника грізно,
560 Ледве тамуючи гнів, поглядає Гекуба й, раптово
Кинувшись на лиходія, троянських жінок закликає,
Вже йому пальцями в вічі штрикнула, живцем уже з ямок —
Лютість їй сил додає — вириває безбожнику очі.
Мало й того їй: в очниці встромивши скривавлені пальці,
Навіть не очі — нема ж їх! — а місце очей вигрібає.
Вражені станом свого владаря, на шалену троянку
Вже почали, позбігавшись, камінням, списками фракійці
Кидати. Ця ж, загарчавши, за каменем люто метнулась —
Хоче зубами схопить його. З уст замість слова людського —
570 Вирвався гавкіт хрипкий. Про це чудо місцевості назва
Свідчить тепер. Пам'ятаючи й далі про всі свої лиха,
Довго й тужно вона в сітонійських полях завивала.
Всі перейнялися цим — і троянці, й ворожі пеласги.
Навіть богів її доля зворушила; всі вони, з ними ж
І Громовержця дружина, й сестра співчували Гекубі:
Не заслужила ж нічим, щоб аж так потерпіти на старість.
Тільки Аврорі одній, хоч вона й спочувала дарданцям,
Не до Гекуби в ту пору було, не до скорбної Трої:
В неї домашнє, своє, що підточує душу, нещастя —
580 Сина Мемнона-бо втратила. Вгледіла рожеволиця,
Як на фрігійських полях він загинув од списа Ахілла,
Вгледіла — й ніжний рум'янець, що ним розцвітає погожий
Ранок, одразу погас, і захмарилось небо високе.
І не могла того мати знести, як Мемнона поклали
На похоронний вогонь. Як була тоді, простоволоса,
Так на коліна й упала до ніг повелителя світу —
Батька богів, і до сліз ось такі ще слова долучила:
«Хоч між богами всіма, що в ефірі живуть золотому,
Я найскромніша (не часто для мене будують святині),
590 Все ж, не смертельна, прийшла. Та не з тим, щоб у тебе просити
Храмів, і днів урочистих, і вівтарів димних для себе.
Втім, коли глянеш (хоч я — тільки жінка), як раннього ранку
В сяйві новому стою на межі непроглядної ночі,—
Гідною шани мене б ти вважав. Не про те нині мова,
Стан мій тепер не такий, щоб належної слави жадати:
Втративши сина, прийшла я сюди. Він підняв надаремно
Зброю могутню за дядька свого — поліг, безталанний,
В розквіті літ — ви хотіли того! — від героя Ахілла.

Дай же, владарю богів, хоч якусь йому в смерті розраду,
Слізно благаю тебе, хай не ятриться матері рана!»
600 Схвально всевишній кивнув. І як тільки, спаливши Мемнона,
Вогнище впало стрімке й на погідному небі прослались
Чорного диму клубки,— як туман, що його видихає
Річка і крізь пелену навіть сонце пробитись не може,—
Так, закружлявши, збивається сажа й стає поступово
Тілом, що має і форму свою й од вогню переймає
Душу й життєве тепло; від легкого кружляння — ще й крила.
Начебто птиця була. Та за мить таки справдішня птиця
Вже лопотіла крильми. Ще хвилина — й кружляло їх безліч,
610 Сестер таких же прудких, що початок однаковий мали.
Вогнище тричі вони облетіли і тричі в повітря
Голос один подали. На четвертім витку — розділились.
Два протилежні тепер табори, два загони зітнулись
Не на життя, а на смерть: налітаючи, в гніві сліпому
Б'ються грудьми до грудей, себе кігтями ранять, дзьобами,
На похоронний — з якого й родилися — теплий ще попіл
Падають мертві. Що воїн початок їм дав,— пам'ятають.
Навіть ім'я тих новітніх птахів — од хороброго предка:
Їх Мнемонідами звать. Щойно сонце промчить повз дванадцять
620 Знаків,— Мемнонову тінь вони знов уславляють боями.
Тож, коли інших смутив Дімантіди розпачливий гавкіт,
Горя свого було досить в Аврори; вона ще й сьогодні
Сльози по синові лле — цілу землю орошує ними.
Та не дозволила Доля на те, щоб із вежами Трої
Впали й надії троян: ось на плечі й святині, і батька —
Іншу святиню, почесний тягар, взяв герой Кітерейський;
З-поміж казкових багатств тільки те, ще й Асканія, сина,
Вибрав, побожний. І вже утікач кораблями по морю
Мчить від Антандра, минаючи Фракії берег злочинний,
630 Землю, де кров без вини пролилась юнака Полідора.
А відтіля при вітрах ходових, на сприятливій хвилі,
З друзями в гавань, у край Аполлона, щасливо добрався.
Там і в оселі, й у храмі привітливо Аній прийняв їх,
Що владарем — для людей, а жерцем був достойним для Феба.
Місто він їм показав і відомі святині, й дві пальми
Ті, що їх під час пологів Латона колись обнімала.
Пахощі склавши в вогонь і проливши на пахощі вина,
Нутрощі вбитих биків, як іздавна ведеться, спаливши,
Входять вони до палат. Обіпершись на лежа високі,
Щедрі Церери смакують дари, запиваючи Вакхом.
640 Мовчанку зрушив Анхіс: «Незрівнянний служителю Феба,
В тебе — якщо мені пам'ять не зраджує — син був, а також
Четверо дочок — тоді, коли вперше я бачив ті стіни».
Той головою, що в стьожки була білосніжні вповита,
Сумно схитнувши, сказав: «Твоя правда, герою великий!

Ти мене знав ще тоді, коли дітьми п'ятьма я втішався.
Нині ж — така вже хистка, непостійна рядить нами доля! —
Майже в бездітного ти загостив. Бо яка ж то від сина
Поміч, коли його близько нема? В тім краю, що від нього
650 Й названий, в Андросі, владу й поля він посів замість батька.
Мовити правду Делієць навчив його; донькам, одначе,
Лібер таке дарував, чого важко собі й побажати,
Важко й повірити в те, бо до чого б вони не торкнулись,—
Перемінялось у хліб та в оливку — Мінерви, богині
Жовтоволосої дар, і велика була з того користь.
Тільки-но Трої нищитель, Атрід, про те диво дізнався,—
Ти не подумай, що відгомін бурі од вашого краю
Не докотився й сюди,— моїх дочок він силою зброї
Вирвав із батькових рук, і велів їм, щоб цим божественним
660 Даром жили вони кораблі незчисленні аргейців.
От і розбіглись вони хто куди: подались на Евбею
Дві мої доні, а ще дві — на Андрос, до брата. За ними
Воїн прибув, щоб війну розпочати, якщо їх не видасть.
Страх переважив братерське чуття, і сестер-утікачок
Брат таки видав. Ти б міг оправдати його боязливість:
Хто б його край захистив? Ні Енея ж, ні Гектора, з ким ви
Десять протримались років змогли, не було біля нього!
Вже полонянкам кували наручники. Ці ж молитовно,
Поки ще змога була, вільні руки до неба піднявши,
670 Скрикнули: «Батьку-Ліею, рятуй!» І подав допомогу
Йхнього дару творець, якщо знищити способом дивним —
Значило б допомогти. Але як вони вигляд змінили,
Я того знати не міг, пояснити не годен і нині.
Знаю, що сумно скінчилося все: в голубів білосніжних
Перемінились вони, супровідниць дружини твоєї!»
Так і спливав за гостиною час: то про те, то про інше
Мову вели. Та відсунуто стіл. Розійшлись усі спати.
Щойно на світ зайнялось, подалися до віщого Феба.
Велено їм до праматері, до берегів, де почався
Рід їх, плисти. Проводжати владар із дарунками вийшов:
680 Скіпетр — Анхісу; Асканію — лук і хламиду; Енею ж
Дав він кратер, що його переслав ще раніше для нього
З-над берегів аонійських Терсей, побратим його давній.
Отже, Терсей переслав; Алкон-беотієць із Гіли
Виробив, різні на ньому різьбою представивши речі.
Місто було там, і семеро брам вирізнялись у ньому:
Що це за місто, не важко було здогадатись по брамах.
А перед містом — похід похоронний, вогні та могили,
Всюди — жінки, матері, розхристані, простоволосі;
690 Свідчило все про печаль. Навіть німфи, здавалось, ридали
Край пересохлих джерел. Одиноко чорніє безлисте
Дерево; спрагнені кози снують по жарких крутосхилах.

Посеред Фів зобразив той митець Оріонових дочок.
Не по-жіночому горло одна з них під меч наставляє,
Друга, залізо грудьми зустрічаючи, також одважно
Впала за рідний народ. І несуть їх обох через площі,
Вогнище палять високе для них на почесному місці.
Двоє близнят, юнаків, щоби рід не загинув безслідно,
З попелу дів піднялись; їх Коронами — каже переказ —
Названо. Матері прах урочисто вони проводжали.

700 Всі ці зображення, славні ще й полиском давньої бронзи,
Зверху акант золотавий обводив по вінцях кратера.
Не поскупилися й Трої сини: в свою чергу жерцєві
Цінну кадильницю й чашу дали; окрім того, блискучий,
Щирого злота вінець у ясных, мов зірки, самоцвітах.

Далі згадалося їм, що від Тевкра ведуть свою вітку
Тевкри, й на Криті зійшли. Але небо тутешнє пришельцям
Не до вподоби було; того краю сто міст залишивши,
До побережжя Авсонського прагнуть чимшвидше дістатись.
710 Буря, зірвавшись, метає мужів. Ненадійні Строфади
Їх прийняли, де набралися страху від птиці Аелло.

Вже й дүліхійські затоки минули, Ітаку і Самос,
І нерітійські поля, що були під лукавим Уліссом, —
Далі пливли. Вже й Амбракію, що в давнину через неї
Посперечались боги, вже й суддю, що змінився у скелю,
Бачать; Актійського Феба тепер там відома святиня.
Ось і Додони земля з її дубом пророчим — за ними,
І Хаонійська затока, де діти владики Молосса,
Крила відчувши нараз, од вогню врятувалися чудом.

720 Потім феаків поля, де сади плодоносять щасливі,
Їх привітали, а згодом — Епір і Бутрот, що немовби
Другою Троєю був, де фрігійський віщун верховодив.
Певні свого майбуття, — бо ж усе їм Пріама нащадок,
Віщий Гелен, роз'яснив, — відтіля в сіканійську затоку
Входять. Сіканія в морі трьома закріпилась клинами.
Вістрям один з них, Пахін, до сльотливого звернення Австра.
Другий з клинів, Лілібей, — до Зефірів ласкавих, а третій,
Пелор, — до Аркта, який не торкається хвиль, до Борея.
Тевкри сюди подались. При попутному вітрі й на веслах
730 Саме під ніч допливли до піщаного мису Занклеї.

Справа тут Скілла чигає, а зліва — шалена Харібда.
Ця то поглине судно, то з нутра свого вивергне знову;
Тій — гавкотливі собаки живіт опоясують чорний,
Хоч на лице вона — дівчина. І, якщо твори поетів —
Це не суцільний обман, то була колись дівою Скілла.
Юрмами йшли в її дім женихи, та, гордуючи ними,
Скілла до німф поспішала морських — вона їм полюбилась —
І про закоханих часто з насмішкою оповідала.
Йй Галатея, волосся чесати якось доручивши,

740 Слово таке, час од часу зітхаючи глибоко, мовить:
«Скільки мужів аж ніяк не лихих домагається, діво,
Ласки твоєї, і все ж їх відкинути можеш безкарно!
Я ж, хоч мій батько — Нерей, хоч мене народила Доріда,
Німфа морська, хоч пильнують мене лазурові сестриці,
Тільки з великим трудом утекти спромоглась від Кіклопа,
Що закохавсь». Говорити їй тут перешкодили сльози.
Скілла богині з лиця білосніжним утерла їх пальцем
І, звеселивши її, — «Розкажи, дорога, — попросила, —
Що за причина була — довірся мені! — твого болю».

750 А Нерейда таке повідає Кратейній доні:
«Жив тут Акід, що родився від Фавна й сіметської німфи.
Хоч насолодою був чималою він батькові й неньці,
Більшою все ж — був мені: лиш до мене, вродливий, горнувся.
Два восьмиліття тоді він подвоїв, і саме в ту пору
Ледве помітний пушок йому ніжні засіював лиця.
Я поривалась за ним, а за мною — Кіклоп ненастанно.
Може, спитаєш тепер, що сильніше мене розпікало:
Чи до Кіклопа ненависть, чи пристрасть до хлопця, — не знаю:
Різні були ці чуття. Чи десь є, благодатна Венеро,
Межі твоїх володінь? Навіть той неосвічений, дикий
760 Велет, що страх наганя й на ліси, від якого ніхто ще
Цілим не вийшов, той лютий хулитель богів та Олімпу
Силу любові одчув. Запалавши до мене жагою,
Про череду, про печери забув і — дивнеє диво! —
Вже хорошитись, кошлатий, почав — подобатись хоче:
Вже, Поліфеме, скреблом ти жорстке своє чешеш волосся,
Вже розкуйовджену бороду хочеш серпом подрівняти.
Глянути в воду на себе спішиш: чи не надто суворий?
Тяги до вбивства, дикунства, безмежного прагнення крові —
770 Мов не було. Припливають спокійно й відчальють судна.
Телем тим часом навідався до сіцилійської Етни,
Телем, Евріма син, кого птах не підвів іще жоден.
До Поліфема жахливого він підійшов і промовив:
«Хитрий Улісс тобі вкраде з чола твоє око єдине».
«Ти помиляєшся, — той засміявсь, — найдурніший з пророків:
Інша вже цілого вкрала мене!» Й віщуванням — намарно! —
Знехтував. То велетенські він міряє вдовж побережжя
Кроки, то знов до печери вертається, щоб опочити.
Клином у море вбивається там гостроверхий і довгий
780 Берег, і хвиля морська з двох боків напливає на нього.
Виліз Кіклоп на той берег і сів посередині, дикий.
Рунисті вівці туди самохіттю за ним потяглися.
Ось він, до ніг собі замість кийка величезний поклавши
Стовбур сосни, що й за щоглу правити б міг кораблеві,
Склеєну з сотні тростин взяв сопілку, і свисти пастуші
Чутно було на всі гори довкіл — близькі, і далекі,

Чутно й на морі було. До Акіда свого пригорнувшись,
Десь у куточку, за скелею, здалеку я дослухалась
До його слів, і почуте не випало з пам'яті й досі.

790 «Ти, Галатее, біліша, ніж лист білосніжний лігустри,
Звабніша від буйноквітих лугів, од тополі стрункіша,
Ти осяйніша від скла, від грайливої кізки прудкіша,
Гладша від скойки, що хвиля її ненастанно шліфує,
Влітку миліша, ніж тінь, од ласкавого променя — взимку;
Тонша рум'янцем, ніж яблуні плід, од смереки ставніша,
Ти й від льодинки прозоріша, й від винограда солодша,
М'якша, ніж лебедя пух, ніж сир невіддавлений м'якша.
І красивіша, ніж росяний сад, якби геть не тікала.

800 Ця ж Галатее, однак, од телиць непокірних дикіша,
Від предковічного дуба твердіша, хисткіша від хвилі,
Впертіша від молоді верби, від лозини тугіша,
Непогамовніша від бистрини і стійкіша від скелі,
Від лісової пожежі рвучкіша, пишніша від пави,
Від ведмедиці, що родить, лютіша, колючіша терня,
Зліша від злої змії під п'ятою, від моря глухіша,
І — що найбільше дратує мене — ти тікаєш не тільки
Швидше, ніж олень лякливий, коли звідусіль залунає
Гавкіт собак, а й од подуву швидше й крилатого вітру.

810 Втім, якби знала мене, то й самій було б сором тікати,
Впертість свою прокляла б і за мною сама б упадала.
Є в мене посеред гір під навислими скелями схови,
Де й у спекотливий день не дошкулює сонце, а взимку
Не допікає мороз. Є сади, заряснілі плодами,
Є на повзучій лозі мовби з щирого золота грона,
Єсть і багряні. І ці маю, й ті, Галатее, для тебе.
В лісі, дозрілі під милою тінню, коли заманеться,
Ніжні суниці зриватимеш літом, під осінь — ожину
Й сливи; не тільки такі, що від соку темніють, а й інші —
Кращі од них, що подібні, дозрівши, до свіжого воску.
820 Підеш за мене — й каштанів м'яких тобі, й арбута ягід
Гори, повір, нанесу. Всіх дерев господинею будеш.
Всі ці отари — мої. По долах ще блукає чимало
Та по дрімучих лісах, а багато — у стійлах печерних.
Може, цікавишся все-таки, скільки їх — годі сказати:
Бідним — рахунок вести. А почну ті отари хвалити —
Так не повіриш, хіба що сама, завітавши, побачиш,
Як череда з переповненим вим'ям заледве ступає.
Жвавий ще є молодняк у кошарах затишних — ягнята.
Є ще й однолітки їх у сусідніх кошарах — козлята.
830 Є досхочу молока білосніжного; з нього частина
Йде для пиття; що лишається — те я на сир відставляю.

Та не одні тільки втіхи пусті та буденні дарунки
Ждуть, Галатее, тебе — є тут лані, є зайці й козулі;

Зняв я з верхів'я стрімкого гніздо, маю голубів пару —
Їх підшукав я тобі: буде милій забава — подумав.
Схожі, мов крапля води,— було б легко тобі помилитись.
На верхогір'ях якось ведмедиці кошлатої діток
Я підібрав і радів: збережу-но їх для Галатеї!
Годі ж цуратись мене! З лазурового випірни моря!
О Галатее, прийди! Не відкинь моїх щирих дарунків!

840

Знаю обличчя своє: на текучій воді нещодавно
Я спостеріг себе, й був задоволений тим, що побачив.
Глянь, який велетень я! Сам Юпітер на небі не більший
Тілом від мене,— чував я од вас, що якийсь там Юпітер
Начебто правити мав. Одтіняючи мужнє обличчя,
Аж до плечей, наче гай, моє буйне спадає волосся.
Хай не вражає тебе, що на тілі моему щетина
Їжитья, темна й густа: чи любили б ми схили безлісі?
Що б то за кінь був, якби не росла йому грива на шиї?
Пір'я вкриває птахів, а вівцю прихорошує вовна.
Мужа красить борода й наїжачений заріст на тілі.
Серед чола — в мене око єдине, на щит величезний
Схоже, ну й що? А хіба з неосяжного неба велике
Сонце не бачить довкіл усього? Чи воно не єдине?

850

Зваж і на те, що мій батько — володар у вашому морі;
Свекром він буде тобі. Змилюсь наді мною нарешті,
Вислухай просьби того, хто твоїй лише кориться владі!
Що мені небо й Ефір, що Юпітер якийсь із громами?
Перед тобою тремчу, бо твій гнів — над усі блискавиці.
Легше я зніс би погорду твою, якби разом зі мною
Ти погордила всіма. Та чому, відштовхнувши Кіклопа,
Любиш Акіда? Чим гірші обійми мої, ніж Акіда?
Хай і собою милується він, і тобі буде милий,—
Хоч і болить мені те. Але,— хай-но мені навинеться,—
Зразу відчує, що в тілі такому є й міць відповідна!
Нутрощі вирву живцем, по полях порозкидую кусні
Й по твоїх водах — отак і з'єднаєшся з ним, Нереїдо!
Весь я горю, потривожений жар палахтить іще дужче,
Наче б у грудях своїх із усім її полум'ям разом
Етну вогненну ношу,— та тебе, Галатее, не проймеш!»

860

870

Марно наплакавшись так,— я за ним оддалік поглядала,—
Раптом підвівсь і, мов бик у якого забрали телицю,
Люто метатись почав,— по яругах, по горах гасає.
Врешті й на нас, що такої біди не чекали, зненацька,
Дикий, набрів. «Ото знахідка! — рикнув.— Цим разом востаннє —
Вже я подбаю про те! — пригортаєтесь так, голуб'ята!»
Лиш роз'ярілий Кіклоп на голос такий страхітливий
Міг спромогтись. Навіть Етна-гора сколихнулась од нього.
Я, перелякана, в воду пірнула — були ми край моря;
Ну а сіметський юнак, побережжям пустившись тікати,—

880 «О Галатее,— кричить,— порятуй! У біді свого сина
Не покидайте, батьки! Приховайте в своїх володіннях!»
Та здоганяє Кіклоп. Одлупивши мало не півскелі,
З маху в Акіда жбурнув. І хоча нещасливця той камінь
Тільки краєчком сягнув,— усього привалив ним Акіда.
Все я зробила тоді, що могла, на що дозвіл дала нам
Доля, щоб милий прибравсь у могутливу дідову силу.
Кров полилася багряна струмком із-під брили, та згодом
Барву червону почав той струмок поступово втрачати.
890 Ось він такий, як бува повесні після першої зливи;
Ось — мерехтить, мов сльоза. Розпадається брила на кусні,
Вже й очерет із розщілин проглянувши, пнеться до сонця;
З отвору скелі вже струмінь ударив дзвінкий, повносилий.
Раптом — о чудо! — з води піднімається до половини
Красень-юнак, і лозина гнучка вповива йому роги.
Він, якби нижчий на зріст та якби не лице лазурове,—
Вилитий був би Акід. А проте мій Акід таки справді
Перетворився в ріку, що й тепер те ім'я має давнє».

Змовкла, скінчивши на тім, Галатея, і знов нереїди
900 Ніжаться порізно всі, на спокійній гойдаючись хвилі.
Скілла вернулась, однак. Не наважившись в море відкрите
З ними плисти, то по вогкім піску без одежі блукає,
То, натовившись, у заводі тихій, якщо по дорозі
Знайде таку, в неглибокій воді прохолоджує тіло.
Раптом, збиваючи піну, новий глибодонного моря
Житель, що постать недавно змінив в Антедоні Евбейській,
Главк появивсь — і завмер від бажання, побачивши діву.
Поки ще думає він зупинити втікачку словами,
Поти кричить їй услід. Але Скілла, окрилена страхом,
910 До стрімчака, що край моря підноситься, духом добігла.
Шпилем у небо зметнувся, затінений знизу лісами,
Той одинокий стрімчак, нависаючи грізно над морем.
Там, досягнувши безпечного місця, вагається німфа,
Що це — потвора чи бог? Незвичайній дивується барві,
Гриві, що в'ється по плечах йому, покриваючи й спину;
З подивом бачить: у нього ще й хвіст, як у риби в'юнкої.
Главк її сумнів одчув і, на скелю сусідню опершись,—
«Ні, не потвору, не звіра-напасника бачиш, красуне,—
Бог я,— промовив,— морський. Тут, під водами, ні Атаманта
920 Син, Палемон, ні Трітон, ні Протей не значніші од мене;
Смертним, одначе, я був. Але навіть тоді, пам'ятаю,
Вабило море мене, тільки ним я був зайнятий завжди.
То було сіті тягнув, що затягують риб цілі зграї,
То над водою, тримаючи вудку, сидів терпеливо.

Є до зеленого лугу прилегле вузьке побережжя;
Морем один його край облямовано, другий — травою.
Не забрела ще туди ні одна круторога теличка,

Ні пелехата коза, ні спокійна вівця там не паслась,
На медоносні квітки не сідала бджола-трудівниця.
Там не сплітали святкових вінків, і ніхто ще ніколи
930 В руку серпа там не брав. У тім закуті тихім я перший
Сів на травицю м'яку, й, поки сіті намоклі сушились,
Рибок почав рахувать, розкладаючи їх по порядку
На моріжок — тих, що випадок їх запровадив у сіті,
Й тих, що самі на зрадливий гачок, легковірні, впіймались.
Раптом — нечувана річ! — та хіба потребую брехати? —
Здобич моя, лиш торкнулась трави, почала ворушитись.
Перевертається з боку на бік на землі, мов на хвилі.
Поки, немов очманілий, сиджу, — весь улов мій додому,
940 В море чкурнув, свого пана — рибалку — покинув, і берег.
Я сторопів, розгубивсь і ніяк розгадати не можу,
Чи якийсь бог те вчинив, чи трави живодайної соки.
«Що б то за соки були в тій траві?» — сам себе запитавши,
Пару стеблинок зірвав і, зірвавши, торкнувся їх зубом.
Щойно потрапила в горло моє невідомого соку,
Може, краплина якась, — а вже трепет пойняв мене дивний,
Вже потягло мене в іншу, чужу для людини, природу —
Щось наче гнало мене до води... «Прощавай, суходоле!» —
Мовив і в цю ж таки мить у глибини пірнув темно-сині.
Жителі моря, прийнявши мене, як свого вшанували.
950 Щоб увільнили мене від людської знищимості, просять
І Океана, і Тетіс. Вони й очищають пришельця:
Дев'ять разів очищальні слова повторяю за ними,
Потім під сотню річок мені кажуть підставити груди.
Й тут, відусіль поспливавчись, немов у весняне повіддя,
На мою голову враз гомінкі пролилися потоки.
Стільки й можу тобі розповісти цікавого; стільки
В пам'яті є; що було, окрім того, — чуття не сприймало.
Щойно вернулось воно, — вже до себе, на жаль, не прийшов я;
Іншим-бо став я, ніж був дотепер, — і тілом, і духом.
960 Першою бороду цю зеленаву тоді я помітив,
Далі й гриву оту, що волочиться, довга, по морю;
Плечі могутні побачив тоді, й лазуровії руки,
Й ноги, що стали хвостом, як у риби, плавцями порослим.
Краще б, одначе, не бути таким, і не знатись з богами,
Й богом самому не быть — лиш би ти прихилилась до мене!»
Поки таке говорив, поки ще щось хотів говорити,
Скілла від нього втекла. Розгнівивчись погордою діви,
Він до Тітана дочки — до Кірки в печеру подався.

КНИГА ЧОТИРНАДЦЯТА

Ось уже й Етну-гору, що гігантів тіла привалила,
Й диких кіклопів поля, що борін ані плуга не знали,
Де не ступали воли під ярмом, обробляючи землю,
Гнівний Евбеєць лишив, розколиханих вод шанувальник.
Потім він Занклу минув, протилежні до Регія вежі;
Далі — протоку, грозу кораблів, між двома берегами,
Що від землі сіцилійської край одділяє Авсонський.
Звідти, рукою могутньою спінивши море Тірренське,
10 Главк до горбів трав'янистих доплив і в печеру до Кірки,
Сонця дочки, увійшов, перевтілених звірів оселю.
Щойно її привітав і від неї вітання прийнявши, —
«Бога, богине, молю, порятуй! Ти єдина, — промовив, —
Можеш цю пристрасть мою — якщо ласка твоя — пригасити.
Що то за сила в траві, того знати ніхто, Тітанідо,
Краще не може, ніж я, трав'яним перевтілений соком!
Щоб не ховати від тебе, однак, свого шалу причини, —
На італійському березі, проти Мессанських укріплень
Скіллу я вгледів якомсь. Переказувать сором, богине,
Як я принижувавсь, як умовляв, заслуживши... погорду.
20 Ти ж, коли влада якась є в піснях заклиналих, — до пісні
Губи святі розтули; а коли мають дію сильнішу
Трави, — звернися до трав, підшукай незрадливу, надійну.
Не лікування потрібне мені, не загоєння рани, —
Ні, хай триває мій жар, тільки ним хай перейметься Скілла!»
Ну а богиня, — ніхто не спалахував серцем так часто
Серед жінок, як вона; чи в самій приховалась причина
Палу того, чи в Венері, бо ж батько, було, її видав, —
Главкові мовить таке: «Домагатись тієї, що втіхи
30 Прагне сама, що й однако розпалена, — все-таки краще.
Вірю, ти гідний, щоб, не набиваючись, бути жаданим;
Тільки надію подай — і жаданим, повір мені, будеш!
А щодо вроди, то нею, без сумніву, можеш гордитись:
Я от, скажім, і богиня, й дочка променистого Сонця,

Я, що могутністю трав і пісень заклиналих могутня,
Хочу піддатись тобі! Погордуй гордівницею; скромній
Тим же сплати — й з обома розквітаєшся вчинком єдиним».
Главк же спокусниці: «В морі скоріше дерева ростимуть,
А верхогір'я стрімкі позатягує водорість мокра,
40 Ніж, поки Скілла жива, я тягтись перестав би до неї!»
Кірку взяла тоді злість. Не в силах помститись на ньому —
Главка ж любила-таки! — завзялася на ту, якій щойно
Він перевагу віддав. Затаївши зневажену пристрасть,
Зараз же, соком налиті страшним, розтирає відьомські
Трави й, мішаючи їх, заклинання Гекатині шепче.
Ось, голубою накидкою вкрившись, вона виступає
З-поміж улесливих звірів своїх ізсередини двору.
В Регій верстаючи шлях, у місто, що проти занклейських
Скель, незабаром торкнулася хвиль неспокійного моря.
50 Мов по твердому піску побережному, так вона легко
Синяву моря глибінь перебігла сухою ногою.
Тиха та скромна була під навислою скелею заводь —
Скілли улюблений схов. Од запеклості неба і моря
Німфа тікала туди, коли сонце, підбившись найвище,
Тіні гірських верховин і дерев найкоротше втинало.
Води затону цього каламутить богиня; отруту
Лле чародійну туди і шкідливого кореня соком
Скроплює, й тричі по дев'ять разів повторяє, чаклунка,
Темні, лиш їй зрозумілі слова заклиальної пісні.
60 Скілла прийшла і пірнула до пояса в води затону.
Раптом, жажнувшись, доквіл живота свого бачить, неначе
Звірі якісь гавкотять. Як повірити їй, що ці пащі —
Їй же належать тепер? Утекти, захиститись, відбитись
Хоче від лютих собак, але всюди з собою їх тягне.
Мацає поперек, ноги і стегна, усе своє тіло, —
Що не мацнула б, однак, — натрапляє рукою на хижі
Пащі й на пащах стоїть; животом, що наїжився ними,
Лоном, боками — на спини таких же натискує звірів.
Плакав закоханий Главк. Одвернувся від Кірки, що стільки
70 Злоби у зілля своє, помстившись над Скіллою, вклала.
Скілла ж лишилася там, і чаклунці при першій нагоді
Теж допекти постаралась, Улісса позбавивши друзів.
Потім ще й судна троянців на дно мала намір пустити,
Стала, проте, стрімчаком, що, зметнувшись грізно над морем,
Там височить дотепер; оминає його мореплавець.
Ось мимо Скілли й Харібди жадливої провеслувавши,
Тевкри зітхнули полегшено. Вже й побережжя Авсонське
Мріло, та вітер відніс їх аж ген до Лівійського краю.
Серце й свій дім там відкрила Енееві жінка з Сідона,
80 Що розвела, приголомшена зрадою мужа-фрігійця,
Вогнище, ніби для жертви богам, і на ньому, шалена,

Впала на меч гостролезий: підманута — всіх підманула.
Геть од піщаних земель і від міста нового подавшись,
В Ерікс прибув і, зустрівши Акеста гостинного знову,
Жертви складає Еней і вшановує батька могилу.
Судна, що мала спалить їх Іріда з веління Юнони,
Він одв'язав і покинув мерщій володіння Еола,
Землі, де сірка димить, і шпилі Ахелойових дочок,
Вабних Сирен; а судно, що стерничого втратило в морі,
До Інаріми наважився вивести, і до Прохіти,
90 Й до Пітекуз головерхих, що мають від жителів назву.
Батько богів у свій час, до лукавих і хитрих керкопів,
До віроломного, підлого роду ненависть відчувши,
Їх у мерзенних тварин замінив, але так, щоб те плем'я
Схоже було на людей і не схоже на них одночасно:
Тіло немов обрубав їм; кирпатого носа приплюснув;
Наче прим'яв та порізав старечими зморшками лиця;
Від голови аж до ніг повкривав їх рудавою шерстю.
Там же й селитись велів, перед тим одібравши їм мову,
Щоб занімів їх язик, що годився лиш для віроломства.
100 От вони й скрикують хрипло раз по раз, немов з пересердя.
Ці проминувши краї, він укріплення Партенопейські
З правого боку лишив; сурмача Еоліда могилу —
Зліва. Допливши до вод заболочених, до бережжя
Кумського, входить в оселю печерну віщунки Сівілли.
Просить, щоб міг, подолавши Аверн, загостити до манів
Батька. Стара, що сиділа, похнюпивши голову сиву,
Врешті її підняла й, божественного сповнившись духу,—
«Надто великого,— мовила,— просиш ти, славний ділами
Мужу, хто руку — мечем, а побожність вогнями прославив.
110 Не зневіряйся, одначе, троянцю! Не марно прохаєш:
За поводитарку буду сама — і поля Єлісейські,
Світу межу й дорогу тобі тіль свого батька побачиш.
Мужність усюди здолає пройти». Прорекла й показала
Гілку, що в лісі Юнони Авернської сяяла злотом.
І, показавши, від стовбура гілку велить одламати.
Йй покоровся Еней — і побачив жахні володіння
Оркові; предків узрів і великого духом Анхіса
Віком похилену тіль. Осягнув того краю закони,
Зором окинувши й те, чим наступні погрожують війни.
120 Вгору ступаючи, втомлений вже, по зворотній стежині,
Бесіду вів із віщункою з Кум, щоби час коротати.
Поки крізь сутінну млу просувалися шляхом жахливим,
Він обізвавсь: «Чи сама ти з богинь, чи богам наймиліша,—
Будеш довіку мені божеством! Бо ж дала мені змогу —
Не приховаю ж цього! — і дійти, і побачити зблизька
Смерті належні місця й повернутись, уникнувши смерті.
Тільки-но вийду відсіля на поверхню, до денного світла,—

Храм тобі, вдячний, зведу й віддаватиму ладаном шану».
130 Тяжко зітхнула віщунка й, поглянувши сумно на нього,
Мовить таке: «Не богиня я, ні. Не наважуйся смертній
Ладан пахучий курить. Щоб тебе вберегти від помилки,
Правду скажу: мені світло в свій час обіцяли незгасне,
Вічне, якщо б оддала я дівоцтво жагучому Фебу.
Вже наперед насолоду смакуючи, прагне дарами
Звабити серце моє: «Вибирай,— намовляє,— що хочеш,
Дівчино кумська, й відмови не знатимеш!» Я ж на піщаний
Пагорб кивнувши: «Хай стільки своїх уродин одсвяткую,
Скільки піщинок тут є». Та одне я до того прохання
140 Поспіхом не додала: щоб лишатися вік молодою.
Він же мені й довголіття давав, і нев'янучу вроду,
Тільки б свого домогтись. Його дар відкидаю рішуче
І незаміжня живу. А тим часом пора благодатна
Хутко спливла. Надійшла, шкутильгаючи, немічна старість,—
Довго хирітиму в ній! За плечима — вже сьоме століття;
Щоб дорівняти піщинкам, однак, ще зустрінути мушу
Жниво трьохсоте й трьохсотий побачити збір винограду.
Прийде ще час, і мене зі ставної мізерною зробить
Ряд моїх днів незліченних. Підточене старістю тіло
Стане цілком незначним. І ніхто не повірить, що в мене
150 Міг закохатися бог. Призабуде й сам Феб, очевидно,
Ким я для нього була, або й виду не схоче подати.
Ось чого, бідна, дїждусь! Лиш по голосу, ледве помітну,
Зможуть пізнати мене; лиш його мені доля залишить».

Поки, під гору йдучи, такі думи снувала Сівілла,
З темних глибин, із стігійської мли, до євбейського міста
Вийшов троянець Еней. Після жертвоприношень торкнувся
Тих берегів, що тоді годувальниці ймення не знали.
Після трудів довголітніх виснажливих тут зупинився
Неріта син, Макарей, з товариства бувальця Улісса.
160 Мужа того, що покинутий був під строминами Етни,—
Ахеменіда,— впізнав. Що живим його стрів так неждано,
Вкрай здивувався. «Який тебе бог, який випадок дивний,
Ахеменіде, вберіг? — поцікавився.— Як на троянське,
Грек, ти потрапив судно! До яких берегів пливете ним?»
Той, не такий вже, яким був колись,— не брудний і кошлатий,
Не в лахманах, яке зшив колючками,— на те запитання
Так одгукнувся: «Хай знов дикуна Поліфема побачу
Й пашу, з якої так часто людська рівчаками спливала
Кров, якщо цей корабель від Ітаки мені не дорожчий
170 І від домівки, Еней же — від рідного батька. Ніколи
Я не віддячусь належно йому, хоч би як намагався!
От говорю я, і дихаю, й сонце на небі ясному
Бачу,— то як можу бути невдячним та непам'ятливим?
Те, що тоді я живцем не потрапив у пашу Кіклопа,—

Також заслуга його. Коли й нині з життям розпрощаюсь,
 Буду в землі спочивать, а таки не в нутрі людожера.
 Що я в той час одчував (коли страх ще лишив мені здатність
 Щось відчувати!); побачивши, кинутий напризволяще,
 Як одпливаєте ви! Вам гукнути хотів, та боявся,
 180 Щоб не почув Поліфем. Через оклик Улісса під воду
 Й ваш корабель мав піти: цілий верх одлупивши від скелі,
 Велет у море далеко метнув ним, щоб вас потопити.
 Бачив я й те, як рукою могутньою він побережні
 Брили жбурляв, і летіли вони, наче пущені з пращі.
 Пінилось море, і я аж тремтів, чи судно з того виру
 Випірне, начеб і я, не покинутий там був, на ньому!
 Щойно втекти вам од смерті вдалося,— Кіклоп ошалілий
 Етну обходити став, завиваючи люто від болю.
 От він намацує гори й ліси, та, позбавлений ока,
 190 Часом на скелю якусь набіжить; окривавлені руки
 В гніві до моря тоді простягаючи, знай, проклинає
 Цілу Ахайю: «Якби-то Улісс чи з дружків його будь-хто
 Зараз попався мені, щоб я лють свою міг наситити!
 Нутрощі виїм йому! І живцем ось цією рукою
 Я на шматочки його розірву! Своє горло наповню
 Кров'ю! Суглоби його затріщать під моїми зубами!
 Легше тоді буду зносити втрату єдиного ока!»
 Всяке таке говорив. Омлівав я од жаху блідого,
 Бачачи зблизька обличчя його, закривавлене, дике,
 200 Руки страшні й величезну, та вже не потрібну очницю,
 Постать і бороду, геть зашкарублу від крові людської...
 Коротко кажучи, бачив я смерть,— але це ще марниці! —
 Вже мені думалось: він ухопив мене, вже моє тіло
 Тоне в його животі... Не стирався-бо днини тієї
 Образ жажний, коли двох із супутників наших на землю
 Він кулаком, наче довбнею вклав, кілька раз лупонувши.
 Потім, немов розкуйовджений лев, навалившись на здобич,
 Кишки, і м'ясо ще тепле, і білу кісток серцевину —
 Трепетне тіло людське — запахав у нутро ненажерне.
 210 Дрож огорнула мене. Я стояв півживий, сплотнілий,
 Бачив, як рот він собі набивав і раз по раз криваву
 Їжу — шматочки людей — виригав із вином одночасно.
 «Ось що чекає, сердего, й тебе!» — непокоїла думка.
 Дням я рахунку не вів, омліваючи й при шарудінні;
 Смерті боявсь над усе, але смерті, признатися, й прагнув.
 Голод гасив жолудьми, їв траву, перемішану з листям.
 Голий, самотній, зневірений, муки ждучи та загину,
 Врешті, я вгледів ось цей корабель під вітрилом у морі.
 220 Кинувсь до берега, став окликать і махати руками —
 Й долю схилив: на троянське судно прийняли мене, грека!
 Ти розкажи тепер про пережите, супутнику милий,

І про вождя, і про тих, що з тобою довірились морю».

Той про Еола почав; що в глибокому Туському морі
Править Еол Гіппотад; що вітри він у путах тримає.

Їх у мішку із бичачої шкіри, цей дар незвичайний,
Вождь дуліхійський на свій корабель помістив і за дев'ять
Днів при попутньому подуві берег жаданий побачив.

Щойно, однак, піднялась по дев'ятій найближча зірниця,

230 Заздрість заїла супутників; ласо на міх величезний

Зиркали. Певні, що золото в ньому, вітрів увільнили —

Й ті, що примчали судно, ті й назад однесли його хвилі;

До еолійського владаря, в гавань, воно повернулось.

«Відти,— вів далі,— ми в місто прийшли, що його в давнину ще

Лам, лестригон, заснував. Антіфат у ту пору там правив.

Трое нас — я і ще двоє — пішли посланцями до нього.

З двох тих супутників тільки один врятувався зі мною

Втечу: третій потворні вуста лестригона-злочинця

Кров'ю своєю сплямив. Антіфат на чолі людожерів

240 За втікачами пустивсь. Полетіли на голови наші

Брили й колоди; на дно йдуть мужі, кораблі йдуть під воду.

Тільки один, що на ньому був я та Улісс, од загину

Вирвавсь. По друзях загиблих сумуючи, про невеселе

Думи важкі снуючи, берегів ми торкнулись, що звідси

Ледве що видні (цей острів, повір, на який ми ступили.

Бачити краще здаля!). Оминай, справедливий троянцю,

Сину богині (війна-бо вляглась, отже, ти, нам, Енею,

Більше не ворог), молю, оминай тихі заводі Кірки!

Так, було, й ми, коли наше судно берегів тих торкнулось,

250 Ще не отямившись від Антіфата й убивці Кіклопа,

Йти не хотіли ніяк до порогів оселі чужої.

Жереб велів нам іти. Отож я, а зі мною мій вірний

Друг Політей, Еврілох, Ельпенор, що любив похмелятись,

І вісімнадцять іще подалися до стін чародійки.

Щойно туди підійшли й на поріг її дому ступили —

Тисячу тут же вовків, ведмедиць і левиць чималого

Страху нагнали на нас. Надаремно, проте, ми боялись:

Ті, як не дивно, не мали й у гадці на нас нападати,—

Ніби радіючи нам, замахали в повітрі хвостами

260 Й слідом пішли, мовби ласки чекаючи. Тут і служниці

Нас прийняли. Через передпокої по мармурі білім

До господині ведуть. На престолі в світлиці розкішній

Гордо сидить вона в паллі червоній; поверх тої палли

Зблискує взором тонким золота серпанкова накидка.

І нереїди, і німфи — довкіл. Але звинні їх пальці

Вовни не спушують там, не снують веретенцями нитки,—

Зайняті зіллям вони: розкладають розсипані квіти

І розмаїто забарвлені трави в коші по порядку.

Пильно й сама за роботою стежить; сама-бо те знає,

Що може кожен листок, а на що вони в суміші здатні.
270 До посорттованих трав приглядається оком уважним.
Ледве побачила нас,— на вітання вітанням озвавшись,
В усміщці вся розпливлась: почувайтесь, мовляв, як удома.
Не зволікаючи, ячної нам повеліла змішати
З сиром муки; долила ще вина туди чистого й меду;
Потай хлюпнула ще й соку, в солодкості тій приховавши
Гіркість його. Прийняли ми з руки божественної чаші
Й тільки-но, сонцем і спрагою зморені, їх осушили,—
Різкою наших голів чарівниця жорстока торкнулась.
280 Раптом (незручно й розказувать!) я зодягнувся в щетину;
Вже й говорити не міг: замість мовити слово, хрипливо
Хрюкати став раз у раз, до землі похилившись обличчям.
Я відчував. як мій рот, випинаючись, робиться рилом,
Як роздувається шня, а руки, якими недавно
Келих до вуст піднімав, на долівці сліди залишають.
З іншими сталось таке ж, і гуртом — така міць того зілля! —
Вже ми товклися в хліві. Тут помітили ми, що свинею
Лиш Еврілох не зробивсь: він один не прийняв тоді чаші.
Випив би й він,— те щетинисте стадо й сьогодні собою,
Певно б, поповнював я: коли б він не звідомив Улісса,
290 Про нашу спільну біду, то хто б одімстивсь тоді Кірці?
Миру провісник, Гермес, йому квітку вручив білосніжну
З коренем чорним; богам вона знана під назвою «молі».
Квітці довірившись тій і поклавшись на сили небесні,
Він до чаклунки прийшов. І йому подала вона згубну
Чашу. Вже різкою мала й йому до волосся торкнутись —
Він одштовхнув, та ще й добре злякав її, меч оголивши,
Потім правицю йому подала. А на ложе з любов'ю
Прийнятий, друзів просив повернуть замість шлюбного дару.
Соком ласкавіших трав нас окроплює, прут чародійний
300 Другим кінцем повернувши, по головах нас ударяє.
Мовить тим разом слова, протилежні до слів попередніх.
І, що не слово, то зводимось ми по-людському все вище
Й вище. Зникає щетина. Розщеплена ніжка свиняча
Знову стопою стає. Появляються плечі, а з ними —
Руки. Обняти, ридаючи, можемо того, хто ридає —
Нашого проводаря. У ту мить ми немовби забули
Всі, які знали слова, окрім тих, що засвідчують вдячність.
Там цілий рік забарилися. Тож не одне за цей довгий
Проміжок часу я бачити міг, та й чував усіляке.
310 От хоч би те, що мені потихеньку одна сповістила
З тих чотирьох, що прислужують їй у ділах чарівничих.
От незабаром як тільки з вождем загулялася Кірка,
З мармуру постать вона показала мені білосніжну.
Був це юнак, а на маківці в нього сидів собі дятел;
Постать у храмі була, шанобливо вповита вінками.

Хто цей юнак, чому дятел на ньому й чому, наче бога,
В храмі шанують його, запитав я. Цікавому знати
Мовить таке: «Яка міць, Макарею, в моєї хазяйки,
Хай тебе й ця ще пригода повчить. Отже, слухай уважно!

320

Пік, що був сином Сатурна, в Авсонському краї раніше
Владарював. Рисаків бойових він любив об'їжджати.

Був, як ось бачиш, ставний. І хоча твое око втішає
Твору мистецького чар, йому вірити можеш так само.

Вроді дорівнював дух. Ще й чотири рази п'ятилітніх
Ігрищ елідських, відколи народжений, він не побачив.

Німф лісових, які горами Лацію, вільні, гасали,

Вродою він полонив. І джерельні за ним упадали

Німфи-наяди, що живлять їх Альбули води й Нумікій,

І голубий Аніен, і короткий Альмон, і стрімливий

330

Нар і погідного Фарфара тінню окутані хвилі.

Прагнули й ті, що в ставку лісовому, де скіфська Діана,

Та по сусідніх озерах живуть. Але, всіх погордивши,

Він домагавсь однієї; дволикому Янусу, богу,

На Палатіні Венілія, кажуть, її народила.

Тільки-но стала вона на порі — й за Лаврентського Піка

Заміж пішла, бо й сама лиш йому віддала перевагу.

Вродою славна була; ще славніша — умінням співати.

Тож і назвали цю діву Співучою. Зрушити з місця

Скелі могла та ліси, кровожерних розчулити звірів,

340

Бистрий потік зупинить, перелітних птахів забарити.

От якось пісню співала вона по-жіночому, ніжно.

Пік же подавсь у лаврентські поля кабанів полювати.

Кінь буйногривий під вершником грав. Два списи наготові

В лівій руці він тримав. Дорога пурпурова хламида,

Золотом жовтим зашпилена, плечі йому покривала.

Так тоді вийшло, що й Сонця дочка в ті ліси подалася.

Щоб на зелених горбах собі зілля нового набрати,

Острів, що й назву від неї отримав, покинула Кірка.

350

Тільки-но з заростей глянула на юнака — й од бажання

Заціпеніла; назривані, з рук їй посипались трави.

Наче вогнем аж до самих кісток пройняло чарівницю.

Перше, що спало на думку їй, щойно те полум'я вщухло, —

Звірнитись тут же в своєму бажанні. Та як це зробити?

Він он помчав на коні. Та ще й слуги рояться довкола...

«Ні, — прошептала, — таки не втечеш, хоч би в вітру позичив

Крил, — якщо знаю себе, якщо в травах іще збереглася

Міць чарівна, якщо мають ще силу мої заклинання!»

Мовивши це, кабана безтілесного образ оманний

Миттю створила вона і веліла йому, промайнувши

360

Перед очима володаря, зникнути в лісі, де сосни

Так уже густо росли, що між них не пробитися верхи.

Пік, не вагаючись — він же не знав, що це тінь, а не здобич,

Махом зіскочив з коня, що розпарений був од галопу,
Й кинувсь у дебрі в надії марній кабана перейняти.
Часу не гає й вона: молитви, заклинання шепоче,
Темним богам посилає й слова заворожені, темні,—
Ті, що від них похмурніє обличчя лискучої повні
Й скопища хмар дощових на отецькім чолі бовваніють.
Так і тепер від її ворожби затуманилось небо,
370 Млою дихнула земля. У пільмі супровідники Піка
По манівцях розбрелись. Володар одинцем залишився.
Вибравши місце та мить: «Заклинаю,— звернулась до нього,—
Зором очей твоїх, красеню, сьйвом юнацької вроди,
Що полонила й мене і з богині прохачку зробила,—
Зглянься на пристрасть мою, всевидюще зроби своїм тестем
Сонце, зневажити Кірки, Тітана дочки, не наважся!»
Він і проханням, однак, і богинею знехтував, гордий.
«Хто б не була ти,— їй кинув,— не буду твоїм. Полонила
Інша мене, і хотів би я вік бути в тому полоні!
380 Не оскверню позашлюбним коханням подружнього ложа,
Хай лише доля щадить мені Януса доню — Співучу».
Марно його наблагавшись, таке прорекла Тітаніда:
«Дорого сплатиш за це! Вже тебе не зустрине Співуча!
Що погордована може й закохана жінка,— побачиш;
Я ж і закохана в тебе, і я ж погордована — Кірка!»
Двічі тоді повернулась до Сходу й до Заходу двічі;
Різкою тричі торкнулась його, прошептала щось тричі —
Й він утікає, та так уже швидко, що врешті й самого
390 Диво бере; замість рук помічає розправлені крила,
Подив у гнів переходить: обурений тим, що раптово
В лісі латинському птахом новим оселитися мусить,—
Дзьобом об стовбури б'є, розколупує гілля розлоге.
Барва хламиди позначила пурпуром дятлові крила;
Пряжка, що золотом щирим недавно вгризалася в одяг,
Пірям стає: золота коло шиї виблискує смужка.
Все стало іншим тепер, лиш ім'я не змінилося в Піка.
А супровідники, по чагарях розійшовшись, тим часом
Піка гукають, але надарма. Владаря не знайшовши,
Раптом надибали Кірку. Вона розчищала повітря,
400 Вітрові й сонцю дозволила врешті розсіяти хмари.
В чарах злочинних її звинувачують, Піка жадають.
Далі й погрожують їй, ухопитись готові за зброю.
Та ж із отруйного зілля розбризкує соки смертельні,
Ніч і нічні божества із глухого Еребу й Хаосу
Кличе; протяжним виттям зазиває трилику Гекату.
З місць — чи не дивно казати таке? — позривались дерева,
Стогін земля подала, побіліла діброва сусідня,
Соком окроплений луг заросився краплинами крові,
Навіть каміння, здалось, одізналося хриплим зітханням.

410 Наче собаки загавкали скрізь, по землі розповзлося
 Темне гадюччя, довкіл замаячили душі, мов тіні.
 Всі, хто там був, її чарів жажнулись. І, поки стояли,
 Мовби німі, вона лиць їх торкнулася прутом чаклунським.
 І від торкання того дивовижні, всілякого роду
 Звірі ввійшли в юнаків — не лишився ніхто з них собою.
 Низько нахилений Феб золотив уже берег Тартеський.
 Марно ж очима і серцем палким виглядала Співуча
 Мужа свого. По сусідніх лісах розбрелися з вогнями
 Хто тільки міг — і прислуга, й народ — за пропалим шукати.
 420 Німфі ж не досить розпачливо зойкати, битись у груди,
 Рвати волосся — їй мало того; наридавшись, із дому
 Вибігла й, мов навіжена, полями латинськими бродить.
 Шість разів — ніч, западаючи, й сонце, зринаючи знову
 Стільки ж разів, її бачило — як і без сну, і без їжі
 Йшла навмання вона через долини й гірські перевали.
 Бачив останнім її, від блукань та страждань непритомну,
 Тібр, — як на звивистий берег упала знеможеним тілом.
 Там зі сльозами й слова милозвучні, навіяні болем,
 430 Жалісно й тихо ронила вона; помираючи, лебідь
 Так на дзеркальній воді похоронну снує собі пісню.
 Врешті, змарнівши від туги тонкою зробилась, а далі
 Зовсім розтанула, зникла, мов дим, у прозорім повітрі.
 Назвою місця засвідчено це: стародавні Камени,
 Німфи журбу вшанувавши, його йменували «Співучим».
 Тож не одне впродовж року повільного там і почув я,
 І спостеріг. Але тут, хоч засиділись ми, розлінились,
 Мусимо знову плисти, на вітри покладатися знову.
 Прикрі до того ж Тітанія нам віщувала дороги
 В безкраях моря непевного й різні на ньому пригоди.
 440 Страх, зізнаюсь, мене взяв, то й тримаюсь цього побережжя».
 Змовк Макарей. Тут пестунку Енея схоронено в урні
 З мармуру. Свідчить про це на могильному пагорбі напис:
 «Тут Каєту, мене, вихованець, побожністю славний,
 Сам, як належить, спалив, од ворожих вогнів врятувавши».
 Вже від порослого травами берега шнур одв'язали,
 Вже їх вітрило несе — від оселі зловісної далі,
 Від заклинань. Перед ними — ліси, де затінений млою
 Тібр, закружлявши піском, проривається, жовтий, до моря.
 Дім і дочку владаря, що від Фавна родився, — Латина
 450 Там не без бою отримав Еней, розпочавши з завзятим
 Людом війну. Наречену відстоював Турн ошалілий.
 Згодом Тірренія вся приєдналась до Лацію; довго
 Серед запеклих боїв нелегка перемога кувалась.
 Кожен іззовні будь-що свої сили поповнити хоче.
 От і в рутулів росте, й у троянців ряди свої множить
 Військо. Еней не дарма вирушав до порогів Евандра;

Венул — дарма втікача Діомеда просив, побувавши
В місті його. Діомед у краю апулійського Давна
Стіни могутні заклав і поля там посів як придане.
460 Виклав доручення Турна й чекав допомоги від нього
Венул. Однак етолійський герой у тій просьбі відмовив:
Не до війни вже самому, мовляв, а людей свого тестя
Слати незручно; своїх же не має, що міг би до бою
Зброїти їх: «А щоб ти мене в вигадках не запідозрив,—
Хоч ворухити старе своє горе нікому не любо,
Все ж перетерплю цей біль. Коли попелом стала висока
Троя і вже наближались данайські вогні до Пергама.
Діву віднявши у діви, нарікський герой, син Ойлея,
470 Карою, хоч її сам заслужив, усіх нас обтяжив.
От і розсіяні ми. Під вітрами в розбурханім морі
Ніч, блискавиці, дощі, божевілля і моря, і неба —
Все ми, данайці, знесли. Кафарей увінчав наші лиха.
Часу б не стало про все розказати; додам тільки ось що:
Навіть Пріам тоді б міг заридати над долею греків!
Тільки мені врятувала життя зброєносна Мінерва —
Вирвала з темних глибин. Та до Аргосу рідного знову
Я не доплив: благодатна Венера з дороги збивала,
Рану стару пам'ятаючи. Так натерпівсь я на морі,
На суходолі у битвах виснажливих так натомився,
480 Що видавались щасливими й ті, хто зустрів серед моря
Бурю останню свою, кого мис Кафарейський занурив
У ненаситну глибінь. Я жалів, що не був тоді з ними.

Крайніх зазнавши знегод на війні та морях, занепавши
Духом, кінця тих блукань у всевишніх супутники просять.
Тільки Акмон, од невдач, запальний, розпалившись ще більше,
Мовив: «Невже щось таке ще лишилось, чого б ваша стійкість
Не поборолла, мужі? Що ж іще при бажанні зробити
Вам Кітерея зуміла б? Коли тремтимо перед гіршим,
Нас іще можна вразить. Кому ж доля найгірша припала,—
490 Страх під ногою тоді. На вершині нещастя — ми безпечні.
Хай собі слухає! Хай, як і досі, ненавидить всіх нас,
Що з Діомедом пливуть! Над тією ненавистю нині
Ми сміємось і тим більше, чим більша у злісниці влада!»
Так от Акмон із Плеврона Венеру їдкими словами
Все дратував і до гніву схиляв, і без того ворожу.
Мало хто мову Акмона схвалив. Майже всі одностайно,
Друзі, картаєм його. Той озватись хотів, але голос,
Як і для голосу шлях, у зухвальця потоншали; пір'ям
Стало волосся, у пір'я й нова зодягається шия,
500 Груди і спина; де руки були в нього, там проростають
Довші пір'їни; де лікті були,— вигинаються крила.
Більша частина ноги вже зробилася пальцями. Тверднуть
І роговіють уста, переходячи в гостру кінцівку.

Дивляться, вражені, з Ліком Ідас і Ніктей з Рексенором,
Вирячивсь тупо Абант. А тим часом, задивлені в нього,
Стали птахами й самі. Щораз більша частина загону
Крилами над кораблем лопотить, біля весел кружляє.
Що то були за птахи, очевидно, хотів би ти знати,—
510 Лебеді це не були, але схожі на лебедів білих.
Ледве приплив я сюди, де сухі апулійського Давна
Зять, посідаю поля; ну й моїх ще тут жменька осіла».

Змовк на тім слові Ойнід. Калідонії межі покинув,
І Певкетійський затон, і долини Мессапії Венул.
Бачить печеру він там. Її праліс окутує тінню,
Вколо — шумкий очерет. Нині Пан козлоногий той закут
Облюбував, а колись там селилися німфи лякливі.
Тут якось їх, перестрівши, сполохав пастух апулійський.
Зразу навтіки пустились вони, та, отямившись трохи
520 Від переляку, й побачивши, хто їх надумав догнати,
В мірнім танку, погордивши нахабою, знов закружляли.
Той почав лаяти їх, а тоді й застрибав по-сільському —
Я, мов, танцюю не згірш; і вставляв ще й слова непристойні.
Доти молов язиком, поки горло не здерев'яніло:
Деревом він таки став; його вдачу й по сокові видно:
Через язик апулійця маслина в плодах своїх має
Терпкість; вона просочилась у дерево від лихослів'я.

Отже, ні з чим посланці повернулись, і мусять рутули
Без етолійців, лише на свої покладаючись сили,
530 Якось давати в війні собі раду. Вже й крові чимало
Сторони дві пролили. Смолоскипами в судна соснові
Кидає Турн, і вогонь йде на тих, кого хвиля не вкрила.
Віск, і смолу, й усе те, чим пожадливий живиться племінь,
Мульцібер їв-пожирав. До вітрил підповзав по високій
Щоглі; вже й лави гребців у заглибленні суден диміли.
Тут спохватилася Мати богів: це ж на Іді високій
Зрубано сосни для тих кораблів — і повітря луною
Мідний тимпан колихнув, заячали самшитові флейти.
Миттю, землі не торкаючись, леви примчали богиню.
«Марно,— рекла Пресвята,— ти цим суднам, богозневажний
540 Турне, грозиш: не дозволю вогневі захланному взяти
Те, що складає частину дібров моїх високогірних!»
Щойно промовила — грім загримів, а за ним сипонуло
Градом важким та дощем полило із понурої хмари.
Раптом зітнувшись, повітря лунке й набубнявілі води
Зрушили з місця Астрея сини, позмагались охочі.
На одного з них опершись, конопляні линви, що ними
Судна фрігійські кріпилися, рве благодатная Мати.
Мчать кораблі, нахилившись набік, і в глибінь поринають.
550 Дерево м'якне, однак, набуває властивостей тіла:
Де було гнуче судно — голова вже зринає, обличчя;

Пальцями весла стають і ногами, що плавати звиклі.
Бік, як і був, залишається боком. А балка повздожня
В нижній частині судна — хребетним стовпом уже служить;
Щогли та реї — руками й раменами; снасті — волоссям.
Синьою барва лишається. В хвилях, котрі нещодавно
Страх наганяли на них, почали танцювати грайливо
Німфи морські. Хоч вони й на скелястій вершині зростали,—
Хвилю шанують м'яку, мов забули, відкіль вони родом.
Та не забули того, як натерпілись тяжко на морі,
560 Скільки зазнали пригод,— і не раз підставляли долоні
Під корабель, що тонує, якщо тільки не віз він ахейців.
Не забували й фрігійського смутку, лихі на пеласгів.
Ось чому раді були, як уламки нерітського днища
Вгледіли; ось чому раді були, що судно Алкіноя
Начеб у землю вросло серед хвиль, почало кам'яніти.

Дехто з троянців надію плекав, що, побачивши чудо,—
В німф перевтілений флот — перестане рутул воювати.
Де там! Боги є свої у обох таборів; є завзятий
Дух, що людину з богами ріднить. Вже ні придані землі,
570 Ні володіння владичого тестя, ні ти їх не маниш,
Діво Лавініє,— лиш перемога; воюють, бо сором
Не воювать на війні. Та побачила, врешті, Венера,
Що може син її: Турн повалився. Повалилась Ардея,
Бо ж опиралась на Турна свого. Та як тільки ворожий
Меч підкосив її й попелом теплим засипало крівлі,
З жару злетіла нараз ще нікому тоді не відома
Птиця і струшує з себе, махаючи крилами, попіл.
Голос, і худість, і барва бліда її — все в ній співзвучне
З містом, що ворог його захопив; зберегла вона й назву
580 Міста; крильми себе б'є, свою долю оплакує чапля.

Мужність Енея тим часом безсмертних богів спонукала
Й навіть Юнону саму відцуратися давнього гніву.
Саме в ту пору, заклавши основу широкої влади
Синові Юлу, дозрів для Олімпу герой Кітерейський.
Тут, обійшовши всевишніх богів, охопила Венера
Шню отця свого й так почала: «Хоч суворим для мене,
Батьку мій, ти не бував,— найніжнішим, молю, будь сьогодні!
Хай мій Еней, що тебе, народившись од крові моєї,
590 Дідом назвав, хоч якесь між безсмертними місце посяде
З ласки твоєї, кажу, хоч якесь! Він і так уже бачив
Тіней оселю німу, він долав уже Стіксові хвилі!»
Схвально кивнули боги. Не лишилась байдужою навіть
Бога верховного світла жона: добродушно всміхнулась.
Батько тоді: «Цього дару достойні ви — й ти, хто благає,
Й син твій, за кого благаєш. Роблю тобі ласку цю, доню»,—
Мовив. А та розпромінена, батькові склавши подяку,
Лине повітрям уже, підганяючи білих голубок,

До Лаврентійського берега, де, комишами порослий,
 В'ється Нумікій, що в море близьке свою хвилю вливає.
 600 Все, що в людини є смертне, йому повеліла з Енея
 Змити й у води морські віднести течією німою.
 Не забаривсь Рогоносець: слухняний велінню Венери,
 Все, що в Енеєві смертне було, те забрав із собою,
 В темному морі втопив, залишив — невмирущу частину.
 Миром небесним намащує мати очищене тіло
 Сина свого. До амбросії вливши нектару, торкнулась
 Уст його — й став невмирущим. Назвали його Індігетом
 Люди Квіріна; жертovníки зводять йому та святині.
 610 Потім над Альбою й краєм латинським Асканій двойменний
 Владу верховну посів. А його спадкоємцем був Сільвій.
 Згодом — Латин, його син, що отримав і берло владиче,
 Й давнє ім'я повторив. Після нього був Альба славетний.
 Далі — Епіт; а за ним і Капет владарем був, і Капій;
 Капій раніше, однак. А тоді Тіберін став при владі.
 Той володар, похоронений хвилями Туської річки,
 Дав їй імення своє. Народився і Ремул од нього.
 Й Акрот поривистий. Ремул, од Акрота старший літами,
 Від громового, подібний до грому, загинув удару.
 620 Акрот, від брата розважніший, берло до рук Авентіну,
 Мужу стійкому віддав. Авентіна поховано там же,
 Де він те берло тримав,— на горбі, що й назвався від нього.
 А на чолі палатінського люду стояв тоді Прока.
 Саме в ту пору Помона жила. Ні одна з-між латинських
 Гамадріад не плекала садів із такою любов'ю,
 Жодна з-між них про плодючість дерев так сердечно не дбала.
 Звідси й дістала ім'я. До річок, до гаїв не тяглася —
 Любить село та плодами обтяжену віть яблуневу.
 Мирний закривлений серп, а не спис у правиці тримає.
 630 Ним вона то підітне виноградну лозу розбуялу,
 То розгалужену парость уріже. Кору надлупивши,
 Встромить живець, щоби сок надпливав вихованцю чужому.
 Дереву спрагу відчутти не дасть: волокнисте коріння
 В пору потішить вона живодайністю хвилі пливкої.
 Це і займає, і тішить її, до Венери байдужу.
 Грубої сили селян боячись, із середини й сад свій
 Звикла вона зачиняць, щоб який чоловік не добрався.
 Як не старались усі,— і сатири, до скоків охоча
 Молодь, і пани, божки лісові, що сосною вінчають
 Роги, й Сілен, увесь час молодий при похилому віці,
 640 Й той, що злодіїв лякає серпом чи суком сороміцьким,—
 Щоб домогтися її! Сам Вертумн, закохавшись у неї,
 Перевершив їх усіх, та не був щасливіший од інших.
 Часто, зробившись женцем-селюком, він приносив Помоні
 Кіш колосків,— і, мов крапля води, до женця був подібний!

Сіном пахучим не раз оплітав собі скроні, й здавалось,
Начебто щойно орудував вилами на сіножаті.
Часто ще й пужално мав у руці,— й присягнув би, напевно,
Кожен, що втомлених ралом биків він роз'ярмлював щойно.
Як виноградар або садівник із серпом появлявся.
650 В сад із драбиною йшов,— наче яблука брався зривати.
З вудкою — справжній рибалка, з мечем — був на воїна схожий.
Так, набуваючи різного вигляду, в сад він частенько
Доступ собі здобував, щоб хоча надивитись на німфу.
Врешті, надівши барвистий чепець, у правицю тремтливу
Взявши вербовий ціпок, сивиною помітивши скроні,
Входить у плеканий сад, на цей раз — як бабуся старенька.
Кинувши оком довкіл: «Ну й плоди!» — аж прицмокнула з дива.
Замість похвал господиню цілує, аж надто вже палко
Як на бабусю стару. А тоді на округлу присівши
660 Грудю землі, споглядає плодами обтяжені віти.
В'яз височів поблизу в виногронах, немов у намисті.
Хвалить і їх, і життя їхнє спільне. «Якщо б одиноко,—
Мовить,— цей стовбур тут ріс і лоза не вилася по ньому,—
Крім охолоди в жару не давав би нам більше нічого.
Так ось і ця виноградна лоза, якби в'яза не знала,
Не поріднилася з ним,— до землі була б нині пририта.
Тільки тебе цього дерева приклад чомусь не повчає:
Ложе подружнє — страшить; про заміжжя ти й чути не хочеш.
О, якби воля твоя, то юрба женихів ні Єлену
670 Не турбувала б, ні ту, що лапіти вели через неї
Бій, ні дружину Улісса — сміливця серед боязливих!
Ось і тепер, коли всіх уникаєш, для всіх недоступна,
Сотні мужів, півбогів та богів за тобою впадають;
З ними — й усі божества, котрі селяться в горах Альбанських,
Тож, коли є в тебе глузд, коли гарного хочеш подружжя,—
Слухай, що радить стара, яка більше за всіх тебе любить,
Більше, ніж вірила б ти! Не для тебе звичайне заміжжя,—
Тільки з Вертумном діли своє ложе. За нього найкраще
Я поручитися зможу тобі, адже знаю Вертумна
680 Краще, ніж він — сам себе. Не навиклий по світу блукати,
Тут він постійно живе. Та й не з тих він, що завжди охочі
До залицянь та забав. Ти першим для нього й останнім
Будеш вогнем. Лиш тобі всі літа свої він подарує.
Він, окрім того,— юнак, і природа його наділила
Вродою щедро, й у постатях різних він може бувати.
В що повелиш — забажай тільки! — він перевтілиться тут же.
Втім, у вас двох ще й бажання одне. Ті плоди він приймає
Перший, і любі йому подарунки з твоєї правиці!
Нині ж Вертумн ані тих не бажає, що ти назривала
690 З гілки, ні тих, що зросли на городі між трав соковитих,—
Прагне тебе. Пожалій же того, хто кохає так палко!

Він, тут присутній, повір, тебе просить моїми вустами.
Не наражайся на помсту богів. Не гніви ідалійки,
Серцем тверда, не підбий проти себе Рамнунтської діви!
Щоб іще більш тебе остерегти,— не одне-бо чувала
Я на віку,— оповім про таке, що на Кіпрі відоме
Кожному,— й може, послухавши, все-таки м'якшою станеш.

Анаксарету, що рід свій виводить від давнього Тевкра,
700 Іфіс побачив, що знатністю роду не міг похвалитись.
Тільки побачив — жагою в цю ж мить до кісток перейнявся.
Довго з собою боровся юнак, та коли цього шалу
Розум не міг пересилити — став прохачем на порозі.
То годувальниці звірився: просить, щоби милостиво
З ним повелась; вихованки здоров'ям її закликає.
То, мовби й сам був рабом, запинаючись од хвилювання,
Кожного молить із слуг посприяти йому при нагоді.
Вже не одну помережив словами табличку до краю,
Вже й не один тільки зрошений слізьми рясними віночок
710 Вішав на дверях. А сам, на твердому порозі прилігши,
Марно боки оббивав та замки проклинав, нещасливий.
Та ж — наче хвиля, що зводиться дибки при Гедах західних,
Наче бездушна, в норіцькім вогні загартована криця,
Наче несхитна в основі своїй, неподатлива скеля:
Нехтує ним, насміхаючись, ще й до жорстоких учинків
Горді слова додає, відбираючи рештки надії.
Далі не мав уже сили терпіти тривалої муки
Іфіс і перед дверми ось таке наостанку промовив:
«Ти таки перемогла! Від сьогодні вже, Анаксарето,
720 Не потурбую тебе! Можеш радісно тріумфувати,
Лавром вінчатись ясным, закликаючи гучно Пеана.
Ти взяла верх! Я — помру. Невблаганна душе, веселися!
Може, хоч тим догоджу тобі; змушена будеш, нарешті,
Визнати користь для себе якусь і в моєму коханні.
Та пам'ятай: не раніш од любові до тебе звільнюся,
Ніж од життя; дві зорі має згаснути в небі для мене,
Тільки не чутка тебе сповістить, що мене вже немає:
Сам, щоб не мала ти сумнівів, тут, на твоєму порозі,
Тілом холодним насичувать буду твій зір, безсердечна.
730 Ви ж, о всевишні, якщо на людську споглядаєте долю,—
Не забувайте й мене (про щось більше сьогодні благи
Годі), подбайте, молю, щоб жила хоча згадка про мене:
Скільки життя відняли мені, стільки ж і згадці додайте!»
Мовивши, зводить заплакані очі на двері, де стільки
Вішав намарно вінків, дотягнувшись до одвірка руками
І, прикріпивши до нього мотузку, ще гірко всміхнувся:
«Може, такий тебе втішить вінок, о безбожнице вперта?»
З тим і влізає в петлю, все ж обличчям — до Анаксарети.
Мить — і повисло, позбавлене подиху, Іфіса тіло.

Поки в судомі ще бивсь, під ударами ніг наче й двері
740 Сумно стогнали-гули, а тоді, розчахнувшись, явили
Вчинок жахливий, і слуги, скричавши, зняли нещасливця
І віднесли його неньді, бо батько впокоївсь раніше.
Горне вона до грудей, приголублює тіло холодне
Сина й, сказавши, що кажуть над дітьми батьки нещасливі
Й що матерям-жалібницям належить чинити, вчинивши,—
Вже через місто веде многослізний похід похоронний,
Тіло на ношах мертвотно бліде до вогню проводжає.
Саме при вулиці тій, куди люд прямував за покійним,
750 Анаксарета жила. Голосіння, розпачливі зойки
Дівчина вчула,— над нею вже бог закружляв тоді, месник.
От вона й каже, зворушена: «Гляну, кого там хоронять».
І на піддашся, де вікна відчинені навстіж, виходить.
Не надивилась, однак: щойно Іфіса вздріла на ношах,—
Очі заскліли, із тіла поблідлого все до останку
Вийшло тепло життєве. Намагалась на крок відступити,—
Не піднімалась нога. Відвернутись хотіла, та шия
Не поверталась ніяк. Поступово все тіло дівоче
Переміняється в те, з чого й серце було в неї,— в камінь.

760 Думаєш, вигадка це? Саламін береже й до сьогодні
Статую діви. Венера Задивлена має там нині
Храм свій. Про це пам'ятаючи, не відмовляйся, благаю,
Заміж за того піти, хто давно покохав тебе, німфо.
Хай за цю ласку мороз не приб'є тобі зав'язі яблунь,
Хай не осиплеться цвіт у саду під поривами вітру!»

Бог, розповівши таке, перевтілюється знову: з бабусі
Став красунем-юнаком. І, відкинувши все, що властиве
Жінці старій, заяснів перед нею, ставний і вродливий.
Так от і сонце, прорвавши нараз непроглядну заслону
770 Хмар дощових, променисто заблисне на чистому небі.
Силою брати хотів, але не знадобилася сила:
Вродою взяв — зачарована німфа й собі закохалась.

Потім в Авсонському краї, не маючи прав на те, владу
Збройний Амулій посів. Повернули відібране берло
Старцю Нумітору внуки його. Було свято Палілій —
Місто заклали тоді. Та сабінські старійшини й Тацій
Меч підняли. Їм відкривши в укріплення доступ, Тарпея,
Зрадниця, смерть під горою щитів прийняла по заслугі.
Курів сини опісля, як то роблять вовки мовчазливі,
780 Нишком — ні пари з губи — серед ночі до римлян підкрались,
Аж до воріт підійшли, що на засуви всі їх засунув
Сам Іліад. Та Сатурнія все ж тайкома відчинила
Навстіж одні з тих воріт, і завіси їх не зарипіли.
Тільки по дереву бруси ковзнули — й Венера почула,
Мала засунути їх, та не годні й боги перетяти
Задуму інших богів. Побіч Януса, де прохолодні

Води несе джерело, поселялись авсонські наяди.
От і звернулась богиня до них, і вони відгукнулись,
Бо справедливе прохання було,— воєдино зібрали
Води свого джерела. Та крізь Януса браму широку
790 Можна було ще пройти: на заваді не стала ще хвиля.
Ось під туге джерело вони сірку кладуть зеленаву
І полум'яну смолу в порожнистих запалюють жилах.
Збуджена силою цих речовин пробивається пара
В глиб джерела; ви змагалися щойно з морозом альпійським,
Води дзвінкі, а тепер — не уступите навіть вогневі!
Збризані полум'янистим дощем, запалали одвірки.
Тож надарма крізь відчинену браму прорватись хотіли
Грізні сабіни: вогонь нею плив. А тим часом за зброю
800 Марсовий воїн вхопивсь. Проти ворога вивів зағони
Ромул — і вкрилась тілами сабінів земля наша римська,
Вкрилась тілами й своїх. І змішав тоді меч нечестивий
Тестя завзятого кров із гарячою кривцею зятя.
Миром війну зупинили, проте; не дали, схаменувшись,
Волі мечам до кінця — співправителем став тоді Тацій.
Потім, як Тацій помер, ти однакове двом цим народам,
Ромуле, право надав. І до батька безсмертних і смертних
Так ось, шолом свій відклавши, звернувся Маворт-зброєвладця:
«Батьку, назріла пора,— на твердій-бо основі сьогодні
810 Римська держава стоїть, від вождя одного не залежна,—
Щоб обіцянку, мені колись дану й достойному внуку,
Виповнив ти — над землею піднявши, прийняв його в небі.
Сам же мені ти сказав у свій час на зібранні безсмертних,—
Я ж, пам'ятливий, у серці зберіг твоє слово священне,—
«Буде такий, що його піднесеш у блакитну високість».
Ось що тоді ти сказав, і хай сповниться те віщування!»
Схвально Всевладний кивнув, і завоями хмар непроглядних
Небо вповив, блискавицею світ нажахавши та громом.
І, зрозумівши цей знак, Повелителя згоду виразну,
820 На колісницю зійшов, обіпершись на спис, і багряним
Дишлом обтяживши коней баских, і бичем замахнувшись,
Мчить стрімголов нездоланний Градів до землі з піднебесся;
Мить — і вже їх осадив на лісистім горбі Палатінським.
Саме тоді підхопив Іліада, як він перед людом
Суд справедливий вершив. Розпливлось у легкому повітрі
Смертнее тіло його. Так і куля свинцева звичайно
В небі зника на очах, із потужної праці злетівши.
Став осяйний відтепер, уже в гроні богів засідати
Гідний,— таким є Квірін у смугасто-багряній киреї.
830 Плакала, мов за померлим, жона. Та владича Юнона
Вісниці світлій велить, щоб вона по дузі семибарвній
Збігла й таке одинокій Герсілії слово сказала:
«О найславніша окрасо і гордосте поміж латинських

І між сабінських жінок! Найгіднішою мужа такого
Ти нещодавно була, а тепер — і самого Квіріна.
Годі тобі голосить! Якщо хочеш свого чоловіка
Бачити — йди мені вслід на залісений пагорб Квіріна,
В гай, де святиня володаря римлян, окутана тінню».
Вмить зісковзнувши на землю по райдузі, каже Іріда
Скорбній Герсілії те, що повинна була їй сказати.
840 Та, ледь наважившись очі заплакані зняти на неї,—
«О божественна! Хоч бачу я вперше тебе, але вірю,
Що від богів ти; веди ж,— її квапить,— і миле обличчя
Мужа мені покажи! І, якщо мені доля дозволить
Раз хоч уздріти його,— то й сама буду мовби на небі!»
Мовивши те, поспішила вона за дочкою Тавманта
Ген аж на Ромулів горб. Їм до ніг із ефіру стрімкого
Там покотилась зоря. Від світіння її запалавши,
Злинуло в небо й волосся Герсілії вкупі з зорею.
850 Римського міста засновник обняв, як бувало, дружину
Йй разом із тілом змінив її ймення: почав називати
Горою. Нині шанують її одночасно з Квіріном.

КНИГА П'ЯТНАДЦЯТА

Тут і постало питання: чи міг би хто взяти на себе
Влади такої тягар і такого вождя замінити?
Голос народу, що правду віщає, славетному Нумі
Берло вручити велів. Не достатньо було йому знати
Звичаї люду сабінського: вище, душею широкій,
Нума злетів — про природу речей довідатись прагне.
От він, захоплений цим, батьківщину покинувши, Кури,
В місто ввійшов, що гостинно в свій час прийняло Геркулеса.
Там поцікавився, хто був засновником грецького міста
10 На італійському березі. Й так відповів із тамтешніх
Житель один, що багато чував на віку своїм довгим:
«Кажуть, Юпітера син, іберійським збагачений стадом,
До лаконійського берега, шлях не близький подолавши,
Врешті, щасливо прибув. Поки стадо бродило по лузі,
В дім до Кротона великого він увійшов, під гостинну
Кривлю й жаданий знайшов там по втомі важкій одпочинок.
А на відході сказав: «Саме тут у майбутньому внуки
Стіни для міста зведуть», — і слова його дійсністю стали.
В Аргосі, кажуть, один чоловік жив на прізвище Міскел,
20 Син Алемона, і був на той час він богам найлюбіший.
Глибоко спав він якось, і, схилившись над ним, Киеносець
Сонному мовив таке: «Мусиш кинути батьківські землі
Й рушити ген, де хвилює Есар у руслі кам'янистім!»
Ще й пригрозив не одним покаранням, якщо б не послухав.
Потім і бог відступив, і розвіявся сон одночасно.
Син Алемона, прокинувшись, подумки згадує щойно
Бачений сон. Починають вагання йому дошкуляти:
Бог відійти повелів, а закон — вимагає лишитись:
30 Той, хто вітчизну змінити б хотів, заслуговує смерті.
Сонце блискуче вогненне чоло в Океан заховало,
Ніч — підняла зореносне чоло над німою землею.
Бог йому знову приснивсь, і таке ж повелів йому знову,
І пригрозив ще страшнішим і більшим, якщо б не послухав.

Той, нажахавшись, до інших домівок пенатів родинних
Вирішив перевезти. Загуло невдоволене місто:
Наші закони, мовляв, зневажає. Не довго в тій справі
Суд засідав, бо провина без свідків усім очевидна.
Руки й лице до всевишніх богів нещасливий піднявши,
Мовив: «О ти, хто здійснив колись волею неба дванадцять
40 Подвигів,— допоможи! Через тебе ж на злочин пішов я!»
В урну, за звичаєм давнім, камінчики там опускали:
Чорний — підсудному вмерти велів, оправдовував — білий.
Так і тим разом виносили рішення немилосердне:
Чорні лише камінці в непідкупну опущено урну.
Та коли їх висипали прилюдно, щоб підрахувати,
Чорне забарвлення всіх камінців змінилось на біле.
Значить, і рішення світлим було завдяки Геркулесу —
Й вільним став Алемонід. За це синові Амфітріона
50 Дякує й, вітру діждавшись попутнього, вже в Іонійськім
Морі веде корабель свій. Минає Нерет салентінський,
І Сібаріс, і Тарент, що заснований лакедемонцем,
Далі — Сірінську затоку, й Крімісу, і Япіга ниви.
Всі ці приморські місцевості з лівого боку лишивши,
Він побережжя Есару, провіщені землі, побачив.
Пагорб могильний виднівсь поблизу, де Кротона священний
Прах укривала земля. Саме тут він за божим велінням
Місто заклав і назвав його йменням того, хто в могилі».
Ось що про дні найдавніші цієї місцевості мовить
60 Чутка й про місто, яке в італійському виникло краї.
Жив там із Самосу муж. Він колись і свій Самос покинув,
І владарів: тиранії ненависник, із батьківщини
Сам на вигнання пішов. До всевишніх' осель він стрімкою
Думкою звитися міг. У природу речей, куди зором
Годі людині сягнуть, він очима душі пробивався.
Все, що збагнути зумів невсипущістю й силою думки,
Тим він ділився з людьми. Зацікавленим, що дослухались
До чарівних його слів, про початки великого світу,
Першопричини речей він розказував, тонко повчав їх,
70 Що таке бог, що — природа; звідкіль і сніги, й блискавиці,
Чи Громовержець гримить, чи вітри — в пошматованій хмарі,
З чого бува землетрус, чи в зірок є шляхи свої в небі,—
Скрізь проникав його зір. Від тваринного м'яса він перший
Нас відвернути хотів. З його уст велемудрих уперше
Слово злетіло таке, хоч не всі його, звісно, схвалили:
«Годі вже вам оскверняти ганебною їжею, люди,
Ваші тіла! Є ж і хліб, і плоди запашні, що вгинають
Віти дерев у садах; виногруна є, соком налиті,
Зелень солодка росте; є й така, яку жар із терпкої
80 Ніжною зробить на смак. Молока від кози та корови
Не відбере вам ніхто, ні квітками пропахлого меду.

Щедро земля вам поживу м'яку та всілякі багатства
Сипле до ніг, пригощать може всіх без убивства та крові.
Навіть із звірів не кожен лиш м'ясом приборкує голод:
Кінь і рогата худоба, велика й дрібна,— траводні.
З-поміж тварин тільки ті, що крутий мають норів і дикий,—
Тигри вірменські рвучкі та до гніву шаленого схильні
Леви, ведмеді, вовки — ті кривавої учти шукають.
Дикість яка, далєбі,— набивати утробу в утробу,
Тілом жадливим нагулювать жир, поїдаючи тіло,
90 Смертю того, хто живе, покріплятись, мов хлібом,— живому!
Серед пожитків стількох, що Земля, найласкавіша мати,
Людам дала, тебе тішить одне: ти впиваєшся хижо
Зубом у тіло чиесь, поважаючи звичай кіклопів!
Далі до того дійшло, що, не вбивши істоти живої,
Не наситиш, не успокоїш нічим кровожерного шлунка.

Вік той, що з давніх-давен Золотим його люди назвали,
Тільки плодами дерев і рослинами жив, що землею
Сіялись без сівача, своїх уст не забруднював кров'ю.
100 Страху не знаючи, вільно літав собі птах у повітрі,
Заєць — тоді він не був ще лякливий — бродив серед поля.
Риба на гострий гачок не ловилась іще, легковірна.
Підступів ще не було, не вдавався ніхто до обману,
Мир панував доокіл. Хтось один, проте, зла зачинатель,
Левам позаздрих, мабуть, не охочим до скромної їжі,—
Й сам у захланний живіт іще тепле зануривши м'ясо,
Злочину шлях відслонив. Од хижацької крові спочатку
Розгарячитись могло зачервонене кров'ю залізо —
Й досить було б і цього: якщо звір на життя наше важить,—
110 Можемо вбити напасника, й це не применшить нам честі.
Вбити — не значить, однак, за обідом його споживати.

Злочин ще далі пішов. Під ножем по заслuzі, гадають,
Першою впала свиня: підриваючи в полі посіви
Рилом тупим, на врожай у селян відбирала надію,
Потім козел, що лозу надгризав, на жертovníку Вакха-
Месника випустив дух: поплатились обое за шкоду.
В чому ж повинна вівця миролюбна, що наче й родилась
Для піклування про нас, що нектар нам у вимені носить,
Нас одягає у вовну пухнату, вівця, що живою
120 Більшу нам користь дає, ніж тоді, як зарізана буде?
В чому повинні воли — нелукаві, сумирні тварини,
Тихі й прості, що на світ появились для праці важкої?
Справді невдячний-бо той і не гідний дарів свого поля,
Хто, відіпрягши вола від кривого тяженого плуга,
Вб'є свого трудівника; хто натерту ярмом довголітнім
Шию, що стільки разів обновляв нею поле затвердле,
Жниво зібрав не одне, розтинає ударом сокири!

Мало й того нечестивцям: до власного злочину, бачте,
Ще залучили й богів, бо повірили в те, що всевишні
Раді, коли під сокирою падає віл працелюбний!
130 Жертва, що й плямки на тілі не має, аж глянути любо,—
Врода нашкодила їй! — у стрічках різнобарвних, у золоті,
Край вівтаря вже стоїть; молитов наслухає спокійно,
Бачить, як їй поміж роги вплітають вінець колосковий —
Плід її праці — й, пронизана, кров'ю забарвлює лезо,
Може, помічене перед ударом ще в хвилі дзеркальній.
Тут же з гарячих грудей виривають живцем тріпотливі
Тіла частини — вказівок богів там шукають, шалені!
Звідси (така вже в людини жадоба до згубної їжі!)
Звичай пішов споживати м'ясне. Але годі вже, годі!
140 Кращими станьте, молю, до моєї поради схиліться!
Знайте, якщо хай шматочок воловини в вашому роті,—
Значить, їсте ви того, хто на ниві для вас же трудився.
Бог виголошує те, й за тим богом, що мною керує,
Йтиму, як личить іти. Свої Дельфи й ефір відслоню вам;
Віщим розсуну знанням розуміння людського вузини.
Про видатне, чого досі ніхто не досліджував, буду
Мову вести, про приховане. Мило між зорі високі
Злинути; мило, покинувши землю — оселю сонливу,—
В хмарі промчать, зупинитись на плечах могутніх Атланта.
150 Звідти дивитись униз, де никає, позбавлений глузду,
Люд то туди, то сюди, й переляканих видивом смерті
Так наставляти, розкривши шляхи невідхильної Долі:
Роде людський, кого смерть крижана споконвіку жахає!
Марно страшать тебе Стікс, і п'їтьма, і слова неправдиві,
Витвір уяви співців, та оманного світу загрози!
Ваші тіла — чи в вогні похоронному попелом стануть,
Чи переміняться з часом у тлінь — не сприйматимуть болю.
Смерті не знає душа: залишивши оселі колишні,
Прийнята знов у домівку нову, вона житиме вічно.
160 Сам, пам'ятаю, в той час, коли Трою війська облягали,
Сином Пантоя, Евфорбом, я був, кому в грудях застрягло
Ратище згубне, що в мене метнув ним з Атрідів молодший.
Щит я недавно впізнав, що колись у моїй був лівиці,—
Нині в Абантовім Аргосі, в храмі Юнони висить він.
Все — в перемінах; не гине ніщо. То сюди переходить
Дух мандрівний, то туди. Будь-яке він у світі займає
Тіло: з тваринного може в людське перебратись, а звідти—
Знову в істоту якусь увійти, тож не гине ніколи.
170 Так і податливий віск: набуваючи форм усіляких,
Він, хоча виглядом різний буває, весь час мовби інший,—
Завжди є воском. Ось так і душа є постійно душею,
Лиш переходить — так я навчаю — у постаті різні.
Тож хай захланний живіт не заглушить у вас милосердя.

Не проганяйте споріднених душ нечестивим убивством
Із обігрітих осель! Ваша кров хай не живиться кров'ю!

Раз я вже в море відкрите пустивсь і прийняв у вітрило
Вільні вітри, то скажу: в усім світі ніщо не є стале:
Все тут пливе; що не виникне — те переміні підлегле.
Навіть невидимий час течією струмить ненастанно,
180 Мов невсипуща ріка: ні ріці, ні текучій годині
Не зупинитись вовік. Як за хвилею котиться хвиля,
Чуючи натиск сусідньої, кваплячи ту, що спереду,
Так і окрилена мить: утікаючи,— наздоганяє,
Кожного разу — нова: що було, те лишилось позаду,
Що виникає,— того не було. Кожна мить — це обнова.

Глянь, як утомлена ніч поступається місцем світанку,
Як розпромінений зводиться день після темної ночі.
Й небо одну має барву тоді, коли, сном оповите,
190 Все спочиває ще; іншу — коли на коні білосніжнім
Люцифер зійде ясний; а ще іншу — коли доручає
Фебові світ зарум'янений вранішня Паллантіада.
Навіть божественний щит, коли зрине з безодні земної —
В пурпурі, як і тоді — коли йде до безодні земної,
Світлий, проте, в вишині, бо природа стрімкого ефіру
Краща: від випарів, що над землею висять, він далеко.
Так і в нічної Діани однаковим бути не може
Вигляд — щодня вона в зміні постійній: коли розсуває
Коло своє, тоді більша, коли його звужує,— менша.

Глянь і на рік. Хіба й він обертанням своїм не чергує
200 Пір чотирьох, котрі й нашого віку наслідують пори?
Соками щедрий напровесні він, до малої дитини
Ніжністю схожий: зелений посів, насмоктавшись вологи,
Пнеться, тендітний, з землі, хлібороба надією тішить.
Все тоді буйно цвіте. Різнобарв'ям квіток живодайний
Луг виграє; ще суворої цупкості в травах немає.
Після весни, вже кремезніший, рік переходить у літо,
Зросту сягає юнак; ні багатством, ні силою жоден
Вік не зрівняється з ним, не буває палкішого віку.
Осінь іде йому вслід, молодого позбавлена палу,
210 Зріла, м'яка. Між юнацтвом і старістю рік, завагавшись,
Мірним стає. Сивина де-не-де вже сріблить йому скроні.
Потім жахлива зима підступає тремтливо-старечим
Кроком; або без волосся вона, або геть побіліла.

Так от і наші тіла перемін зазнають щохвилини,
Без опочинку: сьогодні ми інші, аніж були вчора.
Будемо й завтра не ті, що тепер. В материнському лоні —
Парость людини майбутньої — ми у свій час визрівали.
Втрутилась щедра майстриня-природа; у череві здутім
220 Довго селитись тілам не дала і з тісної домівки
Вихід упору дає їм — на вільне виводить повітря.

Щойно побачивши світ, немовлятко лежить, слабосиле.
Згодом рачкує, немов не людина, а чотириноге.
Далі й на ніжки, хисткі ще й тремтливі, силкується стати—
Кроку не ступить, однак: потребує опори якоїсь.
Ось уже спритність у нього й снага... Вже відміряно стежку
Юності милої. Вже за плечима — середина віку,
Далі й до старості йде призахідної спадистим шляхом.
Никнуть, тим віком підточені, й занепадають колишні
Сили. Заплакав Мілон постарілий, побачивши мляві
230 Руки свої, що колись були схожі до рук Геркулеса
М'язів потужністю, потім — обвисли, немов позсихались.
Плаче й Тіндара дочка, лиш у дзеркалі взріла старечі
Зморшки; навіщо було, — каже, — двічі мене викрадати?
Всепожираючих літ чередо, давнино завидюща!
Пустка за вами лежить: чого час своїм зубом торкнеться,
Все це на смерть прирікаєте ви — неминучу, повільну.

Втім, переміні й початки речей — елементи — підлеглі.

Отже, послушайте, що вам скажу я про їх переміни.

В світі, що вічно існує, чотири тіла родотворні

240 Містяться. Два з-поміж тіл тих, що світ населяють, — вагомі

Через тягар свій вода та земля — опадають додолю.

Два з них не мають ваги і, нічим не пригнічені, вгору

Линуть нестримно — повітря й вогонь, од повітря чистіший.

Хоч між собою вони помежовані, — все виникає

З них і до них же вертається знову: спливає водою,

Ставши рідкою, земля; у повітря легке переходить,

Розпорошившись у небі, вода; без ваги, щонайтонше,

Знов у високість повітря летить, заблищавши вогнями.

Потім усе йде зворотною стежкою: зверху — донизу.

250 Гусне вогонь, поки знов не перейде в щільніше повітря;

З нього — вода, а з тужавої хвилі — земля виникає.

Що не міняє обличчя свого? До обнови охоча,

Творить, чергуючи з формами форми, майстриня-природа.

Не пропадає, повірте, ніщо в неосяжному світі.

Все тільки змінює вигляд. Отож народитися — значить

В інше, ніж досі тривало, життя увійти, а померти —

Вийти з того, що триває, життя. Хай сюди щось потрапить,

Щось хай, можливо, — туди, але в цілому — все збережеться.

Довго в однаковій постаті — я переконаний — в світі.

260 Не потриває ніщо: до Залізного від Золотого

Так ви, віки, перейшли; перемінна й місцевостей доля.

Де під ногою дзвенів суходіл, там я бачив розлоге

Море; де води були, там посушливі бачив я землі.

Від берегів оддалік залягали морські черепашки.

Десь на вершині гори стародавній однайдено якір.

Поле, родюче колись, од потоку стрімливого стало

Долом; зелені верхи після поводі канули в море.

Де були здавна грузькі болота — вже пустелі жагучі.
Спрагою зсушений край мокляками довкіл просякає.
270 Тут дає витік природа джерелам новим, а натомість
Там замикає старі. Скільки рік, лиш земля сколихнулась,
Ринуло з тріщин, і скільки пропало вже їх, пересохло!
Так от і Лік, що в одній із розщелин землі загубився,
Вплив далеко відтіль, собі витік новий проробивши.
Так Ерасін, повновода ріка, то струмить під землею,
То повертається знов у руслі на поля арголідські.
Так і місійська ріка: їй і річище звичне, й верхів'я,
Кажуть, набридли — й тече вже по-іншому, ставши Каїком.
280 Так Аменан: то пливе, течією пісок сіканійський
Збуривши, то засихає, замуливши устя джерельні.
Хвилю, придатну колись для життя, а тепер негодящу
Котить в Еліді Анігр, бо кентаври — якщо хоча трохи
Вірити давнім співцям — в його водах колись омивали
Рани, що луком наніс їм Геракл, нерозлучний із києм.
Ну а Гіпаніс, що в скіфських нагір'ях бере свій початок,
Чи не гіркий став од солі морської, колись прісноводний?
Хвилі морські омивали в минулому Фарос, Антіссу
Й Тір фінікійський, та хто їх сьогодні назве островами?
Для стародавніх Левкада була суходолом суцільним,
290 Нині — довкіл там вода. З побережжям Італії, кажуть,
Занкла єдналась, було. Набігаючи, їх розлучила
Хвиля й на води морські понесла суходолу частину.
Хто б хотів Буру й Геліку, ахейські міста, розшукати,
Мусив би в море пірнуть: мореплавці й сьогодні покажуть,
Де під водою, на дні, проглядають похилі будівлі.
Там, де Піттеєве місто Трезен, поблизу височіє
Голий, без кущика горб. Колись чисте, рівнісіньке поле,
Нині — той горб самотний. У минулому (страшно й казати!)
300 Дика потуга вітрів, що в сліпих вирувала глибинах,
Прагнучи вихід найти, поривалася марно на волю,
До піднебесних висот; у сліпим підземеллі, одначе,
Не відшукавши й щілинок, куди б міг пробитися подих,
Випнула землю горбом; так міхур, коли в нього дихнути,
Так од повітря, бува, роздувається й міх, який зшито
З шкури козла. Залишився цей опух місцевості й досі,
Ставши неначе горбом, що затверднув з перебігом часу.
Прикладів безліч я згадую — бачених, чутих, та зараз
Лиш на кількох зупинюсь. Чи, скажімо, й вода найчистіша
Не зазнає перемін? Ось твоя, рононосний Аммоні,
310 Хвиля опівдні — мов лід, а під вечір і зранку — гаряча.
Кажуть, якщо деревину занурити в Атаманійську
Річку тоді, коли місяць найтонший, — згорить деревина.
Єсть у кіконів ріка: хто поп'є з неї, в того відразу
Каменем стане нутро; кожну річ вона в мармур оберне.

Кратіс-ріка й Сібаріс, що пливають побіч нашого краю,
 Роблять волосся подібним до золота чи до бурштину.
 Найдивовижніше те, що й такі ще на світі бувають
 Води, котрі не тіла тільки можуть, а й душу міняти.
 Хто не чував про солодку знемогу струмка Салмакіді,
 320 Про ефіопських озер забуття: хто ковтне їх водиці,
 Той у нестямі страшну або в сон непробудний впадає.
 Хто невситиму жагу в джерелі заспокоїть кліторським,—
 Вин одцуравшись, тверезий, одній лиш воді буде радий.
 Може, тому що вода з полум'яним вином ворогує,
 Може, й тому що син Амітаона — вважають тутешні —
 Вирвавши силою трав і примовок од п'яного шалу
 Буйних Претід, по воді розметав помічні при нестямі
 Засоби — й те джерело до вина зберігає ненависть.
 330 Інша природа в струмка лінкестійського: хто з нього вип'є,
 Хай не багато — ковточок води, на ногах неслухняних
 Буде хитатися так, мовби чистим вином пригощався.
 Місто є, назване здавна Фенеєм в Аркадському краї.
 Має там витік двояка вода, що вночі небезпечна:
 Шкодить, коли її пити вночі; коли вдень — не завадить.
 Отже, є різні всілякої дії в річках та озерах
 Сили природні. Був час — мандрувала Ортігія морем;
 Нині — на місці стоїть. Аргонавтів бувало лякали
 Зіткнення скель Сімплегад, що в них піниста вклинилась хвиля,
 340 Нині ж — незрушні вони, ще й вітрам можуть протистояти.
 Так от і Етна, що полум'ям бухає з горен сірчаних,
 Не палахтіла весь час і не буде весь час палахтіти.
 Три тут можливі причини: земля — це істота, що має
 Дихальні горла повсюди, щоб ними вогонь видихати,
 Змінює, отже, й шляхи свого дихання — з порухом кожним
 Тут загородить одну, а там щілину іншу відкриє;
 Далі: в найглибших печерах поривні вітри, закружлявши,
 Скелі збивають, чоло до чола, й речовину з вогненным
 Сім'ям женуть на ті скелі, й од іскри вона пломеніє.
 З часом, одначе, стихають вітри й остигають печери.
 350 Врешті, потужні потоки смоли там беруться раптовим
 Жаром чи вбога на дим розгоряється сірка жовтава;
 Та не весь час у догоду вогневі поживу добірну
 Буде давати земля: її сили розтратяться з віком;
 Іжі забракне тоді ненаситній, захланній природі,
 Зморена голодом, буйний вогонь свій, погасши, погасить.
 Каже нам чутка прадавня, що в гіперборейській Паллені
 Є такі люди, що звикли вдягатися в пір'я пташине,
 Варто їм дев'ять разів у Трітонське озерце пірнути.
 Годі повірити й в те, що, скропивши отрутою тіло,
 360 Скіфські жінки при бажанні й собі можуть стати птахами.
 Інша річ — вірити в те, в чому й сумніву нині немає:

Ти не помітив, бува, як у спеку задушливу трупи
Часом гниють, обертаючись в інші, дрібніші створіння?
Тушу бика будь-якого візьми й закопай її в землю
І незабаром (відома всім річ) у нутрі, що струхліло,
Бджіл медоносних рої загудуть, що за звичаєм батька
Люблять поля, не щадять своїх сил, їх турбує майбутнє.
В землю закопаний кінь бойовий вигодовує шершня.

370

Дугоподібні клішні відломи в прибережного краба,
Інше — землею присип, тоді з тіла, яке схоронив ти,
Вийде їдкий скорпіон, що вбиває хвостом серповидним.
Гусінь садова, що звикла між листя вплітати під осінь
Сиві нитки — це селянам відомо — з метеликом білим,
Що видається людською душею, свій вигляд чергує.
В твані є сім'я дрібне, що породжує жаб зеленавих,
Спершу безногих, а потім, щоб їм було плавати добре,
Ноги дає, що на них і плигать вони можуть далеко.

380

Ось чому в жаб усіх більше розвинені задні кінцівки.
А ведмежатко? Народжене щойно, воно й не подібне
До ведмежати — лиш м'яса клубок. Ведмедиця старанно
Лиже його, поки тілом не стане подібне до неї.

Глянь і на бджіл медоносних приплід, що в домах шестикутних —
У щільниках: ще й кінцівок не мають, одні лише тільця,
Щойно потому на них появляються ніжки та крила.

Хто б, не побачивши, вірив у те, що родитися можуть
Із осередка яйця всі пернаті, весь рід їх і навіть
Птиця Юнони осяйлива, що на хвості має зорі,
Голуб Венери й самого Юпітера птах — зброєносець?

390

Вірять і в те, що, як тільки хребет у могилі зотліє,
Мозок людини спинний обертається тут же змією.

Всі ці створіння беруть свого роду початок від інших.

Тільки одна себе сім'ям своїм же відновлює птиця —
Фенікс; в Ассирії так її названо. Ані травою,
Ані зерном не живе, тільки Мірри сльозами й амомом.
Фенікс, коли п'ять віків — своє повне життя — провікує,
Тут же злетіти спішить на верхівку тремтливої пальми,
Де й закладає гніздо собі кігтями й дзьобом блискучим.

400

Там він корицю кладе з колосками пахучого нарду,
Стелить і мірру жовтаву, й розтерту кору цинамона.
Потім сідає і в пахощах вік свій завершує довгий.
Кажуть, із тіла його появляється згодом нащадок —
Фенікс малий, кому суджено стільки, що й батькові, жити.
З часом, як тільки в повітря тягар він підняти спроможний,
Знявши гніздо з буйнорослої пальми, оселю вагому,
Вдячний, несе, і колицку свою, й свого батька могилу
В просторі неба. До міста долинувши — Гіперіона,
В Гіперіоновім храмі, при дверях, він ношу складає.

Втім, коли й це нас дивує, згадаймо ще тут про гієну,

410 Про переміни, що їх зазнає вона: то як самиця
Втіху самцеві дає, то сама вже самиці шукає!
Є ще й така, яка живиться тільки повітрям, істота:
Щойно торкнеться чогось — таку й барву приймає відразу.
Рисей дала переможена Індія Вакху, що скроні
Гроном прибрав; що міхур їхній випустить, те на повітрі
Мов замерзає нараз або каменем робиться, кажуть.
Так і корали: коли на поверхню з води їх підняти,
Миттю затверднуть, м'які, наче трави, під хвилею моря.
Днина скоріше спливе і задиханих коней занурить
420 Феб у глибини морські, ніж про все, що змінило свій вигляд,
Я розказати б зумів. І часи поспішають мінятись:
Чи не на наших очах ті народи вбиваються в силу,
Інші — падуть. Так могутня колись і мужами, й скарбами.
Протягом десятиліття спроможна в боях проливати
Крові потоки, сьогодні хіба що руїнами знана
Троя, що замість багатств нам показує предків могили.
Славною Спарта була. Процвітали великі Мікени,
Вежі Кекропа стояли, міцні, й Амфіона твердині...
Спарта — це пустка тепер. Занепали високі Мікени.
430 Що таке нині, крім назви гучної, Едіпові Фіви?
Що, як не назву одну Пандіонові мають Афіни?
Чутка вже йде відтепер, що підніметься Рим дарданійський,
Той, що на березі Тібру, який з Апеннін витікає,
Під неосяжний свій дім закладає могутню основу.
Змін зазнає, отже, й Рим: розростаючись, він незабаром
Буде главою для світу всього! Така думка пророків,
Жереб таке провістив. Пам'ятаю, сумного Енея
В чорну годину зневіри й журби, коли Троя велика
Вже похитнулася, так підбадьорив Гелен, син Пріама:
440 «Сину богині, якщо не забув ти мого віщування,—
Знай, не безслідно впаде, бо не втратить тебе, наша Троя!
Пройдеш крізь полум'я люте й мечі; захопивши з собою
Рідних богів, мандруватимеш, поки для тебе й для Трої
Стане вітчизною інша земля, хай чужа, та прихильна.
Бачу вже місто, яке закладуть собі внуки фрігійські —
Міста такого нема, не було і не буде вже більше.
Різні вожді його силу плекатимуть довгі століття,
Владарем світу, однак, тільки той його зробить, хто вийшов
З роду Іула. Ефірні оселі, нажившись на світі,
Він звеселить — той вихід з життя буде входом у небо».
450 Так ось. Гелен, пам'ятаю, Енея втішав, що виносив
З Трої домашніх богів. І сьогодні я радий, що рідні
Стіни ростуть, що поразка фрігійців пішла їм на користь.

Не відхиляймося, однак, наче коні, захоплені бігом,
Від межового стовпа! Саме небо й під ним усе суще —

В змінах постійних, а також земля, як і все, на ній суще,
Значить, і ми, що є частками світу, й крім тіла важкого,
Маємо й душу крилату, легку, проникати спроможні
В різного звіра житло, заховатися в тілі худоби.
460 Не піднімаймо ж руки на тварин, що в тілах своїх, може,
Наших батьків, чи братів прихистили, чи просто людину,
Хай і не зв'язану дружбою з нами,— лишім їх у мирі!
Не набиваймо нутра свого, люди, обідом Фієста!
Як до безбожного вчинку звикає, до кровопролиття
Той, хто, по шиї теляти залізом різким полоснувши,
Горло йому розтина, до хрипкого ревіння байдужий!
Той, хто зарізати й козлика може, дарма що голосить
Він, мов дитя, під ножем. Хто спокійно собі споживає
Птицю, котру годував нещодавно! До справжнього вбивства
470 Все це хіба не близьке, до насилля хіба не провадить?
Віл хай оре й до межі свого віку хай плуга дотягне.
Хай від Борея, що з півночі дме, нас вівця захищає.
Хай до дійниці спішать з переповненим вименем кози.
Сіті, капкани, пастки, хитромудре знаряддя мисливське —
Викиньте! Прутом клейким не заманюйте в сильця пернатих,
Годі вже й оленів пір'ям лякати, що тремтить на мотузці.
Годі приховувати гострий гачок у солодкій принаді.
Можна вбивати тварин-шкідників, але тільки вбивати —
Страв не торкайтесь м'ясних, споживайте лиш лагідну їжу!»

Цими засадами й іншими душу свою збагативши,
480 Кажуть, до рідного краю вернувсь і на просьбу загальну
Віжки правління над людом латинським до рук узяв Нума.
Під керівництвом Камен, у щасливому з німфою шлюбі,
Жертвоприношень обряд запровадивши, він од жорстоких
Воен людей відучив і до мирних занять залучив їх.
З часом і влада, й життя до межі підійшли — й за покійним
Нумою все чоловіцтво й жінки сумували; сльозами
Лацій спливав. А дружина померлого, місто лишивши,
На арікійські доли подалась і в лісах голосила
490 Так, що й Діану Орестову через той плач ненастанний
Важко було шанувати. Скільки раз її втишити брались
Німфи лісів та озер, скільки слів заспокійливих, ніжних
Мовили їй! Скільки раз невгомону благав син Тесея:
«Годі! Май міру якусь: не тебе ж одну спіткала
Доля така. Озирнися на горе чуже — перетерпиш
Легше й своє. О, коли б то не я тебе в смутку твоєму
Прикладом власним розрадити міг! Та, на жаль, таки можу.
Про Гіпполіта й у вас, певно, чули... Юнак цей завчасно
Смерті зазнав через батьковий гнів легковірний і підступ
Мачухи, Федри. Так ось — дивовижне скажу, неймовірне —
500 Я — це той самий юнак! Це на мене дочка Пасіфаї

Сіті звабливі плела, зазивала на батькове ложе.
Згодом, чи то викриття боячись, чи не знісиши відмови,
З себе й бажання, й провину свою переклала на мене.
Батько мене засудив, неповинного вигнавши з міста,
Ще й на дорогу назичив мені, чого ворогу зичать.
На колісниці, вигнанець, прямую в Трезен, до Піттея.
Ось уже в'ється мій шлях побережжям Корінфського моря...
Раптом заграло воно. Велетенського розмаху хвиля,
Звівшись на дибки, здавалось, росла, нависала горою,
510 Потім немов заревла й розкололась на самій верхівці.
Звідти, з тієї розколини, грізний крутими рогами,
Бик появився; вже подув легкий овівав йому груди,
Води морські вже струмилися з ніздрів його та страшної
Пащі. Супутників жах огорнув. Тільки я не здригнувся,
Зайнятий горем своїм. Але тут мої коні гарячі
Зиркнули вбік, застригли, небезпеку почувши, ушима,
Вгледіли чудисько те — й, колісницю рвонувши, в нестямі
Прямо на скелі сусідні помчали. Вхопивши повіддя
520 Білі од піни, силкуюся стримати коней здичілих;
Віжки ослаблі, всім тілом подавшись назад, напинаю.
Не подолали б зусилля мого роз'ярілі од шалу
Коні, якби, налетівши на пень, не розсипалось вдрузки
Колесо заднє, що вихором щойно крутилось на осі.
Поштовх — і я на землі. Мое тіло, заплутане в віжки,
Рветься на кусні живцем. За коріння чіпляються жили,
Тілом частково я тут, а частково — в іншому місці.
Кості раз по раз тріщать. Із грудей через рани жахливі
З болем виходить душа. На мені не було вже нічого,
Що мало б назву якусь: це не я був, а рана суцільна.
530 От і посмій тепер, німфо, своє порівняти нещастя
З тим, що спіткало мене. Безпросвітну країну я бачив,
У Флегетон поринав, покалічений, в хвилю вогненну,
Й був би навіки мерцем, якби син Аполлона могутнім
Зіллям мене не зцілив. І як тільки мистецтвом Пеана
Й силою трав, хоч обурювавсь Діт, до життя я вернувся
Вдруге, — мене, щоб такого вдостоївшись дару, присутній,
Заздрості там не пробуджував, Кінтія хмарою вкрила.
Потім, щоб міг я безпечно, лиця не ховаючи, жити,
Віку вона додала мені й до невпізнання змінила
540 Вигляд і довго вагалась: куди їй — на Крит чи на Делос —
Краще послати мене. Але, Делос і Крит залишивши,
Переселила сюди. Лиш ім'я, щоб затерти про коней
Згадку, веліла змінить: «Гіпполітом ти був до сьогодні, —
Мовила, — Вірбієм будеш віднині, народжений двічі!»
От і живу тут, один з-поміж нижчих богів, і шаную
Владарку лісу цього, й на прихильність її покладаюсь».

Впертого болю Егерії все ж не могла пригасити

Туга чужа: до підніжжя гори, безталанна, припавши,
Далі спливає слізьми. Змилоствилась, врешті, над нею
550 Феба сестра: джерело крижане вона з неї зробила —
По вічноплинній воді розпустила знеможене тіло.
Дивна подія розчулила німф. Навіть син Амазонки
Вражений був і, напевно, так само завмер, як тірренський
Ратай, коли серед поля побачив ту брилу знаменну,
Що ворухнулась сама по собі, без нікого, а потім,
Вигляд землі залишивши,— людський прийняла і відразу
Віщі уста, щоб майбутнє пророчити всім, розтулила.
Люди тамтешні його йменували Тагетом; він перший
Плем'я етруське навчив пізнавати події прийдешні.
560 Або, як Ромул колись,— задивившись на спис, що віддавна
Встромлений в землю, стирчав на горбі Палатінському й раптом
Зазеленів, бо тримало його вже не вістря, а корінь,
Бо не знаряддям убивчим уже, а гнучким, гінкорослим
Деревом був, що здивованих тінню окрило неждано;
Або як римлянин Кіп, коли в річці прозорій побачив
Роги свої — таки справді їх бачив!— і думав, що в хвилі
Образ оманний відбивсь. До чола став торкатись: під пальцем
Те, що побачив, одчув. Перестав тоді зір свій винити,
І, зупинившись,— а йшов переможцем над військом ворожим,—
570 Руки до неба підняв, одночасно звернув туди й очі:
«Що має значити,— мовив,— це чудо, боги? Якщо радість,
Хай на Квірінів народ, на вітчизну спаде. Якщо горе —
Хай воно стріне мене!» Спорудивши дерновий жертовник,
Палить вогні запашні, трав'янистий обкурює вівтар.
Хлюпає з чаші вино і, шукаючи віщого знаку,
Трепетні нутрощі вбитих овечок обстежує пильно.
Тільки-но глянув на них ясновидець тірренського люду,—
Безліч великих подій перед ним промайнули; щоправда,
Чіткості в них не було. Та, коли всепроникливий погляд
580 Він од жертовних тварин перевів на рогатого Кіпа,—
«Здрастуй, владарю,— промовив.— Тобі ж і рогам твоїм, Кіпе,
Будуть слухняні укріплення Лацію, вся ця місцевість.
Тільки, гляди, не барись! Увійди у відчинені брами.
Не зволікай же! Так доля наказує: прийнятий в Місті
Владарем будеш, і берло твоє не схитнеться повіки».
Кіп, це почувши, подався назад, відвернув, спохмурнівши,
Погляд од мурів міських. «На ліси та на гори,— жахнувся,—
Хай те пророцтво летить! На вигнанні я радше звікую
Вік свій увесь, ніж подамся володарем на Капітолій!»
590 Мовив і тут же народ, і поважний сенат на зібрання
Скликав, але перед тим приховав свої роги під мирним
Лавром, і тільки тоді він на пагорб, насипаний військом,
Вийшов. Молитву богам проказавши за звичаєм давнім,—
«Є тут,— промовив,— один; якщо з Міста він тут же не буде

Вигнаний,— стане царем. Не ім'я підкажу, а прикмету:
Виросли роги йому на чолі,— сповіщає провидець.
Варто ввійти йому в Рим — і рабами ви станете з вільних!
Міг би й тепер він крізь браму відчинену в місто прорватись,—
Я не дозволив на те, хоча з ним саме я найтісніший
600 Маю зв'язок. Відженіть якнайдалі, квіріти, від Міста
Мужа того, чи забийте в кайдани, якщо їх заслужить,
Чи умертвіть, щоб розвіяти страх перед лютим тираном!»
Як задзвенять, коли вдарить крилом своїм Евр ошалілий,
Сосен оголені стовбури, як загуде, колихнувшись,
Море, коли віддалік дослухатись до нього, так само
Зібраний люд зашумів. Хоч який невиразний був гомін,
Чулось питання одне, мов луною підхоплене: «Хто він?»
Вже й оглядають чоло один одному: в кого ж ті роги?
610 Кіп їм ізнову: «Кого так шукаєте, — в ваших руках він!»
І, з голови свій вінок, хоч юрба не давала, зірвавши,
Лоб оголив, де злих намірів свідчення — роги стирчали.
Очі відводять усяк; мовби шелест пішов по зібранню,
І на чоло його, слави та почестей гідне, дивились —
Хто в те повірити б міг? — неохоче. Зневаги, одначе,
Довго не стерпіли — й знову заклали вінець урочистий.
Знатні ж, оскільки ти в місто ввійти не наважився, Кіпе,
Стільки тобі, замість дару почесного, поля вділили,
Скільки, за плугом важким ідучи, ти зумів обороти
620 Парою добрих волів од світанку до заходу сонця.
Потім у мідний одвірок, щоб подиву гідна подія
В пам'яті довгі тривала віки, вкарбували ці роги.

Нині, співців божества, підкажіть, невсипущії музи,—
Ви ж бо те знаєте: вас не одурює давність розлога,—
Як це до ряду святинь у високому Ромула місті
Острів, що Тібр його жовтий омив, залучив Короніда.
В Лації мор небувалий колись розгулявсь у повітрі.
Кров із блідих, занепалих людей випивала хвороба.
Врешті, втомившись ховати мерців, зрозумівши, що марно
630 Всі їх зусилля пішли, що біді й лікарі не зарадять,
По допомогу до неба звертаються: в Дельфи, чий камінь —
На серединному місці землі, до оракула Феба
Йдуть і благають, щоб сонячний бог рятівним віщуванням
Лихо від них одвернув, покінчив з моровицею в місті.
Місце, де храм був, і лавр, і грімкий сагайдак Аполлона —
Все затремтіло нараз, і з глибин потаємних святині
Голос триніжок подав, схвилювавши серця переляком:
«Те, що шукаєте, римляни, тут, — поблизу слід шукати.
Йдіть, щоб рятунок найти поблизу. Бо не сам Аполлон вам
640 Поміч у скруті подасть на цей раз, тільки син Аполлона.
З добрим знаменням — у путь, до нащадка мого, вирушайте!»

Шойно розважний сенат ознайомився з волею бога,
Шойно довідались, де б міг селитися Фебів нащадок,—
До берегів Епідавра негайно судно споряджають.
Ось воно вже підпливло, побережжя торкнувшись опуклим
Днищем,— і стали послі перед радою грецьких старійшин:
Просять, щоб їм дали бога, котрий покінчив би, присутній,
З лихом Авсонії — так віщування велить недвозначне.
Греки на це подивились по-різному: дехто був певний,
Що неможливо відмовити; більшість, однак, була проти:
650 Дбаймо про себе, мовляв, і Цілителя з рук не пускаймо.

Поки вагалися, в сутінках світло розвіялось денне,
Далі вже й тіні густі поповзли по земнім круговиді.
Тут уві сні рятівного побачив ти, жителю Рима,
Бога; край ложа твого він стояв саме так, як у себе
В храмі стоїть: неотесану палицю в лівій руці мав,
Правою, мов у задумі, погладжував бороду довгу.
Врешті, таке з його вуст заспокійливе слово злетіло:
«Ти не хвилюйся: прийду в ваше місто, змінивши свій образ.
660 Бачиш змію, що довкола кийка мого кільцями в'ється?»
Добре приглянься, щоб міг її потім пізнати, бо в неї
Я перевтілюсь, але буду більший; якими бувають
Жителі неба, коли свій божественний змінюють вигляд».
Голос розвіявся й бог, а за голосом вслід і за богом —
Сон, а за сном навздогін — благодатний світанок надлинув.
Шойно рої мерехтливих зірок розігнала Аврора,
Все ще не знаючи, що їм робити, зійшлися вельможі
В гарно збудований храм і благають, щоб, віщій подавши
Знак, їм сам бог указав, на якому б волів бути місці.
670 Ледве промовили те,— величезною ставши змією,
Золотом гребеня бог заяснів, себе виявив свистом;
І колихнулось зображення бога, жертovníк і двері,
Золотосяйне склепіння й долівка стряслась мармурова.
Сам посередині храму свого він по груди, високий,
Звівся й окинув усіх миготливим од полум'я зором.
Заціпеніла юрба. Тільки жрець, що священне волосся
Білою стрічкою мав перев'язане, бога впізнавши,—
«Ось він, Цілитель!— гукнув.— Привітайте словами й душею
Бога, що вам об'явивсь! Хай щасливою, о незрівнянний,
680 Буде поява твоя для народу, що храм твій шанує!»
Кожен, як велено, бога вітає; благальну молитву
Всі за жерцем повторяють гуртом; і словами, й душею
Богові честь виявляють належну й нащадки Енея.
Той в свою чергу схитнув своїм гребенем — добре знамення!—
Тричі мигнув язиком блискавично, присвиснувши тричі.
Потім донизу по сходах ковзнув. Перед виходом ще раз
На стародавній жертovníк оглянувся, наче прощався

З домом своїм затишним та з порогом обжитого храму.
Ось він по встеленій квітом землі, вигинаючи тіло,
В'ється високими колами через середину міста
690 Ген аж до гавані, що напівкруглим захищена валом.
Там зупинився; ласкаво поглянув на тих, що юрбою
Мовчки ступали за ним, на своїх шанувальників ревних,—
І переповз на судно авсонійське. Воно, колихнувшись
Під тягарем божественного тіла, занурилось глибше.
Раді Енея сини. На піску прибережному, вдячні,
Вбили бика й одв'язали мерщій корабельні причали.

З вітром попутним помчав корабель. Бога здалеку видно:
700 Шню лускату на зігнутий ніс корабельний поклавши,
В синю далінь задивився. При мірних вітрах Іонійське
Море пройшли й підпливли до Італії з шостим ранковим
Блиском Палланта дочки. Оминають Лакінію, славу
Храмом Юнони. Позаду лишивсь прибережний Скілакій,
Згодом — Япігія. Зліва од весел розтанули в морі
Скелі Амфрізькі, а справа — обривисті кручі Келенські.
Вже за кормою — Рометій, Кавлон, вже Нарікія зникла.
Вже пропливли без пригод сіцилійські вузини Пелора,
І владаря Гіппотада оселю, і рудні темеські;
710 Далі — Левкосія, острів, і Пест, на троянди багатий,
І мальовничі Капреї були, й передгір'я Мінерви,
І виноградними лозами славні нагір'я суррентські,
Й місто Геракла, й Сівілли святилище, Кумської жриці;
Потім — Літерн, де гарячі джерела й дерева, багаті
На запахущу смолу, і Вольтурн, що пісок загрибає,
І Сінуесса, де цілі рої голубів сніжно-білих;
І нездорові Мінтурни, й земля, де колись вихованець
Пагорб насипав, і край Антіфата, й Трахант болотистий,
Врешті,— Кірки земля і з утоптаним берегом Антії.
720 Щойно вітрильне судно повернули туди мореплавці,—
Вища-бо хвиля пішла,— по дошках корабельних ковзнувши,
Дугоподібно звивається бог і за мить проникає
В батьківський храм, що піску золотавого східцем торкався.
Та коли море вляглось, Епідаврець лишає отецький
Храм і вівтар, де побув якийсь час із спорідненим богом.
От він і знов прибережний пісок борознить шурхотливо
Тілом лускатим, і знов, по кормі переливно ковзнувши,
Ніс корабля головою гнітить, поки в Кастр і в священну
Гавань Лавінія не завітали, де Тіброве гирло.
730 Люд,— і мужчини, й жінки,— щоб зустріти прибулого бога,
Юрбами суне туди; йдуть і діви, що твій підживляють,
Весто троянська, вогонь; голоси там лунають вітальні.
Поки судно просувається вгору по жовтому Тібру,
Ладан потріскує на вівтарях, що рядочком димляться

Вдовж берегів, розвіваються пахощі в чистім повітрі.
Жертва лягає під ніж, зігріваючи кров'ю залізо.
Ось і до Рима, що знявся над світом, судно завернуло.
Випроставсь бог і, над щоглою звившись, витягує шию
В різні боки — чи не знайде підхожого місця для себе.
Мовби на дві течії роз'єднавшись, ріка омиває
740 Острів, що й назву отримав таку. Пливучи собі далі,
Тібр охопив цей окраєць землі мов двома рукавами.
Фебова чудо-змія, корабель залишивши латинський,
Тут поселилась і, вигляд небесний прийнявши, поклала
Горю народному край — прибула з порятунком для Міста.

Все-таки цей Рятівник був прибульцем у наших святинях,—
Цезар став богом на рідній землі. Та не Марс і не тога,—
Хоч незрівнянний був тут, як і там,— не звитяжницькі війни,
Не громадянські діла і не звершень окрилена слава
Перетворили його на незнану зорю, на комету,—
750 Ні, він засяяв нащадком своїм: із діянь величавих
Найвидатніше — що саме його йменував своїм сином.
Чи важливіше, скажіть, моревладних приборкати бритів,
Дальню ріку — семигирловий Ніл, де зростає папірус,
На переможних пройти кораблях; нумідійців зухвалих
І кініфійського Юбу, і Понт, Мітрідатами гордий,—
Всіх подолати, зробити набутком народу Квіріна,
Бути достойним численних тріумфів, численні — відбувши,
Ніж породити такого вождя, за чийого правління
Роду людському, всевишні боги, ви так щедро сприяли!
760 Щоб не походив цей муж од людського, од смертного сім'я,
Той мусив стати безсмертним. Помітила те злotosяйна
Мати Енея, помітила те, що нависла жорстока
Смерть над верховним жерцем, що піднесено змовницьку зброю,
Зблідла й, кого б із богів не зустріла, сумна, по дорозі,—
«Глянь,— нарікала,— з яким-то завзяттям кують проти мене
Лихо, з яким-то лукавством на голову митять єдину,
Що залишилася нині мені від Іула-дарданця!
Доки ж то мають одну лиш мене обсідати турботи?
То мене буйний Тідід калідонським поранює списом,
770 То непокоять погано захищені мори троянські,
То, безпорадна, дивлюсь, як мій син, по морях наблукавшись,
До безгомінного краю спускається, в темні оселі;
З Турном, рутульським вождем, а по правді — з Юноною радше
Вперту провадить війну. Та навіщо пригадую давні
Прикрощі роду мого? Не колишній — сьогоднішній острах
Душу гнітить: онде гострять мечі проти мене злочинці!
Ви ж зупиніть їх, молю! Одверніть лиходійство жахливе!
Вести вогонь хай не згасне, залитий понтифіка кров'ю!»
Місця на небі собі не знаходячи, тужить Венера —

780 І сколихнула всевишнім серця, але сестер одвічних
Присуди сплетено так, що й богам розірвати їх годі.
Все ж виявляють близької біди недвозначні знамення:
Кажуть, у хмарах важких наче зброя раз по раз бряжчала,
Труби та грізні роги подавали свій голос із неба,
Передвіщаючи гріх. Навіть сонце, сумне та поблякле,
Світло мертвотно-бліде по тривожній землі розсівало.
Серед зірок де-не-де смолоскипи зринали багряні.
З хмар дощових опадали на землю криваві краплини.
790 Темною ржею на досвітку й Люцифер голубоокий
Всіяний був; було кров ю забризкане й місячне коло.
Пугач могильний на кожному кроці стогнав лиховісно.
Слізьми спливали обличчя богів із слонової кості.
Кажуть, то спів, то погроза в священних гаях розлягались.
Жертва на користь не йшла. Про страшні потрясіння звіщало
Хворе нутро; перетнутою лезом бувала й печінка.
Всюди — на площі міській, біля кожного дому та храму
Пси завивали вночі; потривожені тіні померлих,
Кажуть, никали, німі, вулицями й здригалося Місто.

800 Не відвернули, однак, ні насильства, ні рішення Долі
Перестороги богів. Лиходії до храму святого
З голим мечем увійшли! Не знайшли для переступу й крові
Іншого місця на цілий наш Рим — лиш оселю сенату!
Щойно тоді Кітерея, сплеснувши руками, в розпуці
Б'є себе в груди, нащадка окутати хмарою хоче,—
Так, як Паріса від гніву Атріда колись приховала,
Як непомітно й Енея спасла від меча Діомеда.
Батько ж їй каже таке: «Проти Долі незборної хочеш,
Доню, піднятись, одна? Завітай-но до сестер могутніх,
810 Трьох віковичних богинь: на основі стійкій там обширний
Стіл, а на ньому — події, вкарбовані в мідь та залізо.
Вічні, незгладні вони; ні громів, які небо стрясають,
Ні блискавиць, ані поштовхів жодних вони не бояться.
В крицю вкарбовано там і твого божественного роду
Суджений Долею шлях. Я про нього читав і затямив,
Тож і тобі сповіщу про майбутнє твого покоління.
Той, чия доля тебе непокоїть, завершує нині
Вік свій — усі ті роки, що належать землі, Кітереє.
Вступить він богом на небо й у храмах шанований буде,
Вдячний тобі за це й сину, що, ймення його перейнявши,
820 Прийме на плечі державний тягар і за батька звитяжним
Месником стане, бо я буду з ним невідступно на війнах
Ласки попросять у нього, вождя, по виснажній облозі
Мури Мутіни, подавшись; його і Фарсал пригадає;
Кров ю пролітою зростяться знов ематійські Філіппи.
Ймення гучне заніміє на дні Сіцилійського моря.

З римським вождем надаремно побравшись, впаде єгиптянка,
Повна шалених надій, і розвіються п'яні погрози,
Нібито має Канопові наш Капітолій служити.
Втім, чи назву тут чужинців усіх, що на схід і на захід
830 Від Океану живуть? Де людина селитися може,—
Там буде влада його; буде й море йому слугувати.
Миром осяявши землі довкіл, на права горожанські
Зверне думки свої й найсправедливіші видасть закони.
Прикладом власним поправивши звичаї, зверне, провидець,
Зір на прийдешні віки; покоління наступні побачить
І побажає, щоб син, осяйної дружини нащадок,
Разом з ім'ям перейняв і про Рим невсипущу турботу.
Тільки тоді, як зрівняється віком із старцем пілоським,
Небо підхопить його, між родинні сузір'я помістить...
840 Цю ж його душу стійку, що з грудей вилітає крізь рани,
Зоряним сяйвом зроби, хай на наш Капітолій, на форум
Вічно з небесних осель споглядає божественний Юлій!»

Щойно він вимовив те, благодатна Венера негайно
В римський сенат із ефіру спустилась і там, непомітна,
Цезаря душу взяла; не могла допустити до того,
Щоб у повітрі, як дим, розпливалась — між зірок оселила.
Поки несла — мовби жар усе дужчий обпалював лоно,
І відпустила її, й, спалахнувши, душа піднялася
850 Вище, ніж місяць; майнувши в просторах вогненным волоссям,
Зіркою вже мерехтить. Поглядає з висот на великі
Синові справи — й радіє всім серцем його перевазі.
Хоч заперечує син, щоб його прославляли над батька,
Вільна, проте, й не покірна наказу ніякому слава
Першість йому надає, тільки в цьому йдучи проти нього.
Так поступився Атрей Агамемнону: синові — батько;
Так над Егеєм піднявся Тесеї, так Ахілл — над Пелеєм;
Так, — щоб нарешті я міг відповідніший приклад подати, —
Древній Сатурн од Юпітера менший. В ефірних оселях
Обширом світу потрійного править Юпітер. А землю —
860 Августу він доручив, отже, й Август — владар наш і батько.
Ви, охоронці-боги, що колись відвели від Енея
Меч і вогонь! Ви, місцеві боги, ти, Квіріне, хто наше
Місто заклав, нездоланного Ромула батьку — Градіве,
Ти, що в пошані святій між пенатами Цезаря, Весто,
З Вестою Цезаря й ти, хто при вогнищі став, Аполлоне!
Ти, хто в тарпейській високій святині, Юпітере-батьку!
Всі, кого чистий душею співець закликать має право:
Хай не спішить надійти, хай живими вже й нас не застане
870 День, коли Август, цей світ залишивши, — своє володіння, —
Зійде на небо й сприяти побожним іздалеку буде!

Ось і завершено труд. Ні вогонь, ні залізо, ні зловна
Давність не владні над ним, ані гнів руйнівний Громовержця.
Хай надлетить неминучий той день, що за правом одвічним
Тіло бере,— закінчиться лиш никле моє існування:
В день цей єства свого кращою часткою, звившись над світом,
Злину до зір, і ніщо не схитне, не затре мого ймення.
Всюди, куди б на землі не прослалася Римська держава,
Буду в людей на устах і, якщо таки можна покластись
На прозорливість співця,— возвеличений, житиму вічно.

ПРИМІТКИ

КНИГА ПЕРША

10. *Титан* — бог сонця Геліос (тут — сонце), син *Гіперіона*, одного з титанів — дітей *Урана* (Неба) і *Геї* (Землі); з ним ототожнювали *Феба-Аполлона*.
11. *Феба* — *Діана* (*Артеміда*), дочка *Юпітера* і *Латони*, богиня полювання, уособлення *Місяця*.
13. *Амфітріта* — дочка морського бога *Нерея*; тут — море.
61. *Евр* — південно-східний вітер.
- До країв набатейських... — тобто в Аравію.
64. *Зефір* — лагідний західний вітер.
65. *Борей* — поривистий північний вітер; у римлян — *Аквілон*.
66. *Австр*, *Австер* — південний дощовий вітер; у греків — *Нот*.
82. *Син Іапета* — *Прометей*.
113. *Сатурн* — стародавній італійський бог, ототожнений з грецьким *Кроносом*, якого скинув його син *Зевс* (*Юпітер*) у підземелля — *Тартар*; за часів *Сатурна* (*Кроноса*) був «золотий вік».
123. *Церерине зерно* — збіжжя; *Церера* — сестра *Юпітера*, богиня землеробства і родючості.
139. *Стігійською* — тобто підземною, від *Стіксу*, річки в підземному царстві.
150. *Астрея* — богиня справедливості; покинувши землю, стала сузір'ям *Діви*.
152. *Діти землі* — гіганти, сини *Геї* та *Урана*, що розпочали боротьбу з олімпійськими богами; були подолані з допомогою *Геракла*.
155. *Олімп*, *Пеліон*, *Осса* — гори в *Фессалії* (давня *Гемонія*), області на півночі *Греції* в басейні ріки *Пенею*.
163. *Сатурній* — *Юпітер*, син *Сатурна*. Дочкою *Сатурна* була *Юнона* — *Сатурнія* (див. далі рядок 612), дружина *Юпітера*.
165. *Лікаонову учту*... — йдеться про *Лікаона*, міфічного володаря *Аркадії* (див. далі, рядки 210—239).
176. *Палатин* — міська дільниця на *Палатинському пагорбі*, де були святині, палац *Августа*, оселі римської знаті.
178. *Громовержець* — *Юпітер*.
187. *Нерей* — син *Понта* і *Геї*, батько *нереїд*, морських німф.
193. *Фавни*, *сільвани* — боги лісів і полів, опікуни отар. *Сатири* — лісові божества у вигляді людей з козячими ногами, супутники *Вакха*, бога вина й веселості.
201. *Цезаря кров*... — йдеться про *Гая Юлія Цезаря* (100—44 рр. до н. е.), що загинув від рук змовників — прихильників сенатсько-аристократичної республіки.
- 216—217. *Менал*... *кілленські гаї*... *сосняк на Лікею*... — *Перераховуються* місцевості *Аркадії*, лісової області на *Пелопоннесі*.
226. *З роду молосців*... — тобто з племені, що населяло *Епір*, область на півночі *Греції*.
256. *Рішення Долі*... — За уявленням філософів-стоїків, світ періодично повинен виникати з вогню і знищуватись у ньому.
259. *В кузнях кіклопів*... — *Кіклопи*, помічники *Вулкана*, бога вогню і ковальського мистецтва, кували для *Юпітера* блискавки.
271. *Воду Іріда бере*... — За уявленням стародавніх, *Іріда* (веселка), живлячись випарам, постачає хмарам воду. Порівн. у Т. Шевченка: «Як у Дніпра веселонька воду позичає».
275. *Брат лазуровий* — *Нептун*, бог моря.

276. *Ріки скликаючи...*— тобто річкових богів; вони завжди зображувались рогатими, довголітніми.
283. *Гупнув тризубцем...*— Нептуна називали також «потрясателем землі»; тризубець — символ його влади.
287. *Домашні божки* — пенати, охоронці домашнього вогнища.
313. *Край аонійський* — Беотія, область у Середній Греції; *Фокіда* — сусідня область.
- Ета* — гора між Фессалією і Середньою Грецією.
317. *Парнас* — гора в Середній Греції, що вважалась оселею Аполлона і Муз.
319. *Девкаліон* — син Прометея, володар Фессалії; Девкаліона та його дружину Пірру боги врятували від всесвітнього потопу, зважаючи на їхню побожність.
321. *Феміда* — дочка Урана і Геї, віща богиня справедливості і порядку.
331. *Трітон* — морський бог, син Нептуна й Амфітріти. Сурмою з мушлі він оповіщав повеління свого батька.
352. *Спільний наш рід...*— Пірра була дочкою Прометеевого брата Епіметея (див. далі, рядок 391).
369. *Кефіс* — річка в Беотії.
418. *З сонцем вогненным...*— Згідно з концепцією філософів-стоїків, вогонь, пронизуючи всесвіт, є джерелом усякого життя.
433. *У незгідливій згоді...*— За вченням Емпедокла (V ст. до н. е.), в природі взаємодіють дві рушійні сили — любов і ворожнеча.
452. *Дафна* — німфа, дочка річкового бога Пенея.
453. *Купідон (Амур)* — син Афродіти (Венери). Його зображували з факелом або луком та стрілами: він запалював і зранював любов'ю серця.
463. *Кітерея* — Венера; від Кітери, острова на півдні Пелопоннесу, одного з осередків її культу.
480. *Гіменей* — бог шлюбу.
516. *Делос* (острів в Егейському морі), *Кларос* (іонійське місто поблизу Колофона), *Тенед* (острів біля побережжя Малої Азії), *Патари* (місто в Лікії) — центри культу Аполлона.
566. *Пеан* — Аполлон, бог-цілитель.
569. *Темпе* — славна красою долина у Фессалії між горами Олімпом і Оссою.
570. *Пінд* — гірський хребет на західній межі з Фессалією.
577. *Своїм краєм споріднені...*— тобто фессалійські.
- 579—580. *Сперхій, Еніпей, Апідан, Амфріс і Еант* — річки Фессалії й Епіру.
583. *Інах* — ріка в Арголіді (східний Пелопоннес), бог цієї ріки, а також міфічний володар Аргоса, столиці Арголіди.
584. *Іо* — німфа, дочка Інаха.
586. *Серед манів...*— тобто серед померлих.
598. *Лерна* — озеро в Арголіді. *Ліркейські поля* — тобто аркадські; *Ліркей* — гора, звідки витікає ріка Інах.
624. *Аргус* — стокий сторож, далекий нащадок Юпітера.
642. *Наяди* — річкові німфи.
668. *Фороніда* — Іо, внучка Форонея, батька Інаха.
669. *Плеяда* — Майя, дочка титана Атланта, мати Меркурія, вісника богів.
699. *Пан* — лісовий бог, опікун отар і пастухів; йому була посвячена гора Лікей в Аркадії.
690. *Гамадриади* — лісові німфи, Нонакра — гора в Аркадії.
694. *Ортігійська богиня* — Діана: *Ортігія* — давня назва Делосу, де, за переказом, народилася богиня. Ортігією називали також Сіцилію (рядок 499 V книги).
702. *Ладон* — річка в Аркадії.
713. *Кілленій (Кілленід, Кілленець)* — Меркурій, що народився на Кіллені, аркадській горі.
725. *Ерінія* — богиня помсти. (Див. прим. до 451—452 рядків IV книги).
747. *Серед нільського люду...*— За переказом, прибувши у вигляді корови в Єгипет, Іо вшановувалась тут як богиня Ісіда.
751. *Сонця син...*— *Фаетон*, за переказом, народився від Феба, що покохав *Клімену*, дружину царя ефіопів Меропа.
763. *Радістю сестер...*— тобто *Геліад*, що їх Клімена народила від сонячного Феба (Геліоса).

КНИГА ДРУГА

1. Сонця палац...— Описуючи міфічний палац Феба, Овідій орієнтується на сучасні йому будівлі — храми, палаци.
2. Піроп — сплав міді й золота.
5. Мульцібер (досл.: «той, хто пом'якшує (тобто плавить) метал») — Вулкан.
9. Протей — морський бог, що мав властивість обертатися в різні істоти.
11. Доріда — дочка Океана і Тетіс, дружина Нерей; її дочки — німфи-нереїди.
- 45—46. Рікою, що в підземеллі пливе...— тобто Стіксом.
68. Тетіс — дочка Урана і Геї, дружина Океана, мати Клімени.
78. Образи звірів...— знаки Зодіака.
115. Люцифер (досл.: Світоносець; у перекладі також Зірниця) — назва ранкової зірки, планети Венери, що з'являється перед сходом сонця.
118. Гори — тут — богині пір року, дочки Зевса і Феміди.
129. П'ять поясів...— тобто п'ять небесних сфер.
- 138—139. Змії... Жертовник — сузір'я на північ і на південь від Скорпіона.
142. Меж гесперіських...— тобто західних: берег Океану, за тогочасними уявленнями, був межею землі.
171. Тріони, або Аркти,— сузір'я Великої і Малої Ведмедиці.
176. Волопас (у греків Боот) — сузір'я північної півкулі неба.
- 217—226. Тавр — гірський кряж у Кілікії (Мала Азія). Тмол — гора в Лідії; Афон — у Македонії. Ета, Отрій, Осса — гори в Фессалії. Іда — гірське пасмо біля Трої. Гелікон — посвячена музам гора в Беотії. Гем — гірський кряж у північній Македонії і Фракії (нині — Балкани); Еагр — фракійський цар, батько Орфея. Ерікс — гора й місто на о. Сіцилії з храмом Венери. Кінт — гора на о. Делосі, місце народження Аполлона і Діани. Мікала, Мімант — передгір'я та гора в Іонії. Родопа — гірський хребет у західній Фракії. Діндіма — гірське пасмо у Фрігії (Мала Азія). Кіферон — посвячена Вахкові гора між Беотією та Аттикою.
- 239—258. Діркея — джерело. Амімона — джерело біля Аргоса. Ефіра — давня назва Коринфа. Піренська волога — тобто джерело Пірена в Коринфі. Танаїс — Дон. Каїк тевфрантський — річка в Місії (країна в Малій Азії); тевфрантський — «той, що належить Тевфрантові» — царю Місії, місійський. Лікорм — давня назва ріки Евен в Етолії. Меандр, нині Мендерес — ріка в Карії (Мала Азія), має дуже звивисте русло. Еврот — головна ріка Лаконії; тенарський — лаконський, лакедемонський. Мелант — мігдонійська, тобто фракійська ріка. Оронт — ріка в Сирії. Істер — нині Дунай; Фасіс — нині Ріон, ріка в Колхиді (Грузії); Термодонт (нині Терме) — ріка в Кападокії (країна в Малій Азії), яка впадає в Чорне море; Алфей — головна ріка в Пелопоннесі. Таг — золотоносна ріка на Піренейському півострові (нині Тахо в Іспанії). Каїстр — славна лебедями ріка Лідії (Меонії). Гебр, Стрімон — ріки у Фракії; ісмарійські — тобто фракійські (від гори Ісмар). Родан — Рона; Рен — Рейн; Пад — По.
261. Владар підземний — Плутон (Аїд, Діт); його дружина — Просерпіна (Прозерпіна, Персефона).
264. Кіклади — острови в Егейському морі біля берегів Греції.
291. Твій брат...— тобто Нептун (Посейдон).
292. В частку йому...— йдеться про поділ світу між трьома братами — Зевсом, Посейдоном, Аїдом (порівн. «Іліада», XV, 187—193).
323. Ерідан — міфічна ріка на заході Європи, часто ототожнювана з Падом.
340. Фебові доньки — Геліади, сестри Фаетона, що перемінилися у тополі, а їхні сльози — у бурштин.
370. Лігурійці — жителі Лигурії, області Північної Італії.
- 405—406. Аркадію... рідний свій край...— Згідно з одним із міфів, Зевс народився в Аркадії.
- 409—410. Нонакрінська дівчина — Каллісто, мисливиця з Аркадії, супровідниця Артеміди, або Діани (див. також I, 690).
442. Діктінна — (досл.: «та, що розставляє сіті») — епітет Діани.
454. На братовім жарі...— тобто на сонці: Артеміда (Діана) — сестра Феба (Аполлона), бога сонця.
460. 496. Паррасійка, Лікаонія — Каллісто (уродженка Паррасії, місцевості Аркадії, дочка Лікаона).

464. *Кінтія* — Діана.
495. *Батько* — перемінений у вовка Лікаон.
507. *Двома сузір'ями...* — тобто Великою Ведмедицею і Волопасом.
510. *Океан* — син Урана і Геї, чоловік Тетіс; також ріка, що, за уявленнями стародавніх, оточувала землю.
- 538—539. *Гусям... що... врятували... Капітолій...* — За переказом, гуси, розбудивши криком уночі сторожу, врятували Рим від нападу галлів у 387 р. до н. е.
543. *Ларісса* — головне місто Фессалії.
- Дельфієць* — Феб.
545. *Фебовий птах* — ворон; політ і каркання цього птаха брались до уваги при віщуванні.
552. *Паллада (Мінерва)* — дочка Юпітера, покровителька науки і ремесла.
553. *Актейських лоз...* — тобто аттичних: Акте — давня назва Аттики, області в середній Греції.
- Еріхтоній* — син Вулкана, напівлюдина, напівзмія.
555. *Кекропа двоїстого...* — Кекроп, міфічний засновник Афін, був напівлюдиною, напівзмієм.
569. *У фокейським краю...* — тобто у Фокіді, місцевості в середній Греції.
574. *Бог...* морський — Нептун.
579. *Діва* — тут Мінерва.
590. *Ніктімена* — дочка лесбійського володаря Епопея; за любов до свого батька була перемінена в сову — птицю Афін-Паллади (Мінерви).
630. *Син* — тут Ескулап (Асклепій), що став богом лікування. Його вихователем був розумний кентавр (напівкінь, напівлюдина) *Хірон*.
646. *Діда вогонь...* — тобто блискавка Юпітера.
653. *З безсмертного смертним... станеш...* — Вражений отруйною стрілою Геракла, безсмертний *Хірон* попросив у богів смерті.
675. *Дала їй ім'я... переміна.* — Гіппе по-грецькому означає «кобилиця».
676. *Філіри син* — *Хірон*.
679. *На... лугах мессенійських...* — тобто в Мессенії, на півдні Пелопоннесу. *Еліда* — область на Пелопоннесі, де відбувались Олімпійські ігри.
685. *Пілійські (пілоські) поля* — землеволодіння міста Пілоса в Еліді.
686. *Майї син* — Меркурій.
689. *Нелей* — володар Пілоса в Еліді.
709. *Над муніхійськими нивами...* — тобто аттичними (Муніхій — гавань біля Афін).
710. *Лікея сади* — гімнасій, де викладав Арістотель; тут, як і в деяких інших місцях, Овідій допускає анахронізм.
727. *Ядро з балеарської... пращі...* — жителі Балеарських островів славились майстерністю метання з пращі.
742. *Плейона* — одна з дочок Океана, дружина Атланта.
752. *Богиня війни* — Мінерва.
757. *Бога лемносця...* — тобто Вулкана, що, за переказом, мав оселю на Лемносі в Егейському морі. *Дитя, що родилось без матері...* — тобто Еріхтоній (див. книгу I, рядок 552 і далі).
783. *Трітонія (Трітоніда)* — Афіна (Мінерва).
794. *Місто...* Трітонії-діви — Афіни.
836. *Батько* — Юпітер.
840. *Матір твою.* — Йдеться про сузір'я Плеяди, до якого належала й Майя, мати Меркурія. *Сідонська* — фінікійська (від міста Сідон у Фінікії).
845. *Тірських дівчат...* — від фінікійського міста Тір (нині м. Сур у Лівані).
858. *Агенора донька* — Європа.

КНИГА ТРЕТЯ

2. *На діктейських полях...* — тобто на Криті (Дікте — гора на Криті).
4. *Кадм* — син Агенора, брат Європи, міфічний засновник Фів у Беотії.
8. *В оракула Феба...* — тобто в Дельфах, де в печері біля Кастальського джерела перебувала віщунка.

13. Вважалося, що «Беотія» по-грецькому означає «коров'яча місцевість».
19. Панопа — місто на річці Кефіс між Беотією і Фокідою.
111. *Опадає завіса...* — Завісу в римському театрі на початку вистави не піднімали, а опускали.
147. *Юнак гіантійський...* — Актеон, внук Кадма, батька Автоної; гіантійський — тобто беотійський (від гіантів, племені, що населяло Беотію).
173. *Тітанія* — Діана, внучка титана Сатурна.
258. *Суперниці Тірської...* — тобто Європи.
261. *Семела* — дочка Кадма.
304. *Тіфей* — один із гіантів.
- 314—315. *Нісейські німфи* — тобто з гори Ніси в Індії, де, за переказом, народився Вакх.
323. *Тіресій* — знаменитий фіванський віщун.
342. *Ліріопея* — німфа, мати Наркіса.
406. *Рамнусія* — Немесіда, богиня, що карала зухвальство та гордість (від міста Рамнунта в Аттіці, де був її храм).
511. *Ахейські* — грецькі.
514. *Пентей* — міфічний володар Фів.
520. *Лібер* — Вакх.
523. *Матір свою* — Агаву.
531. *Змієродні... Марса нащадки...* — Змії, із зубів якого, за переказом, народились предки фіванців, вважався сином Марса, бога війни.
537. *Юрба сороміцька...* — Йдеться про непристойності, характерні для Вакхових свят.
539. *Тір* — Фіви (за переказом, Кадм переселився в Беотію із фінікійського міста Тіра).
541. *Тирс* — обвита плющем або виноградною лозою палиця з шишкою на кінці, жезл Вакха.
559. *Акрісій* — міфічний аргоський володар, що виступав проти культу Вакха. *Оманливий бог* — Вакх.
564. *Атамант* — син Еола, бога вітрів, брат Сісіфа (див. прим. до книги IV, рядок 460).
576. *Із Тірренського краю...* — тобто з Лідії, країни в Малій Азії; звідти за давньою теорією, походили етруски (тірренці). Тому Етрурію, країну в центральній Італії, названо далі (рядок 583) Меонією, за назвою частини Лідії.
594. *Коза Оленійська...* — Коза Амалтея (сузір'я).
595. *Тайгета* — дочка Атланта, одна з сузір'я Плеяд. *Гіади* — сузір'я коло голови Тельця; його поява і захід супроводжується дощами.
636. *Наксос* — посвячений Вакхові острів на Егейському морі.
- 668—669. Згідно з міфом, у Вакхову колісницю впрягались тигри, рись, пантери.
690. *Дія* — Наксос.
703. *Вакханки (менади)* — жриці і супутниці Вакха.
713. *Сестри обидві* — Іно і Автоноя.
732. *Ісменіди* — дочки Ісмена, жительки Фів, що на ріці Ісмен.

КНИГА ЧЕТВЕРТА

1. *Міній* — міфічний володар міста Орхомена в Беотії.
- 11—15. *Ліей* (досл. «той, хто відганяє турботи»), *Бромій* («галасливий»), *Нісей*, *Тіоней*, *Елелей*, *Іакх*, *Евхан*; *Ніктелій* — різні епітети бога виноробства Діоніса-Вакха.
19. *Без рогів...* — Вакха зображували з рогами, символом могутності.
22. *Лікурі* — легендарний фракійський володар, що забороняв культ Вакха, за що був покараний божевіллям.
26. *Сілен* — старший серед сатирів, вихователь і супутник Вакха.
44. *Деркетія* — сірійська богиня; покохавши смертного юнака, вона кинулася з сорому в озеро й стала рибою.

47. *Дочка твоя...*— Семіраміда, дружина ассірійського володаря Ніна; потім — його наступниця.
174. *Син Юнони* — Вулкан, чоловік Венери.
192. *Хто родився від Гіперіона...*— тобто Геліос.
196. *Левкотою* — дочка володаря Вавілонії Орхама, внучка Океана і богині Тетіс.
204. *Рода* — німфа острова Родосу.
205. *Кинув... матір... Кірки.*— Тобто Персу, дочку Океана і Тетіс.
207. *Клітія* — німфа, дочка Океана і Тетіс.
212. *В ахеменійських містах...*— тобто в Персії (від Ахемена, родоначальника царського роду Ахеменідів):
213. *Бел* — міфічний засновник Вавілона.
276. *Іда* — гора на о. Криті.
- 281—283. *Кельмій* — один із жерців фрігійської богині Кібели, що начебто першим застосував обробку металу; за іншим переказом — один із куретів (жерців), що оберігали на Криті новонародженого Зевса. *Крокон* був перемінений у шафран; його улюблена *Смілака* — в повію.
285. *Салмакіда* — німфа джерела в Карії (Мала Азія).
289. *В печерах ідейських...*— тобто критських (від назви гори Іди).
290. *Хлопець* — Гермафродит, син Гермеса і Афродіти.
296. *Лікійські міста...*— тобто малоазіатські: Лікія — область у Малій Азії.
311. *Із кіторського бука...*— тобто з Кітору, гори в Пафлагонії, на побережжі Чорного моря.
333. *Коли... міддю видзвонюють...*— Вірили, що, гримкочучи мідними інструментами, можна очистити затемнений — «зачарований» місяць.
415. *Назву від... вечора мають...*— По -латинському «кажан» («vesperilio») походить від слова «vesper» — «вечір».
419. *Сестри* — Семела, яку спалив блискавкою Юпітер (книга III, рядок 308), Автоноя, мати Актеона, якого пошматували собаки (книга III, рядок 250) і Агава, що пошматувала свого сина Пентея (книга III, рядок 725).
422. *Розпусниці син...*— йдеться про Вакха.
- 422—423. *Меонійських... зачарувати плавців...*— тобто тірренських.
432. *Лиховісним... тисом...*— Тис був посвячений підземним богам.
438. *Діта оселя* — царство Плутона.
450. *Кербер (Цербер)* — потворний триголовий пес, що охороняв вхід у підземне царство; за переказом, його народила Ехідна, наполовину жінка, наполовину змія.
- 451—452. *Народжених нічю сестер...*— тобто Еріній або Фурій, богинь помсти: Тісіфону, Алекто, Мегеру.
457. *Тітій* — міфічний велетень, син Землі, що зневажив богиню Латону.
458. *Тантал* — син Юпітера, міфічний володар Фрігії. Щоб переконатись у всевіданні богів, подав їм на банкеті м'ясо із свого сина Пелопса, за що в підземеллі був покараний голодом і спрагою.
460. *Сісіф (Сізіф)* — відомий хитрістю і підступом міфічний володар Корінфа; за намагання обманути саму смерть був змушений у підземеллі вічно викочувати на гору величезний камінь.
461. *Іксіон* — володар міфічного фессалійського племені лаптів. За спробу обезчестити Юнону був прикутий у підземеллі до розпеченого колеса, що постійно оберталося.
462. *Беліди* — внучки єгипетського володаря Бела; з веління свого батька Даная повбивали власних чоловіків у шлюбну ніч. За це в підземеллі наповнювали водою бездонну бочку.
486. *Еолійські одвірки...*— тобто дім Атаманта, сина Еола.
522. *Мелікерт* — син Атаманта й Іно, перетворений у морське божество під іменем Палемона.
531. *Внучку...*— Гармонія, мати Іно, була дочкою Марса і Венери-Афродіти.
538. *Ім'я моє грецьке.*— Ім'я Афродіти пов'язувалося із грецьким словом «aphros» — «піна».
- 567—568. *Іллірійські землі...*— йдеться про гірську країну на східному побережжі Адріатичного моря (Далмація і Албанія).
605. *Іхній онук* — Вакх.
611. *Від дощу золотого...*— Акрісієві, володареві Аргосу, було провіщено, що він заги-

не від свого внука, якого народить йому дочка *Даная*. Він ув'язнив її в вежі, але туди проник *Зевс* у вигляді золотого дощу, і ув'язнена стала матір'ю *Персея*.

615. *Наїжену зміями голову...*— тобто голову *Горгони-Медузи*, яка обертала в камінь кожного, хто глянув на неї.

616. *На... крилах.*— Коли *Персей* рушав по голову *Медузи*, німфи дали йому крилаті сандалі.

663. *Гіппотад* — Еол, володар вітрів, син *Гіппота*.

669—671. *Кефееві ниви* — Ефіопія, де владарював *Кефей*, батько *Андромеди*. *Касіопея*, її мати, похваляючись своєю красою, образила *нереїд*, за що *Нептун* послав у той край морську потвору. Позбутися її, за вказівкою бога *Аммона*, можна було тільки жертвою *Андромеди*.

672, 718, 767. *Абантіад (Інахїд, Лінкїд)* — *Персей*, правнук *Абанта*, нащадок *Інаха* і *Лінкея*.

743. *Форкініди* — *Горгони*, чийм батьком був *Форкін*, один з морських богів.

754. *Зброевладная Дїва* — *Мінерва*.

КНИГА П'ЯТА

8. *Фіней* — брат ефіопського царя *Кефея*, заручений з *Андромедою*.

46. *Брат* — *Персей*: *Мінерва (Паллада)* була дочкою *Юпітера*, отже,— сестрою *Персея*.

74. *Сіенець* — житель *Сієни*, міста в Єгипті на межі з Ефіопією.

123. *Кініфський* — лівійський (від річки *Кініф* у Лівії).

125. *Мармарідянин* — житель *Мармаріки*, місцевості у Північній Африці на межі з Єгиптом.

129. *Поля... насамонійські...*— *Насамони* — народність у Північній Африці, у Великій Сирті.

133. *Бактрієць* — житель *Бактри*, столиці *Бактрії*, країни у Середній Азії при верхів'ї і середній течії *Амудар'ї*.

144. *Мендес* — місто в Єгипті в гирлі Нілу.

155. *Беллона* — богиня війни.

162. *Хаонієць* — житель міста *Хаонії* в Сирії.

163. *Набатієць* — представник племені *набатеїв (набатіїв)*, яке населяло *Аравію* на південь від *Мертвого моря*.

254. *Диви* — музи.

257. *Кінь Медузи* — *Пегас*.

260. *Уранія (досл.: небесна)* — муза астрономії.

267. *Мнемоніди* — музи, дочки *Мнемосіни (Мнемозіни)*, богині пам'яті.

274. *Піреней* — фракійський цар.

302—303. *Поля... пеллейські...*— Від *Пелли*, міста в *Македонії*; *Пеонія* — північна частина того краю.

303. *Люціна* — богиня пологів; її ототожнювали з *Юноною*, а також з *Діаною*.

310. *Теспійські богині* — музи (*Теспії* — місто в підніжжі *Гелікону*).

311. *Аганіппа* — джерело муз в *Беотії*.

312. *Медузи струмок* — *Гіппокрена* (досл.: «джерело коня», тобто *Пегаса*), присвячене музам джерело на вершині *Гелікону*.

313. *Ематійські поля* — тобто *македонські* (від слова *Ематія* — назви однієї з місцевостей *Македонії*, що була одним із осередків культу муз); див. також книгу XV, рядок 824.

Пеони — жителі *Пеонії*.

329—330. *Нащадок Семели* — *Вакх*; *Делійця сестра* — *Діана*.

333. *Аоніди* — музи, жительки *Беотії (Аонії)*.

339. *Калліопа* — муза епічної поезії.

346. *Трінакрія* — *Сіцилія*.

350—351. *Пелор, Пахін, Лілібей* — три *сіцилійські миси*.

356. *Владар безмовних* — *Плутон*.

368. *Третя... світу частина.*— Тобто підземелля — *Аїд*, або *Тартар*, що припав у володіння *Плутонові* (див. прим. до 292 рядка II книги).

376. *Донька Церери* — Просерпіна.
 385. *Неподалік од геннейських стін...* — тобто поблизу сіцилійського міста Генни.
 405. *Болота Палікійські* — сіцилійське озеро з гарячим сірчанним джерелом, назване від Паліків, синів-близнят Юпітера.
 409. *Кіанея (Кіана) і Аретуса (Аретуса)* — німфи, перетворені в джерела (Аретуса, за міфом, з Пелопоннесу випливала на о. Сіцилії).
 417. *Анапіс* — ріка, в яку впадає Кіанея; тут — бог цієї ріки.
 441. *Веспер (Геспер)* — вечірня зоря.
 464. *Сіканія* — Сіцилія.
 487. *Алфеяда* — Аретуса, що уникала любові річкового бога Алфея (див. рядок 577 і далі).
 539. *Ахеронт* — ріка підземного царства, підземелля взагалі; тут — бог підземної ріки.
 541. *Сестер авернійських...* — тобто річкових німф підземного царства, вхід до якого, за переказом, був біля вулканічного Авернського озера в Кампанії недалеко від міста Кум. Назва Аверн часто вживалась у значенні «потойбічний світ» (див. книгу XIV, рядок 105 і далі).
 544. *Флегетонський потік* — вогненна ріка підземного царства.
 552. *Ахелоеві дочки* — німфи, батьком яких був річковий бог Ахелой.
 585. *З гаїв стімфалідських* — тобто аркадських: Стімфал — озеро і річка в Аркадії, центральній області Пелопоннесу.
 607—609. *Орхомен* — місто в Аркадії; далі перераховуються аркадські місцевості.
 639. *Делія* — Діана, народжена на о. Делосі.
 646. *Тріптолем* — син Келея, міфічного володаря грецького міста Елевсіна, де був центр культу Церери; улюбленець цієї богині.
 660. *Мопсонійський* — тобто з Аттики, де владарював Мопсоп.
 662. *Сестра... старша* — Калліопа.
 669. *Ематіди* — музи.

КНИГА ШОСТА

8. *Колофонець* — житель міста Колофона в Іонії.
 9. *Фокейський пурпур*. — В іонійському місті Фокеї добували морські черепашки-багрянки.
 44. *Мігдонські* — тобто лідійські (мігдони — фракійське плем'я, яке переселилось із Фракії в Лідію).
 62. *В тірськiм котлі...* — фінікійські міста Тір і Сідон славились пурпуром.
 70. *Пагорб Маворта* — афінський ареопаг, дослівно: «пагорб Ареса» (Марса, Маворта).
 87. *Гем, Родопа*. — За переказом, брат і сестра, що наважились прирівняти себе до Юпітера і Юнони, за що були перемінені в гори.
 93. *Антигона* — дочка володаря Трої (Іліона) Лаомедонта. Пишаючись своїм довгим волоссям, прирівняла себе до Юнони, за що була перемінена в лелеку.
 98. *Кінір* — асирійський володар. Його дочки за зневагу до Юнони були перемінені у східці її храму.
 108. *Астерія* — дочка титана Кея; відкинула любов Юпітера, що явився їй у вигляді орла, за що була перевтілена у перепілку.
 109. *Леда* — дружина спартанського володаря Тіндара; її покохав Юпітер у вигляді лебедя, і вона стала матір'ю двох близнят — Кастора і Поллукса (Полідевка).
 111. *Ніктеева донька* — Антиопа, мати Зета й Амфіона.
 112. *Тірінфія* — Алкмена, мати Геракла. Її чоловік — володар Тірінфа Амфітріон.
 113. *Асопіда* — Егіна, дочка річкового бога Асопа; до неї наблизився Юпітер у вигляді вогню.
 114. *Деїда* — дочка Церери (Део) Просерпіна.
 115. *Еолова дівка* — Канака, дочка бога вітрів Еола.
 116—117. *Алоєя сини* — гіганти От і Ефіальт; їх народила Іфімедея, дружина Алоєя, від Нептуна, що постав перед нею в образі її коханця Еніпея. *Бісальтіда* — дочка фракійського володаря Бісальта.
 118. *Мати плодів* — Церера. Уникаючи Нептуна, перевтілювалась у кобилицю; той, однак, наздогнав її, ставши жеребцем.

119. *Змієволоса* — Медуза, мати Пегаса.
 120. *Меланта* — дочка Девкаліона (див. прим. до 319 рядка I книги).
 124. *Исса* — дочка Макарея (або Макара), міфічного володаря острова Лесбосу.
 125. *Ерігона* — дочка афінянина Ікара, шанувальника Вакха. Лібер (Вакх) у вигляді винограона оволодів нею; згодом вона стала сузір'ям Діви (див. книгу X, рядок 450 і далі).
 130. *Діва русява* — Мінерва (Афіна-Паллада).
 139. *Геката* — богиня чародійства.
 148. *Ніоба* — дочка Тантала, дружина фіванського владаря Амфіона.
 149. *Сіпіл* — гора на межі Лідії і Фрігії.
 152. *Мужа мистецтвом...* — Амфіон, за переказом, звуками своєї ліри міг пересувати кам'яні брили.
 160. *Славте... тих двох...* — тобто Діану й Аполлона.
 174. *Плеяд... сестра* — Діона, дочка Атланта.
 178. *Кадмове царство* — Фіви.
 335. *Палладине дерево* — олива.
 339. *Хімера (Химера)* — міфічне чудовисько з головою лева, тілом кози і хвостом дракона.
 384. *Сатир*. — Тут мова йде про фрігійського сатира Марсія, який, знайшовши флейту Паллади, викликав на музичне змагання Феба.
 403. *Пелоп, або Пелопс*, — син Тантала (див. прим. до рядка 458 IV книги).
 414. *Пелопіди* — Атрей і Фіест, сини Пелопа.
 415. *Калідон* — місто в Етолії (Середня Греція). Діана, караючи калідонського володаря Ойнея, наслала, за переказом, жакливого кабана, що спустошував околиці міста. Полювання на нього очолив Мелеагр, один із аргонавтів, син Ойнея (див. книгу VIII, рядок 270 і далі).
 418. *Піттей* — син Пелопа, владар міста Трезена (Арголіда).
 426. *Пандіон* — син Еріхтонія, володар Аттики, батько Ерехтея.
 427. *Градів* — одне з імен Марса.
 446. *Пірей* — гавань Афін, засновником яких вважався *Кекроп*.
 490. *Одрісійський* — фракійський.
 588. *Сітонські* — фракійські.
 661—662. *Сестер змієволосих...* — Йдеться про Фурій, богинь гніву.
 683. *Орітія* — дочка володаря Афін Ерехтея.
 709. *Кікони* — фракійське плем'я.
 711. *Актеянка* — дівчина з Аттики.
 720. *Мінійці* — аргонавти, нащадки Мінія (див. прим. до 1 рядка IV книги).

КНИГА СЬОМА

1. *Судном пагасейським...* — Йдеться про побудований у місті Пагасі корабель «Арго», що плив у Колхиду по золоте руно.
 2. *Фіней* — сліпий фракійський володар, якого переслідували Гарпії — міфічні страховиська у вигляді крилатих жінок із залізними пазурами.
 3. *Сини Аквілона* — Зет і Калаїд.
 7. *Фріксове руно* — золоте руно чарівного барана, на якому діти Атаманта *Фрікс* і *Гелла*, рятуючись від лихої мачухи, переправлялись через море до Колхиди. *Пелій*, дядько *Ясона*, позбавив свого племінника влади над Іолком у Фессалії, пообіцявши повернути її знову Ясонові, якщо той привезе йому золоте руно.
 9. *Еета донька* — Медея.
 49. *У містах пеласгійських...* — тобто грецьких (від пеласгів, що вважались найдавнішими грецькими племенами).
 55. *Бог над богами* — Ерот (Купідон).
 59. *Есонід* — Ясон, син Есона, володаря Іолка у Фессалії.
 62—63. *Зіткнутися можуть скелі...* — Йдеться про Сімплегади, скелясті острови в Босфорі, які, за переказом, зіштовхувалися, знищуючи кораблі.
 74. *До вікових олтарів Персеїди Гекати...* — Матір'ю Гекати вважалась Перса, дочка Океана.

95. *Богиня трилика* — Геката; її уявляли собі триголовою.
- 94—96. *Присягнися... майбутнього тестя батьком...* — тобто Геліосом.
102. *Владар* — Еет, батько Медеї.
132. *Юнак гемонійський* — Ясон, який був родом із Фессалії (Гемонії).
152. *Соком летейського зілля...* — тобто снодійним, від Лети, ріки забуття у підземному царстві.
207. *Темеською міддю...* — Місто Темеса на півдні Італії славилось мідними виробами (див. прим. до рядка 333 IV книги).
- 224—231. Перераховуються долини, гори, ріки та озера Фессалії, що вважалась багатою на чародійні трави.
233. *Главк* — рибалка з міста Антедона в Беотії; з'ївши чародійну траву, перемінився у морське божество (див. книгу XIII, рядок 904 і далі).
249. *Владаря тіней...* — Йдеться про Плутона, чоловіка Просерпіни.
295. *Його годувальницям...* — тобто нісейським німфам (див. прим. до 314—315 рядків III книги).
324. *Іберська ріка* — Океан, який уявлявся рікою, що омиває плоску округлу землю.
352. *Оселі філірські* — схили фессалійської гори Пеліон, де німфа Філіра, за переказом, народила кентавра Хірона.
353. *Керамб*, за легендою, врятувався під час потопу, видершись на гору *Отрій* у Беотії, і був перетворений у жука.
357. *Пітана* — гавань в Еолії, на північно-західному побережжі Малої Азії.
358. *Змія... висік із скелі...* — натяк на описане далі перевтілення (книга XI, 55—59 рядки).
- 359—393. Наводяться маловідомі міфічні постаті та перекази про перевтілення.
361. *Над батьком Коріта...* — тобто Парісом, сином троянського владаря Пріама.
365. *Телхіни* — плем'я, яке переселилося з Криту на о. Родос і вважалось винахідником плавлення металу; іалізькими названі від міста Іаліза на Родосі.
368. *Кея (Кеос)* — один із Кікладських островів з містом Картеєю, де владарем був Алкідамант.
382. *Плеврон* — місто в Етолії, країні в Середній Греції.
384. *Калаврея* — острів у Саронійській затоці; спочатку був посвячений Латоні (Лето), потім — Нептунові.
391. *Ефіра* — давня назва Корінфа, де було джерело Пірена.
394. *Наречена* — Главка (Креуса), дочка корінфського владаря Креонта. Зраджена Ясоном Медея подарувала їй просяклі вогненною отрутою весільні шати.
395. *Море пожежу палацу одне віддзеркалило й друге...* — Корінф лежав над затоками двох морів — Іонійського та Егейського.
398. *Титанові змії* — змії, які послав Медеї її дід — бог сонця Геліос.
399. *В замок Паллади* — тобто в Афіни. Владар Періф і його дружина Фенея перемінились, за переказом, у птахів.
401. *Поліпемона внучка* — Алкіона, дочка розбійника Скірона; коли батько зіштовхнув її у море, вона перемінилась у зимородка.
402. *Егей* — міфічний володар Афін, нащадок Кекропа, батько Тесея (Тезея).
404. *Дитя не відоме для батька...* — Тесеї, не знаючи батька, зростав у своїй матері Етри в арголідському місті Трезені.
410. *Тірінфський смилivecь* — Геракл.
430. *Для Ерехтідів...* — тобто афінян, нащадків стародавнього володаря Афін Ерехтея.
- 434—444. Перераховуються подвиги Тесея: перемога над *Мінотавром* — чудовиськом на острові Криті, з тулубом людини і головою бика; над потворним кабаном, що спустошував *Кроміон*, поселення біля Корінфа; над розбійниками Періфетом (сином Вулкана) і Прокрустом, що відрубав або витягував ноги тим, кому не по зросту було його ложе; над велетнем *Керкіоном*, що проживав у сусідньому з Афінами Елевсіні, де вшановувалась Церера; над напасниками *Сінісом* та *Скіроном*, який селився поблизу Мегари (Алкатої), де жило плем'я лелегів.
456. *Мінос* — син Юпітера і Європи, міфічний володар острова Криту. Афіняни вбили його сина Андрогейя.
- 461—470. Перераховуються острови в Егейському морі.
466. *Арна* — дочка Еола.
471. *Кнос* — місто на Криті.

473. *Еак* — син Юпітера і німфи Егіни, міфічний володар острова *Егіни* (Енопії).
 476. *Теламон*, *Пелей*, *Фок* — брати, сини володаря Егіни Еака.
 484. *Парость Асопа* — Еак.
 490. *Ліктейські* — критські, від Лікта, міста на Криті.
 500. *Паллант* — брат Егея.
 623. *Насіння додонського...* — тобто з міста Додони в Епірі, в Греції, де посвячений Зевсові дуб шелестом листя начебто віщував майбутнє.
 654. *Мірмідонами... назвав...* — Ця назва фессалійського племені перегукується з грецьким словом «тугстех» — мураха.
 672. *Нащадок Еола* — Кефал.
 682. *Актейські брати* — сини Палланта.
 685. *Нереїв юнак* — Фок, син Еака і дочки морського бога Нерея.
 702. *Гімет* — гора в Аттиці, славнозвісна своїм медом.
 759. *Синові Лайя...* — тобто Едіпові, який розгадав загадку Сфінкса (істоти з головою й грудьми жінки, тулубом лева), після чого це чудовисько кинулось у безодню.
 778. *Гортінський* — критський (від назви міста Гортіни на о. Криті); жителі Криту були вправними лучниками.

КНИГА ВОСЬМА

7. *В Алкатоевім... місті...* — тобто в Мегарі, що поблизу Аттики.
 15—16. *Латони син* — Аполлон.
 22. *Кідонські* — тобто критські (від назви міста Кідона, розташованого на північному узбережжі Криту).
 23. *Сина Європи...* — тобто Міноса.
 43. *Діктеєць* — Мінос (див. прим. до 2 рядка III книги).
 120. *Сірти* — відома великою кількістю хижаків місцевість у Північній Африці.
 131. *Дружина* — Пасіфая. Дедал виготовив для неї дерев'яне зображення корови, і вона, вступивши в любовний зв'язок з биком, понесла «плід... подвійний» — народила Мінотавра, напівлюдину, напівбика.
 150—151. *На згадку про волосок... зрізаний...* — Ця назва пов'язувалася з грецьким словом «кеіго» — зріую.
 152. *Земля куретідів* — тобто критян.
 173. *З допомогою діви.* — Йдеться про Аріадну, дочку Міноса.
 174. *Нащадок Егея* — Тесей.
 181. *Два Геркулеси.* — Йдеться про два сузір'я: Геракла, який бореться зі змією, і Геракла, який тримає змію.
 207. *Геліка (інша назва — Каллісто)* — Велика Ведмедиця.
Оріон — мисливець-велетень із Беотії; переслідував своєю любов'ю Діану, за що поплатився життям. Після смерті став сузір'ям.
 220—222. Перераховуються острови архіпелагів Кіклади та Споради в Егейському морі. Дедал і Ікар, за Овідієм, летіли з острова Криту в північно-східному напрямі до побережжя Малої Азії.
 260. *Етнейська земля* — Сіцилія, де владарював *Кокал*, який прихистив *Дедала*.
 301. *Два близнюки* — Кастор і Поллукс (Полідевк). З перерахованих далі учасників полювання відомими й з інших джерел є: *Плексіпп* і *Токсей*, сини Тестіада; *Ідас* і *Лінкей*, сини володаря Мессенії Афарея; *Кеней* (див. книгу XII, рядки 189—209); *Фенікс*, син Амінтора, володаря фессалійського племені долопів, вихователь Ахілла; *Теламон* — батько Еанта; батько Ахілла — *Пелей*; *Феретіад* — *Адмет* із Фер, міста у Фессалії; *Іолай* — найвірніший друг і супутник Геракла; *Нестор* — володар Пілосу, найстарший серед учасників Троянського походу; *паррасієць Анкей* — виходець із Паррасії, місцевості в Аркадії. *Пенелопин свекор* — Лаерт, батько Одиссея; *Ампікід* — син Ампікса, тобто Мопс. *Еклід* — Амфіарай, що згодом брав участь у фіванському поході, *діва тегейська* — Аталанта.
 312. *Нарік* — місто в Локріді, одній з областей Середньої Греції.
 324. *Калідонський герой* — Мелеагр.
 372. *Зірками не стали ще в небі...* — Кастор і Полідевк, за переказом, після смерті стали сузір'ями.

406. *Егід* — син Егея, Тесей.
 426. *Нонакрійська красуня* — Аталанта, від міста Нонакри в Аркадії.
 451. *Тестія донька* — Алтея, мати Мелеагра.
 452. *Три богині* — Парки, що снували у підземеллі нитку людського життя.
 528. *Доньки Евена* — тобто жительки Етолії, області на заході Середньої Греції;
Евен — ріка і бог цієї ріки.
 543. *Партаон* — батько Ойнея.
Горга — дочка Ойнея, сестра Мелеагра.
 543—544. *Невістка Алкмени* — Деяніра, дочка Ойнея, дружина Геракла, що був сином Алкмени.
 548. *Край Ерехтея* — Аттика.
 562. *Атрій* — передня кімната.
 565. *Гіперіон* — тут Геліос, бог сонця.
 567. *Син Іксіона* — Пірітой, друг Тесея.
 569. *Ріки Акарнанської бог* — Ахелой.
 589. *Ехінади* — п'ять невеликих островів біля західного побережжя Греції, напроти гирла річки Ахелой.
 623. *На рівнинах Пелопових...* — тобто на Пелопоннесі.
 624. *Піттей* — син Пелопа.
 627. *Батько богів* — Юпітер.
 628. *Потомок Атланта* — Меркурій.
 665. *Мінерви двоколірний плід* — оливки, що бувають наполовину темними, наполовину зеленими.
 729. *Бог калідонський (у книзі IX, рядок 2 — Потік Калідонський)* — Ахелой.
 752. *Тріопей* — Ерісіхтон, син міфічного владаря Фессалії Тріопа.

КНИГА ДЕВ'ЯТА

2. *Нептунів герой* — Тесей.
 13. *Алкід* — Геракл.
 14. *Сватою* — Юпітером... — Геракл, за переказом, був сином Юпітера.
 68—74. Тут і далі (182—198) йдеться про подвиги Геракла, які він здійснив за наказом тірінфського владаря Еврістея, перебуваючи у нього на службі з волі Юнони.
 101. *Несс* — кентавр, син Іксіона.
 104. *Евен* — річка в Етолії поблизу міста Калідона.
 112. *Герой аонійський* — Геракл, що народився в беотійських (аонійських) Фівах.
 136. *Кенеєць* — один із епітетів Юпітера; від гори на острові Евбеї, де був храм Юпітера.
 137. *Ехалія* — місто на Евбеї. Здобувши це місто, Геракл захопив у полон Іолу, дочку володаря Ехалії Евріта.
 141. *Амфітріонід* — Геракл: Амфітріон, чоловік Алкмени, був його названим батьком.
 155. *Ліхас* — слуга Геракла.
 182. *Бусірид* — міфічний володар Єгипту, що приносив у жертву кожного, хто завітав у його край.
 184. *Пастух іберійський* — Геріон, що випасав череду корів в Іберії (Іспанії).
 185. *Пес триголовий* — Кербер.
 186. *Роги... бика... пригнув...* — Мова йде про критського бика, якого приборкав Геракл.
 187. *В Еліді...* — Йдеться про очищення від гною стаєнь Авгія, владаря Еліди. *На водах Стімфальських* — тобто на озері біля міста Стімфала в Аркадії, де Геракл винищив потворних птахів.
 188. *В Партенійських гаях...* — тобто в лісах Аркадії, де Геракл зловив золоторогу лань Діани.
 189. *Золотом із Термодонта... оздоблений пояс...* — Пояс володарки амазонок Іпполіти, оздоблений золотом із ріки Термодонта в Малій Азії.
 190. *Яблука... зірвав...* — Йдеться про золоті яблука Гесперід із садів титана Атланта.
 194. *Коней фракійських...* — Мова йде про незвичайної сили коней фракійського владаря Діомеда, що давав їм у поживу всіх чужоземців.

197. *Немейська громада* — тут — породжений Тіфоном і Ехідною велетенський лев, що спустошував околиці міста Немеї в Арголіді.
198. *Небо на шиї тримав.*— Геракл тримав небо замість Атланта, коли той ходив за яблуками Гесперід.
233. *Син Пеанта (Пеантід)* — Філоктет, що за допомогою Гераклового лука здобув Трою.
294. *Богів, що стоять при пологах.*— Йдеться про три божества, що називались Ніксами.
321. *Невпізнанною стала...*— Галантіда перетворилась у ласицю.
331. *Ехалійські* — тобто з міста Ехалії на острові Евбеї, де владарював Еврїт, батько Еоли.
332. *Того, кому Делос покірний...*— Йдеться про Аполлона.
347. *Пріап* — бог родючості, опікун садів та городів.
400. *Геба* — богиня вічної молодості; стала дружиною Геракла, після того як Юпітер узяв його на небо.
- 403—417. Мова йде про майбутній похід «Семи проти Фів». *Незгоди у Фівах* — суперечки між синами Едіпа Етеоклом і Полініком. *Капаней* — аргів'янин, один із семи вождів, що виступали проти Фів; загинув від блискавки Юпітера. *Два брати* — Етеокл і Полінік. *Віщун* — Амфіарай, що передбачив свою смерть. Його син *Алкмеон* помститься *Еріфілі*, своїй матері, за те, що вона намовила мужа йти в похід на Фіви. Одружившись на *Каллірої*, дочці річкового бога *Ахелоя*, Алкмеон подарував їй злочинне золото, тобто намисто, яке Еріфіла отримала в нагороду за те, що намовила мужа йти в похід. Алкмеона вбивають сини його тестя *Фегея*.
422. *Паллантіада* — Аврора. Випросивши для свого чоловіка *Тіфона* безсмертя, забула випросити й молодість.
423. *Ясіон* — син Юпітера і плеяди Електри, улюбленець богині Церери.
- 435—437. *Еак, Радамант, Мінос* — сини Юпітера.
498. *Опія* — римська богиня достатку, сестра і дружина Сатурна.
507. *Еола нащадки* — сини повелителя вітрів Еола, що одружилися з рідними сестрами (порівн. «Одіссея», X, 7).
574. *Нащадок Меандра* — Кавн, чия мати Кіанея, була дочкою річкового бога Меандра.
634. *Закладає оселю.*— Йдеться про заснування міста Мілета.
641. *Нащадок Семели* — Вакх.
- 644—647. *Бубаські* — з міста Бубаса в Карії. Перераховуються й інші племена й міста Малої Азії.
669. *Фестійська земля* — територія міста Феста на о. Криті.
- 687—694. *Інаха донька* — Іо (див. прим. до рядка 747 I книги). Перераховуються й інші, популярні на той час у Римі, єгипетські божества.
- 691—692. *Той, хто... втишує голоси...*— Гор (Гарпократ), син Ісиди й Осіріса, бог мовчання.
736. *Сонця дочка* — Пасіфая (див. прим. до 131 рядка VIII книги).
773. *Мареотійських* — єгипетських (від озера Мареотіди в Нижньому Єгипті). Перераховуються міста того краю.

КНИГА ДЕСЯТА

3. *Орфей* — легендарний фракійський музикант, син Феба і Калліопи.
13. *Через браму Тенарську...*— тобто через ущелину біля мису Тенара, на півдні Пелопоннесу, що вважалась одним із входів у підземне царство.
- 15—16. *До того, хто владу... посів.*— Йдеться про Плутона.
21. *Внук Медузи* — Кербер.
- 28—29. *Про давню крадіж...*— Йдеться про викрадення Просерпіни Плутоном (книга V, рядок 359 і далі).
- 41—44. Перераховуються покарані в підземеллі злочинці: *Тантал*, що терпів голод і спрагу серед води й плодів; прикутий до вогненного кола Іксіон; дочки *Даная* (див. прим. до книги IV, рядок 462); велеть *Тітій*, чию печінку клювали птахи; *Сісіф*, що викочував під гору камінь.

52. *Паділ Авернський* — «країна померлих» (див. прим. до 541 рядка V книги).
- 65—71. Наводиться невідомий з інших джерел міф про перевтілення. *Іда* — гора біля Трої.
72. *Перевізник* — Харон, що перевозив човном душі померлих.
- 90—91. *Додонське (або хаонійське) дерево* — дуб (див. прим. до 623 рядка VII книги).
92. *Лаври безшлюбні...* — натяк на перевтілення Дафни, що уникала любові Аполлона (книга I, рядок 452 і далі).
104. *Кібела* — велика мати богів, фрігійська богиня родючості.
109. *На картейських лугах* — в околицях міста Картеї на острові Кеї (див. прим. до 368 рядка VII книги).
114. *Однолітка-булла* — амулет, який носили на шиї вільнонароджені римські діти від дня народження аж до зрілого віку.
127. *Прибережний Рак* — сузір'я, в знак якого сонце вступає з початком літа.
142. *Супутник... скорботи.* — Кипарис був атрибутом похоронних обрядів.
151. *Флегрейські поля* — тобто півострів Флегра (Паллена) на Халкідіці, де, за переказом, відбулась боротьба між богами і гігантами.
160. *Іліад* — Ганімед, уродженець Іліона (Трої).
162. *Аміклід* — Гіакінт; також Тенарід (182), Ебалід, тобто син Ебала (196).
208. *Воїн-герой* — Еант (див. прим. до 397 рядка XIII книги).
220. *Аматунт* — місто на побережжі Кіпру, відоме виробництвом міді, один із осередків культу Венери.
221. *Пропетіди* — дівчата з міста Аматунта, яких Венера перетворила у камінь.
223. *Керасті* — дослівно: «рогаті», від грецького слова «kegas» — ріг.
- 262—263. *Геліад... сльози...* — Див. прим. до 340 рядка II книги.
267. *Сідонської барви...* — тобто пурпурної (див. прим. до 62 рядка VI книги).
291. *Пафський* — кіпрський; див. далі, вірш 297.
309. *Панхайя* — міфічний острів в Індійському океані.
314. *З трьох божевільних...* — Йдеться про Фурій.
435. *Кенхреїда* — дружина Кініра, мати Мірри.
450. *Ікар* — тут — перший виноградар в Аттіці. За переказом, його вбили селяни, вважаючи, що він їх отруїв вином. Вахх, бог вина, перевтілив Ікара та його дочку Ерігону в сузір'я.
480. *Сабейська земля* — місцевість у південній Аравії.
525. *Хлопчик, цілуєчи матір...* — Йдеться про Амура й Венеру.
532. *Адоніс* — вродливий юнак, якого покохала Афродіта (Венера); загинув від іклів дикого кабана, якого наслав ревнивий Арес (Марс).
575. *Гіппомен* — син Мегарея з Онхеста в Беотії (Аонії), правнук Нептуна.
588. *Молодець аонійський* — Гіппомен.
609. *Схенеєва донька* — Аталанта. Схеней — міфічний володар Беотії.
644. *Тамаське поле* — околиці міста Тамасени, що на о. Кіпрі.
696. *Прикрашена вежами Мати* — Кібела; ця богиня зображувалася з вежами у короні.
726. *Що не рік...* — Йдеться про Адонії — щорічне весняне свято на честь Адоніса.

КНИГА ОДИНАДЦЯТА

1. *Фракійський співець* — Орфей.
55. *Метімна* — місто на Лесбосі, батьківщина славетного гравця на лірі Аріона.
69. *Едонійські* — фракійські.
93. *Кекропійський* — афінський, аттіцький (див. прим. до 555 рядка II книги). Учень Орфея, фракійський співець *Евмолп* переселився в Аттіку, де заснував культ Деметри і Елевсінські містерії.
106. *Берекінтський герой* — Мідас.
137. *Сарди* — столиця Лідії, країни в Малій Азії.
195. *Понад протокою Гелли...* — тобто Геллеспонтом (Дарданеллами), де, за переказом, упала Гелла (див. прим. до 7 рядка VII книги).
196. *На Лаомедонтових нивах* — тобто в Трої.
202. *Разом із богом, велителем вод...* — Йдеться про Нептуна.

211. *Владарева дочка* — Гесіона.
 227. *Еакід* — Пелей, син Еака.
 255. *Карпафський віщун* — Протей; від Карпафського моря, названого від острова Карпафос (Карпатос), що на схід від Криту.
 267. *Якби Фока не рушив...* — Теламон і Пелей, сини Еака, вбили свого брата Фока, якого народила нерейда Псамата, за що мусили податись на вигнання.
 269—270. *Трахінський* — фессалійський; від Трахіна, міста в півніжжі Ети (див. далі, рядок 383).
 279. *Віття... подав...* — Гілки оливи або лавра, пов'язані вовняними стрічками, були ознакою мирних намірів.
 296. *Той, що приводить Зорю* — Люцифер, Світоносець.
 300. *Тісба* — місто в Беотії.
 303. *Народжений Майєю* — Меркурій.
 351, 382. *Трахінець. Владар етейський* — Кеїк.
 408. *Магнети* — жителі Магнесії, області Фессалії.
 413. *Кларос* — місто в Малій Азії з храмом і оракулом Феба-Аполлона.
 592. *Земля Кіммерійська* — найдальші північні краї, де, за уявленнями стародавніх, панувала вічна ніч. Кіммерійці — народ, який зайняв територію нинішньої України, в тому числі і Крим, раніше VII ст. до н. е.
 633. *Морфей* — бог сновидінь.
 640—642. *Ікел* дослівно означає «подібний»; *Фобетор* — «страховище»; *Фантас* — «привид».
 647. *Донька Гавманта* — Іріда.
 756. *Іл, Ассарак, Ганімед* — сини троянського владаря Троса.
 761. *Дімантіда* — Гекуба, дружина Пріама.

КНИГА ДВАНАДЦЯТА

5. *Викравши вдатну дружину...* — Йдеться про Єлену, дружину володаря Спарти Менелая.
 9. *Авліда* — порт у Беотії, звідки рушали на Трою грецькі судна.
 13. *Данайці* — греки.
 18. *Тестора син* — Калхант, грецький віщун, учасник походу проти Трої.
 29. *Діва-богиня* — тут — Діана.
 30. *Владар* — тут — Агамемнон, батько Іфігенії.
 68. *Протесілай* — вождь фессалійців, перший із загиблих під Троєю.
 108. *Лірнес* — місто в Троаді (Мала Азія).
 110. *Еетіоновий край*. — Володарем Фів був Еетіон, батько Андромахи.
 112. *Телеф* — місійський владар. Поранений списом Ахілла, був вилікуваний, згідно з вішуванням, іржею цього ж списа.
 145. *Птаха з таким же іменням* — тобто лебедя (по-грецьки «кукнос»).
 172. *Перребієць* — фессалієць; від Перребії, місцевості у Фессалії.
 189. *Кеніда* — дочка лапіта Елата.
 211—212. *Хмарородні звірі* — кентаври (напівлюди, напівкони), що народилися, за переказом, із хмари. З ними вели боротьбу лапіти (див. прим. до 461 рядка IV книги).
 401. *Кастор його б захотів*. — Кастор (див. прим. до 109 рядка VI книги) вважався знаменитим вершником.
 452. *Ерідуп-пелетронієць* — житель Пелетронія, лісистої долини у Фессалії, де, за переказом, жили кентаври і лапіти.
 470. *Маю й тобі потурати, Кенідо?* — Латрей натякає на те, що Кеней спочатку був дівчиною.
 537. *Глеподем* — син Геракла.
 547. *Деїфоб, Полідамант* — захисники Трої.
 556. *Періклімен* — син Нелея, брат Нестора.
 577. *Нелеїд* — Нестор, син Нелея.
 581. *Фаетоновий птах* — лебідь.
 585. *Смінтеєць* — Аполлон (епітет утворений від назви міста Смінти в Троаді).

611. Від термодонтської сокири...— тобто від руки амазонки (див. прим. до 189 рядка IX книги).
622. Тідід — Діомед.
623. З Атрідів молодший — Менелай.
624. Син Теламона — Еант, наймогутніший серед грецьких воїнів після Ахілла.
625. Син Лаерта — Одиссей (Улісс), володар Ітаки.
626. Танталід — Агамемнон, нащадок Тантала.

КНИГА ТРИНАДЦЯТА

7. Полум'я Гектора.— Йдеться про підпалення Гектором грецького флоту.
24. Кораблем пагасейським.— Див. прим. до 1 рядка VII книги.
36. Граючи дурня...— Одиссей, не бажаючи брати участь у поході на Трою, видавав себе за божевільного, але його хитрість розкрив Паламед, син Навплія (Навпліад).
46. Не залишили б на Лемносі...— Щоб позбутися Філоктета (див. прим. до 233 рядка IX книги), який мав невиліковну рану на нозі і непокоїв воїнів болісними криками, Одиссей порадив залишити його на безлюдному острові Лемносі. (Цій легенді Софокл присвятив трагедію «Філоктет»).
98. Ітакієць, дуліхієць — Улісс (Одиссей).
- Дуліхій — сусідній з Ітакою острів.
- 98—99. Еант зіставляє свої подвиги на полі бою з хитрими нічними вилазками Улісса: вбивством фракійського царя Реса, захопленням троянського вивідувача Долона, віщуна Гелена, викраденням статуї Паллади (Мінерви), що охороняла Трою.
110. Вкарбовано образ широкого світу.— Опис Ахіллового щита роботи Вулкана подано в «Іліаді» (XVIII, 478—608).
- 145, 149. Натяки на те, що Теламон убив свого брата Фока (див. прим. до 267 рядка XI книги).
156. Скірос — острів в Егейському морі, на якому виховувався переодягнений у дівчину Ахілл, поки не рушив у похід проти Трої.
157. Тевкр — син Теламона, незрівнянний лучник, один із героїв Троянської війни.
- 162—163. Мати... поміж дівчат помістила...— Фетіда, мати Ахілла, щоб одвернути від сина провіщану йому загибель під Троєю, заховала його на острові Скіросі в царя Лікомеда. Хитрість Фетіди викрив Одиссей, прибувши туди у вигляді торговця: переодягнений дівчиною Ахілл серед розкладених перед ним товарів одразу вибрав зброю.
174. Кілла, Хрісея — міста в Троаді, як і Скірос, знамениті культом Аполлона.
193. Клітемнестра — дружина Агамемнона.
233. Терсит — грецький воїн під Троєю, відомий своїм потворним виглядом і зухвальством.
273. Акторід — Патрокл, найближчий друг Ахілла; поліг від руки Гектора.
324. Сімоент — притока Скамандра в Троаді.
356. Еант розумніший — тут — син Ойлея.
357. Син Андремона — Тоант, володар Етолії.
358. Ідоменей — володар острова Кріта.
396. Квітом, що зріс... з ебалійської рани.— Йдеться про Гіакінта.
397. Букви... спільні...— на пелюстках гіацинта немовби помітні букви АІ, що нагадують вигук болю і початок імені Еанта (по-грецькому „Aias“).
399. Гіпсіпіла — дочка лемноського володаря Тоанта. Вона врятувала життя батькові, коли жінки Лемносу вбивали на острові всіх чоловіків.
401. Стріли тірінфські — Гераклові стріли, що були передані Філоктету.
410. Фебова жриця — Кассандра, дочка Пріама.
415. Астіанакс — син Гектора.
420. «Трое, прощай!» — Овідій наслідує мотиви й настрої спрямованої проти війни і насильства трагедії Евріпіда «Троянки».
425. Дуліхійці — воїни Улісса.
- 429—438. Овідій резюмує пролог трагедії Евріпіда «Гекаба».
431. Полідор — наймолодший син Пріама.
448. Поліксена — дочка Гекуби.

455. *Неоптолем* — син Ахілла.
 554. *Одріз* — фракієць.
 596. *За дядька...* — Йдеться про Пріама.
 620. *Дімантіда* — Гекуба.
 625. *Герой Кітерейський* — Еней, син Венери (Кітереї) і Анхіса, батько Асканія.
 628. *Антандр* — портове місто неподалік від Трої.
 631. *Край Аполлона* — Делос.
 678—679. *До берегів, де почався рід їх...* — Йдеться про Італію, звідки, за переказом, походив Дардан, легендарний родоначальник троянців.
 692. *Дочки Оріона* (див. прим. до 207 рядка VIII книги), щоб відвернути від Фів страшну засуху, заподіяли собі смерть.
 708. *До побережжя Авсонського...* — тобто італійського.
 709. *Строфади* — острови Іонійського моря.
 710. *Аелло* — одна із трьох гарпій.
 712. *Нерітійські поля*. — Йдеться про Ітаку, де була гора Неріт.
 713. *Амбракія* — стародавнє місто в Епірі, на півночі Греції. За нього посперечались Феб, Діана і Геракл. Суддю, який висловився на користь Геракла, Феб обернув у скелю.
 715. *Актієського Феба... святиня* — храм, побудований Августом на пам'ять про перемогу над Антонієм коло мису Акцію (31 р. до н. е.).
 717. *Хаонійська затока* — затока в Хаонії, частині Епіру на західному узбережжі Греції.
 719. *Феаків поля* — острів Коркіра (нині Корфу), який іноді ототожнюють з Гомеровою Схерією, де жили феакійці.
 720. *Бутрот* — місто в Епірі, де троянський (фрігійський) віщун Гелен заснував нову Трою. Зустрівши там Енея, він провістив йому майбутнє.
 729. *Занклея (Занкла)* — давніша назва міста Мессени на о. Сіцилії.
 749. *Кратейна доня* — німфа, мати Скілли.
 771. *Птах не підвів...* — Телем віщував із лету птахів.
 789—869. Овідій віртуозно наслідує жанр буколів — пастуших пісень, родоначальником якого був грецький поет Теокрит (III ст. до н. е.), а його римським продовжувачем — Вергілій.
 879. *Сіметський юнак* — Акід, чия мати була дочкою річкового бога Сімета.
 968. *Кірка* — прекрасна німфа-чародійка, що переселилася з Колхиди на острів Еею поблизу Італії.

КНИГА ЧОТИРНАДЦЯТА

4. *Евбеєць* — Главк.
 5. *Регій* — місто на півдні Італії напроти Мессени.
 27. *Батько... її видав* — бог сонця Геліос сповістив Вулкана про зраду Венери (див. книгу IV, рядок 170 і далі).
 78. *Жінка з Сідона* — цариця Карфагену Дідона, що походила з фінікійського міста Сідона. Овідій скорочено викладає події, описані в IV книзі Вергілієвої «Енеїди».
 83. *Ерікс* — гора і місто на острові Сіцилії.
Акест — друг Енея, виходець із Трої, що поселився в Сіцилії.
 88. *Стерничий* — Палінур, який, заснувши, утонув біля берегів Луканії.
 89—90. *Інарїма, Прохіта, Пітекузи (грец. «мав'ячі острови»)* — острови біля побережжя Кампанії.
 91. *Керкопи* — міфічні жителі Пітекуз, яких, за переказом, Юпітер обернув у мавп.
 101. *Укріплення Партенопейські* — Неаполь.
 102. *Еоліда могила...* — Йдеться про могилу троянського героя Місена, супутника Енея (див. «Енеїда», VI, 162 і далі).
 104. *Сівілла* — жінка-пророчиця. Найвідомішою була Кумська Сівілла, що дожила до казкового віку, склавши, за переказом, «Сівіллині книги».
 111. *Поля Єлісейські, Елісій* — міфічна країна, де перебували після смерті обранці богів.

114. *Юнона Авернська* — Персефона.
117. *Орк* — підземне царство.
155. *До Евбейського міста...* — тобто до міста Кум, заснованого вихідцями з Евбеї.
157. *Годувальниці ймення...* — Див. прим. до 443 рядка.
161. *Ахеменід* — грецький воїн, супутник Улісса (Одіссея).
180. *Через оклик Улісса...* — Подано епізод з «Одіссеї» (IX книга, рядок 475 і далі).
223. *Туське море* — Тірренське море.
- 233—234. *В місто... що його... Лам... заснував.* — Йдеться про Телепіл, місто лестригонів, міфічного племені велетнів-людодідів (див. «Одіссея», X, 81 і далі).
247. *Заводі Кірки.* — Мова йде про казковий острів Еєю (див. «Одіссея», X, 135 і далі).
325. *Ігрищ елідських...* — Йдеться про Олімпійські ігри (див. прим. до 679 рядка II книги).
326. *Лацій* — область у Центральній Італії.
328. *Альбула* — стародавня назва Тібру; *Нумікій* і *Анієн* (нині Аніо) — річки в Лації; *Альмон*, *Нар* і *Фарфар* — притоки Тібру.
333. *Дволикому Янусу...* — Опікун держави, староіталійський бог усякого початку Янус зображувався дволиким.
334. *Венілія* — староіталійська богиня, дружина Януса, мати німфи Каненс («співучої»).
335. *Пік* — син бога Сатурна, прадід Латина. *Лаврентський* — від назви Лаврента, що в Лації.
382. *Тітаніда, Тітанія* — тут — Кірка, дочка Сонця (Тітана).
396. *Лиш ім'я не змінилося...* — «PİCUS» по-латинськи значить «дятел».
416. *Тартеський* — іспанський; від старовинного міста Тартеса.
433. *Камени* — музи.
443. *Каєта* — годувальниця Енея, її ім'ям, за легендою, названо мис і місто в Лації, де вона була похована.
451. *Турн* — вождь рутулів у Лації; боровся з Енеєм за свою наречену — дочку Латина Лавінію.
452. *Тірренія* — Етрурія (нині Тоскана, Тосканія), край у Середній Італії, де селились етруски.
456. *Евандр* — міфічний владар Аркадії, області в центрі Пелопоннесу; згодом переселився до Італії.
457. *Венул* — посол Турна.
458. *В місті його.* — Йдеться про місто Аргіріпу, яке, за переказом, заснував Діомед в Апулії (Італія), переселившись туди після Троянської війни з рідної Арголіди.
461. *Етолійський герой* — Діомед; його батько, Тідей, був сином етолійського владаря Ойнея.
468. *Діву... у діви...* — тобто Кассандру — в Афіни-Паллади. *Нарікський герой* — Еант.
472. *Кафарей* — мис острова Евбеї, де розбився, повертаючись із Трої, грецький флот.
478. *Рану... пам'ятаючи.* — Діомед у розпалі бою поранив Венеру, що допомагала троянцям («Іліада», V, 330 і далі).
512. *Ойнід* — Діомед, внук Ойнея.
513. *Певкетійський затон* — затока в Апулії, області в південній Італії (в місцевості Певкетія).
535. *Мати богів* — Кібела; її вшановували на Іді, гірському пасмі поблизу Трої.
545. *Астрея сини* — вітри.
563. *Нерітського днища...* — Йдеться про судно Улісса; від Неріта — гори на Ітаці.
- 564—565. *Судно... почало кам'янити.* — Корабель володаря феаків Алкіноя, що посприяв Одіссеєві (Уліссові), з волі Посейдона (Нептуна) став скелею («Одіссея», XIII, 153 і далі).
573. *Ардея* (від лат. «чапля») — столиця рутулів.
584. *Юл, Іул* — син Енея Асканій, родоначальник дому Юліїв.
608. *Люди Квіріна* — римляни (Квірін — епітет Ромула, міфічного родоначальника римлян).
- 609—622. *Альба* — найдавніше місто в Лації. Перераховуються його володарі.
- 623—624. *Гамадріади* — німфи, опікуни дерев.
- Одна з них — Помона (від латинського «ротит» — плід).

640. Той, що злодіїв лякає...— бог Пріап, охоронець садів.
641. *Вертумн* — римський бог пір року, що мав здатність обертатися у різні істоти.
- 669—671. Згадуються найвродливіші жінки: Єлена, дружина Менелая; Гіпподамія, дружина Пірітоя і Пенелопа, дружина Улісса.
693. *Ідалійка* — Венера; від гірського пасма Ідалій на Кіпрі.
694. *Рамнунтської діви* — тобто Немесіди; від Рамнунта, міста в Аттіці з храмом цієї богині.
711. *Геди* (дослівно: «козенята») — дві зірки в сузір'ї Візницьі, схід і захід яких сповіщав негоду.
712. *В норіцькім вогні*...— тобто в кузнях придунайської області Норіка, що славились виготовленням якісної зброї.
759. *Саламін* — місто на о. Кіпрі, засноване Тевкром, сином Теламона.
774. *Палії* — свято на честь Палес, староіталійської богині, опікунки пастухів та отар.
776. *Тарпея* — римлянка, яка, за переказом, відкрила сабінянам доступ до римської фортеці; однак самі ж сабіняни закидали її щитами.
778. *Курів сини*.— Тут ідеться про Кури (Курії), місто сабінян в Італії.
781. *Іліад* — Ромул, син Ілії (Реї Сільвії) і Марса.
802. *Змішав тоді меч нечестивий тестя завзятого кров, із гарячою кривцею зятя*.— Йдеться про зіткнення сабінян і римлян; натяк на легендарне викрадення римськими юнаками сабінянок за часів Ромула.
828. *Квірін* — один з найдавніших італійських богів, згодом ідентифікований з Ромулом.

КНИГА П'ЯТНАДЦЯТА

3. *Нума* — другий після Ромула римський владар; вирізнявся мудрістю і справедливістю.
8. *В місто ввійшов*...— Ідеться про Кротон, що на півдні Італії (див. далі, рядок 57).
12. *Юпітера син* — Геркулес.
13. *До лаконійського берега*...— тобто до Лацінія, мису біля Кротона.
21. *Киеносець* — Геркулес, озброєний важкою палицею.
23. *Есар* — річка поблизу Кротона.
- 50—53. Перераховуються місцевості на півдні Італії.
52. *Япіг* — син Дедала, оселився на півдні Італії і назвав край, де замешкав, Япігією.
60. *Із Самосу муж* — Піфагор.
- 147—148. *Мило між зорі високі злинути*...— Повторюється думка Лукреція («Про природу речей», книга II, рядок 1 і далі) про насолоду відданого філософії споглядального життя.
161. *Евфорбом я був*...— За переказом, Піфагор вважав, що в нього переселилася душа загиблого від руки Менелая троянського героя Евфорба і в доказ цього пізнав його щит у храмі серед багатьох інших щитів. (Див. про це в Горація, «Оди», I, рядок 28).
229. *Мілон* — славетний атлет часів Піфагора.
232. *Тіндара дочка* — Єлена, дружина Менелая.
- 273—286. Перераховуються річки Греції та Малої Азії.
285. *Гіпаніс* — Південний Буг.
287. *Антісса* — порт на о. Лесбосі; за легендою — колись окрема країна, що внаслідок землетрусу з'єдналася з Лесбосом.
309. *Аммон* — давньоєгипетський бог, котрого зображали у вигляді барана. Біля храму цього бога було джерело, якому приписувались подані тут казкові властивості (див. також «Про природу речей» Лукреція, книга VI, рядок 848 і далі).
- 311—312. *В Атаманійську річку*...— Йдеться про Атаманію, область на півдні Епіру.
315. *Кратіс і Сібаріс* — річки в південній Італії.
319. *Салмакіда* — джерело в Карії (країна в Малій Азії) поблизу міста Галікарнаса.
327. *Буйних Претід*...— тобто дочок Прета, брата Акрісія (див. прим. до 559 рядка III книги). За зневагу до Вакха були покарані божевільям; вилікував їх Меламп, син Амітаона, віщун і лікар.
329. *Лінкестійський* — македонський; лінкести — плем'я в західній Македонії.

332. *Феней* — озеро в Аркадії біля однойменного міста.
356. *Паллена* — півострів і місто в Македонії; гіперборейський — розташований на далекій півночі.
387. *Птиця Юнони* — павич.
388. *Юпітера птах* — орел, який, за переказом, носив Юпітерову зброю — блискавки.
394. *Амом* — ароматична рослина, з якої виготовляли цінний бальзам.
411. *Істога* — тут — хамелеон.
- 447—448. *Хто вийшов з роду Іула...* — Мається на увазі Октавіан Август.
462. *Обід Фієста* — Фієст, міфічний володар Аргоса, ворогував із своїм братом Атреєм. Одного разу Атрей пригостив Фієста м'ясом його убитих дітей.
489. *Діану Орестову...* — Орест, син Агамемнона і Клітемнестри, брат Іфігенії, вбив свою матір і її коханця Егісфа, відомстивши їм за смерть батька. Переслідуваний богинями помсти, подався до Тавриди. Іфігенія врятувала його тут від принесення в жертву Діані. (Див. трагедію Евріпіда «Іфігенія в Тавриді»).
500. *Дочка Пасіфай* — Федра (див. трагедію Евріпіда «Гіпполіт», а також трагедію Сенеки «Федра»).
547. *Егерія* — одна з Камен (муз), дружина римського царя Нуми.
552. *Син Амазонки* — Гіпполіт, син Тесея і цариці амазонок Гіпполіти.
582. *Укріплення Лацію...* — Йдеться про Рим.
625. *Залучив Короніда.* — Мова йде про Ескулапа (Асклепія), сина Короніди й Аполлона.
- 702—717. Перераховуються міста й місцевості Італії і Греції. *Гіппотада оселю...* — тобто Ліпарські (Еолійські) острови біля північного побережжя Сіцилії. *Передгір'я Мінерви* — мис поблизу Неаполя (Партенопеї). *Місто Геракла* — Геркуланум. *Земля, де... вихованець пагорб насипав* — Каєта. *Край Антифата* — Формії.
746. *Цезар* — Гай Юлій Цезар (100—44 рр. до н. е.), що після смерті начебто став зорею і був прийнятий у коло богів.
- Марс... тога...* — тобто діяння воєнні та громадянські.
750. *Нащадком своїм...* — Мається на увазі усиновлений цезарем Октавіан Август, що став іменуватись Гаєм Юлієм Цезарем Октавіаном.
755. *Юба* — цар Нумідії (країни в північній Африці), переможений Юлієм Цезарем у 46 р. до н. е.
762. *Мати Енея* — Венера.
778. *Понтифік* — Цезар, якому було надано титул верховного жерця-понтифіка.
780. *Сестри одвічні* — богині долі, Парки.
- 823—828. Перераховано головні перемоги Октавіана Августа: в битві коло міста *Мутіни* (43 р. до н. е.) — над Антонієм; у битві коло македонського (ематійського) міста *Філіпп* (42 р. до н. е.) — над військами Брута і Кассія; у морській битві коло берегів Сіцилії (36 р. до н. е.) — над Секстом Помпеем; у морській битві коло Акцію (31 р. до н. е.) — над Антонієм і Клеопатрою (єгиптянкою). *Каноп* — місто в Єгипті. *Фарсал* — місто у Фессалії, де Юлій Цезар переміг Помпея в 48 р. до н. е.
838. *Із старцем пілоським...* — тобто з Нестором.
865. *Веста* — римська богиня домашнього вогнища, покровителька сім'ї і дому.

ЗМІСТ

Співець одвічних перевтілень.
Андрій Содомора 5

КНИГА ПЕРША	15
КНИГА ДРУГА	32
КНИГА ТРЕТЯ	51
КНИГА ЧЕТВЕРТА	67
КНИГА П'ЯТА	85
КНИГА ШОСТА	100
КНИГА СЬОМА	116
КНИГА ВОСЬМА	135
КНИГА ДЕВ'ЯТА	155
КНИГА ДЕСЯТА	173
КНИГА ОДИНАДЦЯТА	189
КНИГА ДВАНADЦЯТА	207
КНИГА ТРИНАДЦЯТА	221
КНИГА ЧОТИРНАДЦЯТА	242
КНИГА П'ЯТНАДЦЯТА	261
Примітки	281

ПУБЛИЙ ОВИДИЙ НАЗОН
МЕТАМОРФОЗЫ

С ЛАТИНСКОГО

Перевод,
предисловие и примечания
А. А. СОДОМОРЫ

Киев, издательство
художественной литературы
«Днипро», 1985

(На украинском языке)

Редактор С. К. Жолоб
Художник Є. Ф. Сендзюк
Художній редактор І. М. Гаврилюк
Технічний редактор Л. І. Ільченко
Коректор Л. Г. Лященко

Інформ. бланк № 2556.

Здано до складання 22.02.85.
Підписано до друку 27.05.85.
Формат 70×90¹/₁₆. Папір друкарський № 1.
Гарнітура академічна. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 22,23. Умовн. фарбовідб. 23,693.
Обл.-вид. арк. 21,076. Тираж 48 000 пр.
Зам. 5—70. Ціна 1 крб. 90 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Діапозитиви тексту виготовлені на Головному підприємстві
РВО «Поліграфкнига».

Київська книжкова фабрика «Жовтень»,
252053, Київ, вул. Артема, 25.

Публій Овідій Назон.

0—31 **Метаморфози. / Перекл. з латин., передм. та прим.**
А. Содомори.— К.: Дніпро. 1985.— 301 с.

Поема «Метаморфози» — найвідоміший твір славетного римського поета Публія Овідія Назона (43 р. до н. е.— 18 р. н. е.). Ця книжка — перше повне видання поеми на Україні.

О $\frac{470400000-200}{M205(04)-85}$ **200.85**

А

1 крб. 90 к.

ОБІДІЙ